
3 1761 08121473 6

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTETTÉK

SZILÁGYI SÁNDOR

ÉS

Dr DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1899

ZRINYI MIKLÓS, A KÖLTŐ ARCZKÉPE.

(Schnitzer Lukács egykorú metszete után. Ernszt Lajos úr gyűjteményéből.)

GRÓF

ZRINYI MIKLÓS

1620–1664.

IRTA

SZÉCHY KÁROLY.

MÁSODIK KÖTET.

(Cserna Károly rajza után.)

2. CSÁKTORNVA VÁRA.

I.

AZ ADRIAI TENGERNEK SYRENÁJA.

Feleségének elvesztésével 1651 tavaszán *Zrínyi Miklós* visszatért a költészethez, s vergődő szivének panaszait elzengte Orpheus képében. Heves vérénél, végletes természeténél fogva a mily kitörő erővel viharzott fájdalma eleinte, az első rohamok után ép oly meglepő hamarsággal csendesült meg; szenvedésének zaklató kínja gyors könnyebbedésbe, majd gyors feledésbe olvadt.* De a míg szivének gyásza elborult lelke fölött: félre vonult a szerepléstől, a köteles-

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. I. köt. Budapest, 1896. 306–307. l.

ségtől, úgy hogy a júliusi országos gyűlésen is Zágrábban *Petretich Péter* püspök elnökölt; s az ő vezetésével, az ő várában folytak a tanácskozások és készültek a követi utasítások az oláhok, prædauciusok és szlávok ügyében.[1] Zrínyi csáktornyai magányosságában sajgó érzéssel a multon merengett, kesergő és boldog szerelmének emlékein, olvasmányai közben nagy ősének és vitéz leventéinek halálos harczain és fényes diadalmain, vallásos elmelegedésével a Krisztus keresztjén és megváltó érdemén. A merengések, álmodozások és töredelmek ez idején veszi kezébe költői műveinek gyűjteményét és határozza el kiadását, szerelme történetének, nagy őse dicsőségének, felesége szépségének és a maga mélységes hitének megörökítésére, nemzetének pedig igaz büszkeségére. Úgy látszik, mintha családi szomorúságában, boldogsága képének elmerülésével, a haza képe tűnt volna eleibe egyetlen vigaszul és kárpótlásul: a nemzeti harcz a török kiverésére és az ország felszabadítására, melyet a *Szigeti Veszedelem* czélzatával, a magyar nemesség buzdításával is éleszteni és szolgálni akart. Még egyszer elolvasta költeményeit, megigazította a tisztázat némely irásbeli hibáit, sőt az eposon tett egy pár érdekes változtatást is. Nem javította át, mert soha sem volt hozzá ideje, a mint megvallja; aztán ha átjavította volna is, még sem lenne tökéletes, a mint utána veti, mert nincs semmi tökéletes a nap alatt, hiszen a húr soha sem adja azt a hangot, a melyet az elme és kéz szeretne.[2] Az eszmén, szerkezeten, jellemzésen nem alakított, a nyelven, szórenden és verselésen nem simított; mindez megmaradt eredeti voltában, hogy az ő szavával éljünk, az «első szülés» állapotában.[3] Sőt még oly hézagot sem pótolt, melyet maga

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae.* Kézirat a zágrábi horvát-szlavon levéltárban. 92. l.
2 Gróff Zríni Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. 4. l.
3 *Ugyanaz:* Ugyanott.

annak ismert; nevezetesen a második éneket, mely valamennyi közt a legrövidebb, nem kerekítette ki; holott az ének végén a kéziratban megjegyzi, hogy «it ennihány vers hea».* A mi arra mutat, hogy később azt a nehány verset megírni szándékozott, — de nem írta meg most sem, a kiadás elhatározásakor. Az eposon annyit mégis változta-

(A Heldenbách reproductiója után.)
4. GRÓF SALM ECKEHARD.

tott, hogy nehány versszakaszt kitörült, nehányat máskép vonatkoztatott, s egypár új befejezést csinált.

Így mindjárt az első ének sereg-számlájában a török vezérek között Uldair, Lehel és Turanchen után a kézirat szerint *Halamir* következik:

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós költői művei. Budapest, 1898. 351. l.

(Egykorú metszet után Orterius krónikájából.)

3. VÁRPALOTA

Mindezeknek penigh Halamir paranchol,
Nagy okossággal bir és ha csak edgyet szól,
Többet tesz, mint más ha napestig karattiol
Károssá nem marad senki tanachából.*

A költő azonban az események szövésében, a csaták gazdag személyzetében vagy teljesen elfeledte, vagy szándékosan elhagyta, legalább sehol nem juttatott neki szerepet; ennél fogva megemlítését és jellemzését is egyszerűen mellőzte.

A második ének elején a budai Arszlán bég palotai kudarczának elbeszélésében, az eredeti szöveg részletesebben rajzolja Turi Györgyöt, a gondos kapitányt. Mihelyt meghallja Arszlán kérkedő fenyegetését, melyet senki előtt sem titkol, hogy megszállja Palotát s lerontja bástyáját: Turi György szorgoskodni kezd, a vár védelmére segítséget von össze. Először is ír Salm grófnak, ki Izdenchi Istvánnal száz gyalogost küld; aztán Pápához fordul, honnan harmadfélszáz gyalog érkezik; majd öcscsét, Turi Farkast a magyar királyhoz meneszti, hogy tőle sürgős támogatást nyerjen. Zrinyi ezt a gondoskodást három szakaszba foglalta; de aztán egészen mellőzte az esemény drámaiságának s a jellemzés erejének előnyére. Mert az az apró részletezés kétségtelenül lankasztja vala a hangulat elevenségét, a fejlődés fordulatosságát; e három szakasz nélkül Turi elszántabb és bátrabb színben jelen meg, a mint okos merészséggel, kétszáz híres vitézzel kiüt a törökre és csúful megszalasztja a béget.

A hatodik ének utolsó részében, az Almás-parti ütközet végén, mikor Deli Vid maga egy had-felhőt tartott, úgy hogy kemény paizsa fegyver-szélvészszel tölt meg, s nyil, dárda és szablya zúgott sűrűn feje fölött; de rettenthetetlenül harczolt, s egész rakás pogányt lekaszabolt, — a hős

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós költői művei. Budapest, 1898. 35. l.

győzelmesen, vértől és portól lustosan ballag vissza az Almás vize felé, hogy a patak túlsó partján reá várakozó Zrínyi hadához csatlakozzék. Deli Vid ekkor a kézirat szerint:

Fegyverestül neki ugrék a bereknek,
És tetején úsza hináros mélységnek,
Mert leg nagyobb mélyére talált az viznek:
Könnyen az leventa Szározra kilépék.[1]

A költő ezt az átúszást nem találja elég tetszetősnek, elég színesnek, keresztül húzza a szakaszt és hirtelenében újat vet a maga siető írásának kúszált vonásaival helyébe:

Fegyverestül ugrék hináros Almásban,
Almás penig űtet viszi maga hátán,
És lemosá róla pogány vért foliásban,
Ugy küldé Urához s társaihoz tisztán.[2]

S mennyivel szebb és gyöngédebb a rajz: az úszó Vid helyett a segítő Almás, mely készséges hullámaival maga viszi a hátán, mossa le róla a lustos vért és port, úgy küldi urához és társaihoz tisztán! Mennyivel több és gazdagabb vonás egyesül a színezésben: a patak részvétében, szolgálatában, a leventének urához és társaihoz való viszonyában és tiszta megérkezésében, mint előbb a mélységre találásban és szárazra való kilépésben.

A tizennegyedik ének bevezetésében a költő még érdekesebb változtatást teszen a maga személyi viszonyainál fogva; képzelt tengeri útjából, eposíró vállalkozásából a kikötőbe, vagyis a munka végéhez közelegve, a mint emlékszünk, barátait sorolja fel.[3] Ez a megemlékezése kilencz szakaszon keresztül az ő szivének őszinte és közvetlen megnyilatkozása, a mint 1646 tavaszán érez. Öt esztendő alatt azonban módosulnak összeköttetései és vonzalmai; nemcsak az esztergomi érsek irányában, kinek féktelen erőszakos-

1 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós költői művei. Budapest, 1898. 125. l.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott.
3 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós 1620—1664. Budapest, 1896. I. k. 161—164. l.

sága a haza rovására és tiszteletlensége a királylyal szemközt a linczi békekötés beczikkelyezése és végrehajtása ügyében már 1647-ben kitörültette vele a dicséretére írt két versszakot:[1] de a többiekhez való viszonya is veszített erejében, színében és melegében. Nádasdy Ferenczczel egyenesen pörben állt, mert ez a stridói hegyen levő szőlőitől neki, mint földesurának, a kereset-levél szerint, évek óta sem a tizedet nem fizette, sem más kötelezettségeit nem teljesítette, mikkel a hegyi jog értelmében tartozott. Zrinyi ennél fogva 1650 márcziusában törvény elé idézte és elmarasztaltatta a grófot.[2] Nádasdy viszont 1651 augusztusában a bécsi hadi tanácsnál panaszolta be őt, hogy némely limpachi és nemtibeli jobbágyait önkényesen a saját munkájára szorítja;[3] s a hadi tanács nem is késett, hogy a bán ez eljárása ellen a tilalmat kibocsássa.[4] Ily izetlenségek, ily viszongások között, melyek okozója Nádasdy volt a maga gazdagodáson és szerzésen kapdosó szenvedélyével, hiszen még sógorait, az Esterházy-örökösöket is, ki akarta forgatni Kis-Marton birtokából,[5] — természetesen az ő magasztalása sem maradhatott meg többé a költeményben. Mert Zrínyi csak azt érezte, a mi igaz; csak azt fejezte ki, a mit érezett. Ha egyszer a barátság megszünt, emléket sem érdemelt: miért beszélne tovább róla? S aztán miért beszélne Esterházy Lászlóról, Csáky Lászlóról, miért Homonnai Gyurkóról, kit árvaságában a klenovniki szép napok hatása alatt annyi melegséggel emlegetett és bátorított? Hiszen rég elváltak egymástól, kölcsönös érintkezésök lassan megakadt, vagy teljesen megszakadt, s ezzel kölcsönös ragaszkodásuk is kihült. Homonnai azóta a gréczi és nagy-szombati iskolákban felserdült, bujdosó családjával szerencsétlen

1 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. Budapest, 1898. I. köt. 198. l.

2 *Muraközi szőlők elitéléséről való processus. Országos Levéltár.* V. R. A. Fasciculus 555 Nro 1.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban.* Hadi tanács osztálya. 308. k.

4 *Ugyanott:* 304. k.

5 Merényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál nádor. Budapest, 1895. 77—78. l.

atyáinak gazdag fészkébe visszakerült, reménységgel fakadó fiatalságának kezdetén nem szorult immár a költő gyöngéd részvétére, biztató szavára. A mióta a Mačelj tövéből eltávozott: vissza sem fordult feléje. Zrínyi szemei elől pedig Klenovnikot, a viharos vergődések és édes álmodozások, sovár vágyak és boldog hevülések egykori színhelyét az ő alakjával együtt felhőbe borította apósának garázda támadása, majd a trakostyáni háború méltatlan viszálya. S a mint a költő mostani helyzetére, mostani érzésére eszmélt, régi hajlamának, régi barátságának hódoló versei nem feleltek meg többé a valónak: azért egyszerűen mellőzte őket. Ellenben öcscsével, Péter gróffal azóta kibékült, izetlen meghasonlásáról szerető szívvel elfeledkezett; hiszen a megosztozkodásban és hadakozásban egyaránt *méltó* testvérnek, igazi Zrinyi-vérnek bizonyult. Mint sichelbergi főkapitány, Horvátország védelmében a török ellen oly bátor készséget és nagy vitézséget mutatott, Badankovich Deli basával, a krupai parancsnokkal szemközt 1649-ben oly fényes győzelmet aratott, hogy a költő lelke örömében büszkeséggel telt el felette. Nevök hagyománya, jószágaik érdeke és állásuk kötelessége mind azt követelte, hogy ott a Délen a magyar és horvát végek oltalmában egyesüljenek, mert egyetértésökben van erejök megkettőzése és sikerök biztosítása. A költő a kibékülésnek és egyetértésnek, a közös hivatásnak és őszinte ragaszkodásnak érzetével most a régi barátok helyébe *Zrínyi Pétert* állítja, az ének bevezetésében az ő dicsőségének szentel hat új versszakot. Az érsek helyett most öcscse siet elsőnek üdvözletére. Vitéz Marsnak a fia, mind magyar, mind horvát, mert igazán szereti hazáját. Napfényre néző szeméről ismerhetni meg a sast, körmeiről az oroszlánt, vitézségéről az igaz Zrínyit, mert az egyiktől sem szakadhat el. Péter észszel, kézzel, szívvel jeleskedik a török ellen: Boszniát és Herczegovinát rettegteti. Az irígység ugyan, mint nagy szelindek, oroszkodik

utána: de nem kell tőle félnie; hiszen az irígység a vitézségnek árnyéka, *nemzetségök régi öröksége, mely eleiktől fogva a világ fogytáig kiséri őket.* Mérges foggal agyarkodnak reájok, mind törökök, mind mások, a kik mint a

(Widemann egykorú metszete után.)
5. GRÓF ZRÍNYI PÉTER.

rozsda a vasat, nevöket, érdemöket, dicsőségöket marják, de csak a saját fogukat rontják el. Az irígység Péternek sem árthat.

A szeretetnek és vérségnek eme meleg és büszke ki-

fejezése után a költő még csak két emberről emlékszik meg: *Wesselényi Ferenczről* és *Batthányi Ádámról* egy-egy versben. Az utóbbi az egyetlen a felsoroltak közül,

(Egykorú velenczei metszet után, Ernszt Lajos úr gyűjteményéből.

6. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

kinek dicséretéhez most is, öt esztendő mulva, ragaszkodik; de csak feléhez, mert első felét Wesselényinek ajándékozza, az ő nevére írja, kivel újabban barátkozhatott össze. S a

ZRINYI PÉTER.

(Ulkmaÿr Máté Lőrincz bécsi művész egykorú metszete után.
Ernszt Lajos úr gyűjteményéből.)

rövidség, melylyel róluk szól, még jobban emeli a Zrinyi Péter vitézi voltát és nagyságát, magasztalása bensőségét és fényét.

(Widemann egykorú metszete után.)

7. GRÓF BATTHÁNYI ÁDÁM.

Mindez a változtatás csak közvetlenül a nyomtatás előtt, vagy épen nyomtatás közben történhetett, mert a kézirat tisztázatában a Lippay-versek kitörlésével a régi bevezetés maradt meg. A mi a kutatónak szerencséje, mert a költő

ez új bevezetésbe oly időbeli mozzanatokat, oly hadi eseményeket foglalt bele, melyek a *Szigeti Veszedelem* iratása évének meghatározásában megtévesztésére, félrevezetésére szolgálnának.

Az ének végéhez különben Zrínyi még egy új verset csatolt. A mikor Deli Vid halálos párbaját megvívja Demirhámmal, a két hős sebtül és vértül kimerülve egymáshoz közel esik össze. Az ádáz küzdelemhez a befejezés méltó és teljes. Vitézi bátorságuk és kitartásuk, lelki erejök és magasztosságuk után közös haláluk képe mélyen meghat. A költő szivéből kedvencz leventéje, Deli Vid, teteme felett ennek a meghatottságnak hangja feltör s az éghez fordul:

Légy bizonsága ég, Deli Vid végének,
Mert sok szemmel nézted atolliát éltének,
Egy chöppig ki atta vérét istenének,
Légy tudománi tévő Deli Vid végének.

S a következő ének végén hasonlókép cselekszik. Viszszanéz a szigeti Zrínyi Miklós önfeláldozására, vértanúságára, váltságára, megdicsőülésére, a mikor lelkét társaival együtt az angyalok isten eleibe viszik és szép muzsikaszóval köszöntik; az angyalok meghagyása ellenére, hogy *szavának vessen véget*, esengve tovább beszél:

Vitézek Istene, ime az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását,
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Illy subscribálással néked atta magát,
Eő vitéz véréért ved kedvedben fiát.

Az alanyi érzés megnyilatkozása e két záró szakasz felkiáltásában voltakép az elbeszélés lüktető folyamának váratlan megakasztása a hangulat egységének és szerkezet kerekségének rovására. Mert az epos hőseinek helyébe a költő lép az ő kedélyével, az ő részvétével, egészen szükség nélkül, hiszen ez az érzés az epicai események meg-

(Egykorú metszetről, Ernszt Lajos úr gyűjteményében,)

8. ZRÍNYI A SZIGETVÁRI HŐS.

ihlető hatásától fölverve, az olvasó szivében úgyis ott rezeg: közvetítésre és megszóllaltatásra nem szorul. A kiadásban mind a két szakasz külsőleg elkülönítve, dőlt betűvel, számozatlanul áll; az eredeti kéziratban pedig hiányzik, minél fogva szintén csak közvetlenül a nyomtatás előtt, vagy épen nyomtatás közben keletkezhetett.

Zrínyi annyira erős és tudatos a szerkezet megalkotásában, az elbeszélő hang megtartásában és az énekek kerek befejezésében, hogy több efféle ragaszték az egész Szigeti Veszedelemben nem fordul elő. Szinte hajlandók volnánk ezt is idegen kéznek, a kiadás felügyelőjének vagy javítójának tulajdonítani, ha az utolsó ének záró soraiban a «*vitézek istene*» kedvencz szóllamával, magának a szigeti hős «*fia*» gyanánt említésével nem találkoznánk; főleg pedig ha erkölcsi lehetetlenségnek nem tartanók, hogy valaki a más művébe ilyeténkép nyúlhasson bele. Nem, nem, ez az utólagos betoldás nem mástól, hanem a költőtől származik, egy pillanat zavaros sugallatának felvillanása alatt.

Ellenben most, a kiadás előkészítésekor, fogan némely kisebb költeménye. Talán a magyar nemzet multja az égbeli előterjesztés fenséges jelenetében a nagy mindenható beszédével kelti föl képzeletében *Attilát*, kit a nemzeti hagyományok élő hitével a legelső magyar királynak ismer, ki őseinket a világ utolsó végéről kihozta. Hiszen ő is, mint a török, isten haragjának szelleti volt, míg a világot fegyverrel nyargalta; ő is, mint a szigeti Zrinyi, vércataractákat árasztott, mikor villámlásként a földet futotta; ő lehet példa, hogy hírét és birodalmát a magyar szablyával terjeszsze tovább! Testvérének, *Budának*, sorsa meg egyetértésre inthet, mert az engedetlenség, még a királyi székben is, pusztulásra visz. S kétségtelenül az epos újraolvasása következtében támadnak fel a költő képzeletében kedvencz hősei: *Zrinyi Miklós*, Szigetvár Hectora és erős őrizője, s a nagy Jehova hűséges szolgája; *Deli Vid Sarko-*

vich, a világrontó pogány eb ostorozója, az ottomán hold megcsorbítója, ki uráért, honáért, a nagy isten fiáért örömmel áldozta életét; aztán *Radivoj* és *Juranich*, a két kedves vajda, kik olyan megható ragaszkodással versengenek egymás szeretetében, követségök felvállalásában és végzetök megosztásában: az egymásért való elesésökben; végre *Farkasich Péter*, ki jócselekedetével meggyőzte a halált, a miért jó ura elsiratta, ura fia felmagasztalta. S a mint lelke előtt újra elvonulnak, régi vonzalma felélénkül irántok, egy-egy jellemző és magvas epigrammát ír róluk, miket saját kezével jegyez be a gyűjteményébe. Aztán következik s valószinűleg ekkor kel még vallásos költeménye, a *Feszületre*, mert kedélyénél és hangulatánál fogva éppen ebbe az időbe illik, hiszen az ember sohasem érzi istent magához közelebb, a vallás áldását és vigaszát erősebben, mint a nagy boldogságban és nagy csapásban. S végre ekkor készül, de már szintén csak a nyomtatás előtt, vagy épen nyomtatás közben, *Berekesztése*, mely az eredeti kéziratban nincs meg. Benne oly büszke meggyőződéssel, költői halhatatlanságának tudatával hivatkozik nagyhírű munkájára, melyet sem az idő, sem a tűz el nem bonthat, sem az ég, sem más el nem ronthat, sem az irígység meg nem semmisíthet, mert valamerre csak magyar vitéz akad, valamíg csak világ lesz, minden szem becsülettel tekint reája, ki nem csupán tollával, hanem rettenetes bajvívó szablyájával örökíti meg nevét!

A költő ezzel a büszke meggyőződéssel, ezzel a jövendőbe látó kijelentéssel czímezi meg és bocsátja sajtó alá könyvét, mely Bécsbeu 1651 őszén jelen meg. A kötet élén a század szokása szerint kép áll, mely hajót ábrázol, a mint a sikló hullámokon, Nereidák örvendező részvéte közt, kedvező széllel halad. S a hajóban sisakos, pánczélos vitéz ül, ki nyugodtan és bizton tekint előre, a hol dagadva feszül a vitorla, fent a czímfelírással: *Adriai Tengernek*

Syrenája Groff Zrini Miklós, alant lengő szalagon az ismert jelmondással: *Sors bona, nihil aliud.* A czímnek sajátosságából fakadt Toldy Ferencz abbeli föltevése, hogy azt a kiadó állapította meg;* de a kézirat bizonyságot tesz róla, hogy a költő választotta, nyilván az énekeinek szépségére való czélzással. S a mit könyve czímében jelez, Berekesztésében jósol: az idő igazolta. Munkája értékének és szépségének híre ma is nagy, s még egyre nő; költői neve ma is zeng, s még hosszan zeng a századok visszhangos csarnokában! Mert Zrínyi, mint költő, csodajelenség a maga idejében, s csodajelenség marad mindég. Kisebb verseiben és nagy eposában egyiránt meg-megérzik az idegen költészet, olykor a régi római classicismus, rend szerint az olasz megújhodás nagy énekeseinek ihletése: szellemében és megnyilatkozásában mégis mindig *nemzeti és eredeti.* A mit lelkébe fogad, lelkében átdolgozza, s a maga hatalmas egyéniségének ismertető jegyét reányomja; úgy, hogy az már szinte annyira az övé, mint a mit maga képzel, gondol és teremt. Műveltsége a nyugati haladásban gyökerezik, alkotó tehetsége az olasz költészet mesteri művein érlelődik: de eszejárása, törekvése, érzése és kifejezés-módja egészen magyar. A saját fajának, különösen a XVII. század magyarjának szól, de müveltségénél fogva oly érzéseket és oly eszméket örökít meg, melyek sajátos vonatkozásaikkal és nemzeti bélyegükkel is általános értéküek és mindig igazak; azért minden idő magyarja gyönyörködhetik és lelkesedhetik rajtok! Valóban kisebb versei és nagy eposa épen tartalmok becsénél és alkotásuk művészeténél fogva nem avulnak el az idővel; mert mindaz, a mi a költészetben életet lehell és életet biztosít, s a múló ember művét az örökkévalóság körébe emeli, ma is egész közvetlenséggel és frisseséggel érint bennök: az érzések elevensége és heve,

* TOLDY FERENCZ: A magyar költészet története. Pest, 1867. 228. l. Magyar költők élete. Pest, 1870. I. kötet 106. l.

(Egykorú metszet után.)

9. AZ ADRIAI TENGER SYRÉNÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

az eszmék fensége és igazsága, kivált a teremtő erő eredetisége és öntudatossága.

Ezek a jelenségek még kisebb verseiben is feltünnek és megvillannak. Az epigrammákon, a Feszületre szóló éneken, a Berekesztésen kívül valamennyi szerelmének emlékei; az idyllek ép úgy, mint az Arianna sírása és Orpheus keserve, közvetett alakban; de nagy szenvedélyének őszintesége a közvetett alak ellenére, vagy egyenesen ki-kitör belőlük. A költő nem tagadhatja, hogy a szerelem is bántotta olykor, nem is tagadja, hiszen a szerelem nem egyenetlen a vitézséggel, hiszen a Mars sisakjában galambok fészkeltek;* de állásánál, méltóságánál, főként a maga erkölcsi nevelésének irányánál és kora vallásos gondolkozásának áramlatánál fogva szerelmi dalokat, virágéneket nem zenghet. Mert az egyház régi elfogultsága, megvetése és üldözése a világi költészet iránt az ő idejében sem szünt meg, sőt a hitújítás és visszahatás üdvkereső rajongásával ismét megéledt. Hiszen csak a múlt század utolsó negyedében támadta meg *Bornemissza* Péter, a Balassa Bálint nevelője, a magyar közönséget, hogy tisztátalan és fajtalan beszédek hallgatására vágyik, álnokul költött mesékre, királyfia Miklósról, poéták óriásiról, Apolloniusról és egyéb hitságról, virág- és szerelem-énekek hallgatására, lant, síp, dob, trombita-szóbeli hajja-hujjára és ezer csácsogásokra.** S csak az imént, alig néhány évtizeddel ezelőtt, sorolta *Magyari István*, Erdősi János követője a Nádasdyak pártfogásában, a virág-ének dallását az általános erkölcstelenség jelei közé. Míg Erdősi, a mívelt humanista türelmesebb felfogásával és tisztultabb izlésével a képes beszédet, mely a magyar virágénekekben oly gazdagon ömlik, a szentirás nyelvéhez hasonlítja és a magyar nép éles elméjének, leleményes voltának

* Gróff Zríni Miklós : Adriai Tengernek Syrenája. Bécs. 1651. 6. l.

** Bornemissza Péter : Negyedic Resze az Evangeliomokból és az Epistolakbol valo Tanusagoknak. Sempte, 1578 758. l.

NEGYEDIC RESE, AZ EVANGELIOMOKBOL, ES AZ EPISTOLAKBOL VALO TANVSAGOKNAC.

EZ NEGYEDIC Reß tart: Szt Haromsag vtan Nyoltzadic Vasarnapeul fogua, Tizen kilentzed Vasarnapig:

Mellyeket à Kereßtyeneknec Gyülekezetibe ßoktac predikalni minden ünnep nap.

KIT AZ WR IESVSNAC Lelke által, az egyű yű Kereßtyeneknec idvősseges epületyekre ira:

BORNEMISZA PETER.

MATTH: 28.

Tanyiczatoc minden nepeket meg tartani mindeneket, az mellyeket meg parancsoltam tű nektec. Es imé en veletec vagyoc mindennapon, mind ez vilag vegezetig.

Költ Sempteről: 1578.

(Az egyetemi könyvtár birtokában levő példányról.)

10. BORNEMISZA TANUSÁGAI IV. KÖTETÉNEK CZÍMLAPJA.

és költése jellemző bizonyságának veszi vala: addig Magyari, a buzgó pap félszeg jámborságával és rideg elitélésével, a virág-éneket az országokban való sok romlásoknak okai közt bélyegezte meg. A romlások egyik oka tanításaként a hadnak és vitézségnek elhanyatlása, mely a vezérek gondviseletlenségében és a népek léhaságában mutatkozik, mert valamennyi elfajult: a magyar háborog, a spanyol latorkodik, a német tobzódik, a horvát árulkodik, az olasz bujálkodik, a vallon paráználkodik, a franczúz fertelmeskedik, a gallus virág-éneket fú stb.[1] A virág-ének dalolása tehát, Magyari szerint, egyféle bűn a tobzódással és fertelmességgel, bujálkodással és paráznasággal. S még közelebb maga *Pázmány*, a Zrínyi biboros gyámja, a legélesebb szóval undokoknak nevezi a virág-énekeket, melyeket mind gyermekek, mind leányasszonyok kardéra tudnak, s eszteleneknek hirdeti az oly atyákat és férjeket, kik feleségük, leányuk kezébe virág-énekeket, szerelmeskedésről írt könyveket adnak; országos kerítőknek és közönséges kútakat megmérgezőknek kiáltja mindazokat, kik a virág-énekeket akár szerzik, akár éneklik.[2] S épen abban az esztendőben, a mikor a Viola-idyllek az Arianna sirásával fogannak, *Medgyesi Pál*, a Rákóczy-ház kedves papja, a sok gaz históriát, vagyis a regényes és szerelmes elbeszéléseket a kártyával, ostáblával és más erkölcsrontó eszközzel teszi egy sorba; s fájdalmasan panaszkodik, hogy a sok gaz história elterjedtebb, mint az isten könyve; pedig az emberek, ha több időt töltenének az isten igéjének vizsgálásával, nem sokára a Canaán nyelvén szólnának![3]

1 Magyari István; Az Orszagokban valo soc Romlasoknac okairol, és azokbol valo meg szabadulasnac 10 modiarol. Sárvár, 1602. 177. l.

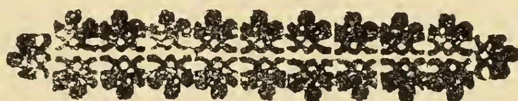
2 Pázmány Péter: A' Romai Anyaszentegyház Szokásából minden Vasarnapokra Es Egynehany Innepekre Rendelt Evangeliumokrúl Predikacziók. Pozsony, 1636. 204., 1128. l.

3 Medgyesi Pál: Egő Szövetnek, avagy Edgy nehéz de igen szükséges és hasznos kérdésnek (mely az Sz. Irásnak isteni méltósága felől vagyon) világos és rövid megfejtése. Gyula-Fejérvár, 1645 81. l.

AZ ORSZÁGOK=
BAN VALO SOC ROM=
LASOKNAC OKAIRÓL, ES AZOK=
BOL VALÓ MEG SZABADVLASNAC IÓ

modgiáról, moſtan vyonnan írattatot, es ſoc bölts embereknec iráſokból ſzereztetet haſz= nos könyuetske.

MAGYARI ISTVÁN SARVÁRI Prædicátor áltál.

Pſalmo LXXXI. verſ: XIII.

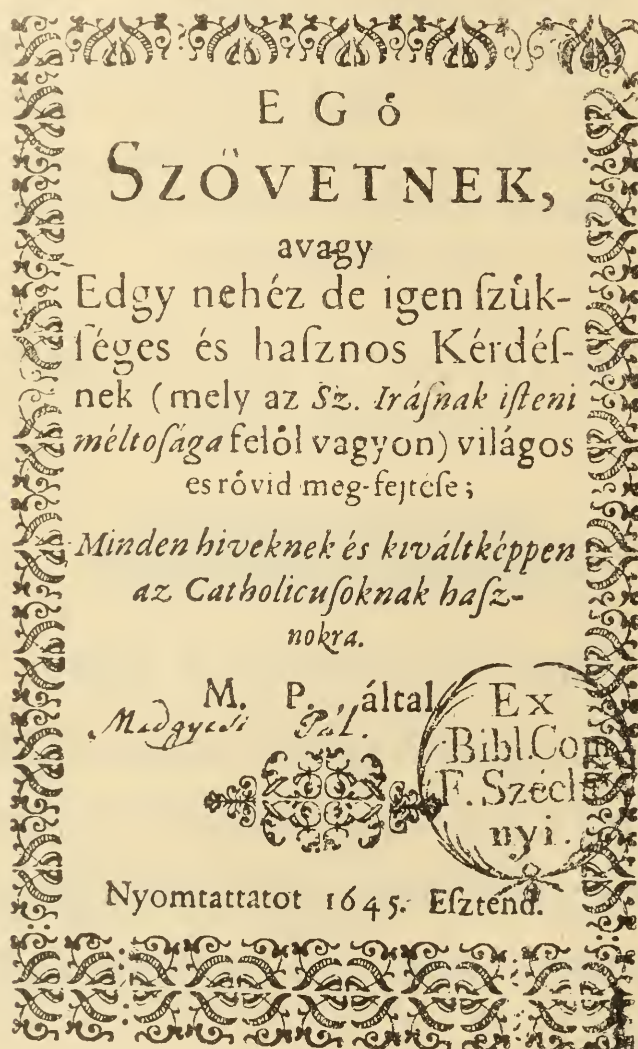
Vaiha az én nepem halgatot volna engemet, és az Iſrael az én vtaimban iárt volna, niluán ſemmié töttem volna az ö ellenſégeket, és az ö háborgatoi ellen, fel emeltem volna az en kezemet.

NIOMTÁTTATOT SARVÁRAT, az Author költſégéuel.

MÁNLIVS IÁNOS ÁLTAL, ANNO M. D. CII.

II. MAGYARI ISTVÁN: AZ ORSZÁG ROMLÁSÁNAK OKAI CZÍMLAPJA.

Zrínyi az egyháznak ezzel a hagyományos balitéletével annyira egyet ért, hogy a Balassa Bálint szerelmi dalait egyenesen *fajtalan* énekeknek nevezi;* ennél fogva szivének viharos érzéseit csak közvetve; egyszer a saját helyze-

EGŐ

SZÖVETNEK,

avagy

Edgy nehéz de igen ſzűk-ſéges és haſznos Kérdéſ-nek (mely az *Sz. Iráſnak iſteni méltoſága* felől vagyon) világos es rövid meg-fejtéſe;

Minden hiveknek és kiváltképpen az Catholicuſoknak haſz-nokra.

M. P. által.

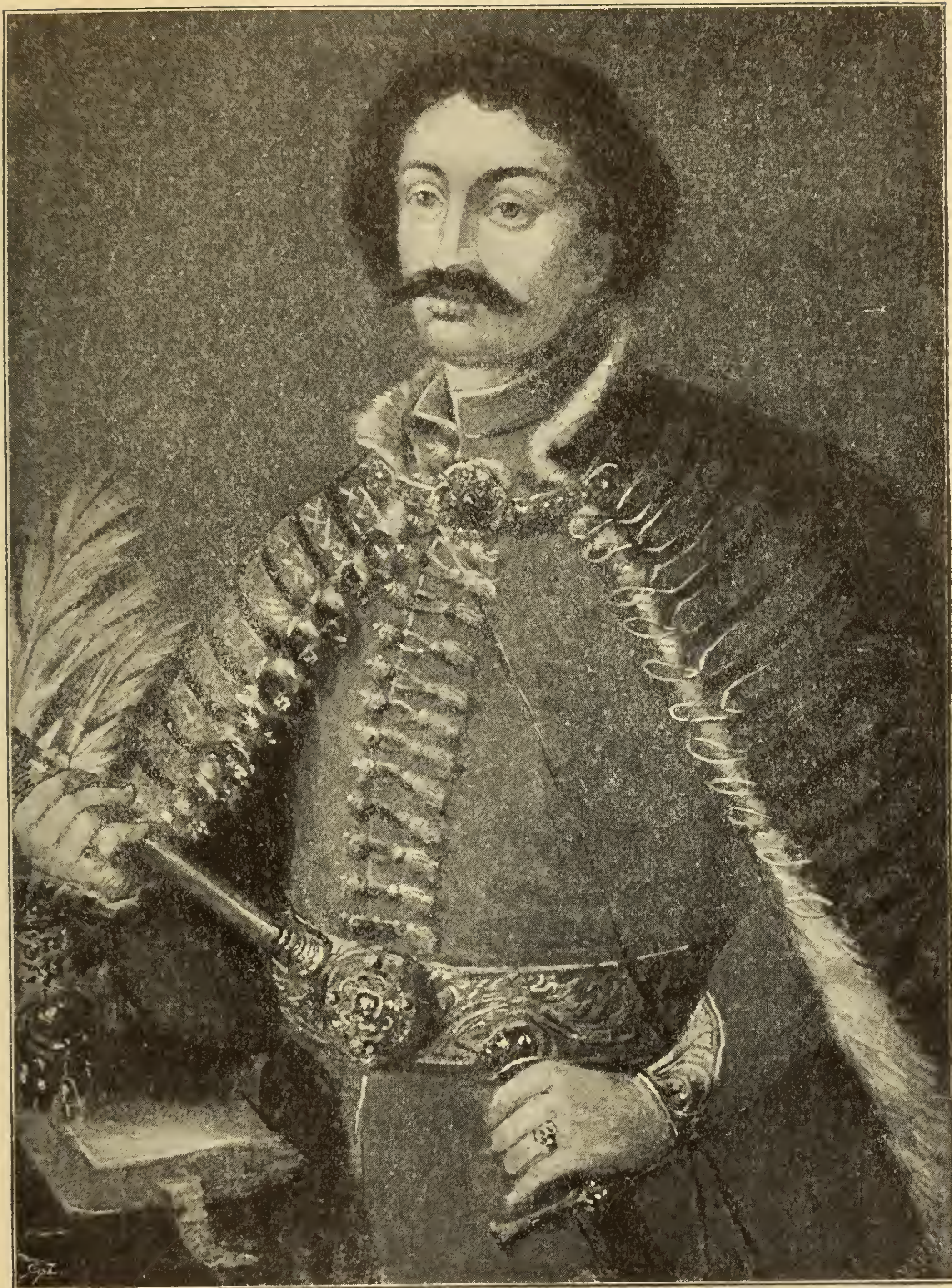
Nyomtattatot 1645. Eſztend.

(A Nemzeti Muzeum birtokában lévő példányról

II. MEGYESY PÁL: ÉGŐ SZÖVETNEK CZÍMLAPJA.

teiben képzelt alakok szerepeltetésével, másszor a képzelt alakok helyzeteinek magára alkalmazásával örökíti meg. Így folyamodik idyllek írásához, s az Arianna és Orpheus regéinek feldolgozásához, hogy emberöltőjének izlése szerint,

* KENDE ZSIGMOND: Bibliotheca Zrinyiana. Original-Catalog. Bécs, 1893. 76 l.

(Cserna Károly rajza egykorú olajfestményről.)

13. BALASSA BÁLINT.

mégis a maga szenvedélyének megnyilatkozásával szólhasson. Mert mindig magából, szerelmének válságaiból és életének adalékaiból veszen ihletet és lelkesedést, indítékot és anyagot, legalább a mi a tartalomnak lényegére és igazságára tartozik: csupán a műfaj megválasztásában és a felöltöztetés mesterségében ismerszik meg rajta a korabeli olasz idyll-költészet hatása. Ennek követésével merít a görög-római hitregék forrásából, ama csodás forrásból, melyből az olasz idyll-költészet egyre táplálkozott. Mert mintha csak a sugaras Olympos uralma állt volna még: ennek a költészetnek földjén Hellas régi istenei, ezek a gyönyörre és kalandra szomjas istenek újra megjelentek, a hegyeket és tengereket, erdőket és mezőket a nymphák, ezek a bűbájos és lenge teremtések újra eltöltötték, s az istenek, istennők, nymphák és pásztorok érzéki szerelmeinek pajkos csinyjei, heves viszályai, idegenkedéseinek megrázó bünhődései és megható csodái a lant húrjain újra és egyre megzendültek. S az olasz megújhodás költői, épen mint a régi Róma írói, mikor nem vehetik is át egész történetöket, legalább példákat, képeket, hasonlatokat onnan vesznek, a nagy *Tasso* ép úgy, mint a nagyzoló *Marino*. A görög-római hitregék ez anyaga egyenes ágon, a latin lantosok és elbeszélők örökéből jut reájok, minek következtében az ő szellemök, az ő alakításuk, az ő kifejező szóllamuk tükrözik vissza nálok. S mindez annyira közössé lesz, hogy nem kölcsönzésnek, hanem műfaji hagyománynak tekintik, a melylyel minden idyll-író szabadon él, sőt szükség szerint élnie kell: ha művészetének ismeretében, műfajának törvényeiben járatlanságot elárulni nem akar. A jelesség próbaköve épen az, hogy a forrás közössége és a hagyományos elemek felhasználása mellett az illető *önálló* és *egyéni* maradjon, mint Tasso az Amintájában és Zrínyi az idylljeiben vagy az Arianna sirásában és Orpheus keservében, melyeknek eredeti hangjaiba nem egyszer csendülnek bele a visszaemlékezések hangjai. Mert Zrínyi a mythosi átválto-

zásokat, mint a szívbeli idegenség és hitetlenség isteni büntetésének csodáit és példáit épen akként emlegeti, a hogy *Ovidius* megénekli;[1] de hisz azok ennél sem a saját képzeletének leleményei, hanem a görög-római vallásos szemlélődés régi hajtásai, melyeket vele egyetemben minden görög és római író felhasznál. Zrínyi a vadász képében szerelmének, hűségének, esküinek bizonyságaiul kedvese meggyőzése végett épúgy az élő fákra, a nagy álló fákra hivatkozik, melyek alatt annyiszor sóhajtotta és zengette a Viola nevét, mint *Propertius*, ki a Pán-kedvelte fenyőket és bükköket hívja fel tanúinak a Cynthia elhitetésére, hogy hányszor írta törzsökükbe az ő nevét;[2] de hisz a természet rokonérzésének és részvétének szép gondolata sem a római lantos agyában szülemlett meg egyedül, az egytemes költészet örök-emberi eszme-készletéhez tartozik az; mert a szerelmes ősidőtől fogva a természetnél keresett panaszával meghallgatást és vigaszt, a minek csak magyar népdalainkban is annyi gyönyörű és gyöngéd kifejezése akad. Zrínyi ép oly költői fogással játszatja Echót, mint *Tasso*,[3] s már előtte Joannes Secundus Hagiensis,[4] kinek követője ebben a játékban Balassa[5] és Rimay.[6] Sőt ez a fogás visszavihető egészen Ovidiusra, kinek szerencsétlen nymphája hasonlókép visszazengi Narkissos egypár szavát.[7] Zrínyi a maga lovagi szolgálatával a Viola hálájára számításában ép úgy a jégre épít, mint a hogy *Balassa* a szeretője háládatlansága miatt jégre rak házat;[8] panaszuk többi hasonlata is, bár más-más példávall, de egy értelem-

1 P. Ovidii Nasonis: Metamorphoseon Libri xv.

2 Csengeri János: Propertius Elegiái. Latinul és Magyarul. Budapest, 1897. I. k. 18. l.

3 Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. Budapesti 1897. II. k. 27. l.

4 Szilády Áron: Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. Budapest, 1879. 299. l.

5 *Balassa Bálint költeményei.* Budapest, 1879. 82. l.

6 *Rimay János* hetedik virágéneke, kiben Echotul veszen feleletet. Szilády Áron másolata a radványi codexből

7 P. Ovidii Nasonis: Metamorphoseon Libri xv. Harmadik könyv 5., 6.

8 Szilády Áron: Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. Budapest, 1879. 20. l.

mel a lehetetlenséget fejezi ki. Ebben a részletezésben Balassa Marullusra,* Zrínyi meg Petrarcára emlékeztet. Kü-

(Petrarca költeményei 1819-iki páduai kiadásának czímképe után.)
14. PETRARCA.

lönben érvelése hasztalan, kérlelése foganatlan; Viola csak tartózkodik és menekszik tőle, miért indulatosan kitörő

* Szilády Áron: Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. Budapest, 256. l.

kérdéssel szólítja meg: «Kegyetlen, hova futsz?» S árnyéknál könnyebbnek, áspisnál siketebbnek, márványnál keményebbnek és jégnél hidegebbnek mondja. Ép ezzel a heves kérdéssel állítja meg a *Marino* Filenója Filaurát;[1] efféle szemrehányással borítja el Laurinója Selvaggiát; érzéketlensége miatt tigrisnek, tölgyfának, kőnek, sziklának, gyémántnak és kegyetlen nymphának nevezi.[2] Zrínyi ép úgy, mint Marino, a kérdést nyomatékosabbá és hatásosabbá teszi még azzal, hogy az idyll kezdetéül használja: de már *Propertius* teljesen ezen módra alkalmazza és kiált Cynthiára: «Hova futsz, esztelen?»[3] Mert a vonakodó szépségek, akár igazi leányok, akár regebeli nymphák, úgy látszik, a régi általános felfogás szerint egyaránt a futásban keresnek menedéket; így menekszik az Ovidius Daphnéja Apolló elől, Cynthia Propertius elől, a Tasso Sylviája Aminta elől, a Marino Filaurája Filenó elől és Selvaggiája Laurino elől, Viola pedig Zrínyi elől. Ez a megszólítás és megfutás tehát olyan indíték, melyet a költők rendre eltanulnak egymástól.

A Zrínyi Violája vonakodásában azzal fenyegetőzik, hogy farkas bárányokkal elébb fog járkálni, nyulat agarakkal elébb lehet látni, semmint ő meghódolna; s e fenyegetéssel úgy beszél, mint a *Tasso* Sylviája, kinek szava szerint előbb fognak a farkasok a bárányoktól, az agarak a nyulaktól futni, semmint ő szerelemre térne.[4] És Zrínyi ép oly módon figyelmezteti kedvesét, hogy szépségében el ne bizakodjék, mert a szépség olyan, mint a gyönge virág, hamar elhervad, mint a csorgó patak, vissza nem folyhat; az idő leszedi ifjúsága rózsáit, sűrű barázdákkal szántja meg orczáit, s ezüstté fordítja szép arany haját, s akkor bánni

1 C. MARINO: La Sampogna. Venezia, 1637. 252. l.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 275. l.
3 CSENGERI JÁNOS: Propertius Elégiái. Latinul és magyarul. Budapest, 1897. II. k. 30.
4 T. TASSO: Aminta. Favola Boscareccia. London, 1785. 8—9. l.

fogja szerelem nélkül elvesztett életét, mint a hogyan a *Marino* Filenója inti a maga nympháját, hogy ne higyje szépségét halhatatlannak, mert mind elvirul a rózsa; az állhatatlan szépség és fiatalság nem egyéb, mint könnyű ár-

(Lovag Marino munkájának velenczei kiadásában lévő egykorú metszet után.)

10. LOVAG MARINO.

nyék és rövid sugár, alig látszik, már eltűnik. Repül az idő, s elrepül Amor; el a Filaura hajszálainak aranyja, szemeinek tüze, elmúlnak arczának rózsái; eljő, bizonynyal eljő az óra, a mikor a vénség futó ekéje rút barázdákkal vonja

be orczáit, haja borzas, képe ránczos lesz; eljő, bizonynyal eljő a nap, a mikor szemei, melyek oly vígan szórták Amor szikráit, vezekelve és szomoruan ontják a könyeket; az idő, a fukar tolvaj, majd egy sugárt visz el szemeiből, majd egy virágot arczáról, apránként, észrevétlenül; míg egyszer csak a tükörben ijedve látja, hogy alakja idegen, fényét árny takarja el, a bágyatag beteges öregség árnya. S aztán majd balgaságának késő bánatában felsóhajt, hogy miért nincs meg fiatal szépsége, vagy miért nem gondolkozott okosan, a mikor szép volt? Milyen hiában volt szép és milyen hiában szenved! * Zrínyi figyelmeztetése a Marino intésére emlékeztet; de az alapgondolat Marinónál sem új, mert már a Tassó Daphneja sürgeti Sylviát, hogy változtassa meg hidegségét, mert hacsak egyszer ízlelné is azoknak a gyönyörűségeknek ezredrészét, melyeket a szeretett szív viszontszeretve élvez, bánkódva, sóhajtozva vallaná meg, hogy elveszett az az egész idő, mely nem szerelemben telt el, s akkor sajnálni fogja elrepült életét, társtalan éjszakáit és magános napjait: csakhogy a késő bánat semmit nem használ.** Tassó és Marino csupán abban különbözik, hogy az röviden és egyszerűen, ez terjengősen és czifrán szól. Zrínyi beszéde a Tassóénál színesebb és élénkebb, a Marinóénál tömöttebb és hathatósabb. A mit tőlök elfogad, a saját költői egyéniségének erejével dolgozza fel; nagy és

* C. Marino: La Sampogna. Venezia, 1637. 262—265. l. Marino különben, a ki mindég csak a Cavalier-jelzéssel él keresztneve helyett a kiadásain, az *Ergastó sóhajtásai*-ban ismét elmondja ezt az intést. Az illető két stanza (XVIII. és XIX.) összehasonlításul hadd álljon itt fordításomban:

XVIII.

Te futsz előlem, megláiod azonban
Sokkal gyorsabban elfut életed,
Egyszerre csak ezüst szürkéll' hajodban,
Mely az arannyal vetekedhetett;
Szép szemeidnek lángtüze ellobban,
Sugárival a mely úgy égetett,
Arczod virága mind elhervadt, óh jaj,
Ajkad rózsái közt megfagy az óhaj!

XIX.

Tekintetednek bűvös fénye elvesz,
Szép arczodat, szép hajadat a nép
Csak úgy említi, oh, milyen keserves,
A pusztulásnak tisztes romjakép,
Bánod hibád; de késő bánat lessz ez,
Harag, bosszúság a szivedbe tép.
«Mig lehetett, igy szólsz, haj, nem szerettem,
Hogy most akarnék, immár lehetetlen!»

** T. Tasso: Aminta. Favola Boscareccia. 1785. 8. 13. l.

széles vonásokkal festve, mert képzeletét az élő viharos szenvedély heviti és ragadja. A közös elemeket eredeti képekkel és hasonlatokkal szövi át, s ezek a képek és hasonlatok: a gyöngyvirág, csorgó patak, a szárnyas Viola és szárnyas idő, meg a rózsának virágjában való leszakasztása szebbek és megkapóbbak, mint a kölcsönzöttek; s ép annyira az övéi, mint az alak és alkalmazás.

Zrínyi a maga szemrevalóságáról és deli termetéről ép olyan módon győződik meg, a sebes Dráva tükréből, mint a Marino Ergastója a tiszta forrás vizéből; s ép olyan módon emlegeti, hogy a szép nymphák úton mentében csókot hánytak utána, mint a hogyan ez mondja, hogy a Sebeto és Arno nymphái lángra gyúltak érte:* de a meggyőződésnek és a megokolásnak ez a módja a Narkissos öntetszelgésétől és a nymphák szerelmeskedésétől fogva ismeretes. Még a Tasso szőrös Satyrja is a tenger sima felszinében nézegeti széles vállait, izmos karjait, erős és férfias csípőit, hogy nyers érzékiséggel kijelentse, mikép a gyönge ficzkóknál érdemesebb a szeretetre.**

Zrínyi a Viola kegyetlenségének legyőzésére azzal érvel, hogy szeretnie kell, mert a földön, nagy kősziklákon, mély tengerekben, irgalmatlan poklokban és magas egekben, szóval az egész mindenségen a szerelem uralkodik; s állítása bizonyságául felsorolja a szép fülemilét, a gerliczét és a griffet, a hiénákat, tigrist, a vitéz oroszlánt és iszonyú medvét, a szarvast és lovat, a halakat, balénákat, czeteket és delfineket, melyek Cupidónak egyiránt harácsot fizetnek; fel a tengeri Syrénát, kinek gyönge verse oly keserves, Plútót, kinek szive Proserpináért lángolt és Jupitert, ki sokszor elfelejtkezett istenségéről és szerelemből sassá, aranyesővé, bikává változott. A Marino Filenója Filaura édes-

* C. Marino: La Sampogna. Parte seconda. Venezia, 1637. Isospiri d' Ergasto. LXXVII. stanza.

** T. Tasso: Aminta, Favola Boscareccia. London. 1785. 32. l.

getésében ép ezen módon fejtegeti, hogy Amorral teli a mindenség, hogy Amor uralkodik az egeken, ő igazgatja a napot, a csillagokat és elemeket; a fiatal üsző a maga bikájához, a fülemile, galamb, a farkas, kigyó a maga párjához milyen kedves! A szőlő a szilfához, a repkény a tölgyhöz tapad, s a miként tavasz idejében az erdők, a völgyek és hegyek szerelemről beszélnek, a források erről a nagy érzésről suttognak, a szellők a habokkal sóhajtoznak, a hullámok a csalfa hullámok után sirnak; szerelemért nyög az Erimauthus vadja, az Apenninek hava, az Alpok tölgye, sőt magok az Alpok is szeretnek, a szirtek, kövek, oktalan vadak, madarak, érzéketlen fák, fuvalló szellők, hangos folyók és durva sziklák — mind, mind a szerelem tanítói lehetnek.[1] Ez az okoskodás azonban Marinónak sem a saját leleménye; Filaura rögtön szemébe is vágja Filenónak, hogy beszéde régi fogás: már Daphne használta, a mikor Sylviát Aminta szerelmére tanítgatta.[2] S csakugyan már *Tasso* hangoztatja, hogy a juh a koshoz, az üsző a bikához, a gerlicze a párjához szerelemből vonzódik; hogy az egész természet a szerelemnek hódol; a galamb és fülemile, a kegyetlen tigris és kevély oroszlán ép úgy, mint a szőlővessző, a jegenye, fenyő, fűz, gyertyán, bükk és a durva cserfa.[3] S ha számba veszszük, hogy Marino Tassóval az alapeszmén kívül szinezés a felfogás módjára, a menynyiben az érzéketlen természetet szintén belevonja érvelésébe; meg a szinezés pár részletére, a mennyiben a fülemile és galamb, üsző és bika, meg a kigyó nála is szerepel; meg a külalak mivoltára, a mennyiben hasonlókép a könynyű csengő-bongó rövides, de szabadon változó, szakozatlan sorokat használja; akkor a Filaura vádja teljesen igazolt: a Fileno beszéde a Daphne beszédének merő után-

1 C. Marino: La Sampogna. Venezia, 1637. 257—261.

2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 261. l.

3 T. Tasso: Aminta. London, 1785. 11—12. l.

zása, szakasztott mása, a mi anyanyelvök közösségénél fogva még erősebben szembe ötlik.

Zrínyi Miklóst kedvencz két írójától nemcsak a nyelv és versalak különbözteti meg, mert hiszen emellett még

L'AMINTA
DEL SIG. TORQVATO
TASSO.

TRATTO DA FEDELISS. COPIA
di mano dell'iſteſſo Auttore.

Il qual non pur ſi vede più corretto di tutti gli altri, che ſin qui ſiano vſciti in luce; ma accreſciuto di quanto a quelli in molti luochi mancaua.

ALL'ILLVSTRISS.
SIG. IL SIG. CONTE
POMPONIO TORELLI.

IN PARMA.
Nella Stamperia d'Eraſmo Viotti.
CIↃ IↃ LXXXI.

16. TASSO AMINTAJÁNA CZÍMLAPJA.

szolgai másoló maradhatna: de elválasztja főként az ő egyénisége a maga megnyilatkozása módjában. Mert annyira eredeti tehetség, hogy az idegen hatáson rend szerint diadalmaskodik; s annyira szereti az igazságot, hogy költői rajzaiban a valószerűséget mindég megőrzi. Az alapeszmének, a szerelem általános uralmának, bizonyításában

nem sóhajtoztatja a fákat, mert az ő Violája is könnyen úgy felelhetne, mint a Tasso Sylviája Daphnenak, hogy majd ha a növények sóhajtásait meg fogja hallani — szerelemre hajlik;[1] csak a rózsára, a szerelem virágára hivatkozik egyetlen egyszer;[2] nem epedezteti a köveket és sziklákat, nem suttogtatja a vizeket arról a nemes tűzről, mely mindenben ég. Ezek olyan üres és henye példák, melyeknek semmi meggyőző erejök nincsen; sőt a megindító hatást veszedelmeztetik, a mikor az igaz megfigyeléseket hamis képzetekkel elegyítik össze. Mert a mi tapasztalásunk észleleteivel vagy a valószerűség föltételeivel ellenkezik: az hidegen hágy vagy mosolyra kelt bennünket, bármi csillogó köntösben jelenjen meg. A ki látta már, hogy a jegenyében vagy tölgyben, a forrásban vagy folyóban miként lobban meg a szenvedély lángja, csak az veheti komolyan, hogy a fa is érzi a szerelem hatalmát, hogy a hullám a hullám után sír. A képnek ez a képre halmozása, akár kifejező és elfogadható, akár nem, a *concettók* nyelve, melyben az olasz idyll-költészet beszél. A Marino Filaurája egyenesen felszólítja Filenót, hogy a Daphne leleménye helyett találjon ki oly concettót, mely neki tetszik.[3] S Fileno módjára Marinónak valamennyi szerelmes pásztora *concettóban* érzeleg, akár a hűs árnyékban édesen udvarol, mint Lidio, akár az erdőn bolyongva keservesen panaszol, mint Ergasto; s valamennyi korlátozás nélkül válogatja és foglalja képbe, a mi él és nem él, érez és nem érez. Zrínyi nem esik ebbe a czifra és izetlen játékba, az ő képzelete mindig csak azon határokig csapong, melyeket az igazság és valószerűség jelölnek meg számára. Csak

1 T. Tasso: Aminta. London, 1785. 13. l.

2 Imre Sándor (Irodalmi Tanulmányok. II. k. 24. l.) épen e kivételes hivatkozásnál fogva fölveti a kérdést, hogy a szöveg itt nem hibás-e, s *rózsa* itt az állatok között nem *róka* helyett áll-e? A kézirat a szöveg hibátlanságáról tanúskodik, mert abban is *rózsa* fordul elő.

3 C. Marino: La Sampogna. Venezia. 1647. 262. l.

az élő és érző állatokat hozza fel példákul, s egy-egy szemléletes képben állítja elénk, a hogy a felgyújtott indúlattól a vadak szelidekké és a szelidek vadakká válnak. Megemlíti ő is a fülemilét és gerliczét, de az ő fülemiléje nem ugrál és csattog boldogan: «szeretek, szeretek», mint a Tassóé,[1] nem hivja, csalogatja társát a lombok alatt, mint a Marinóé;[2] az ő kis énekese a nyugtalan szerelmes, gyűrűről fenyőre repdes, megújjítja szép siralmas versét és egyre kesereg távollevő párja után; az ő gerliczéje sem a Tasso és Marino csókolódzó galambja;[3] hanem az özvegy gilicze, mely a sirásban, bánatban nem lankad és száraz ágon panaszol, mint a magyar népdalok gerliczéje. A vadak közül megemlíti a tigrist és oroszlánt, mint Tasso, de Tasso arról csak annyit mond, hogy szerelemben él, erről meg annyit, hogy szeret; ellenben Zrínyi őket, mint a maga példáit jellemzetesen, elevenen, fölgerjedt indulatuk pillanatában mutatja be. Ime, ilyenképen:

Kegyetlen az erős és vitéz oroszlány,
De nősténye előtt szeléd, mint egy bárány,
Ama különb szőrő, szép, mint egy szivárvány,
Vad tigris társához mint együgyű bárány.

De mi vagyon fenéb iszonyú medvénél,
Ez is szerelemben, nem mint kegyetlen él,
Zöngehnek az keő sziklák ű bömbölésével,
Társat keres magának sok mesterséggel.

Tugja az szerelmet az szarvas mit tészen
Addigh niugodalmat magának nem vészen,
Mig ordításával sok panaszt nem tészen,
Migh kedves társától örömet nem vészen.

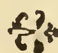
Mit nem csinál az ló és mit mit nem fáradoz,
Nyerit, rúg és kapál, mig nem jut társához,

1 T. Tasso: Aminta. London, 1785. 12.
2 C. Marino: La Sampogna. Venezia, 1637. 258. l.
3 T. Tasso: Aminta. London, 1785. 12. C. Marino: La Sampogna. Venezia, 1637. 258. l.

STRAGE
de gli
INNOCENTI
del
CAV. MARINO

All'Illnstriß. Sig. Conte
Francesco Martinengo Villagana.

Con licenza de' Superiori, e
Priuilegio.

IN VENETIA APPRESSO GIACOMO SCAGLIA

17. ASTRAGE DE GLI INNOCENTI CZÍMLAPJA.

Lángot fúj száiából, szüvében halált hoz.
Más lovat ha közel lát kedves társához.

Mely szépen énekel Tengeri Sirénes,
Eő szép gyönge verse oly igen keserves,
Hogy mégh Plutó előtt is volna az kedves,
Hát minden, világon az ki él, szerelmes.

Így lesz a mi költőnk mindég új és mindég más, a visszaemlékezések ellenére önálló. Mert megegyezése, akár az eszme vagy gondolat magvára, akár a megérzékítés valamely mozzanatára szorítkozik, mindég, hogy úgy mondjuk, csak a *kiinduló ponton* találkozik; Zrínyi aztán a maga felfogásának, leleményének és kivitelének szabadságával halad tovább. Útjában érinthet olyan dolgot, a melyet Tasso vagy Marino is érintett, de rend szerint új oldaláról, új megvilágításban látja, ennélfogva az ő alakításában és szinezésében egészen *mássá* válik. Hivatkozhatunk a teljesebb meggyőzésűl még a Marino Ergastó-stanzáinak ama helyeire, melyeket az imént közölt versszakaszokkal párhuzamba állíthatunk. Marino, a ki sokszor ismétli magát, Ergasto sóhajtásaiban újra a szerelemnek általános uralmát festi, száz számra összehordott értékes és értéktelen példával. Felhozza a medvét, mely jobban nyög a szerelemtől, mint az átverő nyíltól;* fel a szarvast, mely árnyékon-napon bolyong, mikor szerelemben ég, hogy lángjának ereje elűzze magától természetes félelmét;** fel a lovat, s két egész stanzában rajzolja, hogy a nemes állat fölgerjedt ösztönében miként harap, miként vet meg féket és tehert, lengő sörénynyel miként száguldoz társa után a legelőkön, hangos nyerítéssel miként hallatja panaszát; hogy miként liheg, lángol, tombol a porondon, majd nyi-

* C. Marino: La Sampogna. Parte Seconda. Venezia, 1637. Sospiri d' Ergasto. XXXXI. stanza.
** *I Sospiri d'Ergasto.* XXXVIII. stanza.

hog, nyerít, borzong és kapál,* felhozza a Sirénát, mely a mély és kristályos hullámokból kikel és a szerelmet magasztalva énekel.** Zrínyi valamennyi leírásában a lóén kívül más vonásokkal, más szinekkel jellemez, azért a közös példák ellenére Marinótól teljesen elüt; a ló leírásában egy-pár szavuk megegyezik, de a mi költőnk rajza menynyivel rövidebb és hathatósabb? Mert ő nem az udvarnak légkörében él, mint olasz kedvencze, nem a képzelődés játékával csillog, mint ez: hanem harczban forog, erdőkön vadakat űz, a nyílt természetben lesi meg az állatok természetét. S úgy írja meg, a hogy volt, a hogy megfigyelte. Leírása épen azért, valahol csak a valóra támaszkodhatik, valódi életet lehell. Pedig alapja legtöbbször a való, mert az ő idylljeiben nem pásztorok és nymphák szerepelnek, mint Tassónál és Marinónál: hanem maga küzd és panaszkodik a Viola kegyetlensége ellen. Tasso pásztori játékában, Marino különféle pásztori meséjében olyan földön mozgunk, a hol mindent a képzelem teremt, a régi egyszerű állapotok utánzásával, de a megújhodás-szülte rend és ízlés közreműködésével; ellenben a Zrínyi idylljeiben ember és szenvedély, viszonyok és helyzetek valódiak, s az igazság és közvetlenség erejével hatnak. Még a felöltöztetés ismert eszközei, a műfaji és mythosi adalékok sem leplezhetik el akár mivoltukat, akár hatásukat, mert a mi költőnk a közvetett alakhoz oly szerepet választ magának, melyben nem szorul mesterkélésre, hanem őszinte természetességgel önnön magát ábrázolhatja: a *vadász* képében jelen meg, a ki a Dráva erdeiben annyiszor vadászott. A vidék és folyó, a kergetett és emlegetett vadak, a magános bolyongások és panaszos keservek mind-mind a saját tapasztalásából, benyomásaiból és emlékeiből kerülnek az idylljeibe; fölvett szerepének hivatása és a maga éle-

* I *Sospiri d'Ergasto*. XXXIX. és XL. stanza.
** *Ugyanott:* LXXXXVI. stanza.

tének folyása egészen egybe vág. Zrínyi nem legelteti és terelgeti a nyájat harmatos fűben, fris forrás mentén, jámbor pásztor álarczában, hogy aztán valamely terebélyes bükk árnyékában letelepedve furulyaszóval mulasson és nymphájával enyelegjen; hisz ennek a csöndes andalgásnak az ő szilaj vérlüktetése, viharos szenvedélye, összes daliás kedvtelése egyenesen ellene mondana; a félszeg helyzet félszeg következéseivel hamis hangokra ragadná. A vadász izgalmai illenek az ő szerelmes szive izgalmaihoz; mint vadász és szerelmes kettős élményeit egybefűzheti, és panaszait mégis igaz érzéssel, a hatalmas hevülések rezgéseivel szólaltathatja meg. Marino ellenben csak játszik a szerelem gyötrelmeivel, szójátékos ellentétekben és keresett concettokban tetszeleg; minden pásztoráról általában el lehet mondani, a mit Selvaggia mond Laurinóról, hogy szerelmes *sophista*, a ki szerelmeskedve vitatkozik és vitatkozva szerelmeskedik.*

A két író közt a különbség mindég nagy. A mi a legélesebben szembe tűnik, ha azt a két költeményüket hasonlítjuk össze, melyek egy és ugyanazon tárgyról, az *Arianna* sirásáról és *Orpheus* keservéről szólnak.

Marino Ariannájában előbb lefesti, hogy a hajnal Naxos szigetén miként ébred, mikor a hűtlen görög horgonyt felszedve, kötelet megoldozva menekszik; hogy Bacchus, a legkedvesebb isten a legyőzött Gangestől visszajövet miként pillantja meg az elhagyott szerelmes Ariannát. Nem meztelenül fekszik, hanem egy fehér szoknyában, melynek ezüstjén aranynyal áttört bibor-levelek látszanak; fülében függő, két smaragd hajócska arany fölszereléssel, nyakán, a szép arcz épületét tartó tiszta alabastrom-oszlopon, kigyószerű láncz, a kigyó tündöklő rubin-szájában három nyelvvel; homlokán arany sas; karmai közt csiszolt, hegyes

* C. MARINO: La Sampogna. Venezia, 1537. 278—91.

gyémántkővel; arczán és hátán hullámosan elomló kúszált fürteivel, melyek rendezetlensége szebb minden művészetnél. Így fekszik hanyatt, nyaka kissé megszegve, bal vállára esve, vánkosára hajtott fejjel; szoknyája és inge köldökig kivágva és leeresztve, le a legtitkosabb bájakig, hol a szemérmes természet rejtezkedik; gyönyörű keblének pihegő és langyos hava betakaratlanúl. De aludtában is ügyel, hogy a vakmerő szél valami ledér gyalázatot el ne kövessen rajta, míg bal karja meztelen vállaról lecsúszva, tétlenül lóg, jobbja a ruhát fogja, hogy le ne hulljon testéről. Gyönyörű meztelen kis talpai a szomszédos tengerpartot érintve, a habokban fürödnek; mert a tenger kikicsap, hogy a szép lábat csókolgassa; de legyőzve ismeri be, hogy ennek élő teje vakítófehérebb az ő tajtékzó ezüstjénél és visszavonúl; Bacchus a halhatatlan ifjú ámulva és magasztos bájjal eltelve csüng rajta. Még alig serked állán a fiatalság szép virága; kezében zöld leveles bot, fején festő-fűből és szőlőágból font koszorú, melynek fekete és piros rengő bogyói édes árnyékot vetnek tüzes arczára. Szemei bibor-sugártól szikráznak. Fényes halántékaiból a szőlőlevelek közül két szép-alakú kicsiny szarv üt ki, mely Cynthiában termett és bármely kevély szarvat megszégyenít. Köntöse indiai párducznak, pásztori táskája őznek bőre. Bacchus lélegzés nélkül, öröm és bámulat között csak csodálja a szendergő nőt, inkább szerelemtől, mint bortól ittasan. Ha az összefont venyigék levelei nem akadályoznák, már megcsókolta volna; de így halkal, suttogva elhallgattatja a faunokat és nymphákat, hogy ez istennőnek nyugalmát föl ne verjék. Aztán szerelmesen találgatja, hogy ki lehet: Venus, Pasithea, Luna, Thetis, Diana. S közben mindenik fenséges alakot nehány sorral jellemzi.*

Zrinyi ellenben a maga Ariannájában nem bibelődik a

* C. Marino: La Sampogna. Venezia, 75—79. l.

hajnal ablak-nyitogatásával, sem az Arianna ingerlő pongyolájával és elbűvölő szépségével; nem törődik a fiatal Bacchus meglepetésével, sem az ő kigyult sóvárgásával, és kiváncsi találgatásával, hogy a gyönyörű nő ki lehet? Zrínyi a maga kinzó szerelmével küzködik, mert hiszen éjjel-nappal keserven sóhajt, s mint a fülemile vértajtékot hány; szemének könyjei nagyobbak az Adria forgó habjainál és szivének lángos hatalmai a Mongibel lángjainál. Sebének nincs orvossága sem az ezerjó-fűben, sem a lelki elfoglaltatásban, az epopeia írásában, mert a kis isten egyre megkerüli és harczolva-vagdalkozva legyőzi, a mint már két nagy harczban legyőzte. A költőnek büntetésül, Cupido kegyelme fejében, kell a Theseus hitetlenségét énekelnie; pedig inkább írná árulását az ő szép Violájának, kiért sóhajtásával növelte a sötét felhőket, könyjeivel megárasztotta a sebes Drávát, hogy az könyjeitől most is forgó örvényt forgat. Mert Violája esengő szavait meg nem hallgatja, költői babérait meg nem becsüli: irányában hálátlanabb, mint a háládatlan Theseus Ariannához. Bár hallgatná most meg ennek történetét és venné magára értelmét.

Zrínyi Miklós e megragadó alanyi bevezetéssel egyenesen kijelenti, hogy a görög hitregét a maga czéljára fordítja, példázatul mondja; s ennél a személyi vonatkozásnál és érdeknél fogva közelebb hozza az olvasó szivéhez, melyet az Arianna elhagyatásánál önkénytelenül főleg az ő kedves költőjének sorsa izgat és dobogtat meg. S az olvasó feszülten keresi és lesi a példázat soraiban a Viola árulásának fel-feltünedező nyomait s a kesergő szerelmes vallomásainak elejtett szavait.

Zrínyi aztán elbeszéli, mint Marino, hogy Arianna magános ágyában miként ébredt. S költeménye kétségtelenül az olasz idyll ismeretével készült. Hisz Arianna mind a két írónál ébredésekor karját a Theseus ölelésére kinyújtja, szerelmi kétségbe-esésében tétova futkos, szökevény kedvese

nevét ismételve kiáltozza, kezeivel int utána és visszahívja, messzi sikamló hajóját szemével kiséri, aztán a legmagasabb sziklára hág és a tengernek szórja panaszát; s egyiránt Hesperust és Luczifert, a labyrinthust és czérnagombolyagot emlegeti.*

Mindez az egyező vonás és mozzanat merő véletlen találkozás nem lehet: Zrínyi nyilván Marinóból veszi át. Ám ez átvétel ellenére, sőt magának e nehány közös vonásnak és mozzanatnak alkalmazásában vagy értékesítésében is mennyire meg bírja őrizni egyéniségét, mennyire önálló és eredeti marad! A mi költőnk Ariannája a szerelemnek álmából a szerelem dalosának, a fülemilének ékes szólására ébred; a hogy elhagyatására és csalatására eszmél, sokáig nem szól, mintha menykő szörnyű szellete érte volna, mert szava elméjével a maga jövendőjére repült el. Az milyen gyöngéd és bájos szinezés, ez milyen merész és hatalmas kép és képzet; a helyzet előállítása és a festés kifejező módja mennyire sajátos: ez egyszerű nyelven ily nagyszerű hatással csak Zrínyi beszél. A mi költőnk Ariannája meztelenen futkos, hiszen őrjöngő fájdalmában eszébe sem jut szemérmeskednie, ha jutna is, minek, mikor a sziget néptelen: de meztelenségében sem oly érzéki, mint a Marino isteni szépsége, kinek a bodor fátyolból fehér keble és a szorítóbul kemény emlője kiomlik, szoknyája szegélye hanyagon földre hull, s futása közben föl-föllebben a leple, mely lábszárainak fehér és ragyogó alabastromát borítja. Zrínyi úgy ábrázol, mint a görög szobrász, ki tiszta érzéssel a test tisztaságában csak a test tökélyére gondol: Marino ellenben úgy, mint a renaissance-vég festője, a ki a női bájakat félig kitakarja, félig betakarja, nem egyszer valami lehelletszerű fátylon átcsillogtatva, egyenesen azért, hogy a buja ingerléssel elevenebben hasson. A nagy styl

* C. Marino: La Sampogna. Venezia, 1637. 79—81. l.

mesterei, mint Zrínyi, nem félnek a meztelentül; ellenben a cziczomás modorosság emberei örömest folyamodnak a fél öltöztetéshez, mert a művészet ereje helyett a mesterkedés fogásaival dolgoznak. A mi költőnk Ariannája nem szedi sorra a szeleket: Boreast, Zephyrust, Eurost és Notost, hogy a hűtelent melyik ragadta el; ellenök részvétért és megtorlásért nem eseng Orithiához, Clorushoz és Eoloshoz;[1] nem elmélkedik általánosságban a balga asszonynép hiszékenységéről és a kielégített szerelmi hódítók gyors csapodárságáról;[2] nem ajánlkozik cselédnek a Theseus új feleségéhez, csakhogy csalfa szeretőjének derekalját ő igazgathassa, kezére a vizet nem más edényből, hanem szemeiből ő önthesse; nem könyörög Venushoz, a szépséges cyprusi istennőhöz, hogy állítsa meg a szökevény hajót; nem idézi fel hazai emlékeit: elhagyott atyját, honát, Kréta hegyeit és vizeit; nem értekezik hosszan kimulása módjáról: hogy a czethalak és delfinek, a medvék és farkasok eledele, vagy pedig a barbár kalózok zsákmánya legyen, mivel ez ember-nem-járta szigetről úgy sem szabadulhat?[3] Vagy inkább öngyilkosságot kövessen el? S hogyan? A szikláról ugorjék le vagy a tengerbe vesse magát, tűzben pusztuljon el vagy hurkot kössön a nyakára, viperát tegyen a mellére vagy kést üssön oldalába?[4] A mi költőnk Ariannája mindezt nem beszéli meg végig, ékeskedő hasonlatokban és képekben, hogy utoljára is belássa, mikép keze nem bitorolhatja a Parca tisztét, s nem foszthatja meg magát az élettől és Theseust a szolgálójától.[5] S mindezek után a mi költőnk Ariannája nem enyhül meg, nem vigasztalódik azonnal a Bacchus ölében, hogy új nászban feledje az annyira imádott kedvest és annyira siratott boldogságot.

1 C. Marino: La Sampogna. Venezia. 1637. 82. l.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 84. l.
3 C. Marino: La Sampogna. Venezia, 1637. 88—90. l.
4 *Ugyanaz:* Ugyanott. Arianna. 89, 90. l.
5 *Ugyanaz:* Ugyanott. Arianna, 91. l.

Mert Marinónál mi történik?

A míg Arianna kesereg vala, Jupiter és Semele fia gyönyörködve hallgatja. Aztán megszólítja, édes beszéddel meghódítja, a régi láng helyett új lángra gyújtja s új nászra bírja. Az égi menyegzőhöz a faunok és satyrok énekelnek verseket, s a fényes ünnepen a nymphák lejtenek tánczot. A boldog párnak ágyához bibor-virágokból és arab levelekből Amor tulajdon kezeivel szedi össze a rózsás tollakat; Venus pedig leveszi a saját fejéről koronáját, melyet Vulcan készített, s hét égő és tündöklő rubinkővel gazdagon kirakott, s a menyasszonynak szőke fürteire csatolja; míg isteni vőlegénye, hogy a dicső nászajándékot betetőzze, az égben halhatatlanná teszi, s az égnek ama szélére helyezi, hol a medvék őre fagyoskodik s ragyogó és szép drágaköveit megannyi csillagokká változtatja.*

A Zrínyi Ariannája szívbeli fájdalmának és keservének kitörésében concettókkal nem czifrálkodik, érzésében nem szenveleg. Olyan nő, a ki a vér szenvedélyével önfeledten szeret, de hiven szeret, vigasztalásra sem nem számít, sem nem hajlik. A mikor csalatásának tudatára jut, sorsának egész nyomorúsága, jövendőjének egész sivársága egyszerre fölczikázik elméjében s az iszonyattól nyelve megnémul: de mihelyt szava megjő, hatalmasan árad, mint a háborgó indulatok féktelen viharától zaklatott asszonyi beszéd áradni szokott. De nem gondol másra, csak a Theseus hitetlenségére és hálátlanságára; csak arra, a mi jót Theseussal ő tett, s a miként a jóért az fizetett: ennél fogva panasza sem tébolyog és csapong el, hanem rohamos áramában is minden képe, minden vádja, minden emléke, minden jajja csak annak az alap-gondolatnak kiemelésére és erősítésére szolgál, mint a húrok meg-megeredő és mindég visszatérő hangfutamai az alaphangnak. A felkiáltások és megszólítá-

* C. MARINO: La Sampogna. Venezia, Arianna. 91—97. l.

sok, kérdések és ráfelelések nyugtalan váltakozásában a fölvert lélek nyugtalan okoskodása ölt alakot egyszerű természetességgel; de ez okoskodás közvetlen és tömött kifejezése, erős és hathatós fokozása az öntudatos alkotás megnyilatkozásából foly. Az Arianna éneke, mert az ő panasza valóban ének, nem édesen gyügyögő, hanem magasan csattogó ének, lendülve indul meg, lendülve halad; s a végén, az istenek bosszújával való fenyegetésben emelkedik a legfölebb.

Jaj neki, szerencsétlennek és boldogtalannak, hogy megcsalatkozott Cupido hatalmán! A mit Hesperus adott, Lucifer elragadta tőle. De nem ragadta el Theseust senki, csak az ő mondhatatlan hitetlensége esküje ellenére. Fenyőjében viszi az ő lelkét, vihetné magát is, mert Arianna nem oly nehéz: azonban őt örökös gyászba keverte, örök halálba temette. Theseus bízik országában, dicsekszik diadalával; pedig az Arianna esztelen szive szabadította meg a labyrinthusból, a hol sok száz, nála okosabb és vitézebb, elveszett. Ah, miért nem hagyott ő is Ariannának czérnát és tanácsot, hogy láthatná még egyszer a világot; vagy miért nem ölte meg kardjával, miért nem csináltatott számára koporsót, ha ennek a vad helynek és tengernek zsákmányául hagyta, ha halált adott annak, ki neki életet adott. De csak fusson a szelek szárnyával; az istenek meg nem halnak, rajta bosszút állhatnak, mint annyi máson; mert nem siet, sem késik az isten haragja, az elhagyottnak könyjét örvényes habbá, sóhaját szélvészszé változtathatja és bánatával a bűnöst elboríthatja!

Zrínyi Miklós költeménye az *Arianna sirása*, egész felfogásában és az érintett nehány közös vonáson és mozzanaton kivűl egész kivitelében különbözik a Marino idylljétől. Az olasz Arianna, mint az olasz nő, a maga hevesebb vérével, szilajabb vérlüktetésével a mily gyorsan kész az önfeledésre, ép oly kész az elfeledésre is; az ő szerelmé-

nek czélja: nem a hűség, hanem a gyönyörűség; ha csalódott, azonnal csapodár. Éppen azért veszteségének kínja nem markol annyira szivébe: marad elég kedve, elég képessége panaszát szóvirágokkal fölpiperézni. A magyar Ariannának, mint a magyar nőnek, szenvedélye mély, hűsége törhetetlen; ha veszt, örökre vesztes; míg amannál a csalódás csupán a szerelem változása, addig ennél az élet minden ragyogásának elborulása, egész jövendőjének összeomlása; többé már csakis isten igazságosságában és bosszújában bízik. Marino a maga szerkezetében és elbeszélésében a hitregét követi, Zrínyi pedig a hitregét szerkezetileg a saját kínzó szerelmének vonatkozásai közé illeszti, s a Viola árulásának és háladatlanságának példázatára beszéli el; azért a maga panaszával kezdi és a maga fenyegetésével végzi. A hitregéből nem mond el többet, mint a mennyi éppen az ő viszonyára talál; a mikor Arianna az istenekre hivatkozik, a kik meg nem haltak és Theseuson bosszút állhatnak, mint állottak Enceladuson, Prometheuson, Salmon királyon, Atlason, Lycaonon, Acteonon, Atreuson, Terodatmanon, Hecubán és Scyllán, — a költő egyszerre más hangba csap: a mythosi büntetésekből általános tanulságot von le, hogy sem késik, sem siet istennek haragja. Már nem az istenekről, hanem *istenről* beszél, a népies költés képes kifejezéseivel. Ez a tanulság a Zrínyi összegezése és Violának szól, hogy vegye magára értelmét.*

Még nagyobb a különbség a Marino *Orpheusa* és a Zrínyi *Orpheus keserve* közt. Marino elbeszéli, hogy a bájos Eurydike mint bolyong a Hebros partján dalolva és

* Igaz ugyan, hogy két szakaszszal fölebb, a 34. vers második sorában szintén istennek és *nem isteneknek* haragja fordul elő; de csak az író vagy leíró hibájából vagy elnézéséből, mert a negyedik sor *nevekre* szava világosan elárulja, hogy a birtokosnak többesben kellene állania:

Eregy, eregy, hitetlen, szelek szárnyával,
Istennek haragia nagyobb hamarsággal
Elsiet utánad és el iün károddal,
Mert *nevekre* esküttél hazugságal.

S ezután következnek a mythosi büntetések példái. Az Arianna fenyegetése és bizonyítása ezekkel teljes; ellenben a költemény szerkezete csak a Zrínyi alanyi

koszorút kötözve; a szerelmes Aristeus mint lesi meg és veszi üldözőbe; a remegő menyecske mint menekszik és akad meg lengő szép hajánál és hullámzó ruhájánál fogva egy fatörzsben; majd leírja, hogy milyen a kigyó, mely a vergődő áldozatot halálra marja; mint siratják a részvevő nymphák, mint kesereg utána a fájdalomtul lesújtott Orpheus erdőkön, halmokon, barlangokban bujdokolva, mint szánja el magát a pokol kegyelmének megkisértésére, mint száll le elvégre a szomorú birodalomba, s jut el ködös útakon keresztül a sötét tyrannos elé; mint helyezkedik el arany-csattos bársony felöltőben, hátáról földig omló bő köpenyben és nagy brokát-szalaggal persa szokás szerint lekötött hajjal a kegyetlen udvar előtt; aztán mint veszi elő és veri lantját, mint könyörög kérlelő énekkel a komor Plutóhoz, mialatt a zene és ének igéző hangjaira ráfeledkezve az Eumenidák kígyókorbácsaikat eldobják, a Gorgók és Sphinxek, Chimerák és Hydrák elcsendesednek, a háromtorkú kutya elhallgat, a boldogtalan Belidek megpihennek, Ixion kereke megáll, Sisyphus megnyugszik, Titius kányája szünetel, Rhadamantus és két birótársa a lelkeken nem itélkezik, a Párcák hajlandók a végzet törvényeinek eltörlésére, Proserpina kész az engesztelő ajándék elfogadására, és maga a kérlelhetetlen király is meglágyul és könyekre fakad. Visszaadja Orpheusnak kedvesét, de azzal a kemény és szigoru kikötéssel, hogy a míg a szabad levegőre föl nem vezeti, hátra ne forduljon és reá ne tekintsen! A szeretőnek vágya erősebb levén engedelmességénél, a parancsot megszegi s Eurydikét újra elveszti. S Marino elbeszéli, hogy Eurydike miként búcsúzik férjétől, Orpheus miként akar ismét utána lemenni; szándéka meghiusulásában mi-

tanulságával kerekedik ki arányosan. Az isten haragja emlegetésének ebben az utolsó szakaszban más a vonatkozása és más a jelentősége; a mily természetes, ép oly költői befejezés: a példázat hatásának mélyebbé és komolyabbá tételére való, hogy Viola magába térjen és meghajoljon. S érdekes, hogy éppen a következő idyllben hódol meg.

ként tépi le őrült módjára fejéről a zöld borostyánt és énekel szilaj fájdalommal az alvilág kapuinál; majd leirja, hogy Orpheus a földön miként bolyong szerte a Hemos erdős oldalán, a Rhiphaeus sziklás csúcsán, a virágos Tempe alatt, és a hideg Tanais fölött, vagy a fagyos Strimone partjain a vizeknek és fáknak, madaraknak és vadaknak zengve bánatos panaszát; miként mozdultak meg csodás hangjaira az erdők, álltak meg a folyamok, szelidűltek meg a vad szelek; s miként érez részvétet a fagyos Rodope, a rideg Ossa, a büszke Athos és miként éreznek részvétet a Dryadesek és fák: a nyár, fenyő, tölgy, cyprus, kőris, jegenye, pálma, fűz, olajfa, juhar, bükk, szil, puszpáng, diófa, som, cseresznye, platán, parafa, boróka, tamariscus, hárs, borostyán, az egykori Daphne, megkoszorúzva a dalnok homlokát; aztán a gesztenye, gránát, a füge és eperfa, szőlőtő, czedrus és narancsfa, náspolya, repkény és myrthus, a birsalma, baraczk, körte és szilvafa és valamennyi fa egyenként; s miként mutatnak irányában szánalmat a madarak és vadak: a sas és fülemile, tücsök és papagáj, a borz, marmota, medve, paripa, bika, vadkan, majom, sündisznó, teve, kígyó, tigris; a párducz és dámvad, oroszlán és szarvas, sárkány és elefánt, farkas és bárány, nyúl és szelindek, róka és galamb; gerlicze és sólyom békés egyetértésben; s miként ajándékozza meg Orpheust az élvezetért a párducz, macska, hód, páva, hiúz, griff, galamb, hattyú és phönix, s valamennyi madár a levegőben és bozontos vad az erdőben. A Bacchus ittas kara mégis a bűbájos dalnokot megtámadja és agyonveri, épen Thebæ nagy istenségének ünnepén; s a szentségtörő asszonyok fejét és lantját a Hebros vizébe dobják; ott az elpattant húrokról a méhek szednek hiblai mézet és a lant öblébe raknak lépet; az úszó fej kihült nyelvvel pedig gyöngén suttog s legutolsó szavában is elhalva rebegi: «Eurydike! Eurydike!»*

* C. Marino: La Sampogna. Venezia, 1637. 1—39. l.

Marino az idyll szerkezetében megint a hitregéhez alkalmazkodik: de a rege elbeszélésében fölöttébb sok a hiában való czafrang. Ez az oka, hogy terjengős és teljes 39 lapot foglal el; mert a részletezésben annyira elvész, hogy az Eurydike halála, Orpheus búja, Orpheus útja az alvilágba, Orpheus Plutónál, Eurydike búcsúja, Orpheus éneke az alvilág kapuinál, Orpheus bujdoklása a földön, a természet részvéte Orpheus iránt, a dalnok vége, — mind megannyi önálló versül is megállhat; sőt mind megannyi még külön kisebb egységekre szakadhat, mert alkotó elemeik egyenként összerakva és apróra szétoszolva sorakoznak egymáshoz, mint a mozaik-képek csillogó színes darabjai; mert a részletezésben annyira elvész, hogy Orpheusnak Plutó előtt 17 szakaszos, s az alvilág kapuinál 44 versszakaszos éneket ad ajkára; hogy minden egyes fának, madárnak, vadnak (pedig számuk legalább hetven) fölemlítésénél néhány sorban rendszerint elmondja, a mit mythosi vonatkozásukról vagy természeti tulajdonságukról tud.

Zrínyi Miklós mindezt meg sem érinti. A Marino Orpheusához vagy a görög hitregéhez csak annyi köze van, hogy Orpheus képében Eurydike neve alatt siratja a maga feleségét; hogy fölvett szerepének hagyományaiból a kígyó okozta halált, a pokolba menetelt, Plutónak kegyetlenségét és Proserpinához való szerelmét el nem mellőzheti; de még ezeket az adalékokat sem részletezi, egyszerűen csak megemlíti, a közvetítő helyzet természetes kényszeréből. Kedvencz költőjének csupán azt a gondolatát veszi át, hogy ha abban van az ember lelke, a kit szeret, Eurydikéje elveszte óta ő már nem él, így szabadon járhat a holtak birodalmában: minden egyébben teljesen független tőle. Orpheusa keserve — a maga keserve, a saját szive mélyéből, fájdalma forrásából fakad. Eurydikéjének rajza az Eusebia képe, mely minden vonásában határozott személyiségre vall. A Marino Eurydikéjénél nem olvasunk egyebet, mint

hogy ügyesen dalolt és lengő szőke haja volt; míg Zrínyi a vesztes szerelemnek feltámadt egész melegével foglalja egybe és sorolja fel hitvesének összes bájait. Az ábrázolásnak és színezésnek ez a módja *kivételes* nála; nem magyarázza meg más, mint a visszaemlékezésnek fájó, mégis édes gyönyörűsége. Voltakép az ének, mely különben csak négy lapra terjed a költő szokásos versalakjában, *elhalt felesége szépségének felcsattogó dicsőítése*, melynek hangja az áradozó elragadtatás és bánatos borongás futamaiban váltakozik. Orpheus egymásután Apollóhoz, Biblishez és Echóhoz könyörög, hogy keserves sírása, könyje bő folyása s lelke sóhajtása méltó lehessen ahhoz, kit Jupiter épen a nagy szépsége miatt nem szenvedhetett és elveszített, a mikor a Múzsákat, Napeákat, Dryádókat és Naiádokat veszteségében részvétre szólingatja, egyszerre kicsap a követett alak korlátjaiból s egyenes közvetlenséggel a Dráválioz fordul:

Siry te is gyors Dráva, erős bizonságom,
Ki voltál égő szüvemnek sorvosságom,
Téged sokszor megnevelt én könyvhullásom,
Sokszor te oltottad az én gyulalt lángom.

Ne gondolliad immár, hogy meg gyógyulhatnék,
Mint szalma, mint kénkű mert az én szüvem ég.
Kit meg sem ótana egész tenger-mélység.

Csak te gyógyíthatnál, ó Fatum, kegyetlen,
Hogy ha szörnyü kinnal megölnél hirtelen,
Vagy Késmárkot nyakamban vetnéd véletlen,
Szakadnának egek ha rám kéméletlen.

A mythos elemeibe így vegyül bele a Zrínyi Drávája és az ő Késmárkja, melyet Hellas mesés dalnoka sohasem ismért. Mert Orpheus keservében is, mint Viola-idylljeiben és Arianna sírásában a saját élményeit örökíti meg; épen azért a kisebb költemények életével, szivének válságaival a

legszorosabb összefüggésben vannak, s magjokban mindig valóságot, a költőre vonatkozó adatot tartalmaznak. Az Orpheus keserve különben darabos, mint Zrínyi minden nagyobb verse: de ebben a darabosságában hatalmas erő lüktet, bár egyenetlenül. Draskovich Eusébiának hű emléke, melyből fényes alakja könnyen megeleveníthető. S azt az itéletet, melyet maga a költő a kézirat széljegyzetével, talán fájdalma első hevében, a veszteség nagyságának érzetében róla tesz, hogy tanultság nélkül készült, nem látszik méltónak,[1] — nem érdemli meg. Ez a megjegyzés csak az Orpheus második darabjára talál, a mely csakugyan üres csengés-bongás Balassa-szakaszokban. A czíme *Orpheus Plutónál*, s Pluto hatalmát, Orpheus pokolbeli útjának okát, czélját és mentségét, s az Eurydike halálát zengi. Az egész a Marino Orpheusának első énekén alapszik, annak egy-egy gondolatát felkapja és feldolgozza, önkényes szabadsággal, mégis önállóság nélkül. Mert a felfogás és megokolás lényegében egyezik: csak a külső diszítésben, a pokolbeli szörnyek neveinek halmozásában különbözik; főként pedig abban, hogy szinte minden gondolatot párhuzamosan, hármas tagolatban fejt ki. A vers magának sem tetszik, mert félben hagyja, a mire mutat nemcsak az utolsó, ötödik szakasz csonka volta; de még inkább az, hogy a Marino énekének követésében csak a feléig jut el: az Orpheus kérésének előterjesztéséig. Mert a Marino dalnoka tulajdonkép csak eztán szólítja fel a lelkeket, a rettegett város elveszett népét, hogy kérjék királyokat az ő felesége kiadására, legalább csak nehány évre, mert tudja, hogy a ki megszületik, annak e bús birodalomba kell jönnie; s aztán könyörög Plutónak, hogy ha szivében ismeri a szerelmet, pedig egykor ő is égett miatta, bocsássa el vele az ő kedvesét; vagy ha kérését megtagadja, engedje meg legalább,

[1] Zrínyi Miklós költői műveinek tisztázatában ugyanis ez a megjegyzés van: «Istud opus sine studio feci, nec dignum apparet.»

hogy ő itt maradhasson azzal, kinek szép szemeitől ez a világtalan világ paradicsommá lesz. Zrínyi azonban érzi, hogy ez a helyzet még közvetve sem lehet az ő helyzete, hogy ebbe az énekbe a saját egyéniségéből, saját élményéből mit sem vihet bele, ennél fogva tollát leteszi, s a meddő kisérlet töredékül marad. Mert kisebb költeményében az elbeszélő hang ellenére annyira alanyi, annyira magából merít, hogy mihelyt onnan nem meríthet, nem bír énekelni.*

Mennyire más általában, mint Marino! Marino akár elbeszél, akár leír, — mindig a részletezésnek és színezésnek bájaival akar gyönyörködtetni. Különös türelemmel, szívós fáradozással az apró mozzanatokat és vonásokat gyűjti össze. Ezek változatosságában és csillogtatásában, nem az elbeszélések és képek eszmei vagy szerkezeti merészségében, az előadás vagy kezelés lüktető erejében keresi művészetét. Képzelete nem annyira teremt, mint egybehord, leleménye nem annyira feltalál, mint ellez, a megfigyelés meg következtetés segítségével. Ha a görög hitregék bűvös

* *Marino Orpheusának* első énekéből összehasonlítás végett hadd álljon itt fordításomban az a részlet, melyet Zrínyi átdolgozott:

Orpheus Plutónál.

Oh, sötét és gyászos Abyssus fejdelme,
Kiben szörnyü a szív és komor az elme,
Kigyók és fúriák hódolva állanak
A hatalmad alatt.

Pokol Jupitere, ki parancsolsz fennyen,
A sáppadt Orcuson és a mély Avernen,
Iszonyú törvényed követve hallgatja
A lelkek csapatja.

Eme zord helyekre, a hol nincsen sugár,
Hol az élő ember ritkán vagy sohse' jár,
Keserű könyeket sírtomban engemet
A szerelem vezet.

Görbe zengő fámmal nem jövök fáradva,
Mintha látni vágynám, bús birodalmadba,
Vagy hogy a szörnyektől barlangidat itten
Küzdve kiürítsem.

Elrabolta tőlem én édes mátkámat,
Kora irigy halál, a mely reá támadt;
S elszaggatta, a mit Amor fona nékünk,
Erős kötelékünk.

Mérges hideg kigyó halálra sebezte,
Kiért most Thrácia sóhajt epedezve,
Ő kimult, én pedig nem enyhülök többé,
Csak sírok örökké.

Jól tudom, a mikor rosz csillaga keltén,
Kora virágjában élete betelvén,
A gyönyörű lélek megereszté szárnyát,
Fenről ide szállt át.

Ha végzet törvénye tiltja az élőnek,
Nem tilthatja nékem, hogy ide lejőjjek,
Hisz a hogy elhagyott a szeretett lélek,
Én magam sem élek.

világában mozog, a régi isteneket és istennőket, nymphákat és pásztorokat szerepelteti idylljeiben, — egész felfogása, fejlesztése és befejezése a *hagyományhoz* ragaszkodik, a mint az főleg Ovidius *Metamorphosisai*-ban az utókorra szállt örökül. Egyénisége a kidolgozás módjában, abban a szószaporító, képhalmozó, érzékcsiklandozó czifrálkodásban érvényesül, melyet az olasz irodalom róla *marinismus*nak nevezett el. Minden helyzetet, minden jelenetet, minden lelki állapotot izekre bont, minden egyes ízt külön megrajzol, s az édes, puha, behizelgő nyelv virágaival elborít. Hangjában sok az olvadozó lágyság, a csengőbongó üres és henye szóllam; annál kevesebb az erő és tömött kifejezés. Még a betlehemi gyermekirtásról írt kis eposában, a *Strage degli Innocentiben*[1] sem alkalmazkodik nyelve a tárgy zordon borzalmaihoz, szava sokszor el-elláqyul és czifrába vesz; annál áradozóbb, pompázóbb és bujább *Adonisá*ban,[2] ebben az egykor annyira megcsodált nagy eposában, s idylljeiben, az olasz idyll-költészet eme hervatag hajtásaiban. Ez idylljei közül a görög hitregék megverselésére különösen sokat adott, a saját dicsekvése szerint ezt a műfajt ő találta fel és honosította meg Olaszországban;[3] holott csak az anyag megtalálásáról és elkölcsönzéséről lehet nála beszélni. Mert a maga emberöltője bár elhalmozta magasztalással, a dagályos szavú *Claudio Achillini* egyenesen nagyobb költőnek hirdette mindazoknál, kik valaha Toscánában, vagy a görögök, latinok, arabok és zsidók között születtek:[4] az ő főérdeme mégis csak a *részletrajzok* pazar sorozatában állt. A korabeli ferde ízlés szerint főérdeme,

1 C. MARINO: Strage degli Innocenti. All Illustrissimo Signore Conte Francesco Martinengo Villagana. Venezia. 1633.

2 C. MARINO: L'Adone. Poema. Con gli argomenti del Come Fortuniano Sanvitale et l'allegorie di don Lorenzo Scoto. Venezia. 1623.

3 C. MARINO: La Sampogna. Venezia, 1637. Al Serenissimo Prencipe Tomaso di Savoia. 4. l.

4 C. MARINO: La Sampogna. Venezia, 1637. Claudio Achillini al C. Marino. 14. l.

mai nap főfogyatkozása, mert ezek a részletrajzok, az elbeszélő, leíró és érzelmi elemek az ő idylljeiben nem az egész érdekében, hanem önmagukért vannak. Töredékes és váltakozó hangulatot ébresztenek. Marino ugyanis minden helyzetet, minden jelenetet és minden lelkiállapotot megannyi gondolat *tételszerű* kifejtéseként állít elő, a mivel a rend szerint vékony meséje még vékonyabbá válik. S a sok kikerekedő részlet az összbenyomás emelése helyett annak lerontására és egymásnak ellensúlyozására szolgál. Hőseinek jellemzésébe vagy külső leírásába, cselekvényük megokolásába vagy magyarázatába ugyan a maga szivének érzéseiből, szerelmének élményeiből nem vegyít, nem visz bele semmi személyi adalékot,[1] mint Zrínyi teszi *Arianna sirásá*ban az alanyi bevezetéssel, vagy *Orpheus keservé*ben az Eurydike rajzával: de a magyar költőnek hatása mégis egységesebb és mélyebb, mert alkotó tehetségének összefoglaló erejével uralkodik az anyagon, s a görög regét akár intő példázatul, akár költői mezül használja, mindig lendülő hévvel és összhangzó szerkezettel beszéli el. Mert a szerkezet tervében mindig művészi érzéket és tudatosságot mutat. De megesik rajta kétszer, az első és harmadik idylljében, hogy Marinóra emlékeztet.

Az első idyll bevezetésében a mi költőnk ép úgy pár elbeszélő versszakaszszal terjeszti elő a vadász helyzetét, mint Marino az Ergasto pásztorét;[2] s a vadász az erdőben a Viola kegyetlenségéről ép oly alanyi hangon maga kesergi el felcsattogó panaszait, mint a pásztor a nymphája hidegségéről; aztán a befejezést megint a költő pár elbeszélő szakasza adja meg mind a két helyen.[3] A harmadik idyll-

1 *A Sampogna második részének* előszavában ugyan, a hol Marino az ő szép napjához beszél (Il poeta al suo bel sole), azt mondja, hogy az Ergasto keserveiben a maga állapotát vázolja (Venezia, 1637. 14. l.): de az egyenes személyi vonatkozásokat nála kimutatni immár lehetetlenség.

2 C. Marino: La Sampogna. Seconda parte. Venezia, 1637. 15—16.

3 *Ugyanaz:* Ugyanott. 55. l.

ben pedig Zrínyi ép oly szerencsével kezeli a párbeszédes drámai alakot, mint Marino a *Szerelmes vitá*ban.[1] De a megegyezés a szerkezetnek csak eme pár külső mozzanatára szorítkozik, a belső alakítás egészen önálló. Az érzések és gondolatok, vallomások és érvek, képek és hasonlatok máskép nyilatkoznak és csoportosulnak, rend szerint más eredménynyel. Zrínyi első idylljének befejezésében a biztató remény hangja csendül meg, hogy ád az isten jobbat; idő multával, a kalász sárgultával a búsult vadászt Viola kedvelleni fogja: ellenben Marino az Ergasto sóhajtásait azzal rekeszti be, hogy a szegény pásztoron sajnálkozott az egész természet: szenvedni és égni látszottak vele a növények, virágok, füvek és barlangok.[2] A harmadik idyllnek elevenségét és drámaiságát különösen emeli, hogy ha nem is személyesen, de szóban ott van a szerelmesek között a vetélytárs, *Lycaon* alakja; s a vadász féltékenykedve egyre hevesebben vívja a Viola szivét, ki végre meggyőzve kijelenti neki, hogy versének meghajol: szolgálója, társa, szeretője és virága lesz. A Marino *Szerelmes vitája* ellenben csak azért folyik, mert Selvaggia, a nympha, el van határozva, hogy nem szeret többé; mert nem lehet biztos a Laurino állandó hűségéről; nem tudhatja, hogy nem vesz-e a szélbe, mint annyi másé; s a pásztor hiában esküdözik mindenre, s hiában panaszolja, hogy ő már nem él, csak halottként jár az emberek között, — a nympha egy csókkal sem vigasztalja meg, mert holtat csak nem csókolhat meg.[3] S hideg csúfolkodással hagyja el, míg a Viola szeretete és megadása az előbbi reménységet betölti. A mellett a mi költőnknek az idylljei négyszer rövidebbek, mint az olasz példányok, mert Zrínyi a részletrajzokat kerüli. Az

1 C. Marino: La Sampogna. Prima parte. Venezia, 1637. 275. l.
2 *Ugyanaz:* La Sampogna. Seconda parte. Venezia, 1637. 55.
3 *Ugyanaz:* Ugyanott. Prima parte. Venezia, 1637. 296. l.

(A Triumphi del Petrarca 1488-diki velenczei kiadásában lévő fametszet után)

18. A SZERELEM DIADALA.

ő idylljei azért nem a részek szépségével, hanem a maguk egészében ragadnak meg.

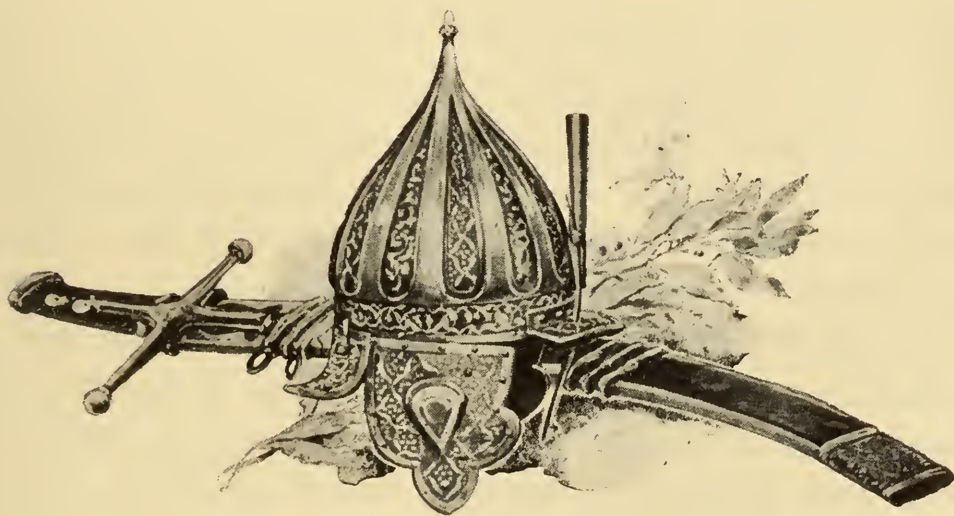
Zrínyi nem cziczomáz, nem piperéz, mint Marino; ellenkezőleg, sokszor darabos és nehézkes. Természetük eredeti mivoltára, költői styljuk a kifejezés módszerére teljesen eltér egymástól. Nincs köztük egyéb hasonlóság, mint hogy mind a ketten idylleket írnak, hagyományos elemeket egyiránt felhasználnak; mint hogy Zrínyi nehányszor Marinóra emlékeztet; de a hatás, még egyenes átvételnél is, csak külsőségekre szorítkozik: a lelkén nem változtat; — lelkének önálló benyomását le nem rontja.

Zrínyi idylljei csak alakjok és elnevezésök szerint azok; voltaképen szerelmi énekek, mint az Arianna sírása és Orpheus keserve. Szerelmi énekek annyira, hogy Imre Sándor abban a hiszemben van, mikép a szerelmet Balassa Bálint után ő veszi fel ismét indítékul és tárgyul,* holott Rimay János is írt virág-énekeket. De el kell ismerni, hogy az ő teremtő képzelete, a mikor ez az érzés sugallja, sokkal magasabban és hatalmasabban verdes, mint a Rimayé; hogy az ő kifejező hangja sokszor változik, egyszer az elégiába, mászszor az ódába, majd ismét a pásztori játék eleven párbeszédességébe csap. A természeti képek és hasonlatok, melyek idylljeiben buja gazdagsággal sorakoznak egymáshoz, a lyrai érzések festésére szolgálnak leginkább, s ezek uralkodnak amazokon. Mind a mellett úgy tetszik, hogy sokkal inkább a vitézségnek, mint a szerelemnek megéneklésére hivatott. Sokkal inkább keresi a széles vonásokkal odavetett színezést, a történeti részletezést, mint a menynyire a szerelmi énekek jellemével megegyezik; sokkal pazarabban szedi és ontja képeit, hasonlatait a görög-római vallás és történetek alakjairól, a természet törvényeiből és példáiból, mint a mennyire az érzelmi elemek felvehetik. Kobza

* Imre Sándor: Irodalmi Tanulmányok. Budapest, 1867. II. kötet 20. l.

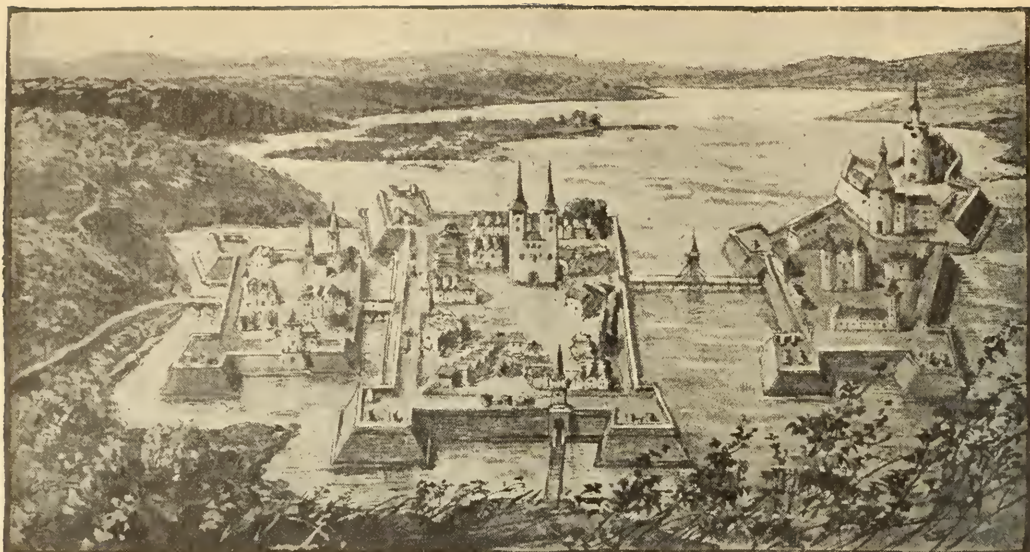
különösen ott zendül, ott kap meg a legerősebben, a hol ünnepiesebb hangfutamokat vehet. Vallásos éneke, a *Feszületre*, a legszebb és legsimább. Hatalmas kifejezése a keresztyén áhitatnak, megadásnak és töredelemnek, melyre int, mert hiszen érdemünk, mint kövön a hangyanyom, bűnünk pedig mint levél a fákon, örvény a tengeren, föveny a parton, madár a levegőben. De az úrnak irgalma nagyobb, kegyelme végtelen: azért bízhatunk benne, nem magunkért, hanem szent fiáért, a keresztfán halt Krisztusért, a ki méltó, hogy muzsája könyzuhatagokat áraszszon érte!

Az ő muzsája nem a játszi és dallamos hangokat kezeli voltaképp: örömestebb énekel nagy okért hangosabb verseket. Eposáról azonban a következő fejezet szól.

(Cserna Károly rajzáról.)

19. ZRÍNYI KARDJA ÉS SISAKJA.

(Cserna Károly rajza után.)

20. SZIGETVÁR TÁVLATI KÉPE.

II.

A SZIGETI VESZEDELEM.

ELISMERÉSÜNK a Zrínyi költői tehetsége és hivatása iránt nőttön-növekszik, ha a *Szigeti Veszedelem*-nek, az ő legsajátosabb és legérdemesebb alkotásának ismertetésébe és elemzésébe merülünk. Nagy okért, a *nemzeti megváltásért* fogant hangosabb versekkel; a nemzeti megváltásért, hogy az igaz hittől elszakadt és bűnbe esett magyarság megtérve a haragvó istent kiengesztelje; vallásos fellángolásával és megtisztító harczával a törököt kiverje, az országot a pogány iga alól a kereszténység dicsőségére felszabadítsa, s ekkép isten a törököt, bosszúja vesszejét, igérete szerint eltörje; a Szigeti Veszedelem ennélfogva vitézi küzdelemről, hősi halálról: a szigeti leventék önfeláldozásáról s`a szigeti *Zrínyi Miklós* vértanuságáról beszél. Ez az első magyar epopeia, melylyel a nemzeti Genius a világirodalom remekeinek szinére emelkedett; ez az első költői alkotás, mely eszme, szerkezet, jellemzés, lelemény és feldiszítés tekintetében ma is teljes méltánylással tölt el; mert

bár a tárgyat nem a nemzet fiatalságából veszi, mikor a gyermeki hit naiv képzelete szerint a felséges istenek még közvetlenűl érintkeznek az egyszerű emberekkel, velök élnek, szeretkeznek, örülnek és szenvednek, égi csodáik minduntalan beleszövődnek a földi dolgokba; bár nem választ oly korszakos vállalatot, melyre az isteni küldetéssel bíró hős vezetése alatt az egész nemzet egyesülne, szándékban és érzésben összeforrna: a költői eszme kifejtésére Szigetvár védelme mégis fölötte alkalmas; a nemzeti történet folyamából szerencsés kézzel és öntudatos művészettel van kiragadva.

Salamon Ferencz ugyan azt vallja, hogy Zrínyi választhatta volna tárgyul akár a Hunyadyak bármely diadalmas ütközetét, mert senki nála jobban nem értette és nem bámulta az ő nagyságokat; akár Kőszeg vagy Eger hires harczát, mely eme várak megszabadulására vezetett; akár a tizenötéves háboru valamely kiváló mozzanatát, melyben nagyapja, a szigeti hős fia, vezéri szerepet viselt: de Salamon maga beismeri, hogy közülök egyik sem mérkőzhetett volna akár az önfeláldozásra, akár a jelentőségre Szigetvár védelmével; hiszen Hunyady János nándorfejérvári győzedelme után hetedfél évtizedre az országnak ez a kulcsa elveszett, s Hunyady Mátyás déli diadalai után félszázad mulva budai királyi palotájában a török uralkodott.* Ez a nézet a mily csodálatos, a megokolása ép oly hiányos. Hogyan lehetett volna tárgya a Zrínyi eposának Kőszeg megszállása, mely békés megegyezéssel, jelvies elfoglalással végződött? Hogyan Eger viadala, bármi ragyogó volt, mikor a két sereg valamennyi jelesebb hőse életben maradt, s a magyar fegyverek sikerének ellenére, Eger negyedfél évtizeddel később pogány kézre kerűlt. Vagy hogyan lehetett volna a *tizenötéves* háborúnak akármely mozzanata, mikor

* Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 379. l.

sem egyetlen várvédelme, sem egyetlen síkföldi küzdelme epicai magaslatra és fontosságra nem emelkedett? Önfeláldozás, legalább készség a hazafias önfeláldozásra mindig volt a magyarban, Kőszegnél, Egerben s a tizenötéves háború csatamezőin is: de ez az önfeláldozás nem járt nemzeti megváltással. A Hunyadyak korában pedig a nemzet még nem szakadt el az igaz hittől, még nem esett bűnbe, nem gyönyörködött különb-különb vallásokban és feslett erkölcsökben; ennél fogva istennek sem kellett reá megharagudnia és nem kellett ellene a törököt büntetésvesszőül használnia; akkor nem a török verte a magyart, hanem a magyar a törököt. Igy a Hunyadyak ütközetei, bármi fényesek voltak, a vallásos megtérés és nemzeti megváltás eszméjének feldolgozására nem szolgálhattak. A *Szigeti veszedelem*-mel ellenben a költő oly eseményről zenghetett, mely az ő czéljának teljesen megfelelt, mert benne a magyar vitézség megdicsőült, s általa a török uralom megtört. Szuliman halálával, mondja Salamon, az ozmanok sohasem hódítottak többé országokat és tartományokat Európában. A török háborúkban a magyar nemzet szerepe a világhatalom terjeszkedésének meggátlása volt; s ezt a szerepet nem egyik sík téren vívott támadó ütközet, hanem egy körülvett, tulnyomó erővel megtámadott vár ábrázolja leghivebben. Semmi nem fejezi ki annyira, mint épen Sziget, melyet a török lerombolt, fölégetett, de a hódítás szelleme falai alatt adá ki utolsó lehelletét.*

Kell-e nyomósabb bizonyság a jeles tudós ellen, mint épen ez a fejtegetése, — költőnk finom érzékére és öntudatos művészetére, hogy czéljához képest nagy eszméjének hordozására a szigeti védelemnél alkalmasabb, sőt általában más tárgyat nem választhatott. S ezt a közeli történeti eseményt, a részleges küzdelmet, az ő magasztos felfogásával

* Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 380. l.

(Cserna Károly rajza után.)

21. KŐSZEG VÁRA.

és művészetének erejével az isteni beavatkozás körébe, az egész nemzet sorsára kiható változás jelentőségére bírja emelni; úgy, a mint az a török hódítás óta, több mint száz esztendeje, az egymást követő nemzedékek szellemében és felfogásában kifejezésre jutott. Mert az az eszme, hogy a magyar az igaz hittől elszakadt és bűnbe merűlt, isten haragjában alázta meg és veri a törökkel, istent a megtéréssel ki kell engesztelni, — s ekkép a nemzetet meg kell váltani, — nem kizárólag a Zrínyi eszméje. A mikor az lelkében

megszólal: csak a nemzet lelke nyilatkozik meg benne. A XVI. században az általános büntudat és kölcsönös vádaskodás rajongásából, az erkölcsi megujhodás szükségének és a nemzeti fölemelkedés vágyának érzetéből fakad ki e nagy eszme, mely annyira belement a nemzet lelkébe és szivébe, hogy az országos rendek már az 1542-iki törvények második czikkelyében végzésileg jelentik ki, mikép a magyar nemzetet bűneiért haragjában veri a megbántott isten; s már ennek az időnek vallásos elbeszéléseiben és töredelmes énekeiben ez a felfogás újra meg újra megjelenik.

Már *Farkas András* a zsidó és magyar nemzetről vont történeti párhuzamában fölpanaszolja, hogy isten a régi magyarokat bár Scythiából kihozta, erre a tejjel-mézzel folyó kövér földre letelepítette, sok ajándékával meggazdagította, jó fejedelmekkel és szent királyokkal megáldotta, országukat általuk kegyelmesen oltalmazta, hatalmukat vendég-népekre kiterjesztette: iránta mégis háládatlanok lőnek, ajándékairól megfeledkeztek; hitetlenséggel, hamissággal, torkossággal, káromlással, paráznasággal, írigységgel, gyűlölséggel, rettenetes bűnökkel, a Krisztus vére megtagadásával haragra gerjesztették; a miért isten bűneik büntetéseként a hitetlen török császárt basáival a magyarokra indította s országukat dúlatta és raboltatta, s őket a török markába adta; sőt a *pokolbéli ördögöt* is ellenök támasztotta. De mindez csak arra való, hogy szívök felnyíljon, bűnös voltukat beismerjék, az igét hallgassák és istent kövessék: *akkor az jó Magyarországot ismét feltámasztja és hatalomra juttatja!** S már *Batizi András* hasonlókép keserűen emlegeti, hogy a magyarok *az igaz hitet elhagyták*, *különb-különbet találtak*, bálványimádást űznek, bűnökkel teljesek: azért a pogány Góg és Mágog népét,

* SZILÁDY ÁRON: Régi Magyar Költők Tára. II. kötet. Budapest, 1880. 15., 17., 19., 20., 21., 23 ll.

nagy- roppant sereggel ellenük viszi; de mikor ez bemegy az ő földére, felhág a szentegyházára, a keresztyénségre, akkor haragja reá támad és hirtelenséggel megáldozza; mert ő népének jó istene; csak a bűnt nem tűrheti és a bálványimádást nem szenvedheti.[1] S *Horváth András* is keményen korholja a fejedelmeket, urakat, nemes népeket és szegény parasztokat, hogy nálok az isten dicsősége nincsen tisztességben, az ő szent igéje nincsen becsületben; hogy hamisság terjedett el közöttük, csak dicsekednek a keresztyén névvel, de az igaz hitet kevesen követik, mert bálványimádásba estek. Azért az isten idegen népet vezet reájok, melynek nyelvét nem értik, a pogány törököt, mely erős váraikat összetöri s magokat inségbe veti. A mi kegyetlen ostor, de intésűl szolgál, hogy megtérjenek.

Károlyi Gáspár pedig fennen, vallásos meggyőződéssel hirdeti, hogy ha egy hajunk szála nem eshetik el, az apró madarak közül egy is tőrbe nem juthat isten akaratja nélkül: sokkal inkább ilyen fényes és hatalmas országnak és nemes, erős nemzetségnek romlása istennek akaratja nélkül nem leszen. Isten adja az országokat, királyokat, nemzeteket fegyver alá. Isten adta Magyarországot is a török birodalom alá bűneiért, különösen a *bálvány-imádásért.* Mert a háborúságnak és szerencsétlenségnek főoka mindenütt a bálványimádás; e miatt romlott el Canaan, Görög- és Olaszország s több más ország.[3]

«Hogy azért immár az Magyarország is — mondja, mind az királyokal egyetemben ilyen nagy szerencsétlenség alatt volt és vagyon, hogy országunkat az törökök elvették és várasainkat, várainkat elvötték és elrontották, hogy az országunkat szabadon rabollyák, hogy immár min-

1 SZILÁDY ÁRON: Régi Magyar Költők Tára. Budapest, 1880. II. kötet. 73., 106—108. ll.

2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 172., 175. ll.

3 KÁROLI GÁSPÁR: Keet Kőnyv Minden Orzagoknac és Kyralioknac io és gonoz szerencseieknec okairul Debreczen, 1563. 8., 11., 51., 78. ll.

den népek közt nevezetesek és utálatosak vagyunk; — ez bizony történetből és az szerencse forgásából nincsen, hanem innét vagyon: Mert mint az sidók ellen, azonképpen miellenünk az isten fegyverközett fel, és vonta reánk az ő kézivét, ő készítette reánk az ő fegyverét, ő támasztotta reánk az konstantinápolyi török császárt. Mert miképpen Hieronimias mondja, hogy az Nabugodonozor isten szolgája az sidóknak büntetésekre, azonképpen bizony az török császár isten szolgája a magyar nemzetségnek büntetésére.

«Nem kell azért azt mondani, hogy történetből vagyon illyen hatalmas és nemes országnak és nemes nemzetségnek romlása. Mert *istennek indítása nélkül még csak szívébe is nem jöne az török császárnak, hogy Magyarországot rontassa, ha az isten nem indítaná az ő szivét, és az isten nem súgná az ő szivébe, hogy felfegyverkezzék*, az mint az próféta mondotta.

«Ennek pedig nem egyéb az oka, hanem az *bálványimádás.* Mert noha úgy tetszik minekünk, hogy nincsenek az mi országunkban bálvány-imádók: mindazáltal bizony sokan vadnak. Hogy pedig a királyokról szóljak, kik eleitől fogva Magyarországban voltanak, nem találsz csak egyetlen egyet is, az ki istenfélő lett volna, mind egyig bálványimádók voltanak, miképpen az Izráel országában.*

Az isten igaz szolgáinak is, kik az ő akaratját hirdetik, a népet intik és dorgállyák, nálunk kevés becsületük vagyon. «Annak okáért, ismétli megint, elvötte isten országunkat, elvötte fejedelmeinket, elvötte szabadságunkat. Mikor semmi félelmünk nem volna is, akkor is félünk. Csak az fának az leveleinek zörgése előtt is futunk, mint az fegyver előtt.»** Pedig nem rövidűlt meg istennek az ő keze, hogy meg

* KÁROLI GÁSPÁR: Keet Koͤnyv Minden orzágoknac és Kyralioknac io es gonosz szerencseieknec okairul: (A melyboͤl megérthetni, mi az oka az magyar orzagnak is romlasanac és fejedelmeknec szerencsetlensegeknek.) Es micsoda Jelensegekboͤl esmerhettiuk meg, hogy az istennec iteleti közel vagion. Debreczen, 1563. 79., 80. 81. ll.

** *Ugyanaz:* Ugyanott. 82—83. ll.

nem szabadíthatna, de a mi számtalan bűneink miatt elszakadt tőlünk.[1] Oly okkal adta a magyaroknak ezt a földet, hogy az ő parancsolatiban járjanak s idegen istent ne imádjanak, akkor szerencsések és békességesek lesznek; ha pedig bálványt imádnak, elvesznek. Nem állották meg az istennel való szövetséget, azért a pogány birtokába adta őket. Mert a bálvány-imádással sok egyéb vétek is elharapózott közöttük.[2]

«Az részegség és tobzódás, írja panaszosan, mely igen uralkodjék az magyar nemzetségben, mindennél nyilván vagyon. Mert föld kerekségén nem lehet vitézb nemzetség az boritalra, részegségre, tobzódásra az magyar nemzetnél. Nincsen vége az sok lantolásnak, hegedűlésnek, sípolásnak, dobolásnak, lakodalomnak, kiváltképpen az fejedelmek között felettébb, de az község között is. S ezzel adánk alkalmatosságot az pogánynak országunk megvételére»...[3]

Íme, Farkas és Batizi, Horváth és Károlyi, valamennyi a XVI. század szellemének és felfogásának kifejezője, vallásos rajongásának és töredelmének osztályosa, egyiránt hangoztatja a nemzet bűnbe merülését, bálvány-imádását, isten büntetését, a törökkel verését, a megtérés szükségét és váltságát; sőt ez az eszme egyenesen a bibliában, a keresztyénség bibliai tanításában és alkalmazásában gyökerezik. Már egyik Árpádkori latin énekünk, *Magyarország romlásának siralma*, mely a boroszlai könyvtár kéziratai közt maradt meg, a tatárjárást isten büntetésének vallja az erkölcsi sülyedésért,[4] mint Spalatói Tamás történeti rajzában és IV. Béla némely oklevelében.[5] Az eszme aztán századról századra öröklődik, míg a XVI. században a török pusztítás, vallási, erkölcsi, társadalmi és politikai meghason-

1 *Ugyanaz:* Ugyanott. 83. l.

2 KÁROLI GÁSPÁR: Keet Kőnyv minden orzagoknac és Kyralioknak io es gonoz szerencseieknek okairul. Debreczen, 1563. 83. l.

3 *Ugyanaz:* Ugyanott. 83. l.

4 MARCZALI HENRIK: Történelmi Tár. Budapest, 1878. 369—370. ll.

5 SCHWANDTNER: Scriptores Rerum Hungaricarum. III. kötet. 1648. 602, 608. ll.

lás következtében nemzedékeken keresztül általánosul: *nemzeti és epicai eszmévé válik.* Farkas és Batizi isten büntetésén kívül már a pokolbeli kegyetlen ördög támadásáról is megemlékszik;[1] *Tardy György* énekében pedig a *Szikszói Győzelemről* már megvan az isten közvetlen beavatkozása és az angyal küldetése. Tardy is a maga élénk, mozgalmas elbeszélésében isten jótéteményeivel kezdi, hogy őseinket a pogány földről kihozta, szent lelkével a keresztyénségre térítette; majd a törökök dúlásait és fosztogatásait említi, úgy hogy isten jó kedvében megszánja a magyar népet, mert megparancsolja angyalainak, hogy menjenek Egörbe Rákóczihoz, hű szolgájához, hogy üljön hamar fő lovára, viselje gondját juhainak, bátorsággal bízzék és semmit ne féljen, mert népe ellensége ellen véle lesz.[2] Hasonló előterjesztés, ugyanaz a küldetés, azzal a különbséggel mégis, hogy itt a diadalmat és nem a vértanúságot hirdeti, mintha az ének keletkezésekor, 1588-ban, Zrínyi Miklós önfeláldozó halála után már kiengesztelődött volna választott népe iránt. S ez a nagy eszme egész jelentőségében, megokolásával és színezésével, hagyományul száll át a XVII. századra, mely a maga vallásos rajongásában époly elevenen és erősen érezi és hirdeti: ott lüktet az ő vérében, ott sugall az ő lelkében, a közszellem és közfelfogásban gyakran kifejezésre jut. Hiszen a nemzeti bűnök és bajok, válságok és romlások megmaradnak és tovább terjedeznek; a szabadságharczok és török háborúk váltakozva vagy egyszerre folynak, meg-megújulnak; a vallásos villongások és összeütközések a katholikus visszahatás merész előretörésével és diadalmas haladásával csak élesednek; s a mikor Zrínyi a harminczéves háborúból Csáktornyára megtér, a mint elbeszéltük,[3] az országos nyomorúságnak és

1 Marczali Henriknél: Történelmi Tár. Budapest, 1878. 370. l.

2 Thaly Kálmán: Századok. Pest, 1871. 102. l.

3 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. 1620—1664. Budapest, 1896. 157—160, ll.

22. EGER OSTROMA.

(Ortelius krónikájában lévő metszet után.)

erkölcsi züllésnek ijesztő jelenségei rajzanak szemébe közel és távol. A

> . . . sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
> Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
> Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
> Lopás, emberölés és örök tobzódás.[1]

S mind e szerencsétlenség okáúl ennek az időnek emberöltője is a bálvány-imádást veti, mely *Magyari*[2] és *Alvinczi*[3] szerint a katholicismus, Pázmány[4] és Zrínyi[5] értelmében a protestantismus; a bálványimádás miatt fölgerjedt isten haragjának és büntetésének eszközeül pedig szívbeli hittel a törököt emlegeti, mert a *Szigeti Veszedelem* eszméje már most annyira általános és a köztudatot kifejező, hogy megvan az Istvánffi történetében, meg-megjelen az állami okmányokban, meg a levelezésekben; s egyenesen ennek az időnek eseményeiből és emlékeiből kerűl a költeménybe. Hiszen Zrínyi olvashatta s bizonyosan olvasta *Esterházy Miklósnak* azt az iratát, mely az ország nyomorúságairól megemlékszik. A nádor szerint a siralmas változásnak oka a mi bűneink, mikkel istent haragra és igazságos büntetésre ingereltük ellenünk, s azok között is első helyen a vallás dolgában való *annyi és akkora egyenetlenségünk*. Mert az *ősi hitben megfogyatkoztunk és különböző felekezetekre szakadtunk;* azért van, hogy annyi és akkora bűnök özönlöttek el közöttünk.[6] S a mint Esterházy érvel, Zrínyi énekel: az erdélyi rendek hasonlókép töredelmes megadással ismerik be beszterczei gyűlésükön 1659

1 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós költői munkái. Budapest, 1898. 20. l.

2 Magyari István: Az országokban való soc Romlasoknak okairól es azokbol való meg szabadulasnac io modgiarol. Sárvár, 1602. 5—79. ll.

3 Pázmány Péter: Felelet az Magyari Istvan Sárvári Pracdilcatornac az Ország romlasa okairul irt könivere. Nagy-Szombat, 1603. 150—276. ll.

4 Alvinczi Péter: A szines öt Levelekre adott rend szerint való Feleletiben és az Itinerarium Catholicumban.

5 Széchy Károly: Gróf Zrinyi Miklós költői művei. Budapest, 1898. 21. l.

6 Szilágyi Sándor: A linczi békeokirattára. Budapest, 1885. 125—126. ll

márcziusában, hogy a nemzeti romlást a saját bűnünk hozta reánk és méltán szenvedjük; s Wesselényi Ferencz vallásos megindulással hangoztatja, hogy a hatalmas istent meg kell kérelni, mikép elégedjék meg immár, ha lehet, csapását s haragját fordítsa atyai szemmel kegyességére.*

Karnarutič Zadranin horvát költő pedig, a mint a Thury József becses tanulmányából ismerjük, ezt a felfogást, épen a Szigeti Veszedelem-ről, már 1584-ben kifejezte négy énekes elbeszélésében, melyet a szigeti hős fiának, Györgynek ajánlt.** Karnarutič szerint a török hatalom büntetés a nemzeten a gonoszságért, mely az egész országban eláradt; az eretnekségért, mely miatt az emberek Jézus igaz utját elhagyták s az erkölcstelenségért, melylyel minden köteléket elszaggattak. Elhanyagolják a bőjtöt, feledik a fogadalmat; nem szeretik istent, nem járnak a templomba, nem hallgatnak az ő parancsára, hanem gyilkolják egymást. Ha ez az ország istenhez vissza nem tér, a hitetlenek üldöznek bennünket; ellenben, ha a római egyháznak meghódol, a szultán uralma ezen a földön megtörik. Az isten haragja és büntetése, az igaz hit elhagyása és eretnekség követése, a megtérés szüksége és a török hatalom hanyatlása, szóval a Zrínyi nagy eszméjének több jelentős mozzanata, megvan a *horvát Szigeti Veszedelem*-ben is: de megvan a költő elmélkedéseként, a krónikás ének egyszerűségével, a jámbor okoskodás kicsinyes részletezésével, a bőjt megszegésének, fogadalom mellőzésének, templomba járás elmulasztásának és római egyház uralmának emlegetésével; míg a *magyar Szigeti Veszedelem*-ben mindez az epopeia fenséges égi jelenete alatt isten közvetlen előterjesztéseként és csodás beavatkozása gyanánt érvényesül, megdöbbentő szinekkel és hatásos megokolással. Karnarutičnál egyenesen

* Szilágyi Sándor: Történelmi Tár. 1893. 332—334. ll.

** Szilády Áron: rodalomtörténeti Közlemények. IV kötet. Budapest, 1894. 137. l.

Szigetvár bukása is isten büntetése;* Zrínyinél ellenben a kiengesztelődésnek eszköze, a megváltás útja.

Íme, a Szigeti Veszedelem eszméje lényegében már rég megvolt, s több mint száz esztendeje a köztudalomba hatott, hogy Zrínyi a maga hatalmas erejével egész nagyszerűségében emelje ki. S ha az a lángész, ki a nemzeti eszméket és érzéseket, melyek emberöltője lelkében és szivében élnek, a leghatalmasabban fejezi ki: — Zrínyi bizonynyal az!

Költészetünk fejlődésének történetében, mint epicus, váratlanul és tüneményszerűen jelen meg. A maga koráig egyetlen, aztán másfél száz esztendőnél tovább megközelíthetetlen. A mit Petőfi Aranyról, nemzeti epicánk utolsó nagy képviselőjéről állít: teljesen illik reá is, nemzeti epicánk első nagy költőjére, hogy tenger mélységéből egyszerre bukkant ki tűzokádó gyanánt. Tenger csodája — az *Adriai Tengernek Syrenája.* Előtte csak nagyon kezdeties kisérletek vannak, mert mondai és történeti elbeszéléseink egyszerű énekek, krónikás versezetek, melyek szerzői a tudatos műalkotás titkairól és törvényeiről, módjairól és eszközeiről sejtelemmel sem birnak: irnak, a hogy ösztönük sugallja, czélzatuk csábítja, szenvedélyök ragadja őket. S nem egyszer megdöbbentő erővel nyilatkozik meg bennök az ő lázasan és viharosan forrongó századuk egy-egy felsiró érzése: a nemzet sötét elborulása az állami lét vivódó válságának láttára, gyökeres gyűlölete az elhatalmasodó török és német uralom ellen, felekezeti feljajdulása az igaz vallás érdekében, kemény kifakadása a féktelen főurak sivár önzése miatt: de nyilatkozik merőben csak hangjok közvetlensége és nem művészi iskolája által. Elbeszélőink csak tanítani akarnak erkölcsi elmélkedésekkel, csak feddeni hazafias intelmekkel: ez az ő magok-kijelölte hivatásuk, akkor nemes

* SZILÁDY ÁRON: Irodalomtörténeti Közlemények IV. kötet. Budapest, 1894 257—258. l.

és üdvös hivatás, melynek követésével és betöltésével megelégesznek. De ebbeli törekvésöknek épp az esik áldozatúl, a mi költői; a helyett, hogy tanítások és feddésök olvadna bele a költészetbe, költészetök vész el az oktató elemek között. A vallásos villongás háborúsága, a politikai pártosság nyomása, az idegen irodalmak rohamos beáradása miatt kedélyök üdesége elványad, képzeletök röpülése ellankad, s teremtő erejök elevensége megtikkad; különös jelenség, hogy a régi regék és hősi mondák bűbájos virágai iránt, melyek a nemzet boldog és diadalmas multjának gazdag mezejéről, mint a remények, vágyak, hevülések, vitézi tettek és dicsőségek drága emlékei legalább krónikáink levelei közé foglalva fenmaradtak, egyikök sem érdeklődik. A mondai és történeti elbeszélések kobza, ha olykor meg is üti egy-egy révedező kéz a húrokat, olyan száraz és idétlen hangot ád, hogy alig van valami köze a költészethez. Nem elbeszélő ének, csak verses krónika valamennyi; latin és magyar krónikáink szintelen kivonata, vagy józan átirása; mintha verselőinkben minden költői fogékonyság kihalt volna, hidegen, érzéketlenűl mellőzik el, a mi rege, a mi monda, a mi minden valószínűség szerint már költői alakban él vala a nép ajkán, a mi magától kinálva kinálkozik a teremtő és szinező képzelem számára. Vagy ha egészen el nem vetik: letörlik róla a szines hamvat. Sőt lefejtik a durva magig: az élvezhetetlen valóig. A költő koszorúja helyett a krónikások hűségére áhitoznak; nagyobb hitelességül hivatkoznak is előadásuk forrására. A különbség köztük bizony kevés, mindössze annyi, hogy a próza nemesebb, naivabb és költőibb. S még az csak hagyján lenne, ha a korabeli dolgok megverselői járnának el ilyen módon, hisz ők nem gondolnak a költő nevére, nem állnak elő annak szándékával és követelésével: hanem mint hazafiak vagy éppen harczosok, az események szemtanúi vagy éppen részesei szólnak, s a közvetlen romlás, vereség, szégyen,

bánat, harag és gyülölet úgy elborúl szivök és fejök felett, hogy nem éreznek és nem tudnak egyebet, *csak a mi fáj*, nem képzelnek és nem látnak egyebet, *csak a mi megtörténik*. Az ő czéljok nem az æsthetikai szép, hanem a történeti igaz. Nekik minden részlet, minden számbeli adat érdekes és fontos, hiszen felvilágosítanak, magyaráznak és meggyőzni kivánnak: ennélfogva az ő reményök, törekvésök, erejök — a *valóság*. De az mutat leginkább elbeszélő költészetünk gyarló állapotára, hogy még a régi monda énekesei sem emelkednek nálok feljebb. Eszméjök még akad, de rend szerint nem költői; ellenben mindaz, a mi az alkotó költőre és költői alkotásra vall, szerkezet, jellemzés, lelemény, felöltöztetés, Zrínyi előtt teljesen ismeretlen.

Zrínyi Miklós egyszerre az igazi költő ragyogó nagyságában lép elénk e kezdeties kisérletek után. Nem szakít, nem szakíthat egészen a múlttal, mert a nemzeti nyelv és verselésbeli gyakorlat fejletlen voltának összes nehézségein felül nem emelkedhetik. Zordon szólása és nem egyszer bántó darabossága krónikás elbeszélőink hagyománya. Sőt örökli hajlamukat, követi eljárásukat a történeti anyag megéneklésében és a történeti személyek szerepeltetésében, a mi választott tárgya természetéből önkényt következik, mert a Szigeti Veszedelmet a szigeti események és szigeti hősök nélkül nem is irhatná meg. Nagyszerű eposának sok részlete, különösen első felében, annyira egyezik a történettel, annyi hűséggel veszi át a történt dolgokat, hogy úgy hangzik, mint krónikás elbeszélőink verse: de az eszme, felfogás és elrendezés tekintetében végtelenűl eltér, mert tüneményes tehetsége, eredeti egyénisége, művészi tapintata és tudatossága mindég szerencsésen uralkodik az anyagon. A régi *Emlékezzünk*-féle kezdetet mellőzi: nyitányával mindjárt az eposiró magaslatára és fenséges hangjába csap. Mert a ki előbb iffiú elmével, a szerelemnek édes versével játszott s a Viola kegyetlenségével küzdött, most

Marsot zengi. Fegyvert és vitézt énekel, ki meg merte várni Szulimán haragját, az ő hatalmas kardját és rettenetes szablyáját; énekében segítségért a Szűz Anyához, a szentséges királynéhoz fohászkodik, kinek koszorúja nem rothadó zöld babérból és gyönge ágból, hanem fényes mennyei csillagokból, a holdból és szép napból van kötve, hogy adjon tollának erőt és *a mint volt*, úgy irhasson arról, ki fia szent nevéért bátran holt, megvetvén a világot, melyben sok java volt. S irgalmától kéri, engedje meg, hogy önfeláldozó hőse neve és jó hire, mely köztünk most is él, bővüljön, valahol nap jár-kél. Hadd lássák a pogány ebek, hogy a ki istentől fél, soha meg nem halhat, hanem örökkön él!

23. ZRÍNYI MIKLÓS ALÁIRÁSA.

Ez a hőse *Zrínyi Miklós*, kinek önfeláldozása nem egyszerű vitézi tett, hanem *nemzeti váltság*, minek teljesítésére isten maga választja el; éppen azért hősi küzdelmébe nemes haláláig magasztos csodák szövődnek bele. S a történeti események ezzel elvesztik rideg és száraz színüket, esetleges voltukat, mert a költő úgy szemeli ki,úgy rendezi el, úgy hozza őket kapcsolatba, hogy nagy eszméjének és sajátos czélzatának érvényesítésére az isteni beavatkozás eszközeiül szolgáljanak. S a Szigeti Veszedelem minél tovább halad, a történeti eseményeknek ez a művészi alkalmazása és csoportositása annál meglepőbb; az epopeia a maga alkotásának értékében annál fölebb emelkedik és annál inkább különbözik a krónikás elbeszélésektől.

A segélyre-hivás felszárnyaló hangja a buzgó hit és igazságszeretet megnyilatkozásában, hiszen az iró *költői*

vállalkozásában is a Boldogságos Szűzhöz folyamodik és irni a szerint szándékszik, a mint volt, — a vallásos érzések és eszmék egyre fokozódó erejével egyenesen égbe vezet, hol a Krisztus nevéért, a keresztyénség védelmében szenvedett halál örök életet biztosít. Az ég minden fensége és ragyogása feltárul előttünk, nem elbűvölő némaságában, hanem mozgalmas elevenségével, a mint a mainál őszintébb és áldásosabb rajongás kiszinezte, éppen a Szigeti Veszedelem cselekvényének megindítása közben.

A nagy mindenható a földre tekint, *egy szemfordulásból* a világot megnézi, hol *leginkább a magyarok* erkölcsi romlottsága kapja meg. Állhatatlanok és tévelygők, az ő szent nevének s ártatlan fia vérének nincs többé köztük becsületi, a jóságos cselekedetnek keleti, az öreg embernek tiszteleti; féktelenek és ragadozók, mindenféle feslett erkölcscsel elfajzottak, a szép keresztyén hitet lábok alá nyomták és különb-különb vallásban gyönyörködnek, ekként hálátlanúl megfeledkeztek mindama jóról, mivel isten a népek között különösen elárasztotta őket, hogy kihozta Scythiából, mint a zsidókat Aegyptusból; s e tejjel-mézzel folyó szép Pannóniában, Magyarországban megtelepítette; hogy oly vitéz szivvel áldotta meg, mikép *egy jó maga* tíz mást kergethet; hogy szentséges lelkét reájok szállatta, s fia által őket a keresztyén hitre hajtotta, s békességgel, tisztességgel gazdagon megajándékozta. Romlottságuk és hálátlanságuk miatt isten, a nagy boszuálló isten, ellenök haragra lobban és elhatározza magában, hogy *büntetésül Szulimánt Magyarországra küldeti*, hogy a töröknek oly hatalmat ad, mikép a rossz magyarokat elveszti, kemény nyakokat igába töri, míg nehéz inségökben, nyomoruságukban meg nem ismerik, hogy urokat elhagyták; de bár akkor hozzája kiáltnak, nem hallja meg őket, fülét panaszukra nem hajtja, szemét nyavalyájokra nem veti mindaddig, *míg boszúja rajtok harmad- és negyedíziglen* be nem telik.

(Augustinus Veneciánus metszete után.)

24. II. SZOLIMÁN ARCZKÉPE.

Ha idején magokra nem eszmélnek és meg nem javúlnak, haragja és átka fejökön örök lesz; *ellenben ha bűnöket megbánják és töredelmesen megtérnek*, a halálról életre hozza őket, s érettük *a törököt*, büntető eszközét, *haragjának vesszejét, eltöri.*

Isten ezzel az elhatározással felszólítja *Mihály* arkangyalt, hogy szálljon alá a pokolba, küldjön valamely furiát Szulimánba, mikép tüzelje fel és indítsa el a magyarok ellen: de az angyal előbb az igazakért és jámborokért esdekel, hogy ne kelljen nekik a hamisakért elromolni; csak aztán, a mikor látja, hogy könyörgő szava hiában ereszti égnek sugár szárnyait és teljesíti szomorú megbizatását. Fölkeresi a pokolban a szörnyű Alectót, hogy bujtsa fel Szulimánt.

S a furia röpül, éjfélkor az alvó császár ágyához érkezik, s atyjának, a meghalt Szelimnek képében a magyarok egyenetlenségére figyelmezteti és harczra bőszíti; úgy hogy Szulimán lángos tűzben, haragban és kevélységben hentereg; majd szinte eszeveszetten felugrik és kiáltoz: «fegyvert, fegyvert!» Elhiteti magával, hogy a ki boszúra szította, *nagyobb volt embernél, noha ember-módra szólt;* s elhatározza, hogy gyaurt rak halomba, megfüröszti lovát keresztyén vértóban, városokat és várakat rejt hamuba.

Parancsára a csauszok azonnal szétszáguldanak fehér patyolatban, s hirdetik a hadat minden országokban: maga pedig jó lovára ül s vezéreit a kertektől nem messzi divánba gyüjti; éjjeli látomását, *Mahomednek atyja képében való megjelenését* elbeszéli, s *Arszlán* budai fővezér levelét, a háborura szóló felhivását előterjeszti. A vezérek, a mint megértik Arszlán tanácsát, főként a császár elszánt akaratját, egyhangulag helyeslik a szándékot. S nemsokára gyülekeznek a világ-birodalom minden részéből. Ott *Delimán*, a nagy tatár khán fia, kinek szivét a szultán leánya, a szép Cumilla, s annak szép haja megkötözé; de a míg

ő odahaza járt, hadát elhozni, a Rustán felesége lett; mi miatt most a vitéz nyughatatlan bánattal áll vagy ül, mint dühös farkas lesi a Rustán halálát, s kitölti, ha lehet, rajta a boszúját; ott *Amirassen*, szerecsen maga, szerecsen lova, az arab Karabul, mely széltül fogamzott egy hires kanczában; Amirassen mellett a szép *Hamviván*, a syriai király küldötte, a kegyetlen *Demirhám*, kinél erősebb a Szulimán hadában nem volt, mert ez gyökerestül nagy tölgyfát kirántott, öklöllel agyonvert egy nagy elefántot; aztán a bűvész *Alderán*, a Demirhám bátyja, minden álomnak magyarázója, a Mahomed irásának fejtegetője; végre ott *Kayer* bég és *Aygás* basa, valamennyi temérdek harczossal, *Szerechen*, *Uldair*, *Lehel* és *Turanchen* a scythiai tatárokkal. S még az ázsiai népek és európai seregek következnek, kiket megszámlálni sem lehet, mert ki számlálná meg a tenger fövényét vagy Herciniának számtalan levelét? Annyi a Szulimán tábora.

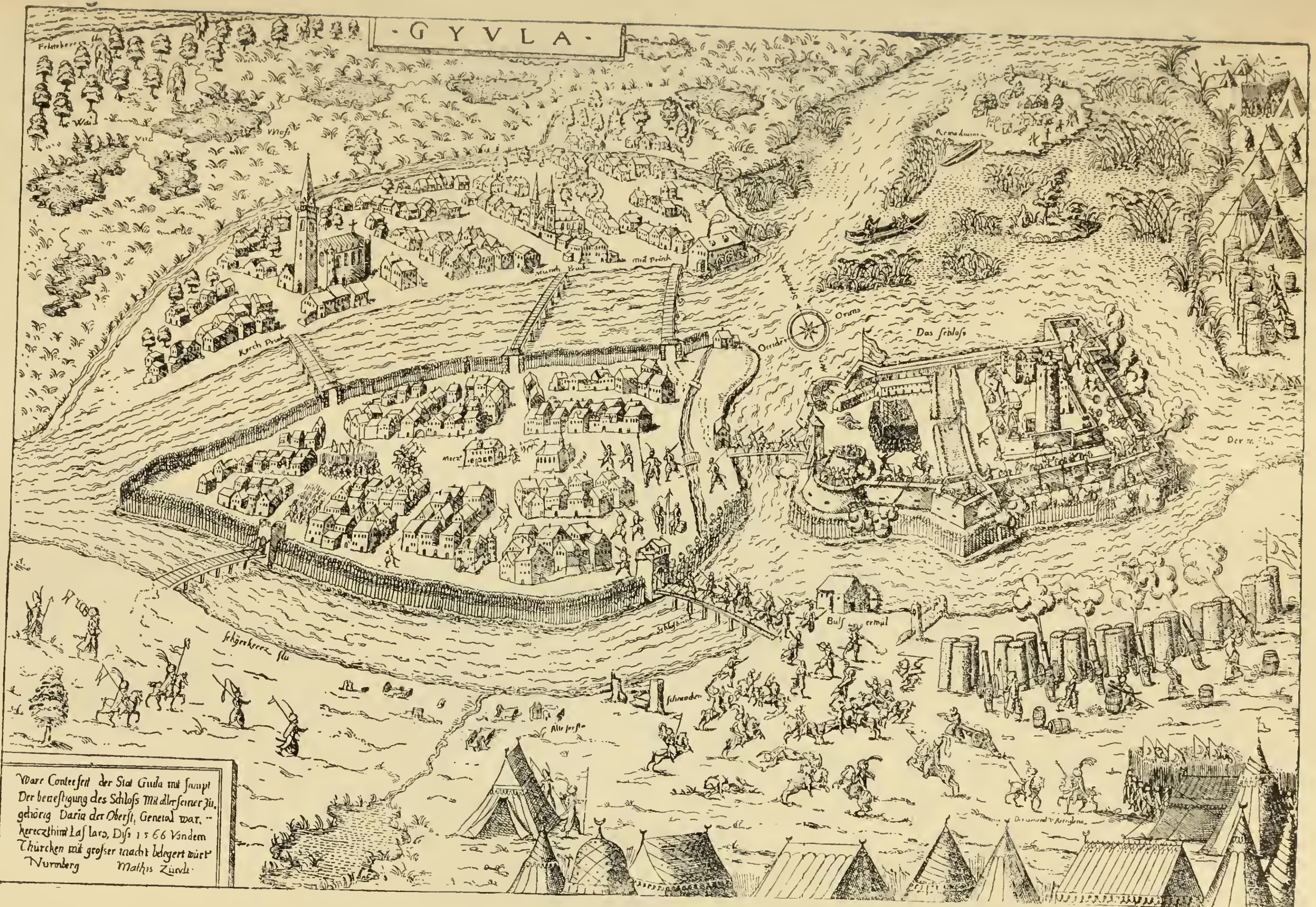
Jaj annak, jaj a magyarnak, kire ez a felhő fog szakadni.

A míg ez a sereg megjő: Arszlán maga-hittségében Palotára támad: de Turi György kemény fogadására szégyennel és gyalázattal megszalad; majd kárral és kudarczczal elvonul. A szultán kegyelme helyett haragjára számithat.

Szulimán már megindult Konstantinápolyból, szép szerecsen lovon, melynél szebbet a képiró sem irhatna. Melle széles, mint az elefánté, lába száraz, mint a szarvasé, alig éri a földet; fejecskéjén az üstöke, nyakán a serénye játszik a szélben; véres nagy szeme kidűled, orra lángos szellőt fuvall, szája tajtékot ver, mint vizi istennek. A császár mereven ül nyergében, fején fehér patyolat, két csoport kócsagtollal, vállán szép arany hasdia, kezében misziri kard; szivében lángot és fegyvert és nagy veszedelmet hoz a keresztyénségnek. Hozzája hasonló fejedelem még a törökök közt nem volt: bölcs és vitéz, annyi harczon és orszá-

gon győzedelmes; sőt, ha szive a kegyetlenségre nem szít, s fiát Roxa szerelméért meg nem öleti vala, — talán a keresztyének közt is legnagyobb lenne; mert vele a szerencse nem játszik, mint mással; s annak kedvezésére ő sem el nem bizakodik, sem fel nem fuvalkodik; nem hajlik, mint az ág, hanem mint kőszikla megáll; s öreg létére, mit képe halaványsága és ősz szakálla elárul, szorgalmatos útjában: Drinápolyból hamar Nándorfejérvárba jő, s már előbb, még onnan, Petráfot, nénje fiát s Görögország nagy beglerbégjét, előre küldi Gyula megvételére, melynek kapitánya Kerecsenyi László, ki a maga és nemzete gyalázatával *hitre* megadja magát: de vitézeivel együtt török fogságba jut; mert a török sohasem tartja meg a keresztyénségnek adott igéretét, a mint az egész magyar és görög történet hirdeti. Majd Szulimán is siet, de még elhatározatlan: valjon Egert vagy Szigetet támadja-e meg?

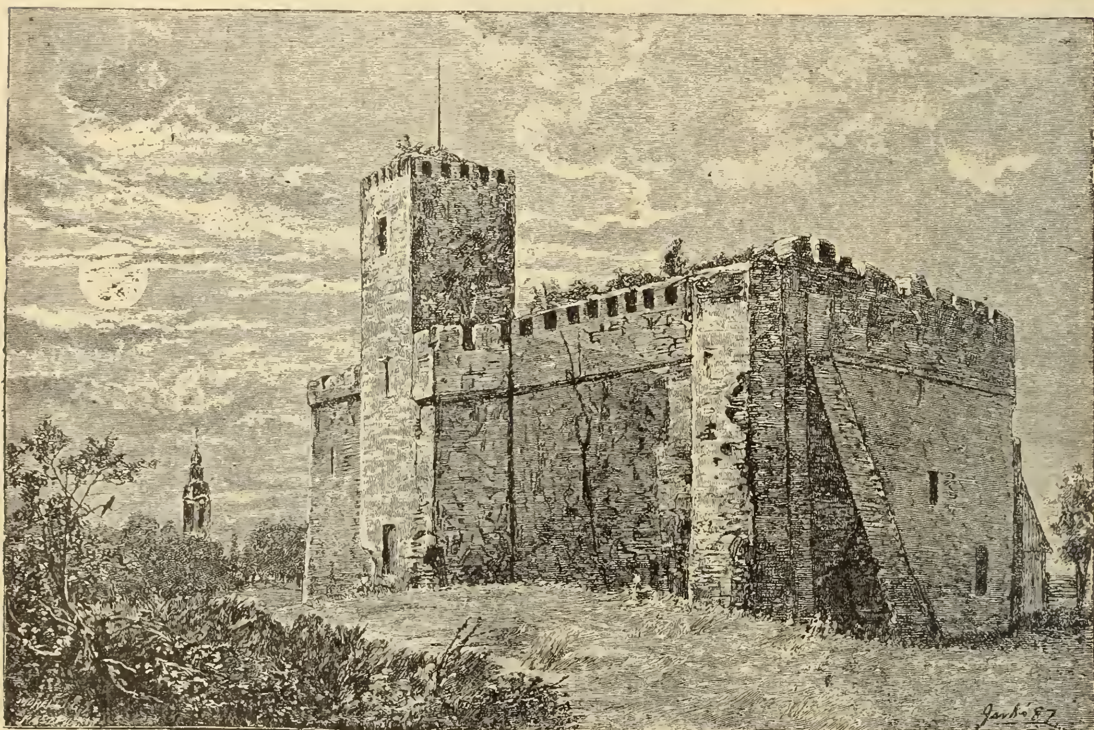
Itt *Zrínyi Miklós*, kiről a költő «históriája» szólni fog, őrködik Miksa király rendeléséből; Horvátország bánja és Sziget kapitánya, ki már nem egyszer volt a török táborok romlása, mert mint a felhő a szél előtt, a pogány úgy futott előtte, s mint a föveny, úgy omlott el isten hatalmából. Zrínyi a vész közeledtére rendes szokása szerint hajnali imára a feszület elé térdel, hogy könyörögjön istenhez, ki eddig minden ügyében segítsége, paizsa, kőfala, győzhetetlen fegyvere és minden reménysége volt: hallgassa meg most is, noha érdeme csak annyi az ő kegyelme ellen, a mennyi vizet kis fecske szájába veszen a mérhetetlen tengermélység ellen; — sőt mindennap újabb vétket követ el s atyáink is bűnösek voltak, — de ne ebből csináljon törvényt, csak a saját véghetetlen irgalmas szivéből. S ne engedje meg, nem a könyörgő érdeméért, hanem a maga szent nevének örök becsületéért, hogy a pogány a keresztyénségnek árthasson! Majd Zrínyi azért eseng, hogy mivel már öreg, s nem elég erős a török törésére — isten

25 GYULA BEVÉTELE A TÖRÖKÖK ÁLTAL.

(Zund Mátyás egykorú metszete után.)

vegye magához az ő lelkét, mely a megszabadúlást úgy kivánja, mint a hadtól megszállott vár a segítséget; s isten meghallgatja, *minek jeleként a feszület háromszor lehajlik hozzája* és tudatja vele: hogy szép lelke égbe száll, hol angyalok és Cherubinok fogadják és isten jobb kezére állatják: de hogy koronája fényesebb legyen, abban a kegyelemben részesűl, mikép a pogány ellen isten szent nevéért

(Cserna Károly rajza.)

26. GYULA VÁRA.

vértanúságot szenved. Szulimán vára ellen jő, s mint éh farkas lesi a halálát: de hatalma, ereje Szigeten megtörik, maga is az ő kezétől vesz el. A Zrínyi lelke csak akkor fog felszállani. Fia, György, nevét feltámasztja, tündöklő fénybe vonja, s nemzetségét felvirágoztatja.

Szulimán csakugyan Sziget ellen fordul, a mire leginkább Zrínyi ingerli, mert a budai basára boszus szultán Arszlánt leteszi, helyébe Mustafa boszniai basát emeli, Bosniába viszont *Mehmetet* rendeli, ki a magyar földről

(Cserna Károly rajza után.)

SIKLÓS VÁRA.

oda siettében *Siklós* alatt pihen meg. Gondtalan és puha szerencsefi, ki Szkender siklósi bég figyelmeztetésére sem veszi számba a veszedelmet, melylyel az okos szigeti bán fenyegetheti; sőt éjfélig fenmulat, a siklósi béggel agg szót kovácsol, majd éneket mondat szép török dalnokával boldog megelégedéséről, szerencséje állandó kedvezéséről.

(Cserna Károly rajza.)

27. SIKLÓS VÁRA.

A míg Mehmet az éj folyamában így mulatozik: Zrínyi már közeledik táborához s hajnal-hasadáskor megérkezik Siklós alá, a mikor a törökök épen készülőben nyergelnek. A tábor mellett elnyúló hosszú, mély völgyön felvonul, száz lovast hagyva az alsó nyilásban; aztán egyszerre rájok üt. A táborban ijedtség, sikoltás, kiáltás támad, mintha a pokolban ördögök ugatnának; Mehmet felrözzen, sátorából

kirohan, fegyveres pánczélban lóra kap: szitkozódva hebehurgyán üldözőbe vágtat dandárával. Csak fia, *Rézmán*, ki ifjontan is okosabb atyjánál, marad ötszáz lovasával várakozó állásban. S a mint Zrínyi a lesből előtör, a törököt Siklóstól és a tábortól elszakítja: egyszerre emberül Zrínyire csap. A harczban egyfelől Rézmán, másfelől *Farkasich* eleven tűz módjára pusztít; valamerre mennek, nyomukon a testek halomban hevernek. Török és keresztyén összekeveredve, halók jajgatása, élők serénysége nagy porral kevereg fel a magas égbe. Mikor a bán meglátja, hogy a Mehmet fia mit mivel, hogy a keresztyénség sora előtte már bomlik: paripáját megsarkantyúzza, futó népét megfordítja, Rézmánra száguld, ki kemény dárdával fogadja. A dárda hegye áttör a Zrínyi vas paizsán, de pánczéláról erejeszegetten lepattan. Most Zrínyi éles pallossal visszavág: Rézmán megsebesül, vállából a piros vér kiömlik, de hősen tovább viaskodik. Mehmet messziről megpillantja a fia veszedelmét, s hamar segítségére siet: de fiát már csak halva találja. Szivében elbusul; aztán Zrínyire támad, hogy vagy boszút álljon rajta, vérét ontsa és szivét elevenen megrágja, vagy maga is fia mellé hulljon a gróf kezétől. Mehmet felvillanó szablyája lesújt, alatta a gróf sisakja kettészakad: de a csapásnak hirtelen ereje vész, *mert isten angyala feltartja s a basa szablyáját megfordítja.* A bán a kölcsönt rögtön visszafizeti, a basa jobb kezét elcsapja; s a mint Mehmet lováról a földre hanyatlik, maga is utána ugrik s ott a fejét veszi. «Rosszul torlod meg — mondja, — fiad veszését, ezentúl kisérni fogod a lelkét; de ne félj, *nem halsz meg nagy dicséret nélkül, mert Zrínyi ölt meg.*» Parancsnoka halálának láttára a török sereg megijed, zászlóstól futni készül; de *Ibrahim*, a pécsi olaj bég újra felbátorítja és boszúra szólítja, hisz a futásban úgy sem lenne semmi haszna a futónak, csak a gyaur kardjára jutna. Egy reménysége van csupán a meggyőzötteknek,

hogy semmi győzedelmet ne reméljenek. Zrínyi és serege most is győz. A török pedig menekszik, a ki el nem hullt. Csak Ibrahim, a kegyetlen olajbég jő még szembe; futni nem akar, halni szeretne. Fején fél sisak, kezében törött szablya, paizsán száz lik, száz kópja darab, maga lustos a portól és keresztyén vértől: a gyalogok körül veszik, mint kősziklát a habok. Mihelyest a bán meglátja, hozzája szökell és bántani nem hagyja; de megadásra szólítja. Ibrahim pedig, a mint értesül, hogy Zrínyi beszél vele, meglágyultan a gróf térdeihez omlik, kezéből a kard darabját elhajítja: *csupán a nevének hallatára megadja magát.* Aztán a bán megfuvatja a trombitát, összehivatja szép seregét; mire a nap leszáll a tengerbe, seregestül ő is pihenni tér a basa táborában.

Mihelyt azonban a szép nap ékes harmatjával és pirosságával megvidámítja a világot és elűzi az éjt: sok hangos trombita megrivad, haragos szavú dob megrobban, a Zrínyi serege, ki lovon, ki gyalog, szedelőzködik. Előtte a vezér, sisakján strucztoll, kezében dárda, s biztató szavakat intéz vitézeihez, hogy isten a törökön győzelmet adott nekik, melyért szolgálják tovább nagy hálaadó szívvel és minden erővel, hogy talán nagyobb ellenségen is diadalmaskodhassanak; holt társaikat pedig szedjék föl és otthon érdemök szerint temessék el. S a sebesült Farkasichot lecticára emelik, aztán megindúlnak. Elől kétszáz lovas, utánok kétszáz gyalog, deli tekintettel, könnyű lépéssel, mindenik a maga rabját vezeti; majd közlovasok, párduczos hadnagyok következnek, magas kopjájukon az elesett török tisztek fejeivel, aztán ismét gyalogosok az elvett zászlókkal; végre maga a dandár lelkes örömmel és lengő lobogókkal. S a mint így Sziget alá érnek, háromszor isten nevét kiáltják: Zrínyi leszáll lováról, hálálkodni hadseregével a szentegyházba tér. A mikor pedig az isteni tisztelet bevégződik: Zrínyi egy diván-szőnyegre rakatja a holtakat, keserűlt szivvel

beszédet tart felettök. Majd fiához, Györgyhöz fordúl szerető szókkal, hogy tanuljon tőle isteni félelmet, fáradságot és vitézséget, mikép majdan felválthassa őt. Aztán vidám lakomához ülnek.

A gyors hir azonban szárnyára felkele, s megviszi a szultánnak Mehmet vesztét. Rögtön tanácsot ül és elhatározza Sziget megszállását. A kadileskernek ezer juhot adat áldozatra, hogy a támadás kimeneteléről jóslatot mondjon. A főpap megáldozza őket a mezőn, s hullájokra sok sas, holló és kánya gyűl; de egy nagy sas, fekete mint az ördög, rettenetes és termetes, mint a bial, elkergeti a madarakat, maga a sok dög között föl s alá sétál evés nélkül, majd eltűnik egy sötét felhőben. A kadilesker ijedten látja ebből a jelből, hogy a császár meg fog rájok haragudni, mert Szigetet meg nem veheti. Szulimán megnyugtatja, neveti a baljövendőt s azt hiszi, hogy a madarak azért nem ettek a dögökből, mert mielőbb jobb étket kapnak keresztyén testekből. S meghagyja fővezérének, Szokolovich Mehmetnek, hogy a sereg holnap nyergeljen és Szigetre induljon!

28. SZOKOLOVICH MEHEMED SISAKJA.
(Ő Felsége fegyvergyűjteményéből.)

A míg azonban megvirradna, nagy történet esik. Mert sötét éjjel, éjfél táján, egyszer csak két fene ló egyik sátorból megszabadul, a táborban szilaj gyorsasággal felvág-

tat, s a mint száguld, a sátorköteleket rugdosva elszaggatja, nehéz vasas lábakkal mindent letipor, kinek fejét, kinek hasát nyomja meg, kire a sátort dönti reá. Az ébredő jajgat, fegyverre kap, egymást biztatja, mert a zenebonát a gyaur csalárdságának gondolja. S a mint egyikök száján a Zrínyi nevét kiszalasztja, hogy ha most itt lenne, mindnyájokat összekeverné: Iskender Talismán, a ki csak a Zrínyi-nevet hallja, de nem a többi szót, rémülve kiáltoz: Zrínyi vagyon rajtok! Mire az egész tábor fölzendül; mindenfelől futnak, vagdalkoznak, ismeretlen népek egymásra csapnak, mert a másikat mindenki gyaurnak alítja. Kiáltás, vérontás foly; a zavart csak a császár megjelenése csillapítja le: de későn, mert egyedűl a Zrínyi nevétől, nevének hallatától 3000 ember pusztul el.

Zrínyi ellenben a szultán készületére hősi lélekkel szervezi a védelmet. Összehivatja a hadnagyokat, vajdákat, vitézlő rendet és elejbök terjeszti a közelgető vészt.

A szerencse, ime, itt van, a melyet nagy szívvel vártak: Szolimán, a hatalmas török császár, mint dühös oroszlán jő Szigetre, minden reménységét számtalan hadára építi; de esztelen, a ki ilyesmiben reménykedik, az isten kegyelmét pedig utolsónak tartja, mert isten elrontja őt, mint Pharaót, Góliátot, a philisteusokat; az alázatosakkal ellenben irgalmat teszen, mint a zsidó néppel, Dávid gyermekkel és annyiszor vélök. Most azzal az ellenséggel fognak harczolni, melyet sokszor baromként hajtottak magok előtt, nem önerejökből, hanem isten segítségével. Az ő szent nevéért ők is serénykedjenek, hisz a keresztény ség mindenfelől reájok néz, mint a kik hirökkel eltöltötték a világot, az eget, földet és tengert, mert soha még szégyent nem vallottak. Most az is nagy tisztességök, hogy Szulimán szultán az ellenségök, mert ha meggyőzik, világbiró császárt győznek meg a harczban. Azért elszántan küzdjenek, nem akármi okért, hanem szerelmes keresztyén hazá-

jokért, urokért, feleségökért, gyermekeikért, a magok életéért és tisztességeért; s inkább haljanak meg előbb, hogysem a pogány pórázon hordozza őket és szabadságokkal elrontsa hitöket. A török császárnak ne higyjenek, mert soha szavát még meg nem állotta; hogyan is adna hitet, kinek magának sincsen. Esküdjenek meg, hogy ez a hely leszen dicsőségök vagy koporsójuk, esküdjenek éles szablyával kezökben, a mint ő megesküszik a seregek élő istenének, hogy feje fönnálltáig velök marad.

A leventék Zrínyi szavára megbátorodtak és nagy zendülést ütöttek, mint a fölszél, ha Késmárkbul kiszalad és sűrű fenyvesbe ütközik. S haragban forrva kivánják, hogy kezöket minél előbb az ellenség vérében és szivében festhessék meg.

A rendelt seregből legott *Farkasich Péter* a gróf elébe lép, s meztelen szablyával, égre tekintve esküszik: ha kiméli éltét és nem ontja vígan hazájáért vérét, ha urát élvéje elhagyja és a vár ellen fondorkodik: isten bosszúálló kövével sújtsa és lelkét pokolra vesse. S a mint Farkasich félreáll, jő *Novákovics Iván*, hátán haragos tigris bőre, paizsán kegyetlen sas tolla, törött lába alatt sokszor hevert török harczos, török ló és zászló; majd nyomába hág *Dandó*, oroszlán módjára; aztán *Orsich István*, maga Márs, ki csupán szemeivel sokszor törököt kergetett; mert nála sem merészebbet, sem termetesebbet anya nem szülhetett; követi *Szechődy Máté*, nagy kardja kezében, pánczélfegyverzettel és meztelen pallossal, majd *Alapi Gáspár* érkezik, párducz kaczagánynyal, ékes daru-tollal; nemcsak vitézséggel, de okossággal is bővelkedik; aztán *Radován Hadrián*, kit ura az olaj bég sarczán kiváltott; az oroszlán sem lehet nála kegyetlenebb, mert már hatszáz törököt küldött pokolba, de még küld ezeret, ha szándéka teljesül; ép oly rettenetes *Golemi Stipán*, ki úgy lép, mint egy halom, fegyver nem fogja, mert bőre keményebb a

(Zünd Mátyás egykorú metszete után.)

29. ZRÍNYI MIKLÓS, A SZIGETVÁRI HŐS.

kőnél és vasnál; utána érkezik a deli *Bata Péter*, a haragos *Patachich Péter* és a könnyű *Papratovich Farkas*, *Kobách Miklós*, kinél hadban ravaszabb nem lehet. Jő Deák Balázs is nagy Györy Mátyással, Medvei Benedek Bika Andrással és Geréczy Bertával; majd Juranich Lőrincz, Orosztony Péterrel és Horvát Radivojjal, Bajomi Ivánnal és Guszich Andrással. Utoljára esküszik *Deli Vid*. Olyan, mint a hadverő Mars, a szemén is látszik, hogy halált s lángot hoz, négy ölnyi vasdárdát a kezében hordoz. Testén selyem pánczél-ing, fején nagy nyuszt-bőr kápa, kerecsen-szárnyával, kezén nehéz paizs, lábán nagy mamuz, oldalán fringia. Deli Vid a szigeti leventék virágja, bölcs, erős, gyors, haragos, mikor a hogy maga akarja. Így ezek valamennyien esküt tesznek gróf Zrínyinek, hogy holtig mellette maradnak, a várban vele halnak s neki és az országnak hivek lesznek.

A bán a szemle végeztével a várat fölszereli, kinek-kinek kötelességét megjelöli, György fiát szép levéllel a magyar királyhoz bocsátja, s annak kegyelmébe ajánlja; a sasnak fia, igazi sas, menekülni vonakodik, míg apja meg nem győzi, hogy ovja magát nagyobb szükségre és jobb időre, akkor legyen nagy példájának követője.

A mint e szerint minden rendben, a szultánnak két küldötte érkezik: a méz-szavú *Halul* és a nyers *Demirhám*. Előbb Halul beszél a Zrínyi vitézségéről, a német megbízhatlanságáról, magyar gyülöletéről, rák-háton járásáról, hogy a bánt a vár feladására birja; majd Demirhám szól röviden, egyenesen, hogy válaszszon háborúban vagy békében, mire Zrínyi hadnagyai és vitézei megzendűlnek: fegyvert, fegyvert; fegyverrel, nem szóval kell veszni Szigetnek; Demirhám pedig visszavág, ám legyen halálos fegyver, ha éltök oly unalmas! Szulimán haraggal és boszszúval vivatni és lövetni kezdi Szigetet, honnan Zrínyi Osmán támadó seregére az Almás vizéhez merészen kicsap,

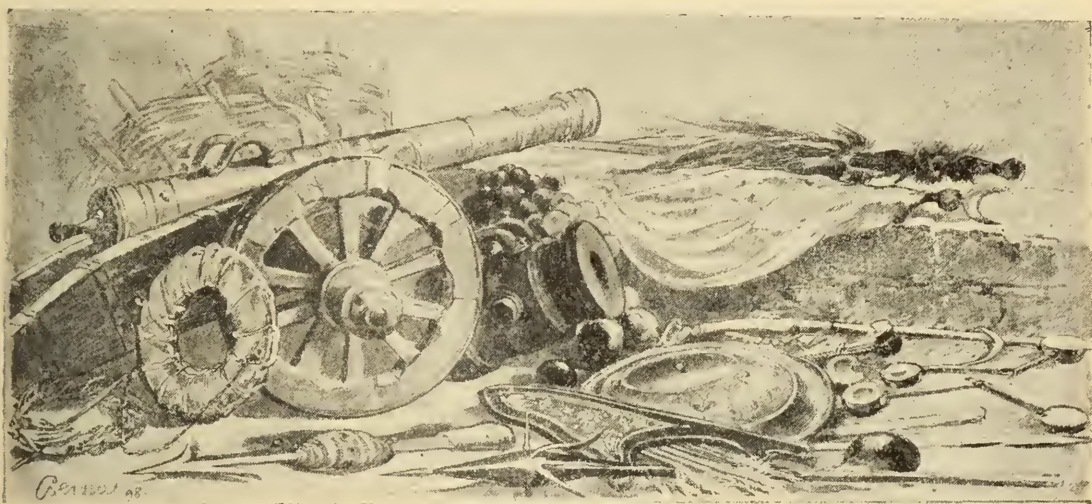
s nemcsak maga, de Deli Vid is szilajon öldököl a törökök között: Hamvivánnal megvív, megkergeti és megöli őt, fegyvereitől megfosztja, min annak szolgája elkeseredik és a törököket bosszúra tüzeli. Az éj leszállta miatt már lehetetlen. A vad Demirhám barátja elestének hirére megesküszik, hogy Hamviván gyilkosának lelkét vasa megemészti, és heves sürgetésére a szultán megigéri, hogy Szigetet minél előbb körülveszi. A mikor alatta megszáll, a védő seregnek épp nagy vesztesége van: Farkasich Péter régi sebeiben meghal. Zrínyi magasztaló beszédet tart felette, hogy az emberi dolgok közül csak a jó cselekedet maradandó: Farkasich is jó cselekedetével meggyőzte a halált. Majd a temetés után elbúsultan, de vitézen kitör s a két sereg keményen összeütközik. Zrínyi, Juranich, Radivoj iszonyú pusztítást követ el; Demirhám találkozik Deli Viddel, az dühösséggel nagyobb, ez igaz hittel bátrabb. Megvívnak együtt, a késő estig küzdenek, akkor megigérik, hogy újra összejönnek folytatni a párviadalt. A szultán felháborodik az örökös vereségen és tanácsot tart, hogy a legvitézebb gyaur ellen miként kell harczolni? Rustán, a császár veje, szerint rendes úton, sánczokkal, aknákkal, árkokkal; a szilaj Delimán, ádáz vetélytársa, szerint karddal kell megrohanni, a ki fél a fegyvertől, bújjék el; hasonlókép érvel Demirhám is, a ki nem kapálni jött a vár alá. Végre a Petráf közvetítő terve győz: legyen rendszeres vivás a vár ellen, bátor támadás, ha kicsap megint, Zrínyi ellen.

Zrínyi pedig színleg, mintha félne, tartózkodik két napig a kirohanástól; s tudósítja a királyt állapotáról. Hirnökei Juranich és Radivoj, nem adományért, csak a jó névért vállalkoznak a veszedelmes kalandra. Az ellenség alvó táborán menve át, loppal sokat megölnek, de aztán a tatárok között magok is elesnek. Radivoj *Deli Vidnek álmában megjelenik*, s megjövendöli vezére és az ő halá-

lát. Most megkezdődik Sziget tömeges megrohanása, miközben nem egy magyar és török kitűnik. Ezek között különösen Delimán, ki a cselből nyitva hagyott kis kapun a várba ront, hol övéiből csak egyedül marad élve; de szint oly bátorságban, mintha a török táborban járna: üldözik, lődözik, de nem találják, meggondolkozik és megfordul, karddal a kapunak közelg, a lótehernyi lakatot ököllel leüti és a kaput lábbal kirúgja, aztán lassan kiballag s az árkon átúszik; a magyarság sorából pedig leginkább Zrínyi, ki körül vitézei, mint oroszlán-kölykek vigadnak, örülnek, hizelkednek. Delimán mégis búsong és röstelkedik szigeti kiballagása miatt, de mikor puha vetélytársa, Rustán, szemére veti, büszkesége egyszerre fellobban, régi gyülölete felkavarog és tűz sem oly hirtelen, sem puska-csattanás, a mily gyorsan leszúrja a szép Cumilláért, annak szép hajáért: a régi bosszút új alkalmon így elégíti ki. Barátainak sürgetésére a szultán bosszúja elől elvonúl, de mint haragvó Achilleus. Demirhám pedig, ki erre leginkább késztette, személyes párviadalra kél Deli Viddel, az egymásnak adott igéret szerint. Deli Viddel kétszáz magyar, ki a küzdelemre ügyel, Demirhámmal meg az Amirassen serege, mely nézőnek kiáll: s a mikor Vid már-már győzne, Amirassen hirtelen reázúdul; de vesztére, mert a levente megfordul, levágja és a Karabulra kap, mire magyar és török halomba gomolyodik, szégyenére Demirhámnak, ki restelli az árulást. Végre Zrínyi robban elő segítségül, a törököt szétveri; de Videt hiában kiáltozza: elesett vagy eltűnt.

Delimán ezalatt úttalan útakon bújdosik, Cumillával összetalálkozik: s a két szív boldogságban forr össze. A verten vert török tábor is kiengesztelődik, a szultán követe fölkeresi, s a hőst Cumilla kezének jutalmával hívja vissza a harczba. Delimán kész, a nő balsejtelmeinek ellenére indúl véle együtt; Cumilla ellankad, inni kér, Delimán szomakjában vizet hoz számára: *a szomakba sárkány*

vére hullt, a víz megmérgeződött és Cumilla elveszett miatta. Delimán szerelmi bánatában és örjöngésében oroszlán módjára ordít, ruháit letépi, meztelen járja az erdőket, tövestül szaggatja ki a fákat; aztán magához térve fegyverbe öltözik, hogy bosszút álljon a keresztyéneken. De isten vezeti az emberek dolgát. Az védi Deli Videt is, hogy a törökök a magok táborában föl nem ismerik; míg felesége, Barbara, ki török leányból derék magyar menyecske lesz, török harczos képében fölkeresi, s a hírvivő szere-

(A Nemzeti Muzeum gyűjteményéből, rajzolta Cserna Károly.)
30. TÖRÖK HADI ESZKÖZÖK.

csent, ki épp ura hollétéről akarja a szultánt értesíteni, lováról ledöfi. A kerekedő zavarra ott terem Deli Vid is, nejét a zajongók elől a Karabulra kapja és Szigetbe ragadja, hol megjelenésén annál nagyobb az öröm, mert már halottnak hitték. Elbeszéli a törökök dolgait; de Zrínyi meg nem retten, ép elméjét és nagy szivét a török vesztére tartja, a szultán meg új tanácsot ül. Mert Szulimán a vár sikertelen vívásán balsejtelmek között kesereg, hogy száz népeket és tartományokat lába alá nyomott; de úgy látszik, Mahomed csak azért hizlalta szerencsével, hogy aztán Zrínyinek dobja oda; s búsuló haragjában még egyszer összehivatja vezéreit, hogy mondják el nézetöket a helyzet

mibenlétéről és a megvétel módjáról. Al bég személyeskedése és Delimán hevessége miatt elbomlik a tanács, a basák határozás nélkül mennek szélylyel, minek következtében Demirhám a császárnál jelentkezik és engedelmet kér tőle, hogy Deli Viddel megvívhasson. Szulimán ellenzi, mert nem azért jöttek Sziget alá, hogy egy bajvívást nézzenek: ott van Deli Vid a várban, ott keresse föl, mire Demirhám megesküszik szivében, hogy egyedül kezd rohamot. A császár meg a felbomlott tanács helyett hat hű és okos vezért hivat magához, hogy véleményöket meghallgassa: de mindenikök mást javasol. E közben hozzák épen holt testét Ali Kurtnak, a fő tüzérmesternek, kit Chontos Pál ágyúja megölt, mi Szulimánt haragból kétségbeejti; de egy póstagalamb leveléből, melyet a bán Miksa királynak írt, értesül Sziget végső szükségéről, szivet vesz magában és általános támadást parancsol.

Volt a táborában egy idővel megtölt török, az Aegyptusbeli *Alderán*, ki iszonyú tudománynyal, iszonyú hatalommal rendelkezett: parancsolt a pokolbeli lelkeknek, elemeknek, folyóknak, a bújdosó csillagoknak, földzörrenéseknek, villámlásoknak és menyütő köveknek. Ez a csoda-bűvész lépett be most a szultán táborába, azzal az ajánlattal, hogy ő Szigetre fölidézi a rettenetes fölyhőket, kénköves tüzeket, a pokolbeli ördögöket és magát nagy Alit, s elrontja vélök istenök és Jézusok ellenére a keresztyéneket. A császár elhiszi szavát, melyet a bűvész szörnyű átokkal erősít; s felszabadítja őt az ajánlat végrehajtására.

Alderán fekete lován tova-repül, s erdő között egy sikon helyet választ, tizenkét keresztyén ifjat előhozat; gégéjöket nagy késsel megmetszi, ártatlan véröket egy medenczébe ereszti, aztán társait magától elküldi. A mikor a színteren így, éjféli időben, egyedül marad, rézvesszejével maga körül köröket húz, melyeket a fövényen megismétel. Maga a körök közepén áll, s minden körnek ke-

resztyén véréből csoda-bélyeget csinál, s a holtak közől minden kerékre négyet köttet s a pokolbeli lelkek engesztelésére elrendeli őket a négy világ-szegletre. Aztán rettenetes versekkel idézi: Plutót és Sterapont, Belbult és Hárpádot, Phlegeton urát és Cocytus hadát, a Furiákat, Hárpiákat és Briareusokat, s a pokol minden seregét: de csak nem mozdulnak. Alderán haragba tör, lábával a földet veri, s iszonyúan rikolt, hogy ha nem engedelmeskednek: megnevezi azt, ki isten létére a földön emberré lett, ki őket az égből levetette. Alig mondotta ki ezeket a szavakat, a mikor Luczifer a földet háromszor megrázta, az égre sötét felhők borultak és a csillagok fénye eltűnt. Egyszerre feltörtek a föld alól a pokolbeli lelkek és szörnyek és a bűvész parancsára kénkővel és tűzzel Szigetre repültek. Csak *Ali*, a nagy Ali nem jelent még meg Alderánnak; de idézi haraggal újra. A föld ordít és kettéhasad: felbukkan egy lovas szög lován, fejér-szín atlaszban, fején tiszta patyolattal; szomorúan körüljártatja lovát a szép holdvilágnál, majd nehéz szemmel föltekint egyszer és a mint meglátja Alderánt a bűvös körben: panaszosan említi, hogy hiában verte föl kínjából, mert már ő Szigetnek nem árthat, az ő hatalmának már vége szakadt, mert a szigeti keresztyéneket sem alkorán-levelek, sem a pokolbeli és koporsós lelkek meg nem ronthatják, mivel ezeknek *nagyobb istenök van Mahomednél. Maga Mahomed is a keresztyén vérben való gyönyörködése miatt kárhozatra jut, mert nem találja isten örömét a büntetés-vesszőben. A büntetés vesszeje a török volt, de isten örök tűzben elégeti*, Szulimán életét mihamar elveszti; a Fúriák többé nem használnak. Aztán Ali búsan elrepül az ördögi sereg után, mely Szigetet felgyújtja s a lángot a szelekkel felszítja. A keresztyén vezérek a bástyákra futnak, de a tűzzel nem birnak, mert a törökök a Furiákkal futkosnak, tüzes lapdákkal lődöznek, a külső várat már elfoglalták.

Zrínyi ötszázad magával a belső várba vonul, de a tűz már ott is a fejök felett csapdos. Azért a bán meg nem ijed, vitézeit is biztatja, hogy ha száz annyi ördög dühöngne is ellenök, ne féljenek; lelköknek nem árthat, mert isten az ő segítségök. Az ellenséggel a pokolbeli ördögök vannak, mellettök az isten; kiért kedves szívvel meghalnak, hogy *úgy legyen, a mint végezte magában.*

Aztán Zrínyi megparancsolja három fővajdájának, hogy a vár piaczán a török ellen harczot álljanak s a kisértő ördögök hiába fújnak szemökbe kénkő-esőt, vitézül küzdenek. A törökök közül Delimán, mint sívó oroszlán, vagy éh farkas, vívja Szigetet, Demirhám pedig fúria módjára rettenetesül forgatja nagy vasát s a félben maradt halálos baj befejezésére hívja Deli Videt. A levente a harczot elhagyva ellenéhez rugaszkodik, s kölcsönös szemrehányás és sértegetés után véle a viadalra indul. Könnyezve távozik a várból; Demirhám azt hiszi és gúnynyal illeti, hogy félelemből sír; Vid azonban nyugodtan feleli, hogy nem magáért, hanem *uráért hullat könnyet, kinek végét előre látja, hogy ma Szigetben elvesz: az ég már nyitva áll előtte, az angyalok már várnak reája.* Az ő haláláért kevés bosszúállás a Demirhám feje, mert az egész muzulmán hit nem éri meg egyetlen csöpp vérét! A török mosolyog, de belől mást forgat, mert ő is *megérzi utolsó óráiát;* mindamellett magát összeszedi és szivét megkeményíti.

A vártól jó messze a völgyben egy szép kerek rétet találnak, mely olyan, mintha harczhoz készült volna; itt csak ketten halálos bajra szállnak. Demirhám rettenetességgel éleszti haragját, s kirántja szablyáját; Deli Vid pedig istenhez fohászkodik, ki Dávidot a Terebintus-völgyben megsegítette: aztán összecsapnak olyan kegyetlenül, mint a hogy két gálya a tengeren összedűl; s mindkettő készebb a halálra, semhogy egy kis félelmet mutasson.

Demirhám két kézzel megemeli kardját és lesújt, a kard Vid lebocsátott sisakjáról lecsuszamlik s a hősnek oldalát sérti meg, honnan a vér vörös patakként foly, de Vid nem retteg, visszavág a pogány arczához s az orra közepétől a szájáig sebet hasít. Demirhám vért és mérget okádik, dühösen összevissza vagdalkozik; Vid pedig megkapja a nyakát, s több helyen megnyitja oldalát; a pogány ordítva verődik kezében, míg végre kicsavarodik; mert mint az ellobbanó fáklya fényét, élte utolján megkettőzteti vitézséges voltát s egy nagy csapással Deli Vidnek nyakát meghasítja, homlokát megvágja; azután kimerülten ledűl, de még dőltében is megsebzi ellenfele lábát. Vid pedig estében jobban kényszeríti, mellét fényes karddal ketté feszíti, aztán Delimán közelében összerogyva maga is elvérzik: vérét a föveny felszívja, de lelke égbe száll, míg a Demirhám lelke föld alá kerül.

A bán pedig végső órájának közeledésével a megmaradt sereget összehivatja s magasztos szókkal helyzetöket feltárja.

Íme, nemcsak a törökök és tatárok tesznek kárt a várban és vitézekben: de tűz, de vas és minden elemek ellenök támadnak. Isten mindenkép kisérti őket, mint ötvös az aranyat a tűzben; s mivel *látja hűségöket, égben szép koronát készíttet nekik. Isten nem haragszik már rájok, mert bűneikért itt megvette büntetését s betöltötte igaz törvényét.* Éltöket el kell veszteniök: de haláluk csak grádics lesz az örök örömre. Azért a mily vitézül éltek, oly vitézül haljanak, hogy ezzel a világnak példát adjanak és nevöknek tisztességet nyerjenek: utolsó napjok megszépíti minden elmult dolgukat. Hadd lássa a pogány, hogy a keresztyénnel isten van a végső óráján is. S mivel itt tovább nem maradhatnak: hajnalban törjenek ki és mutassák meg, hogy most is azok, a kik voltak!

Zrínyi beszédére a vitézek szivébe Márs száll, szemeik

bátorságban villámnak, mint a gyémántkövek; s alig várják az időt, hogy istenhez bocsássák lelköket. Paizst, pánczélt, szablya-hüvelyeket elhánynak maguktól, mert jobban kivánják ezeknél a halálos sebeket. A bán pedig gazdag tárházába megy, kincseit fáklyával felgyújtja, csak egy dolmányt és mentét választ magának, valamennyi közt a legszebbet, melyet az udvarnál, menyegzőkön és diadal-ünnepeken viselt. Aztán két arany pereczet csatol a karjára száz aranyat tesz hóhérának jutalmául a dolmánya két zsebébe; s végre kardot köt az oldalára.

Isten pedig ül vala abban a székiben, honnan a világot kegyelmesebben nézi. Körülötte a Méltóság, Fényesség, Szerencse és Természet állanak szolgálatra kész nagy alázatossággal, előtte a dicsőség foly nagy patakokkal, s végtelen kegyelme olyan, mint a végtelen tenger. Égi zene szól: a megszámlálhatatlan lelkek, mennyei seregek, Cherubok, Seraphinok kara szépen énekel; a zene gyönyörű szózatja a visszhang válaszát megváltoztatja: «Szent, szent, mindenható Isten, Jehova!» Istennek parancsára aztán mindnyájan elcsendesülnek és meghallgatására köréje gyűlnek. S ő beszél, de *nem nyelvvel*, *nem szózattal*, *hanem tündöklő isteni akarattal;* s elmondja, hogy a szigetiek már eleget harczoltak és sok vért hullattak az igaz hitért, minél fogva a pokolbeli lelkeket vissza kell űzni tőlök a föld fenekére. Fegyverkezzék föl azért Gábor angyal egy mennyei sereggel: menjen Sziget segítségére és az ördögök leverésére. S nézze meg aztán a szigetieket, kedves és választott hiveit; s ha lelkök a földi köntösből kivetkőzik, — *Gábor angyal és társai kezökön hozzák fel őket az égbe*, *isten elébe*, hogy rendelt helyökön örökké itt legyenek.

Gábor angyal gyors szárnyon repül seregével és jelül egy kereszttel. A merre mennek, utánok az ég fénylik; előttük a szivárvány megnyitja kapuját, a tejes út megczif-

rázza magát, a Gönczöl szekere velök indul, hogy fegyveröket vigye és terhöket könnyítse; csak Herkules nem mozdulhat helyéről, mert neki nagy botjával őrködnie kell. Sziget fölött a halhatatlan sereg megáll a levegőn, Gábor

(Yost Amman 1563-ki metszete után.)

31. XVII. SZÁZADI TÁBOR.

csak egyedül száll le a várba, hol Zrínyi már halálra készen istenhez esedezik. Az angyal bibor ruhában tűnik a hős eleibe, egyik kezében lángoló pallossal, a másikban szép pálma-ággal és koszorúval, melyet magasba tart: *s a*

sötétes házban egyszerre fényesség támad. Az angyal pedig megszólal: «Ihon az Istennek az ő koronája, de a magas egekben mást hordozol, mely fényes csillagokból van kötve örökkön. Isten angyali sereget küldött segítségedre, azért vidámítsd meg szivedet, kettőzd meg vitézségedet, hogy a vén tolvaj Szulimán ne lássa levágott fejedet, hanem az ő lelkét küldd előbb a föld alá.» Aztán folyik a harcz, Gábor angyal serege szép fényes szárnyával bátran üt a fekete ördögökre, kik mint a forgó szél keveregnek az égben, s keservesen üvöltenek a sötét felhőkben; így hagyják el ezt a világos világot, csupán Alderánt ragadják magokkal, ki testestül s lelkestül zsákmányukká lőn.

Majd Zrínyi a maga ötszáz bátor vitézével kitör oly kegyetlenűl, mint oroszlán a barlangból, oly szörnyen fénylik, mint üstökös a magasból, mely nagy országokra kárral fordul és rossz jövendőket jelent. A világrontó népek, földemésztő seregek, törökök, tatárok, szerecsenek remegnek előtte; Delimán, a török Márs, összeriad és Szulimán, a világverő császár, mint a nyárfa-levél úgy reszket; pedig messzi dombrul nézi a kijövetelét. Óh, hányszor megbánta már, hogy megszállta Szigetet, s hányszor átkozta érte megőszült fejét! A mint a bán a törökök közé vág, háta megett az ötszáz vitéz ötszáz halál.

Itt fegyver fegyverrel találkozik összve,
Vitézis Vitézzel kapcholódik közbe.
Vér, iaigatás és por megy égben keverve,
Törik dárda, koplia, szablia elegyedve.

Halál formára iár Bán Törökök között,
Mint az lángos harap, ha nádban ütközött,
Mint az sebes vizár ha hegybül érkezett,
Oly kegyetlenségben Zrini most öltözött.

Már sokat elejt, s a pusztító öldöklés közepette vértóban gázol; vérzuhatagokat áraszt a pogányból, a mikor Delimán messziről ráismer és *megretten.* Nem tudta azelőtt,

hogy mi a félelem, most is akaratja ellen remeg: de aztán tisztességére, vitézségére gondol, multja emlékeitől és jövendő végétől megbátorodik, hiszen *ez az utolsó küzdelme a bánnal megfényesíti egész életét.* Aztán megrázza kezében a nagy dárdát, ekképen neveli hatalmas haragját, mint az amphiteatrumi bika, mely dühödten köszörüli a fövenyben szarvát; s azzal nagy-sebesen a bánra rugaszkodik, dárdáját nagy erővel reáveti, hogy ellenfelét a földre teríti, *de isten angyala elveszi a dárda erejét s a Zrínyi paizsán megtompitja hegyét*, hogy az tehetetlenűl lehull a Delimán csodálkozására. Most ez hirtelen szabját ránt, pozdorjává töri a bán paizsát; de dühös vagdalkozása soká nem tarthat: mert Zrínyi kardjával, egy kegyetlen csapással, ketté szeli sisakját, megsebzi a nyakát, aztán más csapással megnyitja oldalát, úgy hogy vére piros patakban ömlik. A tatár lángot fúj, összeszedi erejét, s kézzel üti a bán mellét: már hiában, a bán ketté vágja fejét s ezzel kioltja életét. Zrínyi pedig harczolva és öldökölve tovább halad, a pogányt százával halomba hányja; mire a török tábor legvitézebb embere elestén megfélemlik és megfutamodik; s ő a futó népek közé keveredve, a futó népeket vágva, a császár elé érkezik. Egyszerre sok ezer bosztáncsi, számtalan spahoglán veszi körül a megijedt Szulimánt, mint valami sáncz: de a bán fegyvere szörnyű villámlásával utat csinál hozzá magának, s derekában a vérszopó szelindeket, világ tolvaját ketté szakasztja, s vérét és éltét a földre bocsátja. Így lesz vége a nagy Szulimánnak, az ő hires hatalmasságának, *isten kegyelméből, a Zrínyi keze által, az ő dicséretére.*

A bán visszatekint: serege elmaradt s török kard miatt hull; s mint pásztor a nyájához, azonnal megfordul. Vitézeit a Krisztus tisztességeért s magok jó hireért hősi halálra buzdítja, hiszen isten országa már megnyílt előttük, s ott rothadatlan koronát nyernek. S azok a török lövések kö-

vetkeztében, mert a pogány már karddal vívni nem mer, vígan, örömmel hullnak el, hogy lelkök isten eleibe mehessen. Végre Zrínyi is golyóktól találva földre hanyatlik.

Az angyali sereg ekkor leszáll, a szigeti hősök lelkeit égbe emeli, isten eleibe, hol szép muzsika-szó fogadja őket.

Az epopeia ekkép az égből indul ki és az égben végződik; kezdete és befejezése egyiránt csodás. Ám ez a *csodásság* nem szorítkozik pusztán a megnyitó és záró fenséges jelenetre, hanem a műfaj örökéletű példányai és közérvényű törvényei szerint az elbeszélés szövésében a maga fényével föl-fölvet, a földi emberek sorsában, cselekedeteik szándékában vagy kivitelében ember-feletti hatalmak ereje működik közre és érvényesül. Ez a csodásság magában a műnek eszméjében gyökerzik és szervesen fejlődik, a költő vallásos ihletével és művészi tudatosságával alkalmazva, míg a szigeti hősök megdicsőülésében a legteljesebb virágzásra jut. Ez a csodásság, a mi az epopeia cselekvényébe ragyogó színt és lüktető életet lehell; a mi az egyszerű várvédelmet a *nagyszerűség* magaslatára emeli, az aprólékos történeti eseményeket belső egységbe fűzi; mert a mint egymásba és egymásból folynak, megokolva és csoportosítva egymáshoz sorakoznak, következetesen és fokozatosan élénkülve és erősödve hatnak közre, hogy a műnek eszméje diadalmas megoldást nyerjen. Ennek a megoldásnak eléréséig az ég a maga isteni, a pokol a maga ördögi hatalmaival és a föld a maga emberi törekvéseivel vegyül küzdelembe a Szigeti Veszedelemben.

A nagy mindenható a földre tekint, s egy szemfordulásból a világot megnézi. S mintha csak épen a magyarok istene volna, a nemzet ősi hagyományának és a költő nemzeti rajongásának megfelelően, különösen a magyarokat veszi «észbe», mert különösen őket halmozza el választott kedvencz népeként minden áldásával. Mert az egész keresztyénségben senkivel több jót nem mívelt, sőt nyilván annyit sem.

Hisz Scythiából nemcsak kihozta, s e tejjel-mézzel folyó szép Pannoniába, Magyarországba megtelepítette őket, szent lelkét nemcsak reájok szállatta, s fia által a keresztyén hitet köztük megalapította, szent királyokkal és herczegekkel őket megajándékozta: de hatalmas karjával meg is védelmezte más nemzetek ellen, s ellenségöket mindenütt elrontotta; s oly bátor szivet adott nekik, hogy egy jó magyar tíz mást kergetett, s előttük bármely nagy ellenség, mint por a szél előtt, messze kerengett. Ez a harczias levente-nemzet tehát, mely a világ egyik szegletérül a másikra, s egyik tengertül a másikig sok századokon át vitézséggel járta útját,* isten különös kedvezéséből régi hősiségét és dicsőségét a szelíd keresztyén erkölcsökkel is megtartotta; s még soká volt a magyar végzet a szerencse felső kerekén.** De ime, isten haragra lobbanva látja, hogy a magyarok annyi jóért hálátlanok lőnek: elpártolnak tőle, bálványt imádnak, a szép keresztyén hitet megvetették, különb-különb vallásban gyönyörködnek; fia vérét nem becsülik, az öreg embert nem tisztelik, a jóságos cselekedetet nem kedvelik; teli vannak mindenféle fertelmes bűnökkel. A romlott idő vallási és erkölcsi züllésének minden bélyege undokítja a magyarokat, kiket immár a mindenható *rossz* magyaroknak nevez, de mint igaz isten előtt a *bálvány-imádás, a protestantizmus különb-különb vallása*, esik itéletének serpenyőjébe a legsúlyosabban. Méltó felháborodásában elhatátozza, hogy megbünteti őket a törökkel, melynek igájában addig romlanak, szenvednek, hozzája segedelemért addig hiában kiáltanak, a míg meg nem ismerik elhagyott urokat, bűnöket bánva meg nem térnek: ekkor a halálból új életre hozza őket, a törököt pedig, haragjának vesszejét, eltöri.

* Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1891. 73. l.
** *Ugyanaz:* Ugyanott. 74. l.

Ime, a bosszúálló isten a magyaroknak, kedvencz népének, még teljes megromlásukban, teljes elesésükben is, bűnök megbűnhődése után a megtérés reményében fenntartogatja a kegyelmet; nem akarja őket örök kárhozatra vetni, elpusztítani, csak megkisérteni és megtéríteni; a büntetés elhatározásának pillanatában már megfogan lelkében a megbocsátás: a töröknek elűzése és a magyarság új fölemelése. Isten ezzel a magasztos gondolattal szólítja fel *Mihály* arkangyalt, hogy szálljon alá a pokolba, válaszszon egy furiát, küldje Szulimánba, hogy bőszítse fel és indítsa el Magyarország ellen. De a nagy mindenható beavatkozásával, mely a nemzet sorsának intézésébe befoly, a csodásság meg nem szűnik: az angyal, a bosszú lángpallosos angyala, csodálatos módon szivében részvétre és irgalomra ébred a magyarok iránt. Könyörögni és esedezni kezd istenhez, noha akaratát és elrejtett titkait nem vizsgálhatja és nem ismerheti, hogy az igazakat és jámborokat ne rontsa el a hamisakért; ő, a bosszú lángpallosos angyala, ezeknek is készségesen megbocsátana, csakhogy az igazakat és jámborokat megkimélhesse. Kérő szava azonban isten végezése ellenére nem teljesülhet, ennélfogva sugárszárnyait égnek ereszti és a pokolban *Alecto* furiáit fölkeresi:

Száz láncal van kötve, száz belinch az kezén.
Kigyókbul ál haya, s kötelőznek fején,
Véres mérges tayték foly ki az két szemén,
Dohos kénkű pára iün ki rút gégéién.

A fúria éjfélkor, a nép hite szerint a hazajáró lelkek órájában, *Szelimnek*, a szultán atyjának képében látogatja meg az alvó Szulimánt és megőszült fejére hivatkozva tanácsolja neki, hogy a keresztyéneknek ne engedjen időt az egyesülésre, mert ha egyességök van, erejök is van; könnyen megnyomhatják itt, alvó helyében. Késedelem nélkül, mint egykor ő a mamelukokat és syrusokat, támadja meg haddal a tévelygő magyarokat, hisz a kazulokkal úgy

sem boldogul, mert egyenesen a végzet nem hagyja, hogy azok elromoljanak, mikép ők, a szultánok ezzel tanuljanak. Izmael és Tamma mindkettőjüknek csak bosszúságot szerzett. A magyarokon ellenben mindenkor győznek, mert senki meg nem segíti őket, hisz a bolond kaurok, a míg a magok háza nem ég, a szomszéd házával nem törődnek. Föl tehát, harczra, ő lesz mellette, meg a szent Mahomed, kezét ez vezeti. Azután a vitéz embernek a szerencsére is kell valamit hagyni! Alecto ilyenkép Szelim alakjában, szines szókkal, a török történet közeli eseményeinek példáival érvel, hogy hatása annál izgatóbb és meggyőzőbb legyen; majd a kezében hozott mérges kigyót is az alvó szultánra ereszti, hogy mérgével kemény szivét felgyújtsa: Szulimán csakugyan lángos tűzben, haragban és kevélységben hentereg; majd felugrik és szinte eszeveszetten riad: «fegyvert, fegyvert!»

A furia megtéveszti, mert felindulásában vakon elhiszi, hogy a ki álmában véle beszélt, noha ember-módra szólt, embernél nagyobb volt, maga *Mahomed.* S harczi hevében, az Arszlán levele által is támogatva, vállalkozik a háborúra. A törökök hatalmas császára tehát isten szándéka szerint, de pokolbeli furia felbújtására végzetszerű hivatást teljesít és ezzel végzetszerű hősként szerepel. De nem az istennek kegyeltje, választott vitéze, kit magasztos czélja kivitelében fő képviselőjeként elhív: hanem csak eszköze, haragja vesszeje, kinek elhatározása csalódásból ered és csalódásba visz. Öntudatlanúl a maga és hada vesztére, az isteni akarat megvalósítására működik közre. Mert látszólag ugyan a maga hódító vágyának és hatalmi terjeszkedésének telhetetlenségéből, de voltaképp a magyarok megbüntetésére és megtérésök előmozdítására indul el; ellene az ég, mellette a pokol, s a mikor annak fényes serege, ennek sötét tábora a hadakozó felek segítségére kél: nem lehet kétséges, hogy hova dől el a győzelem,

hisz a nagy mindenható eleve kijelentette, hogy haragja vesszejét eltöri és a megtért magyarságot új életre hozza.

S a mint *Zrínyi Miklós*, az isten hű szolgája, Szulimán közeledéséről Szigetvárában értesül és egy hajnalban, szokása szerint a feszület elé térdelve imádkozik: ez a kijelentés csodaképen megismétlődik. A hős mély töredelemmel, bűnös voltának megható magavádolásával, de rajongó szivének az Úr megmérhetetlen kegyelmébe és hatalmába vetett hitével könyörög; fájdalma a maga és nemzete megsokasodott vétke miatt meg-megárad és fohásza a vezeklő érzések zajduló erejével fel-felcsattog, mint a koronás költő-király bibliai hymnusa. Nem is egyéb ez az imádság, a mint Arany János párhuzamos idézetekkel bizonyítja, a zsoltárok egyes hatásos helyeinek alkalmazásánál és átirásánál,* keresetlen szavakban, de egyszerűsége a fenségesbe csap. A mint a hős a maga nyomorult háládatlanságáról és atyáink bűneiről, a pogány török ártalmas szándékáról: a keresztyénség megrontásáról és az isten nevének megnevetéséről beszél; s a mint ellene a keresztyénség szeretetében és a magyarság féltésében a mindenhatóhoz eseng, hogy ne engedje meg a hitetlen ebnek, mikép kevélyen kérdezhesse tőlük: hol van istenök; sőt mutassa meg, nem értök, hanem a maga tisztességéért és szent neve örök becsületeért, hogy ő a nagy, nagy isten; — megihletődve érezzük, hogy az imádság eme magasztos gondolataihoz és érzéseihez a nyelv csillogása, a verselés cziczomája nem is illenék. A maga darabosságában, zordon szólásában sokkal közvetlenebb, egyszerű fenségével a vallásos mély hit sokkal megegyezőbb. A vallásosságnak és töredelemnek ebben az őszinte rajongásában a szigeti kapitány istenhez kivánkozik, mivel megvénhedett és elerőtlenedett, s a törököt már nem pusztíthatja úgy, mint előbb;

* Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 123—124. ll.

a sovárgásnak ebben a verdeső hevülésében lelke fogékonnnyá lesz a csoda elfogadására és egyszerre *a feszület háromszor lehajlik hozzája* azzal a felelettel: hogy könyörgését meghallgatta és magához veszi; hogy a pogánytól vértanúságot szenved, de előbb Szulimánt a saját kezével ejti el, hogy koronája a mennyben annál fényesebb lehessen! A költői czél, mondja Arany, melynek e csodás jelenet szolgál: *a szigeti kapitánynak végzetes hőssé avatása.* A vértanúság kilátásával a feszület megnyugtatja, a jövő feltárásával megvigasztalja. A győzelem, melyet neki igér, kettős: földi és mennyei. Szulimán hatalmát, erejét veszti Szigetvárra, így Zrínyi bajnoki önfeláldozása legalább ezúttal megmenti a hazát a fenyegető végpusztulástól; de mint vezérnek meglesz az az elégtétele is, hogy a magyar nemzet legdühösebb ellensége vitézi keze miatt hal meg. S ez elégtétel után el fogja nyerni az örök jutalmat, lelke istenhez fog szállni, kinek jobb keze felől angyalok és Cherubinok között örökkön vigad. Dicső neve pedig a földön utódaiban föltámad.*

A feszületnek lehajlásával és megszólalásával isten *egyenesen* Zrínyi Miklóst jelöli ki a keresztyénség védelmére és a magyarság megváltására. Szulimán a választott eszköze és Zrínyi a *választott hőse*, ki nemzete bűnbeestének és megbűnhődésének fejében a maga drága vérével fizet, melynek egyetlen csöppjét a Deli Vid mondása szerint az egész muzulmán hit meg nem éri. Ha van tehát, a ki a magyarságot az igaz hittől való elszakadásáért és erkölcsi romlottságáért meglakoltatja, ime, van már, a ki meg is szabadítja és új életre segíti, egyenesen isten rendeléséből, hogy az ő tündöklő akarata teljesedjék. Zrínyi Miklós a maga vallásosságának és hazafiságának emelő erejéből mind-végig, homlokán ezzel a jegygyel halad előre,

* Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 125 l.

azért egész szigeti pályája a ragyogó dicsőség lángirása; a védelem folyamán örökkön ott lebeg felette mint az Úr lelke a vizek fölött, isteni küldetése; s e küldetés befejezéséig, végzete betöltéséig sem el nem eshetik, sem semminemű kudarczot nem vallhat. Mert mint igazi végzetes bajnok, a költemény főhőse, a ki az égi czélzat főképviselője, nem pedig öntudatlan eszköze, mint Szulimán, erkölcsi nagyságában és kardforgató vitézségében magasan fölötte áll ennek, és még magasabban valamennyi más leventének. Azért le nem győzhető: csak győzedelmeskedhetik; ha veszedelemben forog, az ég az ellenséggel szemben megoltalmazza.

Igaz ugyan, hogy a cselekvény megindításától, a Szulimán felbújtásától és Zrínyi elhivatásától fogva, a fordulat előkészítéseig költőnk a csodást ritkán, csak takarékos kézzel használja, Toldy szerint azért, mivel a protestantismus a csodában való hitet megrendítette, így ő egy akkor még túlnyomóan protestáns országban csak óvatosan és kimélve értékesíthette ezt a hitet, és pedig a tisztán bibliai és általános keresztyén szellemben;* de ez a megfejtés sem lényegében, sem általában ki nem fejezi az igazságot, mert a költő a maga katholicismusának őszinte és mély meggyőződésében a protestantizmust bálvány-imádásnak tekinti, minélfogva ennek tanítása az ő felfogására be nem folyhat; mert a protestantismus a szentek csodatételeit és segítségeit tagadta ugyan, de az égben és pokolban, mely a Szigeti Veszedelemben közreműködik, a régi jámbor áhitattal hitt; mert a tisztán bibliai és általános keresztyén nézetnek csak a költő ege felel meg a maga mindenható istenével és mennyei udvarával; pokla főleg a görög-római mythologia szörnyeivel van megnépesedve, miket a protestantismus és katholicismus egyiránt elutasít magától. Ha

* Toldy Ferencz: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Pest 1867. 262—263. ll.

a cselekvény megjelölt folyamán a csodásság alkalmazásában a protestantismus miatt takarékoskodik vala: akkor a görög-római mythologia szörnyeinek megelevenítésétől, már a maga egyházára való tekintettel is, egyenesen tartózkodnia kellett volna. Nem vallási szempontot követett, hanem művészi tudatosság és tapintat vezette. Mivel oly eseményt énekelt meg, melynek hű leirása a közönség kezén forgott, a történeti anyag feldolgozásában az alkotás-követelte változtatásokon kívül nem akart módosítani, hogy a mi a köztudalomba bement, abban a köztudalommal össze ne ütközzék; s mivel az életre, a nemzetnek a török ellen való föllelkesítésére és egyesítésére kivánt hatni, a költött mozzanatokat is történeti színben tűntette föl, hogy a történeti és költött elemek összhangja minél teljesebb legyen, s az epopeia minél közvetlenebbül a szívhez szóljon, mert az embert igazán csak az *emberi* nagyság, vitézség és önfeláldozás ragadja meg és buzdítja fel. Az istennek beavatkozásával: névszerint a Szulimán felbújtásával és Zrínyi elhivatásával a költeménynek csodássága és nagyszerűsége a műfaj törvényei szerint meg levén adva, — a hadakozó felek küzdelme egyelőre és kiválólag természetes erőkkel folyhatik, de nem mindég természetes arányokkal; mert a költő a magas színvonal megtartásánál, még inkább a fenségre való hajlandóságánál fogva szereti az óriási méreteket; óriásokká nagyított alakokat állít elénk a lelki nagyság, hősi elszántság, a leghatalmasabb szenvedélyek és indulatok birtokában; stylja a legnagyobb epopeiák stylja.* Műve azért a cselekvény megjelölt folyamán sincs minden rendkívüliség nélkül: de a csodásság is meg-megnyilatkozik az elhatározó fordulókon, hogy a mindenható czélzata ki-kivillanjon. Szulimán az oszág hódoltatásában *Egert* szándékszik megvenni: *de az isten megfordítja*

* SALAMON FERENCZ: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 366. l.

és Szigetre téríti haragját, hogy a keresztyénség védelmének és a magyarság megváltásának végzetes hősével kerüljön szembe. Zrínyi a siklósi harczon életveszélyben forog, mert a fia halála miatt felbőszült Mehmed elkeserültében azzal fenyegeti, hogy vérét kiontja és kemény szivét elevenen megrágja, s olyan erős csapást mér a fejére, hogy sisakja ketté-szakad: de mélyebbre nem hatolhat, *mert isten angyala a csapást megtartá s Mehmet kezében a szablyát megfordítá.* A szigeti kapitány diadalmaskodik, tovább is mindég diadallal harczol: mindamellett remény megmaradására bennünk nem éledhet, mert végzetének közeledtére a költő csodás módon ismételve figyelmeztet. Előbb Deli Vidnek álmában *Radivoj*, a meghalt vajda, *megjelen és tudatja véle, hogy mind ő, mind ura már nem sok idő mulva* vértanúságot szenved; aztán pedig, a mint Demirhámmal utoljára halálos viadalára indul, maga Deli Vid nyilatkoztatja ki; a végső óra megvilágosító ihletében látomás fogja el: látja, hogy Zrínyi, a keresztyénség vigasza és szép virágszála előtt *az ég már nyitva áll, az angyalok már várnak reá vigassággal.* Sorsa iránt tehát nem lehetünk kétségben: isten végzése a feszület igérete szerint be fog telni; bár az ég még egyszer csodásan megmenti, a mikor Delimánnal megvív, s a vitéz tatár nagy sebesen és méreggel telve reá rugaszkodik és dárdáját hatalmas erővel reáveti. Erejének, dühének, lökésének tudatában azt hiszi, hogy a bánt földre fekteti:

De Isten Angyala elueué ereiét
Mert Zrinyi paisán megtompitá hegyét
Tatár Hám dárdája az földre leesett,
Chudállya Delimán eszt az történetet.

Az utolsó két mozzanat azonban, a Deli Vid látomása és az angyal ez újabb közbelépése, már a fordulat sodrában jön elő, a hol egészen a csodásság uralkodik. Mert miután Szulimán rengeteg serege tehetetlennek bizonyul Zrínyi és

leventéi, a maroknyi magyarság ellenében, a bűvész *Alderán iszonyú hatalmával a pokol minden szörnyeit föl-idézi Szigetre.* Az elkárhozott lelkek és rémes alakok, a kiket valaha a megriadt képzelet teremtett, a föld megrázkódása és a csillagok elsötétedése közben feltörnek, a földet feketén befogják és az eget is beborítják: a levegő megnehezedik és megtelik velök. A megdöbbentő csodában valamennyi egy-magára is csoda, a hogy a szörnyű, furcsa és undok elemeiből képet és testet öltött; de valamennyinél nagyobb és irtózatosabb a világrettentő szörnyűséges *Halál*, a mint köztük kevélyen sétál, mindkét kezében iszonyú kaszával. Külsőleg különböznek; de természetök lényege és lételök czélja egy: a *rosz*, az emésztő pusztítás, melynek eszközeivel Alderán parancsára Sziget ellen szállnak, hogy emberestül, kövestül fölégessék, s még emlékezete se maradjon meg. Csak *Hazret Ali* nem akar vala engedelmeskedni és feljönni, s mikor végre a föld ordítása közt előtör, szemében bánattal és haraggal, szavában panaszszal és vészszel, szomorúan, de határozottan megjelenti a balvégzetet, melyet a kadilesker madár-jóslata csak sejtetett: hogy Szulimán elvész és hadával együtt örök tűzbe jut, *mert nem találja isten örömét a büntetés-vesszőben.* Ime, már most nemcsak az ég és Zrínyi, de a pokol s ennek révén Alderán is tudja, hogy a törökség csak eszköz, csak a büntetés vesszeje az Úr kezében és sorsa az eltöretés. Ali mégis, hadd teljesedjék, a mi betelendő, rettenetes lován keservesen Szigetre repül, melyet a futkosó fúriák iszonyú fáklyáikkal már meggyújtottak; úgy tetszik, mintha a világot gyújtották volna fel. A szelek felszabadulva, a fúriákkal versengve és egymással birokra kelve pusztítanak, száguldó szárnyaikkal szítják Vulkán lángjait, melyek a bástyákra átcsapnak és rajtok véges-végig nyargalnak. A vihar villámokat ont és az ellenség tüzes lapdákat lődöz a várba, mely az ördögök, szelek, villámok és

törökök közös dühétől, ádáz erejétől hamvad el. A pokolbeli lények a leirás magasztosabbá tételére, de mintegy a természeti elemek pusztításának szellemi indítékaiként szolgálnak, s bármi nagyszerű leirás nem versenyezhetne ezzel fenség dolgában. E mysticus festésben, mondja Salamon Ferencz,* az ég és föld mintegy összekeveredvén, hű példája annak, mennyivel megragadóbb a költői idealismus a puszta valóságnál, vagy a valósághoz ragaszkodó realismusnál.

Sziget ez égésében a Zrínyi erkölcsi nagysága, lelki fensége a legfényesebb megvilágításba jut, mert mint a kő semmint nem rettenik. Reménysége az istenben, annak segítségében, önfeláldozásuk végzetes szükségében, diadalában és lelkök üdvösségében rendületlen! Hisz bűneikért rajtok büntetését igaz törvénye szerint immár megvette: most hűségöket meg fogja jutalmazni.

Isten csakugyan megszánja őket, már megelégelte küzdelmöket. Kegyelme kijelentésének meghallgatására a költő ismét az égbe vezet, mely ismét minden fényével és csodájával megnyílik szemeink előtt; de ez a fenséges jelenet az elsőnek merő ellentéte, színben és hangulatban egyaránt. A festő képzelet minden leleménye és ereje a maga gazdagságában itt arra czéloz, hogy a kiengesztelődést, örömet és boldogságot sugározza vissza! Isten abban a székiben ül, honnan a világot kegyelmesebben nézi, örök hatalmának magasztos pompájával. Körülötte Fényesség és Méltóság, alatta a Szerencse és Természet szolgálatra készen állanak, előtte a dicsőség nagy patakokkal foly és végtelen kegyelme tengerként árad. A leirás minden vonása a rajongó hit megnyilatkozása és mély meggyőződéssel hirdeti, hogy nincs vakeset, mert a szerencse minden szeszélye, — nincs magában uralkodó anyagi törvény, mert a

* Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 384. l.

természet minden eleme az úrnak hódol; hatalmánál és dicsőségénél csak jósága és kegyelme mérhetetlenebb. Az angyalok, Cherubinok és Seraphinok szép énekekkel és gyönyörű zenével dicsérik: dicséretök alázat és vigasság. Ime, közéjök, az örök ragyogásnak és üdvnek ebbe a szent és tiszta, gyönyörűséges és boldogitó hazájába jönnek Zrínyi és társai vértanúsaguk után, hogy arasznyi éltök érdeme fejében örökkön éljenek és vigadjanak, a mint e dicsőséges lelkek most vigadnak. Isten parancsára azonban egyszerre elhallgatnak, s ő megszólal, nem nyelvvel, nem beszéddel, hanem *tündöklő akarattal* és Gábor angyalt mennyei sereggel a szigetiek segitségére küldi; nem Mihályt, a bosszú lángpallosával, hanem a nyájas hirnököt a megszabadulás vigaszával, mert letelt a harag és büntetés ideje, — következik az igaz hitért való küzdésnek és önfeláldozásnak jutalma. S akkora fent a magyarság megtérésén és megváltásán az öröm, hogy a mint Gábor és társai küldetésök betöltésére elröpülnek: a szivárvány áldást mond reájok, a tejút felczifrálkodik előttük, a Gönczöl szekere fegyveröket szállítja, a sas menyköveit késziti nekik, s Hercules fohászkodik, hogy nem mehet velök; szeretne ő is az ördögi sereg ellen harczolni. S végesvégig a csoda el nem fogy. Mert a mint az angyali sereg Sziget fölé ér, Gábor Zrínyihez leszáll, a ki épen halálra készül: sötétes háza megtelik fényességgel. A nyájas hirnök egyik kezében pálma-ág, a másikban istennek koronája, melynél még tündöklőbbet, örök csillagokbul kötöttet igér az égben s az angyali segítséget megjelenti a hősnek, kit vidámságra, vitézségre és a török császár elejtésére biztat. Aztán eltűnik és seregével leveri, visszaűzi a pokolbeli lelkeket, kik forgó szél módjára keveregnek és keservesen üvöltenek, a hogy menekszenek; s örök ragadománynyképen Alderánt is magokkal viszik. Zrínyi pedig, hisz lehet-e keresztyén szivnek nagyobb jutalom a mennynél,

édesebb kívánság ezért az önfeláldozásnál, — hivatásának befejezésére föllelkesedve, Delimánt és Szulimánt legyőzve, dicső küzdelem után meghal. Nem személyes mérkőzésben, hanem golyók záporától, mert vitézi bátorsága, ereje és hire miatt oly kiváltságos nagynak és legyőzhetetlennek tűnik fel az ellenség előtt, hogy senki nem mer hozzája közelíteni; mintegy az egész sereg reátámad és reálövöldöz, úgy ejti el a távolból. A maga és leventéi halála és lelkök égbeemelkedése által az isteni kijelentés betelik, a műnek nagy eszméje és igazságszolgáltatása erkölcsi összhangban művészi megoldásra jut. Oly epos, melyben a hős, a végzet választottja elesik, mindenesetre kivételes tünemény, mondja Salamon Ferencz, de az alkotás nagysága elejétől fogva ép abban áll, hogy a hős halálában és Sziget elestében bizonyosak vagyunk, s a míg egyfelől rokonszenvünket, bámulásunkat nyeri meg az a resignatió, másfelől a vitézség legnagyobb csodatetteit könnyebben elfogadjuk. Mert a költő igazi művészi tudatossággal és számítással a török sereg két legelső hősére: *Delimánra*, ki egymaga áll szemközt a szigeti várban az őrséggel és *Szulimánra*, kitől Európa retteg, mint a világ tolvajától, reá halmoz minden nagyító vonást, hogy aztán a Zrínyi kardja elé dobja és egymásután győzesse le véle őket, a vitézség legnagyobb bizonyítékaiként. A szigeti kapitány a védelemnek folyamában mindég, mint a lángos, az emésztő tűz, ha nádba ütközött, feltartóztathatatlanúl pusztit; de tüneményes nagysága csak akkor mutatkozik a maga teljességében, a mikor a törökség győzelmesen elejtett két legelső hősének, Delimánnak és Szulimánnak holt testéről emelkedik az égbe. Mert ha Szigetnek már az is tisztessége, hogy Szulimán az ellensége, mennyivel nagyobb a szigeti bánnak tisztessége, kinek kezétől omlik össze nemcsak Magyarország, de az összes keresztyénség legvitézebb és legszerencsésebb ellene. Zrínyi küldetésében csodálatos

küzdelmével és magasztos halálával, a vallásosság és hazafiság legszebb erényeivel kiengeszteli istent nemzete iránt: önfeláldozása megváltja azt. S míg magának ragyogó ko-

(Összes műveiben lévő metszet után.)

32. TASSO ARCZKÉPE.

ronát örök csillagokból arat: fajának ragyogó példát mutat a nemzeti erények kifejtésére, az igaz vallás oltalmára és a török megtörésére. Az isteni kegyelem és a nemzeti védelem újra egyesülhet: a magyar a nagy mindenható

vezetése és pártfogása alatt vívhatja meg a harczot az ország felszabadítására!

Már maga a csodásságnak ez a mesteri alkalmazása a mily meglepő világot vet a költő művészi tudatosságára, ép oly meggyőző bizonyságot szolgáltat alkotó erejéről. Mert noha a segélyre-hivásban, a megnyitó és záró menynyei jelenetben, a Szulimán felbujtásában és Zrinyi elhivatásában Tassóbul merít ihletet: eredeti és önálló egyéniségét mégis mindenütt megőrzi és mindég elevenen érezteti; olykor sikerrel, olykor meg diadalmasan versenyezhet a nagy olasz énekessel. Nem a nyelv tökélyére, nem a verselés zengzetességére nézve, mert hiszen Tasso a Dante, Petrarca és Ariosto gazdag örököse, egy költői aranykor szerencsés betetőzője, míg Zrínyi magános tünemény az izlés hajnalának feltetszése előtt, a mint már Arany János találóan kiemelte:[1] hanem a gondolatok és érzések erejére és hatásosságára, sőt fenséges voltára. A Tasso segélyrehivása ugyan szebben szól, de az övé jobban van kigondolva, a mint már Toldy helyesen említette,[2] mert fokozása szinte sorrul sorra lendül, míg az isten félelmének és az örök életnek hangoztatásával egyenesen égbe emelkedik, kitünő szerkezeti fogásul. A Szigeti Veszedelem nagy mindenhatója ép úgy a földre tekint s egy szemfordulásból nézi meg a világot, aztán figyelme az elbeszélés tárgyára fordul és angyalt küld a cselekvény megindítására, mint a Tasso örök atyja:[3] de ez a lelemény Tassonál sem új, a Vergil Jupitere hasonlókép cselekszik, hasonlókép küldi Mercuriust Aeneashoz;[4] sőt a «padre eterno» indulatos beszéde egészen a «pater omnipotens» beszédére üt, Gábor készülődése a Mercurius öltözködéséhez hasonlít.

1 Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 80. l.

2 Toldy Ferencz: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Pest, 1867. 233. l.

3 Torquato Tasso: La Gierusalemme liberata. I. 7—9. v.

4 P. Vergilius Naso Aeneis. I. 223—226. ll. IV. 222.—236. v.

A mi költőnk csak a kiinduló ponton egyezik mesterével, aztán képzeletének szárnya egészen szabadon csattog: a magyarság bűneinek sorozatában, az isten haragjának megokolásában, a sülyedt emberöltő megdöbbentő képének és a Mihály angyal megkapó drámai föllépésének rajzában mennyivel élénkebb és magasztosabb. A felbújtásra ő is Alectot használja fel, mint Tasso,[1] a ki viszont az Aeneisből veszi át a furiát.[2] Alecto nála először a keresztes Argillánnak jelenik meg a Rinaldo képében, a mint levágott fejét balkezében tartja, a levágott fej lihegve, zokogva, vérrel elegy szóval Godfréd ellen izgatja; aztán az arab Solimanonak az öreg Araspe alakjában, hogy a keresztyén tábor ellen tüzelje, s maga fújja a hadi kürtöt és lengeti a hadi zászlót, hogy a sereg készségesebben rohanjon. A mi költőnk eljárása sokkal természetesebb és elfogadhatóbb; a mellett az ő fúriájának szereplése sokkal jelentősebb. Nem részleges meghasonlást és részleges csatát támaszt; hanem az egész végzetes háborút idézi föl; s a mikor a világbiró császár meggyőzése végett a magyarok tévelygésére és egyenetlenségére, a közös veszedelemben a keresztyének közönyére és tétlenségére hivatkozik; közvetve a magyar nemzetet egyetértésre, a keresztyénséget szövetségre inti, vétkökre és helyzetökre figyelmezteti: szava eszméltetés az egész kornak. A Szigeti Veszedelem hőse ép úgy, mint a Tasso Buillon Godfrédja reggelenként a feszület előtt térdepelve imádkozik:[3] de költőnk egyébben a jelenetet teljesen függetlenül alkotja meg. Godfrédról csak olvassuk, hogy Gábor angyal könyörgése közben látogatja meg, s buzdítja fel a vezéri tanács összehivására, a keresztes vállalat elhatározására és Jeruzsálem elfoglalására; de az ő imájából nem hallatszik semmi,

1 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. VIII. 59. IX. 8.
2 P. Vergilius Naso: Aeneis. VII. 323—460. ll.
3 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. I. 15. v.

egyetlen szócska sem; a szigeti kapitánynak ellenben egész felszárnyaló fohásza fülünk hallatára zsong, lelke a maga vezeklő töredelmében, buzgóságában és halálra kivánkozásában egyre fölebb, egyre magasabb hevüléssel verdes; míg a hozzája hajló és megszólaló feszület megnyugtatja és megvigasztalja. A feszület előtt imádkozó hős vallásos rajongásában a feszülettel mintegy ölelkezik. Ennek a jelenetnek fenségéhez a Tasso Gábor angyalának «fényes» feltünése és hideg beszéde nem is hasonlítható. A hősnek imádságában, a mint már érintettük, költőnk a zsoltárokra támaszkodik, a keresztnek lehajlásában és megszólalásában pedig valószinüleg a korabeli *Gualbertus*-comœdia után indul.[1] Gualbertushoz is, a ki ellenségének az istenért megbocsátott és a feszület előtt térdelve imádkozott, a feszület lehajlott és megszólalt: könyörületességét megköszönte. De az alakitás művészete merőben a sajátja.

A szigeti kapitánynak viadalában Mehmettel a török szablyájának csapását és Delimánnal a tatár dárdájának lökését ép úgy az isten angyala fordítja el, mint a Tasso Argantjának dárda-döfését, a mikor Rajmondóval megmérkőzik;[2] de Tassó meg Vergiliusból kölcsönzi, kinél a saturni Juno csavarja félre Pandarus dárdáját, a mikor nagyhevesen Turnusra hajítja.[3] Tehát az olasz énekes sem eredetibb, mint a magyar, s a segítség alkalmazásában sem

1 Eszterházy Pál emlékezéseiben olvassuk, hogy 1650 telén Nagy Szombatba visszament tanulásra. «A hol böjtben — úgymond — igen szép comœdia tartatott egy Gualbertus nevű emberről, ki ellenségének az Istenért megengedvén, a feszület előtt letérdepelve imádkozván, azon feszület hozzáhajlott s megköszönte könyörületességét. Mely feszületnek képét én viseltem, ki mellett kétfelől angyali ruhákban szövetnéket tartának; Draskovit János és Mihály uraimék Azonban Draskovit János uram, föl levén a fél kezem kötve a körösztfára, kezdé a kezemet az égő szövétnekkel tréfában érdezni, kit végre nem szenvedhetvén, nagyon megszólítottam; kit hallván az emberek, elfakattak nevetve, mely dologért igen megharagudott a mester Draskovit János uramra.» A darab már költőnk nagy-szombati diáksága idejében ismeretes lehetett.

2 T. Tasso: La Gierusalemme libertata. VII. 87, 92. v.

3 P Vergilius Naso: Aeneis. IX. 745.

ügyesebb; csak a páros küzdelmek elbeszélésében símább és hangzatosabb. Alderán a maga iszonyú tudományára, bűvös idézésének helyére és módjára nagyon hasonlít a Tasso *Isménjéhez:* de a mi költőnk előadása felfogásában keresztyéniebb és kivitelében hatásosabb, mindenek fölött pedig sokkal szemléletesebb és egységesebb. Mert Tasso Isménnek és engedelmeskedő szörnyeinek nem egyszer oly hatalmat és befolyást juttat, mely szinte az istenével vetekszik, a mint már *Greksa Kázmér* megjegyezte,* holott a keresztyén vallás szerint a pokol istennek alá van vetve és szellemei csak az ő szolgái, csak az ő akaratával működhetnek. Ismen és szörnyei a mellett a hadi dolgok folyásába minduntalan beleavatkoznak.** A Tasso bűvészének szereplése tehát megoszlik, több jelenésre szakadozik, minélfogva a benyomása is töredékesebb és gyöngébb; olykor éppen csak halljuk róla, hogy mire képes; s nem látjuk, a hogyan cselekszik. A mi kültőnknél ellenben a pokol isten rendeléséből lép közbe Alectóval és az ő czélja érdekében dolgozik az Alderán-felparancsolta lelkekkel, Szulimánnak, az ő eszközének, felbujtásában és támogatásában egyiránt. S Alderán csak egyszer, a törökség legválságosabb szükségében és a keresztyénség legnagyobb megkisértésére elegyedik a harczba: de akkor egész rontó igézetében, valóban iszonyú tudománynyal és iszonyú hatalommal áll elénk: szavára az egész pokol feltör és egyesül Sziget eltörlésére. A mint bűvöl, korhol, fenyeget és dühöng, kiváltságos adományának és sötét akaratának erejével, a gúnynak és elbizakodásnak féktelen indulatával, — maga és hada csupa élet, csupa mozgalmasság, csupa rémség, csupa vész. De a mikor épen gyűlölete a keresztyénség ellen a leghevesebben izzik, s elbizakodása a Hazret Ali

* Greksa Kázmér: A cisterci rend székesfehérvári főgimnáziumának Értesítője: 1890. 147. l.

** Torquato Tasso: La Gierusalemme liberata. IV. 1—6. IV. 1—19. IX. 53. XIII. 1—15. stb.

felerőszakolásában a legmagasabbra csap: egyszerre hallja meg a törökség végzetét, a pokol tehetetlenségét, Mahomed örök tűzre jutását és a Szulimán közeli halálát; egyszerre éri meg ördögi hada leveretését és a maga elragadtatását. Mert isten elvégzése szerint kisértő és pusztító szerepük betölt: Alderán és pokolbeli lelkei az úr angyalai előtt meg nem állhatnak. A szigetiek feje fölött egyszerre így ragyog fel az ég, így foganatosul a keresztyén vallás fölemelő vigasza, hogy a hol legnagyobb a veszedelem, ott legközelebb az isten; így diadalmaskodik épen a legsötétebb kép ellentéteként a legfényesebb erkölcsi eszme. Ezt a segitséget a szigeti kapitánynak Gábor angyal jelenti meg; a kinek küldetése a Tasso Mihály angyalának küldetésére emlékeztet: de a mi költőnk alkotása az észrevehető hatás ellenére önálló; mert nagy mesterétől csak külső vonásokat vesz át, azokat is csak annyiban, a mennyiben a saját eszméjéhez alkalmasak. S ezen vonások kiválogatásában és értékesitésében az ő művészi tudatossága és szépérzéke ép oly bizton vezeti, mint az új szinek és új részletek kikeresésében és vegyitésében. Mert a kölcsönzött és eredeti vonások, a kölcsönzött és új szinek egyiránt a rajzának csak szépségére vagy épen fenségére válnak; a mellett a mesteri kezelés révén összhangba úgy olvadnak, hogy a maga leleményének vonásai és szinei uralkodnak a kölcsönzötteken. S a mig rajza ilyenkép megkülönböztető izlésének és teremtő erejének ezzel az együttes munkájával megragadóbbá és ragyogóbbá lesz, mint a Tasso leirása: addig egészen sajátos bélyeget is kap, egyéni és nemzeti kinyomattal. A Tasso Mihály angyala kétszer szerepel: előbb a nagy epos közepén, a mikor a meny királyának felszólitására gyémántok tüzétől tündöklő fegyveröltőjében a tűznek s fénynek honát, a kristályeget és a nagy csillag-kört elhagyva tova repül, az isteni végzés hirdetésével a bűnös lelkeket visszaűzi, a vonakodókat közűlök pedig hegyes lándzsájával ösztökéli;

Mihály itt egymaga, Godfréd értesitése nélkül, működik közre a keresztes vitézek diadalának kivivásában. Aztán a műnek vége felé, Jerusálem megvételénél, Godfrédnek jelen meg, hogy bátoritásul megmutassa neki a segítségére kész mennyei roppant sereget: a meghalt hősöket, Hugót, Dudót, Ademárt, a kik a keresztért harczoltak és elhulltak, meg a többi halhatatlan lelkeket, a mint három dandárral, s minden dandárban három sorrenddel felgyülekeztek. Itt meg az isten beavatkozása és a mennyei sereg hadba-keveredése láthatatlan. A Mihály angyal szerepe tehát az Isméné módjára megtörik; a harczok folyamában két ponton dönt; de a hősök végső küzdelmében, a cselekvény végeredményében nem érvényesül, mert második megjelenése után is még két éneken keresztül folynak a viadalok és öldöklések.

A mi költőnk alakítása sokkal szerencsésebb és sikeresebb, mert az isten beavatkozása, a Gábor küldetése, Zrínyinél való megjelenése, az angyali sereg harcza, az elesett leventék lelkeinek égbe szállítása s az ég örvendező fogadása az epopeia befejezésében, a cselekvény csattanójában történik, ép oly egységesen, mint szemléletesen. A nagyszerű jelenetek és képek fényes sorozata csodáról csodára emelkedik s csak a *keresztyénségnek* és *erkölcsi rendjének* teljes győzedelmével végződik. S a győzedelem örömére, Zrínyi és társai üdvözletére, fent az égben, az angyali kar zenéje megzendül.

Pedig a mi költőnk nem ékeskedik, mint Tasso; az ő Gábor angyala nem jár gyémántok tüzétől tündöklő fegyveröltőben, a mikor megbizatására elrepül; mindössze egy keresztet visz magával, de ez a kereszt minden csillogásnál fenségesebb és jelentősebb: ijedelme a pokolbeli lényeknek, reménye a szigeti leventéknek, összekötő jelvénye

* T. Tasso: La Gierusalemme liberata. IX. 56—66. XVIII. 92—96.

a földnek és égnek, örök váltsága az emberiségnek; s itt, a magyarság megváltásában annál inkább helyén, mert hiszen Alderán ép azzal a gúnynyal ingerelte imént az elkárhozott szellemeket és szörnyeket, hogy szemök a keresztfán megállani nem mer: látása elől a föld gyomrába bujnak. Igy ez a kereszt a képzeletnek és hitnek a jövendő egész távlatát bevilágitja és súgarait eleve az angyali sereg diadalára szórja: mert kétség a harcznak kimenetelében nem lehet. Költőnk ilyen egyszerű módon, ilyen egyszerű eszközzel a legmagasztosabb eszméket és érzéseket kelti föl, bennünket pedig rend szerint a fenség körébe ragad: az alkotásnak és hatásnak ez a titka egészen az ő művészetének kiváltsága.

Az ő Gábor angyala röptében nem követi Mihály angyalt, a Tasso égi hirnökét, a tűznek s fénynek honát, a kristályeget és nagy csillagkört nem érinti; hanem seregével a szivárvány kapuján át a tej-úton halad s fegyveröket a Gönczöl szekere viszi. S útjok ilyen megjelölésével, különösen a Gönczöl szekerének belevonásával egészen nemzeti mondáink és népmeséink felfogásához alkalmazkodik: az égnek magyar jelleget ad.

S a nagyszerű jelenetek és képek e fényes sorozatán erő és elevenség, drámaiság és jellemzetesség ömlik el: egyenként és együtt a keresztyénség szellemének és hitének legközvetlenebb és leghatalmasabb kifejezésére szolgálnak. Ez a keresztyénség voltakép a *katholicismus*, mert a szigeti kapitánynak az igaz istentől és igaz hittől elszakadt, bálványimádó és különb-különb vallásban gyönyörködő magyar nemzetet kell megváltania; s erre a hivatásra természetesen *csak katholikus hős* lehet alkalmas. Zrínyi valóban nemcsak az epopeia eszméjénél és vallásos nézleténél fogva, de a *saját* öröklése és meggyőződése szerint katholikus volt. A költő, a ki annyira szerette és annyira követte a történeti hűséget, annak jellemezte; a kortársak, a

kik vele éltek és érintkeztek, annak ismerték: éppen azért gróf *Salm Eckehard*, mikor a budai basa, Szokolovich Mustafa, a Mehmet fővezér rokona megküldötte neki a hősnek levágott fejét, rózsa-vizzel és jó illatú kenetekkel megkenetvén, Győrött katholikus végtisztességet rendeztetett neki; *Tahy Ferencz* és *Batthányi Boldizsár*, a Zrínyi tulajdon sógora és veje a Remete Barátok kolostorában, szent Ilonán, a kápolna sirboltjában katholikus szertartás szerint temettették el.[1] Tény, hogy egyetlen megbizható adatunk nincsen, a mint Thúry József is kiemeli,[2] protestans volta mellett, valamennyi az ő katholicismusáról tanúskodik; köztük temetésén kívűl a legnyomatékosabb, hogy *György*, a tulajdon fia, a muraközi és tengermelléki jószágok összes templomaiban alamizsnát osztatott és misét szolgáltatott lelki üdvéért;[3] pedig ő csak tudta, hogy az atyja milyen vallású volt. A költő ennél fogva a családi levéltár bizonyságára támaszkodott, a mikor a szigeti kapitányt beszédében és cselekvényében katholikusnak ábrázolja, ki hálával és megadással ismeri el, hogy uraságát, vitézségét, tisztességét az isten hatalmának, nem pedig önmagának köszöni, mert az emberi cselekedetek érdeme az ő végtelen kegyelmével szemben semmi; hálával és magasztalással hirdeti, hogy a pogányon való győzedelmek az isten hatalmából, nem pedig a maga vagy serege erejéből származnak, mert kezöknek erőt, szivöknek bátorságot ő adott, érettök ő harczolt: de ez a katholicismus a név eredeti jelentése szerint az *egye-*

1 Istvánffi Milkós: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 309. Thalyay Pál: Pannóniay Istvánfi Miklós Magyari Dolgokból való Historiájának XXIII. könyve. 61. 62. Egykorú fordítás a budapesti egyetemi könyvtár Kaprinai-féle gyűjteményében.

2 Szilády Áron: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1894. 391. l.

3 Forstall Márk, a család történetirója szerint (Stemmatographia, 145. l.) az ő korában még megvoltak Csáktornyán Zrínyi Györgynek a Gregori Ambrus mesterhez intézett levelei, melyekben atyja lelki üdvéért az alamizsnaosztást és misemondást a tengermelléki jószágokon elrendelte. Kétségtelen, hogy akkor a muraközieken is hasonlóképintézkedett, bár intézkedésének nyoma nem maradt meg. Talán szóbelileg hagyta meg a temetésre összegyűlt papoknak.

temesség szinével és követelésével tűnik elénk. Nemcsak abban, hogy az epos eszméje szerint a magyarságnak a különb-különb vallásból megtérve az egyetemes egyházban egyesülnie kell, mert ekkor még költőnk is így gondolkozik, a mint biboros gyámja gondolkozott, hogy isten csak a katholikus egyházhoz visszatért nemzetet szabadíthatja meg nyomorából, a pogány igájából: de különösen abban, hogy a szigeti kapitány mindég erősen érzi az egyetemes keresztyénséggel való közösséget, a maga önfeláldozó harczában annak magasztos érdekét. S a mikor a szigeti seregszemle előtt vitézeit buzditja, önérzetök és becsvágyok emelésére büszkén figyelmezteti őket, hogy mindenfelől reájok néz a *nagy keresztyénség*. S a mikor a harcznak okait felsorolja előttük, legelőször is szerelmes *keresztyén* hazájukat nevezi meg. Tehát a költeményben éppen úgy érvel, a hogyan Nádasdy Tamás özvegyének, Kanizsai Orsolyának irt, hogy eltökélt szándéka Szigetbe zárkóznia, nem a maga javára, hanem a *keresztyénség hasznosabb megmaradására*, *mindenek előtt a jóságos istennek*, aztán a császári és királyi felségnek, valamint *a keresztyénségnek* és végpusztulásra jutott édes hazájának kivánva szolgálni hiven, állhatatosan, derült arczczal, vére hullásával s ha sorsa úgy hozza, a feje vesztésével is.*

A költő a maga felfogásában és jellemzésében csak a családi hagyományt követi; de egyszersmind a történeti hűséget és nemzeti közérzetet fejezi ki. Mert a magyar Hunyady János óta nemcsak a saját lételéért, de a keresztyénség védelmében küzdött a törökkel, mely szintén egyetemesebb eszméből merítette erejét. «A török, mondja Salamon Ferencz, nem egy külön nemzetiség, hanem mint általán a mohamedánság, minden nemzetiségből kivetkezett vallásos secta volt. Társadalma, politikája, s egy rész-

* Pray György: Epistolæ procerum Regni Hungariæ ab anno 1890. ad annum 1711. collectæ. III. Bécs, 1806. 179—180. l.

ben ősi nyelve fölolvadt a vallásos intézményekben, melyek nagy merevségök és barátkozni nem tudó szervezetök miatt a leggyülöletesebb elzárkozottságban mutatkoztak. A török valamint magát nem nemzetnek, hanem igaz hivőnek tartá, úgy az idegeneknél sem ismert nemzeteket. Csupán a hivő és hitetlen fogalmát értette, e két nagy osztályba sorolta az összes emberiséget, s a hitetlenek ellen egyetemes háborút folytatott. Csoda-e, ha főleg vallásos ellenszenv szolgál az ellene folytatott küzdelem inditékául, s a magyar vitéz harczi jelszava nemcsak a «haza», hanem az összes keresztyénség «Jézus» kiáltása vala, válaszul a mohamedán «Allah» kiáltására. A török elleni harczok e vallásos jelleme történeti tény, s nem hiven ábrázolná, ki e lényeges vonást kihagyná belőlük. Tévedne az is, kivált költeményben, ki föl nem tüntetné a keresztyénség erkölcsi fenségét a mohamedanismus felett, mely rajongó önfeláldozásában is nem a lemondásban és az inditékok tisztaságának öntudatában talált megnyugvást. A mozlimot még a menyekbe is érzékiség kecsegtette.»*

A Szigeti Veszedelemben mind a harcznak vallásos jelleme, mind a két hit különbsége művészi kézzel van megrajzolva. Már a cselekvény megindításában fényes kifejezésre jut a keresztyén világnézlet, mely mind az egész művön végig, Zrínyi és társai megdicsőüléséig a legnemesebb erkölcsi inditékokkal hatja át és lelkesíti a hősöket. A mohamedanismus alantas szemlélődése és szerepe ellenben már a Szulimán felbujtásával és elhatározásával felötlik; s a mikor csak megszóllal, elbizott fanatismusa mosolyunkat, elfogult fatalismusa szánalmunkat hivja ki. Zrínyinek és társainak magasztos lelkesedése küldetésök betöltésében és fenkölt bizodalmuk az isteni igazság-szolgáltatásban a köny-

* SALAMON FERENCZ: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 382—383. l.

vek könyvéből, a bibliából meríti erejét, hiszen költőnk a hősnek imádságában ép oly szerencsésen szóllaltatja meg a zsoltárok szavát, mint a mennyei udvar hódolatában a János Jelenéseinek ihletét; a török vitézek viszont Mahomed tanitásából, az alkoránból veszik felfogásukat, meggyőződésüket, összes balitéletöket. Mehmet az alkoránból hiszi vakon, hogy egy török négy keresztyént öl meg a harczban; s ez a vak hite ragadja elbizakodásba, elbizakodása sodorja végzetes szerencsétlenségébe: magának, fiának és hadának elpusztulásába. Halul az alkorán elveinél fogva hirdeti, hogy Szulimán a szigeti kapitánynak csupán a hitét nem szereti; de a moslimra őt még sem édesgeti, mert a keresztyéneket mindenki tormába esett féregnek tartja, a mivel a szigeti leventék vallásos hevét, harczi kedvét, ellenálló erejét csak magasabbra szitja. S az alkorán tévedéseivel mindég megtéveszt: a fanatismussal gyülöletet, a fatalismussal kérkedést ébreszt; mindennek a következménye rendszerint a török vitézek erkölcsi gyöngéje, a legtöbbször megalázása vagy elesése, közvetlen a mohamedán vallás értéktelenségének tanúságaként. Az alkorán mégis oly föltétlen tiszteletben áll, mint a frigyláda a zsidóknál; ott van a szultán táborában, a kadilesker sátorában, aranyos sofrán, bársony vánkoson, a mig Juranich Lőrincz, a Zrínyi fiatal hadnagya a kadileskert meg nem öli és az alkoránt magával nem viszi jelűl, hogy ilyen próbán volt. A mi a félvilágnak szentség és törvény, mely politikai, társadalmi és vallásos intézményeit élteti és szabályozza, a magyar leventének csak *jel*, csak bizonyiték vakmerő kalandjáról. Az Alderán jelenete aztán csakugyan igazolja, hogy nem is ér többet, mert Hazret Ali kénytelen megvallani, hogy a szigeti keresztyének ellen az alkorén-levelek nem használnak. S a mennyivel nagyobb Krisztus Mahomednél, annyival magasztosabb a keresztyénség a moslimnál; az égbe emel, ez pokolra vet, mert a Szigeti

DANTE.

Raffael Disputájáról.

Veszedelemben a keresztyének lelkei istenhez szállnak, a törökök lelkei pedig a föld alá jutnak.

A két vallásos nézletet költőnk olykor ép oly rövidséggel, mint a mily művészettel fejezi ki. A mikor például a szigeti kapitány a várból először kitörve, Ali Kurt sánczára s Rustán basa őrködő népére csap és ebben az első harczban ötezer törökkel szemközt egyetlen embere sem esik el, — azt mondja megokolásul, hogy a kit az úr isten meg akar tartani, százezer között is meg fog az maradni. A mikor pedig Cumilla le akarja Delimánt beszélni a szultán seregébe való visszamenéséről, mert ott a bosszú, ármány és veszedelem megejtheti, — a vitéz tatár kedvesét azzal csillapitja, hogy ne sirjon miatta, mert ember szerencséje a homlokára van irva, halálát bármennyire kerülje és fussa, senki el nem távoztathatja; a szerencse ezer közt is meghagyja, ha isten másra választotta.

A két nyilatkozat hasonlít egymáshoz: de lényegileg fölöttébb különbözik, mert abban a keresztyénség tanitása szólal meg az isten mindenhatóságáról, ebben meg a mohamedanismus végzethite a sors kikerülhetetlenségéről.

Ime mindaz, a mit a csodás elemek alkalmazásáról és a keresztyénség szellemének feltüntetéséről beszéltünk, arra az örvendetes eredményre vezet, hogy Tasso ékesebben ir ugyan, de a mi költőnk a szerkesztésben és a fenséges kifejtésében nagyobb müvész. Toldy ugyan hibáztatja, hogy a görög-római mythologiát a keresztyén nézettel összekeveri, a nagy mindenhatóval s az ő Mihály és Gábor angyalával Alecto furiát együtt szerepelteti, Plutót, az Orcus fejedelmét és népét, a görög-római képzelet csodaszörnyeit, Krisztusnak rajtok való győzelmére emlékezteti; hogy Alderánnal Sziget romlására Alit, a szent kalifát is fölidézteti, s a Delimán és Cumilla szerelmében Cupidót függetlenül működteti, az ő hatalmának példázásában a Mars, Venus és

Adonis eseteire hivatkoztatja:[1] de nagy kérdés, s a megitélés előtt vizsgálatra érdemes, hogy mindez mennyiben a Zrínyi hibája és mennyiben a kor gondolkozásbeli áramlatának következése? Mert ha az epicai lelemény ez eszközeivel nem egymaga él, hanem rendi örökségképen veszi át őket: akkor az általános szokás ellen kifogást emelhetünk, de a személyes megrovás alól föl kell oldanunk. S ime, maga Toldy elismeri és kiemeli, hogy a classica literatura felocsúdása korában a görög-római mythologia nemcsak a művelt világ köztudatába, szinte érzetébe olvadt bele, de képes beszéd gyanánt úgy ellep minden előadást, hogy Marsot háború helyett, Ámort vagy Cupidot szerelem helyett még a tanultak közbeszédében is lehetett hallani. Hasonlókép átment az európai népek költői nézletébe, s itt Hellas és Róma régi istenei nemcsak puszta nevekül, de működő hatalmakként lépnek föl szinte a XVIII. századig, a mint *Dante* óta az olasz elbeszélőknél, kivált Tassónál látjuk.[2] Az ő szárnyas képzelete örömest kalandoz a görög-római istenek, félistenek, szörnyek, jósok, bűbájos lények csoda-világában; örömest szedi őket onnan elő akár közvetlenűl, akár közvetve, csak a képök, természetök, kiváltságuk vagy épen egyes tulajdonságuk művészien másolt vonásaival. Mennyi nála csak a bűbájos alak! Isméne, Isdraót, Armida, aztán keresztyéniebb felfogásban Remete Péter és a Bölcs Öreg, kik térre és időre való korlátozás nélkül mindeneket előre tudnak és meglátnak, meg a Végzetes leány, kinek könnyű sajkája szabadon és bizton repül a végtelen tengereken.[3] S a vízből felbukkanó Syrenák és fából születő Nymphák szemeink előtt újra meg újra megelevenednek és káprázatos játékot űznek! Mi mind-

1 TOLDY FERENCZ: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Pest, 1867. 249., 252., 264. ll.

2 TOLDY FERENCZ: Ugyanott. 264. l.

3 TORQUATO TASSO: La Gierusalemme liberata. IV. 20., 27., 75., 94.; V. 79.; X. 65.; XIV. 29., 35., 72., 74.; XV. 1—70.; XVII. 59—85.; XVIII. 39.

ezekhez képest a Szigeti Veszedelemben, a Cupido közreműködése vagy az Ali fölidézése, mely különben mohamedán színt vegyít az Alderán bűvészetébe? E mellett Tassonál az örök atya, Gábor és Mihály angyal az Alecto furiával ép úgy közösen szerepelnek, mint a mi költőnknél; hisz ez csak tőle tanulja el őket, bár szerencsésebben

33. DANTE ARCZKÉPE.

használja fel; s Tassónál a Hárpiák, Kentaurok, Sphinxek, Gorgonok, Scyllák, Hydrák, Pythók, Chimaerák, Polyphemok, Geryonok Plutóval, sötét királyukkal egyetemben, ép úgy pártütő szellemek gyanánt tűnnek elénk, kiket a ragyogó mennyből letaszítottak, mint a mi költőnknél;* hisz ez csak őtet követi, bár előadásában szemléletesebb mes-

* Torquato Tasso: La Gierusalemme liberata. IV. 1—19.

terénél. Még az Alderán kifogásolt érve, Krisztus győzelmének emlegetése is megvan a Pluto beszédében, ki maga panaszolja, hogy istennek fia a Tartaros kapuját bedöntötte

34. CAMOENS ARCZKÉPE.

s a lelkeket onnan a mennybe hurczolta.* S még tovább megy az antik mythologia alkalmazásában és a keresztyén nézettel való keverésében *Camoens*, kinél a portugallok

* TORQUATO TASSO: Ugyanott. IV. II.

nagy vállalatának sorsáról egyenesen az olympi istenek: Jupiter, Bacchus, Venus, Mars vitatkoznak és határoznak; Bacchus majd cselszövő mórnak, majd imádkozó keresztyénnek képébe öltözik, ki oltárt emel, zsoltárt zeng, s a Krisztus hitével a Szeplőtelen Szűzhöz könyörög, csak hogy Vasco da Gama merész hajósait megronthassa; Venus ellenben egyre őrködik felettök, minden veszedelemből megmenti és tündér-szigetére vezeti őket, a hol fia, Cupido, kiállt fáradalmaikért a hirneves kerítő, Fama istenasszony, segítségével testi kéjekkel jutalmazza meg. Camoensnél így működik egymással közre Krisztus és Bacchus, a Boldogságos Szűz és Vénus.[1]

A mi hiba akad költőnk csodás elemeiben, az a kor irodalmi divatának róható fól: de a mi érdem, az egészen az ő művészi tapintatának és belátásának köszönhető. Különösen finom érzéke van az emberek életére és nemzetek történetére befolyó erkölcsi világrendnek s az általa megnyilatkozó isteni akaratnak felfogásához, a mint az eposnak nagy eszméje és fényes költői igazságszolgáltatása, a szigeti magyarság küzdelmének a török háborúk hagyományával összhangzó rajzolása, a vár védelmében és az egyetemes keresztyénség szolgálatában való önfeláldozásának hatásos kiemelése egyiránt tanúsítja. Salamon Ferencz ép ezen az alapon mondja, hogy a Szigeti Veszedelem nemcsak a magyar nemzet több száz évi történetének hű eposa, de egyszersmind szerkezetileg a legmerészebb és legmagasabb rendű alkotás irodalmunkban, mert a szerkezet nagyságának az az igaz mértéke, hogy a műnek alapeszméje menynyire birja az erkölcsi világot magába ölelni.[2]

A Szigeti Veszedelem *szerkezete* valóban, akár az erkölcsi világot magában ölelő erejénél, az igazságszolgálta-

1 Greguss Gyula: Camoens Luziádája. Budapest, 1874. I. 20—42., 63., 66., 73., 77., 102.; II. 10—12.; IX. 93—95. ll.

2 Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. I. Budapest, 1889. 385. l.

tásnak az erkölcsi rendet hirdető teljes diadalánál fogva, akár a kivitel részleteire nézve teljes elismerésünket érdemli meg. S lehetetlen nem csodálkoznunk, hogy a költő élete huszonhatodik évében, szóval egészen fiatalon, az alkotásnak épen legnehezebb titkaiban annyi avatottsággal, tudatossággal, művészettel rendelkezzék, mikép eposa ma is, harmadfél száz esztendő múlva szerkezetileg párjaritkító le-

Oi.oculos pictor Sambuci reddidit, aptum
Ingeny munus fingere.solus amat.

IOANNES CRATO MEDICVS
IMPERATORIS.

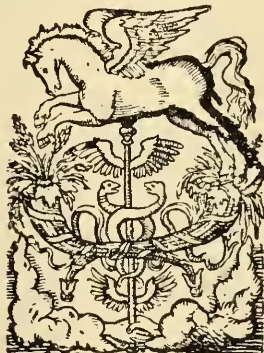
Me pictura tenet, retinet grauitate poëmas
Libera Sambuci sic tenet arte liber.

35. ZSÁMBOKI ARCZKÉPE.

gyen; a mi legbeszédesebb bizonysága annak, hogy a tanulmányon és izlésen kívül, melyet a világ remekeiből merített, az eredeti lángésznek igazi teremtő ereje és ihlete lüktetett benne! Pedig feladatának szabadságában, képzeletének csapongásában meglehetősen megkötötte a történeti anyag a maga embereivel és eseményeivel, hiszen költőnk az igazságra törekedett, s az igazság érdekében valóságos for-

rás-tanulmányokat végzett, a Szigeti Veszedelemre, Szulimán szultán halálára vonatkozólag ISTVÁNFFI és ZSÁMBOKI előadását összevetette olasz és horvát krónikák elbeszélésével; sőt a mint THÚRY JÓZSEF párhuzamos idé-

RERVM
MEMORABILIVM
IN PANNONIA SVB TVR-
CARVM IMPERATORIBVS, A CAPTA
CONSTANTINOPOLI VSQVE AD HANC
ætatem noſtram, bello, militiaq;
geſtarum.
EXEGESES
Siue
NARRATIONES ILLVSTRES
VARIORVM ET DIVERSORVM
AVCTORVM.
Recenſente
NICOLAO REVSNERO IVRISCONSVLTO
& Comite Palatino Cæſareo, Conſil. Sax.

Cum Priuilegio Cæſareo Saxonico.
FRANCOFVRTI,
Impenſis Claudij Marnij, & hæredum
Ioannis Aubrij.
M. DC. III.

36. REUSNER MEMORABILIÁ-INAK CZÍMLAPJA.

zetek összeállításával kimutatja, még Reusner Miklóst, Forgách Ferenczet, Budina Sámuelt, Leunclavius Jánost, Karnarutic Zadranint is szorgalmasan olvasta;* ellentétes

* SZILÁDY ÁRON: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1894. 135—38. ll.

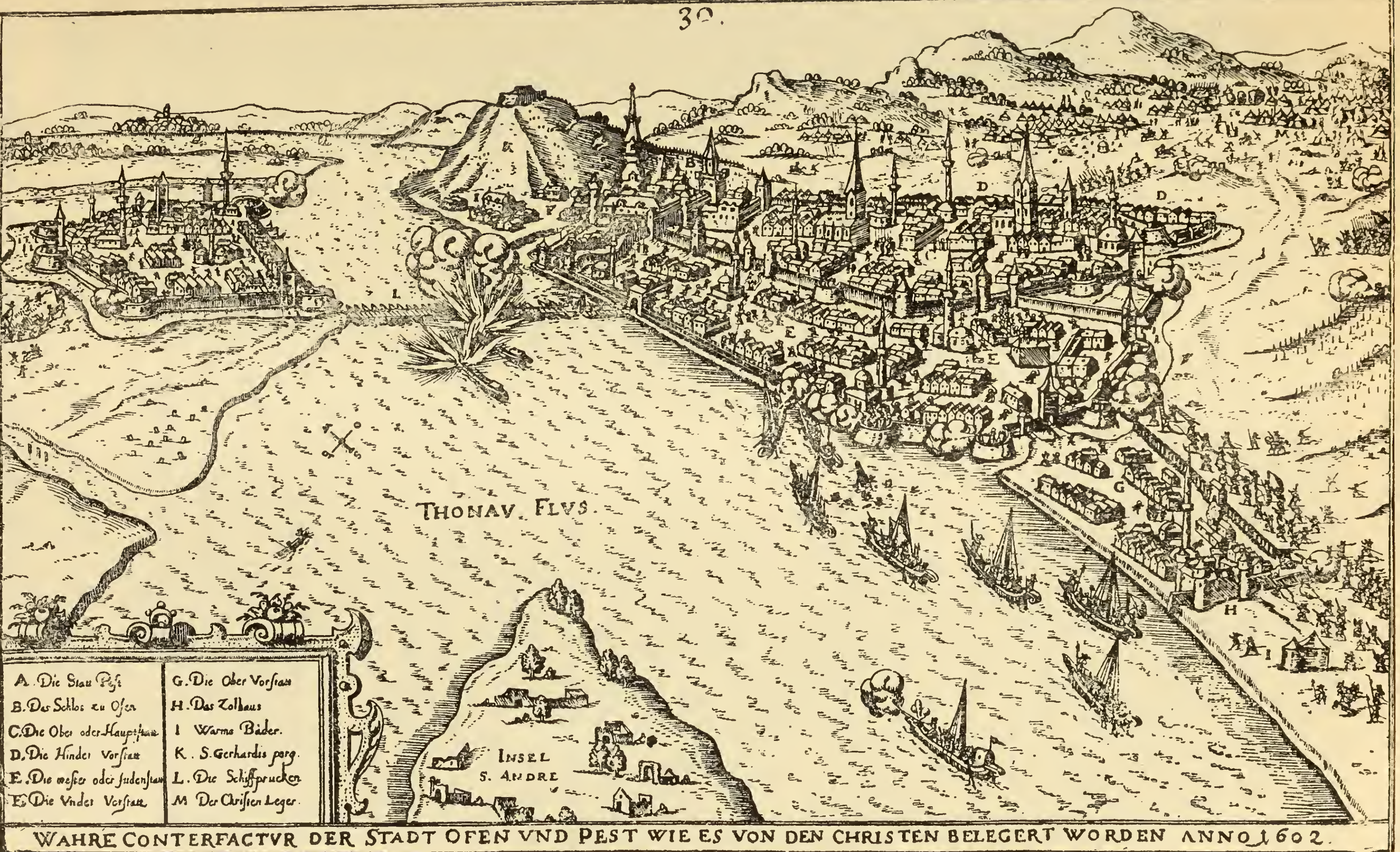
adataikat meghányta-egyeztette, s a mi birálata szerint elfogadhatóbb volt, mindig azt értékesítette. A főforrása azonban mégis Istvánffi, kinek könyve a legkedvesebb olvasmánya, mintha csak a Pázmány szelleme és emléke kötné hozzá. Hiszen az ő nagy gyámja buzdítására készült az. A költő nemcsak az események tekintetében, főleg sorrendjében követi, mint a szultán haragra gerjedésének, a háború hirdetésében a csauszok szerepének, s a hadak Drinápolyba gyülekezésének fölemlítésében; mint az Arszlán budai pasa és Turi György összecsapásának, a Petráf

37. FORGÁCH FERENCZ ALÁIRÁSA.

gyulai támadásának és Kerecsenyi László gyávaságának, az Arszlán bukásának, a Musztafa boszniai pasa Budára való kinevezésének, a Mehmet elbizakodásának és vereségének elbeszélésében: de a szerkezet egyes részleteire és az előadás egyes mozzanataira nézve is; például a szultánnak Sziget alá érkezésekor üdvözletül a török ágyúkat megszólaltatja, a janicsárokkal puskáikat kilöveti, a mint Istvánffi írja;[1] s aztán egyszerre, minden összefüggés nélkül, emlékszik meg a Farkasich Péter haláláról, a mint Istvánffinak eszébe jut;[2] például a szigeti kapitánynak két beszéde, vitézeinek feleskétésekor és az utolsó kitörésre való lelke-

1 Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 312. l. Thalyay Pál: Pannóniay Istvánfi Miklós Magyari Dolgokról való Históriájának xxiii-dik könyve. 29. l.

2 Istvánffi Miklós: Ugyanott 312. l. Thalyay Pál: xxiii. 29. l.

38. BUDA ÉS PEST KÉPE 1602-BEN.

sítésekor, szinte minden gondolatában, fokozásában, indítékában és megokolásában egyezik az Istvánffi beszédeivel.[1] S ezeken kívül az egyezésnek világos és meggyőző adatai állapíthatók meg az eskübeli személyek neveire és a számbeli erő feltüntetésére, az új- és ó-város elfoglalása után a törökök támadásának előkészitésére és végrehajtására a Henyei-bástya ellen, várvívó harczolásuk fogásaira és eszközeire, Aliportug halálának módjára, valamint a szigeti leventék utolsó kirohanásának és a szigeti kapitány diszbe öltözködésének körülményeire nézve.[2] Sőt a Szigeti Veszedelem kiválóbb hőseinek: Zrínyi Miklósnak és Szulimánnak, Farkasich Péternek és Radován Adriánnak, Arszlán és Rustán pasáknak, Mehmet és Szkender bégeknek jellemzésében, különösen jellemök alapszinének felfogásában és kiemelésében is, a mint Thúry József reámutat,[3] leginkább Istvánffira támaszkodik; de ha szükségesnek érzi, egyes adatokat és egyes vonásokat más irókból is kölcsönöz.

Thúry József épen ennek az eljárásnak módszeréből és eredményéből jut arra a meggyőződésre, hogy a Szigeti Veszedelemnek csaknem egész meséje, a tartalom nagy része, a cselekvények megokolása és főbb alakok jellemzése nem a költő sajátja, hanem a történet megállapitása; mert ő az oly dolgokat, melyeket irásban talált vagy szóhagyományból hallott, változatlanúl veszi föl; s csak olyan részleteket költ, melyeknél a történeti tudásba bele nem ütközik, s nem kell attól tartania, hogy kortársai hazugságon kaphatják, ha beszédét valamely forrással összehasonlítják: következéskép a Szigeti Veszedelem *nem epopeia, hanem historia.* De mivel a történetet a maga korának szellemében, annak a nemzedéknek a vallási viszonyoktól

1 Istvánffi Miklós: Ugyanott. 312., 313., 317. Thalyay Pál: XXIII. 29—32., 51—52. ll.

2 Istvánffi Miklós és Thalyay Pál: XXIII. könyv.

3 Szilády Áron: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1898. 309—400. ll

és a török iga alatt való sinylődésétől befolyásolt felfogásával beszéli el, a mint hogy másképen nem is tehette: azért látjuk mi, a késő nemzedék, más korszellem, más felfogás mellett a Szigeti Veszedelmet az epopeia magaslatára emelve, holott az a maga korában, iratása idejében, *historia volt, nem költemény.* Költeményszámba csak azok a részek, csak azok a fabulák mentek akkor, melyeket a költő szánszándékkal ilyenekül szőtt be Homerosból, Vergiliusból és Tassobul, vagy pedig utánok maga alakított.*

Ez az egész következtetés — merő tévedés. A költő forrás-tanulmányai nem arra szolgáltak, hogy velök történetet írjon; hanem azért voltak szükségesek, hogy a történeti eseményről szóló éneke a történeti igazságnak megfeleljen, a *mennyiben* jellemének és szerkezetének követelései mellett megfelelhet. Arany János, nemzeti epicánk utolsó nagy képviselője, csak értett valamit a költői műfajok ismeretéhez; Salamon Ferencz, a hazai történetirás kitűnő mívelője, csak tisztában volt valamennyire a történeti munkák természetével: de egyiknek sem ötlött eszébe, hogy a Szigeti Veszedelemben mást keressenek, mint egy mesteri epost. Hiszen már maga az emberfeletti hatalmak közreműködése, a csodásságnak és nagyszerűségnek a legremekebb epopeiák példája szerint való alkalmazása ellene mond minden kalandos ötletnek: annyira tiszta és határozott a Szigeti Veszedelem jellege. Első nagy epicusunk forrás-tanulmányait ép oly módon használja fel, mint utolsó nagy epicusunk *Toldi Szerelmében* a nápolyi hadjárat elbeszélésénél krónikai és heraldikai kutatásait, egyenesen a *költői czél* érdekében. Ha költői czélja úgy kivánja, nem habozik a történeten változtatni, a történet *ellenére* alakítani.

* Thúry József: Ugyanott. 134—135., 411. ll.

A siklósi harczon a történet szerint Zrínyi Miklós ott sem volt. Alapi Gáspár Papratovich Farkassal és Kobách Miklóssal, meg Verebélyi Mihálylyal, a babocsai kapitánynyal a szigeti bán rendeletéből éppen kémszemlére indult és útközben, már Bissénél, Siklós közelében, értesült, hogy itt az estve egy török tábor szállt meg szabad ég alatt. S nosza még kora hajnalban, virradat előtt, 1500 főnyi gyalog és lovas csapatával az ellenségre rohant. A török álmos szerrel, a véletlen veszélytől rémülten fogott fegyvert, de alig levén háromszázan, a túlnyomó erőtül elpusztult. Maga Mehmet álmából fölrettenve vitézül harczolt, míg küzdés közben jobb keze levágatván elbukott, s a

39. VEREBÉLYI MIHÁLY ALÁIRÁSA.

gyors gyalogok fejét vették, fia pedig «igen jó erkölcsű, szép termetű ifjú legény» a város vízzel teli árkába ugrott, s a puskások golyójától találva és megölve elmerült;[1] más változat szerint Mehmet megsebesülve futásnak eredt és a közeli mocsarakba fult, fia pedig foglyul esett és Szigetvárba vitték.[2] A költő mégis Alapi Gáspárnak, Papratovich Farkasnak, Kobách Miklósnak és Verebélyi Mihálynak semmi szerepet nem juttat, még nevöket sem említi meg: az egész meglepetést és diadalt az okos szigeti bánnak tulajdonítja; nála a keresztyén vitézek Zrínyi Miklós sze-

1 ISTVÁNFFI MIKLÓS: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 307. l. THALYAY PÁL: Pannoniay Istvánffi Miklós Magyari Dolgokról való Históriájának XXIII. könyve. 10—11. ll.

2 BUDINA SÁMUEL: Historia Szigethi, totius Sclavoniæ fortissimi propugnaculi a Solimanno, Turcarum imperatore anno 1566 cepti, Christianisque erepti. — Schwandtnernél III. 110—111. ll.

mélyes vezetése alatt vívnak, kétezernyi török, huszonhat zászló ellen, s akkor, a mikor már «derekassan» megvirradott; nála Mehmet és fia, Rézmán, egyenesen a bán kezétől esik el. S a bánon kívül a harczban jelentékeny szerepe van még *Farkasich Péternek*, az ő hű szolgájának, horvát várai felügyelőjének és horvát csapatai főkapitányának, a kit maga váltott ki a török fogságból;[1] s aztán *Cserey Pálnak*, az ő kedves fő-emberének, az erdélyi híres nemzetség ivadékának, a ki nem itt, hanem voltakép Szigetvárnál veszett el.[2] Az bizonyára a bánhoz való belső viszonyának, ez előkelő származásának emlékeként nyeri a fényes kitüntetést.

Az almási ütközetben a történet szerint a szigeti leventék a Szulimántól előre küldött Semsz-Ahmed (s nem Oszmán) beglerbég és Aliportug hadai elé nyomultak, ellenök kemény, vérben kevert harczot tőnek, közülök nagy sokakat a golyóbisok záporával megöltek; annál inkább, mivel a törököknek kopjákon és kardokon kívül egyéb fegyverök nem volt;[3] ebben a rajtaütésben pedig a bán nem szerepelt: a költő elbeszélésében mégis Zrínyi Miklós robban ki 1200 szablyával, hogy az Almás két partján heverésző pogányokat megszabdalja, személyesen vezet és csatáz: s az egész küzdelem suhogó karddal és öklelő dárdával foly, hogy a magyarság vitézi volta annál ragyogóbbnak tessék.

Radován Adrián és Dandó Ferencz a történet szerint még az ó-város védelme alatt, augusztus 15—19-ike közt, a mikor Aliportug a déli kertek felől felállított ütegével a vár közepén levő kerek téglatornyot lövetni, s az üteg fedezete alatt az Almás patakát felfogó nagy töltést rom-

1 Istvánffi Miklós: Ugyanott. 296. l. Thalyay Pál: xxii. 47. l.

2 Szilágyi Sándor: Történelmi Tár. 1889. 569. l.

3 Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. 312. l. Thalyay Pál: xxiii. 28. l.

bolni kezdte, hogy a vizet elvezetve s az árkot kiszárasztva, a megvételt megkönnyebbítse, — ennek a munkának a megakadályozására kétszáz jó vitézzel kitörnek, a

40. Magyar huszár és hajdú.

földásókat és őrizetükre rendelt janicsárokat elkergetik, az ágyúk közül egynek-kettőnek gyújtólyukát beszegezik, kerekeket és tengelyöket szekerczékkel elvagdossák; de a tábor minden részéből segítségökre futó törökök elől heves

tusa közben visszavonulnak. Ennél a visszavonulásnál, már a *patai* kapu előtt, Dandó fején, Radován ágyékán találva, holtan összerogy; a többiek két hadnagyuk elvesztésével, különben nem sok kárral, az ó-városba bemenekülnek.[1] A költő elbeszélésében mégis a történet ellenére Radován és Dandó ott küzdenek a Henyei bástyán,[2] melyet a török valami két héttel később rohan meg; s Radován ádáz vérengzés után a Demirhámmal való viadala közben vérzik el, mikor Durak mögéje kerül és fél dárdáját a vajda hátába veri; Dandó pedig paizsán sok ütést felfog, s mint óriás gázol az ellenség vérében, s élve marad, mert a mikor Demirhámmal szembe jut, Sziget Hectora ugrik segítségére, e mellett pedig még senki kárt nem vallott.

41. BOSNYÁK MÁRTON ALÁIRÁSA.

A szigeti vitézek közül Deák Balázs, Gerdei János, Bot Péter, Bosnyák Márton és Bata Péter a történet szerint hasonlóképp még az ó-város küzdelmében augusztus 19-én hullanak el;[3] Orosztoni Péter pedig augusztus 29

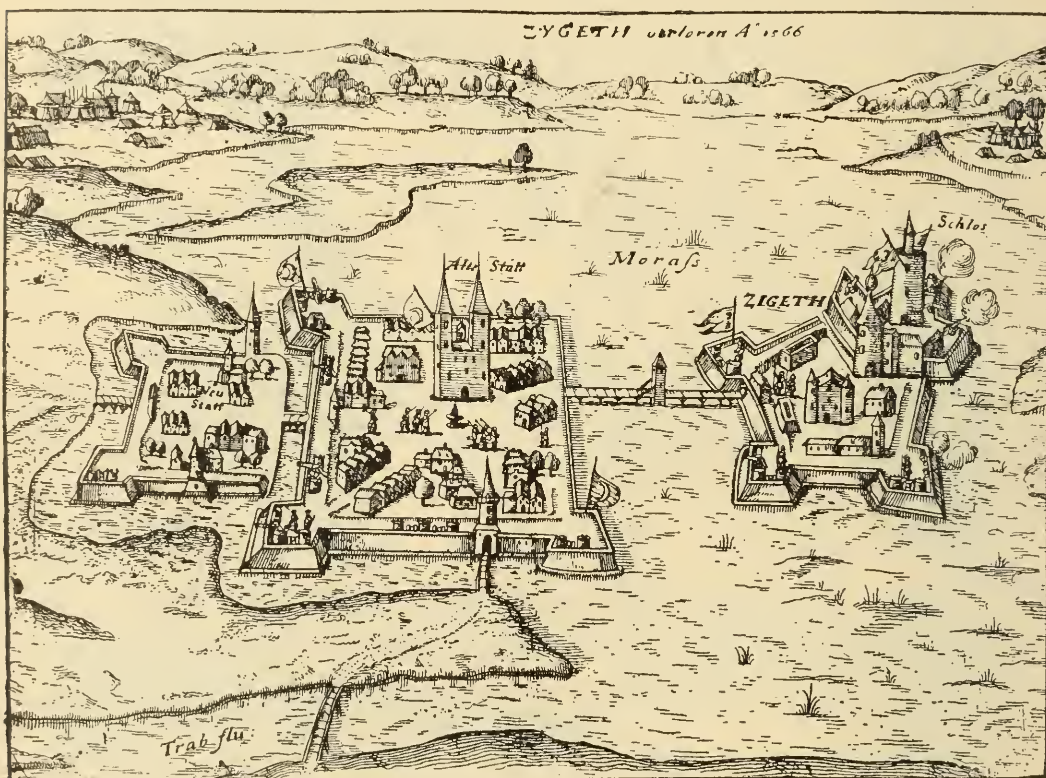
1 Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 314. l. Thalyay Pál: xxiii. 38—39. ll.

2 *A Henyei-bástya* voltaképp az ó-város délnyugati bástyája; az ó-várost pedig a védő-őrség augusztus 19-én hagyja el, így Radovánnak és Dandónak a Henyei-bástyán való szereplése az időre nézve nem volna éppen kiegyeztethetetlen; de a *helyre* nézve még akkor is a történeti ténybe ütközik, mert ők kiütésük alkalmával a *patai* kapu előtt golyótól találva esnek el. Ez a kapú az ó-város nyugati oldalán a nagy töltésre nyílt. A költő azonban Istvánffi előadását követi, kinél a Henyei-bástya a külső vár erődjei közé tartozik és a délnyugati Hegy-bástyával azonosnak látszik. Legalább Istvánffi azt írja, hogy a Henyei-bástyát a török szeptember 4-ére fordulólag, az éji sötétségtől betakarva, veszi meg, a mikor csakugyan a Hegybástya vívása folyt. A költőnél czéljához képpest a szigeti kapitány a ledőlt bástyáról kiveri és táborába űzi a pogányt.

3 Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 314. l. Thalyay Pál: Pannóniay Istvánffi Miklós Magyari Dolgokról való Históriájának xxiii. könyve. 41. l.

előtt természetes halállal hal meg:* a költő elbeszélésében mégis a történet ellenére ott harczolnak az Istvánffi-féle Henyei-bástyán s Orosztoni a Szaladin kardjától, Deák és Gerdei a Szelim csapásától esik el, Bosnyák élve marad győzelmesen, Bot Delimán elől visszafut a várba gyalázatosan, Bata Péter pedig csak a szigeti kapitány utolsó

42. OROSZTONI PÉTER ALÁIRÁSA.

43. SZIGETVÁR KÉPE.

kirohanásakor a haragos Murtozán basától szenved halált. Juranich Lőrincz ellenben, a ki ezen az utolsó kirohanáson valósággal ott szerepelt és a zászlót vitte a vértanúságra elszánt maradék-csapat előtt, az epos elbeszéléseként régebben, még követi vállalkozásában odavész.

Sőt Aliportug, a szultán főtüzérmestere is, a történet

* Istvánffi Miklós: Ugyanott. 315. l. Thalyay Pál : xxiii. 43—44. ll.

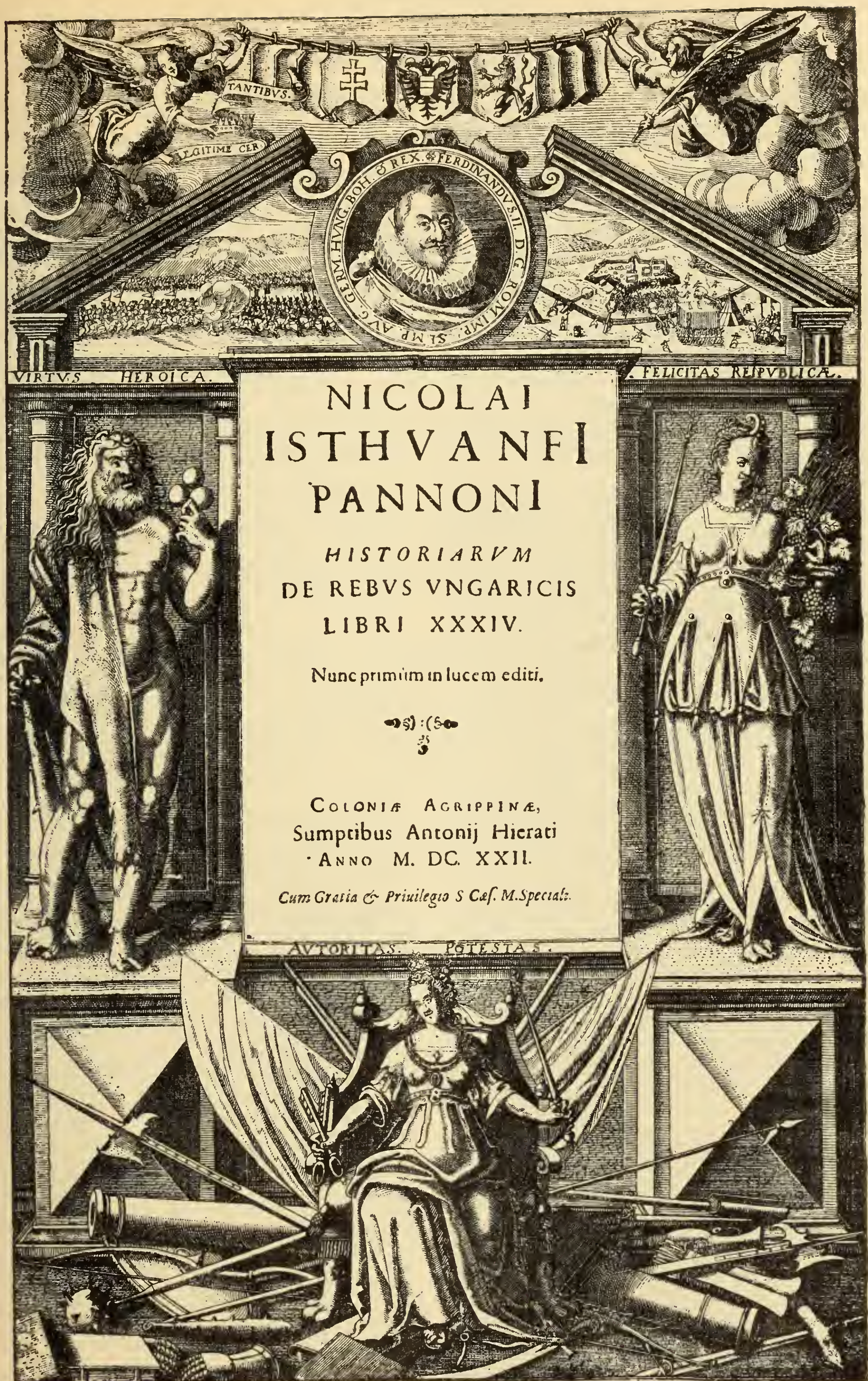
ZRÍNYI KIRO[illegible]

Székely Ber[illegible]

GETVÁRÁBÓL.

nénye után.

44. ISTVÁNFI ELSŐ KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

szerint valamivel korábban húny el: az ó-város bevétele után és a külső vár lövetésének kezdetén, a mint a bástyák ellen ütegeket állít és közlekedő útakat vezet vala;[1] más följegyzés előadásaként augusztus 29-én, — a mikor az általános roham előkészítése közben ide-oda futkosva vigyázatlanúl rendelkezik, — a várból a Margit nevű öreg taraczk golyója megcsapja, álláról hosszú szakállát halálos ütéssel leborotválja, torkát és gégéjét hirtelen elszakasztja;[2] mire Aliportug patakzó vérrel a maga-feltalálta szekérhídon azonnal halva roskad össze.[3] Az eposban ugyan ezen a helyen nem lehet az időt pontosan megjelölni, de annyi mégis látszik, hogy Aliportug *nem* a külső vár lövetésének *kezdetén*, *nem* is az általános roham *előtt*, hanem *utána* hal meg, közvetlenűl a sors-fordulat bekövetkezte és a külső vár lángba borulta előtt.

Ám hagyjuk ki az érvelésből Aliportugot és hivatkozzunk csak Szulimánra még. A világbiró császár a történet szerint Sziget alatt vénségtől és betegségtől elnehezedve, köszvénytől és vérhastól elkínozva, a várvívás sikertelenségén való emésztő haragjában szélütést kapott;[4] minek következtében a megvétel előtt három nappal kimult.[5] Szoko-

1 Istvánffi Miklós: Ugyanott, 315. l. Thalyay Pál: XXIII. 42. l.

2 Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek. Pest, 1865. 600. l. A följegyzés egy Szigetvárból menekült német katona vallomásában fordul elő, melyet dr. Weber K. gyűjteménye, «Aus Vier Jahrhunderten» közöl a drezdai levéltár eredeti irásaiból.

3 *Aliportug találmánya* Salamon Ferencz leirása szerint, melyet a Szigetvárból menekült német katona adataiból merít, a következő volt: Széltében három paraszt-szekeret állított egymás mellé, hosszában tizennégy sort egymás után. Ezt a negyvenkét szekeret rudak és lánczok által oly merevül összeköté, mintha egyetlen kocsi lett volna. Az oldallétráiktól megfosztott kocsifenekeken hosszában és keresztben ölfarakás módjára több sor boronát kötött le keményen, melyek jó magassá és erőssé tették a készületet. Legfelül pedig deszkával bepadolták, úgy hogy az egész mintegy «ponton» gyanánt szolgált a szárazon. Keresztyén jobbágyokkal tolatták eleve elkészített töltésen ezt a szekérerődöt a réshez, mely csaknem egy színvonalra tölté ki a rohanók útját a tört bástya magasságával. Ezen a széles és kényelmes úton rohantak a janicsárok a várnak. *(Az első Zrínyiek.* 599—600. ll.)

4 Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 316. l. Thalyay Pál: Pannóniay Istvánffi Miklós Magyari Dolgokról való Históriájának XXIII. könyve. 47. l.

5 *Szulimán halálának napjára nézve* a

lovich Mehmet ezt eltitkolta és a beavatottaknak hallgatást parancsolva, holt ura nevében tovább folytatta és befejezte a harczot; s addig annak, mintha élne, minden pompát és

keresztyén és török történetírók adatai teljesen ellenkeznek egymással. A szavahihető Budina és Bizar szerint szeptember 4-én, tehát a megvétel előtt három nappal húnyt el: a török források későbbre teszik a napot, név szerint a szigeti táborban jelenlevő Szelaniki szeptember 7-ére, s a szultán halálának titkába beavatott *Feridun bég* szeptember 8-ára, mikor a táborbeli vezérek előterjesztéseként, melyet «alázattal és töredelmességgel, s ezerféle megalázkodás közben arczukat a boldogságos udvar porához dörzsölve» Szelim trónörököshöz intéznek, a császár a paradicsomba költözött. (Thúry József: Török történetírók. I. kötet. Budapest, 1893. 278. l. II. kötet. 1896. 389, 405. ll.) A vár megvételének lefolyásáról s a Szulimán elhunytának bekövetkeztéről Kátib Mohammed Záim a következő, keleti észjárású és hitelességű rövid leírást adja:

«A világ padisahja az Eszéken túl épített s *a tejúthoz hasonló hídon* átszállítván a sereget, mikor az ellenség-vadászó hadsereggel Mohács környékére érkezett, értesítést kapott a bécsi királyhoz tartozó s *az égig érő várak* között szilárdságuk miatt *a világ csodáinak* mondható Gyula, Szigetvár és Komárom várak erősségéről. Mivel tudomást szerzett arról, hogy mindegyikben egy-egy híres gyaur bég van a szerencsétlen király tanácsából, Gyula várának elfoglalására a tapasztalt vezérek sorából az *Aristoteles bölcseségű* vezért, Petrev pasát, küldte nehány ezer kapu-kúlival, janicsárokkal, s több harczossal a győzelmes hadseregből; Szigetvár vára ellen pedig személyesen szándékozván menni a hadsereg többi részével, hadjáratának gyeplőjét azonnal a nevezett vár felé fordította. S szerencsés időben odaérkezvén, miután a győzelmes hadsereg körülfogta a nevezett várat, négy oldalon ágyúkat és várbuzánokat állítottak fel és lövetni kezdték a várat.

Szigetvár védelmezését az emirek egyike, a király tanácsában hősi nevet igénylő horvátországi bán, *Izrin bég fia János* vállalta magára, a ki a gyaurok között a királyi tanácsban értelmességéről és éles eszéről híres, okosságáról ismeretes, rettenthetetlen és vitéz hitetlen vala.

A vár ostroma alatt a világhódító uralkodónak drága egészsége gyönge levén, ágyban feküdt. Mivel e közben a várnak elfoglalása késett egy darabig, a páratlan szultán egészsége rosszabbra fordult. Panaszkodott és siránkozott fekvő helyén, egyrészt azért, mivel a gyöngeség és betegség megtörte testét, másrészt azért, hogy a nevezett vár a legkevésbbé sem félt a hit harczosaitól és elfoglalása oly sokáig elmaradt. Betegsége napról-napra erősödvén, nagyon nyugtalan volt a vár el nem foglalása miatt s nyugtalanságában azt a hő óhajtást bocsátotta ki szájából: «Még sem gyújtatott fel és foglaltatott el ez a tűzfészek?» A hiteles szavú elbeszélőnek kezessége és előadása szerint a világvédő padisah óhajtása meghallgattatván, mindjárt a következő napon tűz esett a várnak lőporos kamrájába; s a lőporos kamrául szolgáló nagy templomnak kövei és földje levegőbe repülvén, a győzelmes hadseregből és a várban levő gyaurokbul igen sok ember pusztult el.

Ilyen módon sikerülvén a nevezett vár elfoglalása, ekkor a szerencsétlen királytól a vár védelmezésére rendelt horvát bán, az *Izrinszki* néven ismeretes *szerencsétlen és gonosz is élve* elfogatott s mikor megkötöztetve a szerencsés pasa elé vitetett, a hit harczosai az Izrinszki nevű hitetlenre rohantak és az *átkozottat karddal darabokra vagdalták.* (Thúry József: Török történetírók. II. k. 1896. 386—388. ll.)

tiszteletet megadatott.[1] Az eposban mégis a történet ellenére Zrínyi Miklós kardjától esik el. Ezt a változtatást azonban a költő annyira fontosnak tartja, hogy szükségesnek látja megokolni azzal, mikép így tanulta olasz és horvát krónikákból. «Hogy Istvánffi és Sambucus — úgymond — másképpen irja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolgoknak historia-folyását: akármint volt, ott veszett Szulimán chászár, az bizonios.»[2]

Mindezek a változtatások a történeti tényekkel ellenkeznek és egyenesen a költői czélnak szolgálnak. A szigeti kapitány azért van ott a siklósi harczon és almási ütközetben, azért van ott és dönt minden veszélyeztetett ponton és éppen a válságos pillanatban, azért diadalmaskodik minden akadályon és minden ellenségen, hogy mint istenválasztotta hősnek vitézi bátorsága, vezéri okossága, lelki fensége és magas küldetése annál fényesebbnek és elhatározottabbnak tűnjék fel.[3] A költő «historiának» nevezi ugyan művét, de nem abban az értelemben, mintha történetet írna; hanem azzal a jelentéssel, a mint *Ariosto*[4] vagy a XVI. és XVII. század magyar elbeszélői veszik a szót. Hiszen eposa anyagába, szerkezetének szövésébe nem csupán történeti tényeket illeszt bele, nem is csupa történeti személyekkel: hanem akárhányszor a Karnarutič verséből merít, a mely kétségtelenűl nem az oknyomozás módszerével készült, vagy a szóhagyományból, mely rendszerint, még ha magva igaz is, színezésében nagyon elüt a valótul; különösen pedig sokszor keveri a «históriát fabulákkal», mivel úgy tanulta mind Homerostul, mind Vergiliustól, és vessük utána, kiválólag Tassótul, a kiket követ. Nem történet-

1 Istvánffi Miklós: 316. l. Thalyay Pál: 47. l.

2 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. 5—6. ll.

3 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. 3. l.

4 Lodovico Ariosto: L'Orlando Furioso. Az v. x. xvi. xxii. xxxviii. énekek utolsó versében.

45. ARIOSTO ARCZKÉPE.

irókra hivatkozik, pedig könyvtára leggazdagabb éppen ezek munkáiban:[1] hanem költőkre, a legjelesebb epicusokra, hogy azok példájával igazolja a maga eljárását, hogy azok alkotásával jelölje meg a maga alkotásának jellegét. Már az előszava bevezető soraiban, a mikor Homeros Iliásának a «Trójai veszedelem» után száz esztendővel való keletkezésére s a Vergilius Aeneisének tíz esztendeig tartó iratására utal, a maga eposának keletkezése és iratása idejével párhuzamban, s a mikor az Ilias tárgyát «Trójai veszedelemnek» és magát a művet «historiának» mondja,[2] — nyiltan és határozottan elárulja, hogy a «Szigeti veszedelemről» micsoda «historiát» ad az olvasó kezébe. A történeti eseményeket *ehhez* képest, a *saját* czélja és kiszámított terve szerint válogatja meg és használja föl; a történeti személyeket, névszerint a török vitézeket a korábbi török-magyar háborúk különböző szintereiről Sziget alá hozza, és a Sziget alatt vívókkal szerepelteti; a történeti dolgokat költött mozzanatokkal elegyíti, az élő embereket és képzelt alakokat egymás mellett vagy egymással szemközt sorakoztatja, s éltüket és elhalásukat teljes szabadsággal a költői czélja szerint osztja be.

Teszi mindezt úgy, annyi művészi tudatossággal és alkotó erővel, hogy az eposi mese történeti és költött részletei, történeti és képzelt személyei a szerkezet szerves kapcsainál s a beillesztés helyes megokolásánál fogva a legszorosabb összefüggésben, belső összhangban vannak, s egyiránt az erkölcsi világrend végső diadalának előmozdítására hatnak, mert a történet adataiba és képzelet leleményeibe erkölcsi életet lehell, a mivel egymásra való hatásuk kölcsönös ihletéséből és emelő erejéből a történet elbeszélése költészetté lesz, és a költészet a történet eszméjének, az erkölcsi igazságnak, fenséges kifejezésévé válik.

1 Kende Zsigmond: Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrínyi. Bécs, 1893. 51—64. ll.

2 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. 3. l.

Vizsgálja és taglalja bárki a tartalom vázlatában az epos különböző elemeit a szerkezet egysége és összhangja szempontjából: csak a legőszintébb elismeréssel és csodálkozással fog eltelni azon, hogy a különböző elemek menynyire egymásból folynak és mennyire egymáshoz símulnak, mennyire egymás fejlesztésére és megokolására szolgálnak.

Isten végezéséből a furia felbujtására és Arszlán levelére Szulimán meginditja a háborút Magyarország ellen, minek következtében a csauszok hirdetésére hadai felgyülnek Drinápolyba, a szerelmes Delimánnal, kinek kezéről Cumillát, a szultán szép leányát, Rustán elütötte, a vitéz Amirassennel, kinek lova a széltül fogant hires Karabul, az erős Demirhámmal, a szép Hamvivánnal, a tatár hám fiával, s a bűvész Alderánnal, a pokolbeli ördögök urával. *(I. Ének.)* Arszlán ezalatt elbizakodtában, hogy tanácsából megromolt a béke, nagy-szelesen és hebehurgyán Palotát megtámadja, de kudarczot vall, a mi reája annál rosszabb, mert a szultán már közeleg. Zrínyi Miklós ennek hirére Szigetvárban imádságba merül és isteni küldetéséről értesül. *(II. Ének.)* A szultán pedig a palotai vesztés miatt Arszlánt leteszi, helyébe Musztafát, s ennek tisztébe Mehmetet rendeli, a kit Zrínyi Miklós Siklós alatt seregestül megver és fiastul megöl. *(III. Ének.)* S ezzel Szulimánt maga ellen hivja ki. Mihelyt ez a siklósi csapást meghallja, a magyarországi háborút csakugyan Sziget ellen fordítja ; de a kadilesker madárjóslata előre sejteti a baljövendőt s a két ló okozta éjjeli zavar előre érezteti a Zrínyi nevének félelmességét. *(IV. Ének.)* Zrínyi meg a szultán elhatározására várát a harczra felszereli, vitézeit fellelkesíti és felesketi ; míg György fiát tudósítással és ajánlattal a magyar királyhoz küldi s utolsó apai jó tanácscsal ellátja. *(V. Ének.)* Mielőtt a szultán Szigetet megtámadná, követei által a kapitányt megadásra szólítja ; ennek megtagadása következtében Harsánytól Osmánt és Aliportugot előre küldi, de Zrínyi Miklós várából kiütve, őket meglepi, népöket megtizedeli ; jeles hadnagya meg, Deli Vid, Hamvivánt elejti. *(VI. Ének.)* Demirhám e miatt való fájdalmában esküvel fogadja, hogy barátja halálát megbosszúlja és a szultánt indulásra sürgeti ; Szulimán tehát megindul és épen Farkasich Péter temetésekor Szigethez érkezik ; Zrínyi azonnal seregére üt, nagy vérengzést követ el, miközben Demirhám Viddel találkozik, megvív, páros viadalukat az éj szakítja félbe. *(VII. Ének.)* Az ismételt kiütésre a szultán hadi tanácsot tart, Rustán aggodalmaskodik, Delimán heveskedik, végre Petráf közvetítő javaslatára a diván a rendszeres vívást

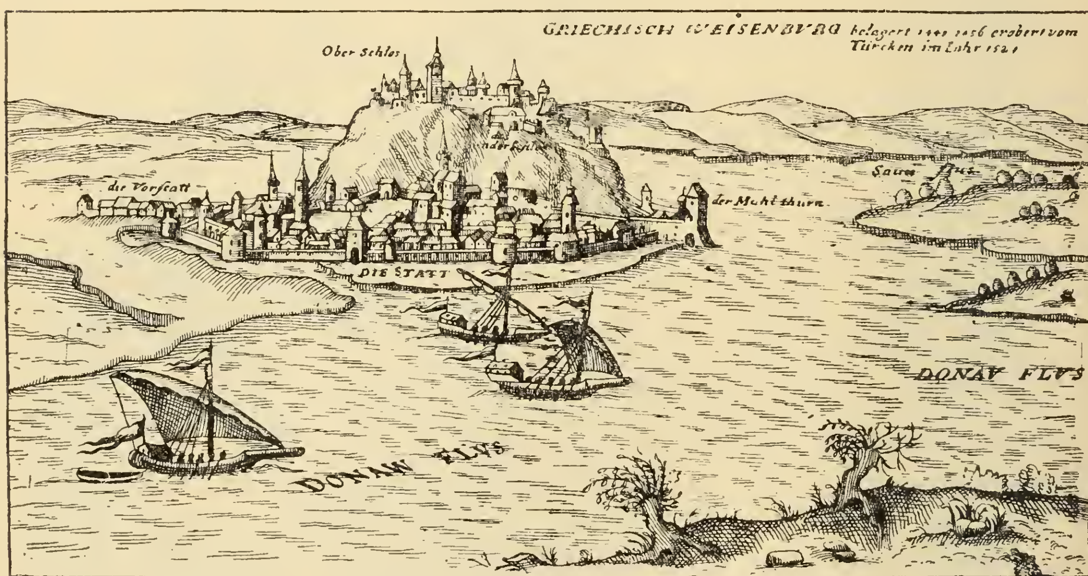
46. DRINÁPOLY KÉPE.

határozza el. *(VIII. Ének.)* Zrínyi pedig egyelőre, hogy az ellenséggel elhitesse, mintha félne, a kiütéstől tartózkodik ; s titkon, éjjel, Radivoj és Juranich vajdákat üzenettel a királyhoz bocsátja ; de az őrjáró tatárok közt elvesznek. *(IX. Ének.)* A török a maga készületében és a szigeti kapitány tartózkodása miatt elbizakodik, merszre kap, a Henyei-bástyába benyomul, különösen Delimán vitézkedik, de aztán a hadfelhő elől megfordul, a várból szép csendesen kiballag, Zrínyi diadallal egész a táborig űzi a pogányt. *(X. Ének.)* A kudarcz után Rustán Delimánnak szemére veti, hogy a szigeti kapitánynak ő is hátat mutatott, mire Delimán régi haragja fellobban, hirtelen levágja őt ; de Szulimán ítélete elől barátjai rábeszélésére elbujdosik a táborbul. Demirhám meg a beállt szünetet arra használja föl, hogy Viddal folytatja páros viadalát ; a csapatával felügyelő Amirassen azonban egy kétes perczben közbecsap, Vid neki fordul és levágja, s ennek Karabul lován egy gyumlia köntösében eltűnik ; a segítségére siető Zrínyi hiában kiáltozza és keresi. *(XI. Ének.)* A bujdosó Delimán ezalatt Landor-Fejérvárban Cumillával, régi szeretőjével találkozik, de mivel a sereg lázong a kapitányok hiánya miatt, a császár leánya kezének oda-igérésével visszahivatja. Megindul a táborba Cumillával, de ez az úton mérges italtul elvesz, ennek következtében a kegyetlen tatár keserűlt szívvel érkezik meg. *(XII. Ének.)* Vid hűséges felesége, Barbara is ott bolyong, urát nyomozza és megtalálja, kivel a Karabulon, szerencsésebb Cumillánál, megtér Szigebe. A szultán pedig végső szükségében és aggodalmában Delimán megérkeztével uj hadi tanácsot hivat össze ; de ennek hevessége miatt a diván felbomlik ; ennélfogva hat jelesebb vezért hallgat meg, de valamennyi mást javasol. A hatalmas Szulimán mindezen elcsügged, Aliportug eleste következtében kétségbeesik, s már a visszatérésről gondolkozik, mikor a szigeti postagalamb irásábul értesül a vár szorult helyzetéről. *(XIII. Ének.)* Általános rohamot rendel, melyben Alderán ördögei is segítségére vannak ; a külső vár meggyúl, a tűz a belső várba is átcsap ; az általános küzdelemben Demirhám Viddel befejezi páros viadalát : mindketten elesnek. *(XIV. Ének.)* Zrínyi most, a tűz terjedtével önfeláldozásra bátorítja megmaradt népét, s Gábor angyal megjelenéséből és biztatásából maga is fellelkesül ; aztán az angyali légió föld alá kergeti az Alderán ördögeit és a szigeti magyarság megvívja utolsó küzdelmét : — következik utolsó kirohaná-

47. GRÓF ZRÍNYI GYÖRGY ALÁIRÁSA.

suk, a bánnak Delimánon és Szulimánon való győzelmével erkölcsi diadaluk, a nemzeti váltság fejében jutalmul mennybemenetelök. *(XV. Ének.)*

Ime, a szerkezet megalkotásában az énekek szövése, külső és belső kapcsolása, az események csoportosítása, oki és okozati viszonyitása, a szereplő hősök egymás közt való helyének és jelentőségének kiszámítása és elrendezése, az epicai érdek és fordulat fokozatos fejlesztése és megragadó kikerekítése, mind, de mind a költő tudatos mű-

47. LANDOR-FEJÉRVÁR KÉPE.

vészetét és teremtő erejét hirdetik. Pedig a tagolás elnagyoló vázlatával, az összekötő és egymásra épülő ízek kiemelésével meg sem érinthettük, következéskép meg sem jelölhettük a szerkezet abbeli szépségeit, melyek a különböző jelenetek és különböző hangulatok összefűzésekor az átmenetek finomságában vagy az eposi előlegezések szerencsés alkalmazásában nyilvánulnak: de legalább föl kell hoznunk röviden abbeli jelességeit, melyek a seregszámlák elhelyezésében és egyes mellékesemények magvának előre való elvetésében mutatkoznak. A költő a török hadakat az első énekben a drinápolyi gyülekezéskor sorolja

fel; holott számba vehette volna később is, a Sziget alá érkezéskor; de közvetlenül az ég és pokol beavatkozásának feltüntetése után, mint az isteni akarat végrehajtásának eszközei, félelmetesebbeknek tetszenek; a keresztyén leventéket pedig az ötödik énekben, a felesketéskor mutatja be, holott Istvánffi szerint az eskü akkor foly le, mikor Szulimán Szigetet megszállja és Farkasichot eltemetik;[1] de így, a mint van, sokkal nyomatékosabb, mivel a szultánnak a megadásra felszólító követei, *Halul* és *Demirhám*, már felesküdt és esküvel lekötött védő őrséget találnak a várban. A kapitánynak hősi elszánása, állhatatossága ennélfogva a vitézek hűség-érzetére és kötelességtudására is támaszkodhatik; s annál egységesebb és határozottabb lehet a felelet: hogy nem szóval, hanem fegyverrel kell veszni Szigetnek. S a mily művészi tapintatot árul el a költő a sereg-számlák beillesztésében, ép oly szerencsés az előadás módjának megválasztásában. A drinápolyi hadakat, a mint már Arany megjegyezte, nem úgy vezeti elénk, mint összegyültet, hanem a gyülekezés mozzanataiban; elbeszél a helyett, hogy leírna;[2] a szigeti leventéket még elevenebben, szemléletesebb képben, esküre felvonulásuk, cselekvésök közben lépteti fel; ebben megint mesterebb a mesterénél, Tassónál. A mellett jellemez, apró történeteket sző be, jövendő mellék-események magvát hinti el, főleg természetesen az első sereg-számlában. Így megemlíti, hogy Delimán szivét a Szulimán leánya, a szép Cumilla és szép haja megkötözé, de a míg seregét elhozni oda-járt, Rustán előle elvevé; s ezzel megadja a Delimán forrongó haragjának, az első kinálkozó alkalmon boszúja kitörésének, a Rustán meggyilkolásának okát. Megemlíti, hogy Amirassen szerecsen, tehát a forró déli éghajlat szülöttének könnyen

1 ISTVÁNFFI MIKLÓS: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 312. l. THALYAY PÁL; Pannóniay Istvánffi Pál Magyari Dolgokról való Históriájának XXIII-ik könyve. 29. l.
2 ARANY JÁNOS: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 110. l.

lobbanó vérével; s ezzel megfejti, hihetővé teszi, a kötött egyezség ellenére a Demirhám és Deli Vid párviadalában való hirtelen becsapását. S elmondja, hogy lova, Karabul,[1] nagy Arábiában széltül fogant egy híres kanczában. Miért? Nemcsak azért, hogy a Tasso Aquilinjének mását írja; hanem még inkább azért, mert ennek a lónak később nevezetes rendeltetése jut. Deli Vidot kétszer menti meg, kétszer ragadja ki a törökök közül. Hiszen

Karabul, mint madár, nem nyom nyomot földön,
De mint süvöltő nyl megy ollyan sebessen,
Ű futhatott volna által az tengeren,
S nem esmerszett volna, hogy van viz az körmén.

Aztán felhozza, hogy Demirhám az almási ütközet után Hamvíván halála hirére bosszút esküszik megölője ellen; s ezzel előkészíti Viddal való páros viadalát, mely az epos leghosszabb és legérdekesebb személyes küzdelme, megszakításokkal három ének kiemelkedő részét foglalja el.

Valjon az epos olvastában, nagy szépségeinek élvezése közben, a szerkezet emez ép és egészséges alkatának benyomása alatt, ki gondolna arra, hogy a költemény legemlékezetesebb, épen saját cselekvényöknek az egész cselekvény fordulataira és válságaira, haladására és befejezésére való befolyásánál fogva legemlékezetesebb hősei vagy másként szerepelnek Sziget alatt, vagy egészen más helyen működtek, vagy általában nem is léteztek? Imhol *Delimánra*, a tatár khán és nagy fejedelem fiára Thúry József kénytelen bevallani, pedig sok tudással és sok érdemmel keresi össze a török történeti egyezéseket, hogy igen bajos megállapitani, kit értett a költő ezen a néven, a mely teljesen ismeretlen?[2] S *Devletgirájt*, a krimi chánt egyez-

1 *Kara buluk* (Fekete felhő) volt az I. Szelim lovának neve 1511-ben. Ez esemény előadása közben, írja Thúry József, Leunclavius ennek a lónak nevét Carabulytnak, Jovius pedig Charabulonak mondja, s az utóbbi alak magyarázza meg a Zrinyinél található Karabulnevet. *(Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. 263. l.)

2 Szilády Áron : Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1894. 262. l.

48. TATÁR KHÁN.

teti véle, mivel előbb is, 1543-ban, mint fia a nagy chánnak, s most is, a mikor már maga volt a krími chán, bennjárt az országban; s mivel meg is öletett egy embert, az elődjét, Szahibgirájt;[1] mintha ez a Keleten olyan egyetlen eset volna, hogy bizonyító erővel birna. Ám jó, fogadjuk el Delimánt a Devletgiráj képében; még akkor is egész szerepe: szerelme, a várbeli hősködése és kiballagása, bosszúja és bújdosása, Cumillával való találkozása és visszahivatása, a szigeti kapitánynyal szemközt elesése, végesvégig a költői mese birodalmába tartozik. Mert Devletgiráj nem esett el Szigetnél, hiszen még egy évtized mulva is uralkodik; Devletgirájnak sem fiatalon, sem öregen a Rustán feleségével sem házassága előtt, sem az ura halála után semmi összeköttetése nem volt. S ezt nem is Cumillának, hanem *Mihrmahnak*, arabosan Cameriának hívták, s az ura, Rustem pasa részt sem vett a szigeti megvételben, mert már több évvel előbb meghalt.[2] Így a vitéz tatárnak sem kellett és nem lehetett megölnie. S imhol *Demirhám*, a baráti bosszú lovagja, sohasem harczolt Sziget alatt, vagy ha valaha harczolt, nem a várnak ez elpusztulásakor. Mert csakugyan élt egyszer egy Demirhám, a kamengrádi kapitány, a kit még 1544-ben, a mikor Ulama és Malkocs bégek a varasdmegyei Zagoria feldúlására vonultak, és a zágrábmegyei Szelnicze közelében, az erdő szélen az elejbök ügető Zrínyi Miklós csapatára bukkantak, a két fél kölcsönös megegyezése szerint rendezett lovag-játékon, a száz török és száz keresztyén lándsa-törésén *Segovich István*, Zrínyi egyik lovas hadnagya ejtett el.[3] Tehát két évtized mulva Deli Viddel nem viaskodhatik. Sőt az is kérdéses ez ideig, hogy Deli Vid élő személy volt-e? Salamon Ferencznek igaza van általánosságban, hogy

1 Thury József: Ugyanott. 262. l.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 262. l.
3 Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 179. l. Thury József: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1894. 164. l.

abból, mikép Istvánffi nem említi meg, még nem következik, hogy költött alak volna. Hiszen Istvánffi nem sorolhatja föl az összes leventéket; annyi bizonyos, hogy a Deli-család Zrínyi szolgálatában állt, s a szigeti veszedelem előtt egyik birtokának, Novinak, *Deli Tódor* volt a parancsnoka, ki a vár elfoglalásakor feleségestül és gyermekestül benne égett.[1] Vid lehetett ennek a fia vagy testvére.[2] S Thúry József a XVI. század közepéről, éppen a Dráva mellékéről még négy más Deli nevét jegyzi föl; de Videt történetileg kimutatnia nem sikerült.[3] Azt hiszszük, hogy keresésében hibás csapáson indultak ki. Költőnk a róla írt epigrammában *Deli Vid Sarkovicsnak* nevezi, a mint az epopeiában is a kereszt-nevet nem egyszer előre veti;[4] e szerint tulajdonkép Sarkovics Vidának hívták. A deli szó a katonai jellegét határozhatta meg, s úgy ragadhatott reája. A deli a töröknél önkénytes lovas volt, a kit a pasák, bégek, szóval a parancsnokok vagy a háború idejére felfogadtak, vagy állandólag zsoldjukban tartottak. Öltözete nagyon hasonlított a magyar hajdúkéhoz: szűk, zsinóros nadrág, bakkancs, attila övvel, melyen széles és görbe kard füg-

49. EGY MAGYAR HAJDU KÉPE A XVII. SZÁZADBÓL.

1 BARABÁS SAMU: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és ckiratok. I. kötet. Budapest, 1898. 551. l.

2 SALAMON FERENCZ: Az első Zrínyiek. Pest, 1865. 539. l.

3 SZILÁDY ÁRON: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1894. 280. l.

4 *Például:* Stipán Golemi V. 51. VI. 57 Balás Deák V. 54. Farkas Bottiány VI. 32. Milos Badankovich X. 77. Péter Bot X. 14. Olykor a jelleggel is így bánik: Vajda Radován X. 27. Vajda Stipan X. 85.

gött, hosszú és bő köpönyeg, melynek csuklyája volt egyszersmind a fejtakaró is.[1] Deli Vid szintén lovas volt, egyik lovas hadnagy a szigeti kapitány állandó szolgálatában, mert a törököket gyakor szaladásra tanította; viselete is egészen hasonlított, a pár megadott vonás bizonysága szerint, a delikéhez. Fejét nagy nyusztbőr kápa, azaz csuklya fedte, melyet köpenyeg nélkül képzelni sem lehet; lábán az akkori szokás szerint sarkantyús telekes-bocskor, mai kiadásában bakkancs, s oldalán kemény fringia-kard, vagyis széles görbe szablya volt. Annyi azonban bizonyos, hogy élő mása nem tartozhatott az előkelőbb birtokos-nemes hadnagyok sorába, mert akkor Forgách Ferencz vagy Istvánffi Miklós alig hallgatna felőle; afféle vasgyúró, csak a testi erejéről híres levente lehetett, sőt talán éppen közvitéz. Személyének és szerepének a költő képzelete kölcsönzi a hősiségen kívül azt a vonzó és elbájoló gyöngédséget, melylyel urán csüng, bajtársaihoz ragaszkodik és feleségét szereti; s felesége, Barbara is, a költő leleményének köszöni lételét, valószinűleg Reusner Miklós amaz adatának sugalló hatásából, hogy volt a várban egy igen szép asszony, ki ura iránt való hűségből annak oldalán és fegyverrel harczolt az utolsó kirohanáskor, s ott veszett el.[2]

1 Thury József: Török Történetírók. I. k. Budapest, 1893. 403. l.

2 Reusner Miklós: Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Consttantinapoli usque ad hanc ætatem nostram, bello militiaque gestarum Exegeses, sive Narrationes illustres variorum et diversorum Auctorum. Francofurti, 1603. Itt közli Zsámboki és Budina elbeszélése után *Forgách Ferencz* leírását is Sziget megvételéről, némi bővítésekkel; s itt beszéli el, hogy Zrínyi Miklósnak hősi halálra buzdító beszédén a katonák föllelkesedtek, s egy szivvel az ellenségre rohanni vágytak. A mikor már a roppant ágyúk és töltött fegyverek megmozdultak, a reménytelenség általános volt, s mindenki csak a csatával foglalkozott, melyben bizonyos halál várta, csodálatra méltó dolog esett. Egy katonának gyönyörű, nemes születésű felesége volt, kiről elhatározta magában, hogy maga megöli, mikép az ellenség kezeibe ne jusson. A mint ezt az asszony észrevette, könyörögve kérte urát élete megtartására. «Iszonyatosság lenne, — úgymond, — hogy a férj feleségének, kit annyira szeretett, vérével fertőztetné meg kezét; s még sokkal keservesebb, ha az asszony, ki oly tiszta és szép, urát a legnagyobb veszedelemben, vagy épen a halál órájában elhagyná. Tudom, hogy hűséget esküdtem neked, nem is hagy-

50. FORGÁCH FERENCZ ARCZKÉPE.

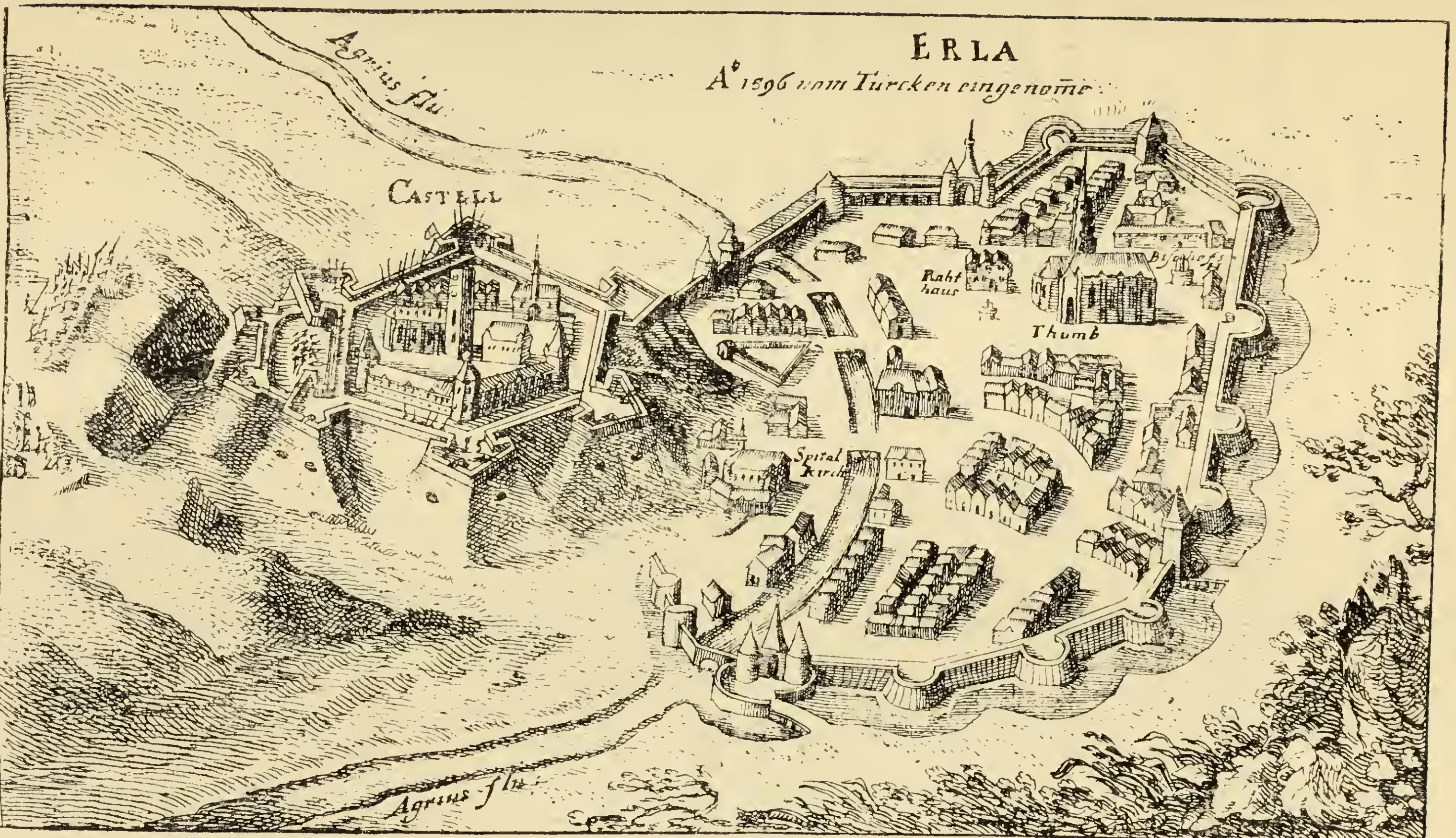
Valjon a szerkezet emez ép és egészséges alkotásának benyomása alatt, a mikor Kamber *Hamvivánt*, a Menethám király fiát, az ő jó urát olyan megható módon elsiratja, s a hűséges szolga, kinél hívebbet soha anya nem szült, utána való elkeserült viaskodásában elesik, kedves halállal ura mellé dűl, hogy holtan is mellette maradjon, — ki gondolna arra, hogy Menethám sohasem volt Syria királya, Hamviván az ő fia, és Kamber ennek szolgája? Menethám és Kamber előkelő persa vitézek voltak, a kik Ulemával, Tammas persa sach sógorával szöktek át Szulimánhoz. Később a magyar csatatereken harczoltak, 1552-ben Eger ellen; valamint Hamviván is, ki Belgrádban parancsolt.[1] Mind a hárman keresztyen fegyverektől vérzettek el, de nem a szigeti veszedelemben. Valjon ki gondolna arra, hogy *Halul*, a szultán mézes-szavú követe Demirhámmal, sohasem szerepelt Szigetben; hogy *Kayer* bég, a mamelukok fővezére, még a Szelim korában élt, ennélfogva már rég a húrik paradicsomában gyönyörködött,[2] hogy *Amirassen*, a bajkeverő, a ki Deli Vid páros viadalát Demirhámmal a legválságosabb ponton megakasztja, s ezzel Vid eltűnését és a Barbara kalandját okozza, ép úgy nem létezett, mint *Alderán*, az ördög-idéző, ki a végkifejlődésnél a sereg-számlában nem sejtetett végzetes hatal-

lak el soha az élet bajaiban, minél fogva halálodban is társad leszek, hogy a kiket a szeretet összekötött, a halál ne válaszsza el.» Ezzel ura férfiruhába öltözött feleségét fölfegyverezte s baloldalára állította. S az asszony a kirohanáskor a barbárokkal viaskodva esett el; előbb azonban férjét ölték meg, mert a harcz oly heves volt, hogy 300 ember közül élve alig jutott négy az ellenség kezébe. (165—166. ll.) Ez az adat történeti tényen, vagy igen elterjedt hagyományon alapulhat, bizonyítja a Lugossy-codex historiás éneke «az Szigetvárnak veszéséről», mely hasonlókép megemlékszik ez eseményről. THURY JÓZSEF (Irodalomtörténeti Közlemények. 1894. 291. l.) idézi belőle a következő sorokat:

Egy ifju vitéz a várban szorult vala,
Feleségét nem régön hozta vala. (36. v.)
«Inkább most egy lovat én alám adass.» (41. v.)
Láták törökök asszon vitézségét,
Forgódását és sok török elejtését,
Igen nézik szömélyének ű szépségét,
Csodálják mint embörnek vitézségét. (49. v.)
Akarnák, hogy elevenön megfognák,
De semmiképen meg nem foghaták,
Urával az törököt igen vágák.» (50. v.)

1 ISTVÁNFFI MIKLÓS: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 157. 220. ll. THURY JÓZSEF: Irodalomtörténeti Közlemények. 1894. 263—264. ll.

2 THURY JÓZSEF: Ugyanott. 264. l.

51. EGER VÁRA 1596-BAN.

mat mutat? Mindezek mégis, élők és nem-élők, történetiek és képzeletiek, lüktető vérrel és lobogó szenvedélylyel lihegnek, mozognak, cselekesznek, küzdenek, saját cselekvényökkel az egész cselekvény sodrának erejére tényleg befolynak.

Mit bizonyít mindez? Ismét és ismét azt, hogy a költő mennyire uralkodik az anyagán, mennyire avatott az alkotás legnehezebb titkaiban. A mi eposi czéljára alkalmas, a történelemből átveszi s a meddig alkalmas, híven követi; de még ilyen helyen, kezének ezzel a megkötésével sem veszti el egészen szabadságát, mert az eseményeket átteremti és a jellemeket megokolja. A mi eposi czéljának meg nem felel, módosítja, vagy Homeros, Vergilius és Tasso szerint leleménynyel pótolja: de mindég a legtudatosabb számítással és eredeti egyéniségének megőrzésével. Talán semmi sem hirdeti művészi tapintatát szebben és világosabban, mint az, hogy a magyar dolgoknak legfölebb egyes mozzanataiban vagy egyes vonásaira nézve tér el a történettől; csak egyetlen nyilvánvalóbb és szembeszökőbb változtatást tesz a Szulimán halálában; de azt is előszavában igazolni törekszik:* ellenben a török dolgok alkalmazásánál és elbeszélésénél szabadon ereszti képzeletét; eseményeket költ, hősöket teremt, a saját mondása szerint fabulákkal keveri a históriát. Szóval az epicai mese *magyar* részében *átlag* a történeti hűség érvényesül; s azt hiszszük, hogy épen a történeti hűség tiszteletéből, igazi finom érzékkel, osztja epicusunk a Deli Vid jelentős szerepét a szigeti kapitány oly hadnagyának, sőt talán közvitézének, kinek neve csak az epigrammjában öröklődik reánk, mert ha akár Alapi Gáspárnak, akár Farkasich Péternek, akár más előkelő birtokos nemesnek adja vala, kinek pályája Forgáchból vagy Istvánffiból ismeretes, élesen a köztuda-

* Groff Zrini Miklós : Adriai Tengernek Syrenája. 1651. 5. l.

lomba ütközik; az eposi mese *török* részében pedig *átlag* a költői szabadság uralkodik, mert ebbeli leleményeit semmi sem korlátozza; hiszen a közönségnek sem elegendő adata, sem elegendő hagyománya nincs, hogy bennök a képzeltet a valótól megkülönböztesse és különválaszsza. A költő ez eljárásában van a Szigeti Veszedelem ama sajátos hatásának titka, hogy annyi történeti eltérésnek és annyi leleménynek ellenére mégis a maga egészében *történelmileg* igaznak tetszik; hogy oly eszes iró is, mint Thúry József, megtévedhet és benne történetet kereshet.[1]

Mindezzel az elismeréssel természetesen nem állítjuk és nem állíthatjuk, hogy az epos szerkezetében apróbb hibák ne fordulnának elő. De az ilyen nagyszabású műben az *egész* alkotás *egysége* és *összhangja* tekintetéből kell az itéletet levezetni; már pedig fejtegetéseink meggyőző bizonyítékokkal erősítik, hogy az *egész* alkotás keretébe a részek természetes és szerves fejlődéssel kapcsolódnak, általok az érdek fokozatosan emelkedik és a végkifejlődésnél ragad meg a szivünk gyökeréig. Mert hova-tovább fokozódnak, — mondja Salamon Ferencz — a szenvedélyek, tisztul az erény, élénkebbé válik a küzdés, magasztosabbá a cselekvény, s a végső perczekben mintegy összekeveredik a menny, föld és pokol, hogy az erkölcsi fenség annál fényesebben diadalmaskodjék e mysthicus csatában.[2] De éppen az ilyen nagy-szabású műnél az apró fogyatkozások nem egyszer nem jönnek számba; a költő vagy nem csiszol eleget rajtok, hogy simán beilleszkedjenek, vagy elfeledkezik gondolni rájok, hiszen Homeros is szunyókál olykor; így a Szigeti Veszedelemben hasonlókép akadnak érdességek,

52. ALAPI GÁSPÁR ALÁIRÁSA.

1 SZILÁDY ÁRON: Irodalomtörténeti Közlemények. 1894. 134—135., 411. ll.
2 SALAMON FERENCZ: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 388. l.

egyenetlenségek, elnyújtott beszédek és értekező elmélkedések, általában hosszabb kitérések. Im, a siklósi harcz előtt, a mikor Mehmet és Szkender estve agg-szót kovácsolnak, a sátorba csak belép a pasa szép török dalnoka; a gyermeknek kezében gyöngyházas tassa, fején gyenge patyolatvég, vállán pedig bársony kaftány; — az ablak elé ülve lábát összehajtja, kobzát igazítja, s kobza pengése mellett hangos torokkal magasztalja ura szerencséjét, mely mindennap bővíti örömét: kikeletkor áldja zöld erdővel, fülemile énekkel, lassú víz-zúgással, nyáron cyprus árnyékkal, hűvös szellőkkel, szép sátorernyőkkel; őszszel megajándékozza sokféle gyümölcscsel, erdei vaddal és madárral, télen kárpótolja szép lángos tűzzel, megtartja hűségben és szeretetben az ő egyesét, a császárnál az ő nagy tisztességét és nagy becsületét; van azért mindene: jó lova, éles szablyája, szép szeretője, soha ki nem fogyható értéke. A Szerencse lábaihoz van kötve, el nem szabadulhat tőle. Az ének azonban, mely Vámbéry Ármin szerint valami horvát dalból fakad,* teljesen a helyére illik. A míg egyszerű és naiv, természetes és a szép török gyermek korához való hangjánál és belső szerkezetének kikerekedő voltánál fogva magában is értékes; még értékesebbé válik a hajnali eseménynyel való kapcsolatában. Milyen meglepő és csattanós az ellentét az ének dicsekvése és a harcz kimenetele közt, milyen hamar elfogyott a pasának soha el nem fogyható értéke, sőt a maga és fia élete is, annyira emlegetett hű szerencséje gyors elpártolásával; de éppen mindezt az ének magyarázza meg; mert az voltakép nem egyéb, mint a Mehmet jellemének szerencsés rajza. A következő ének megnyitójában a költő megint a Szerencséről elmélkedik; s bár ez elmélkedése tartalmilag magvas, személyi vonatkozásainál fogva érdekes: mégis szükségtelen és megoko-

* Dr. Ballagi Aladár: Irodalomtörténeti Közlemények. 1893. 524. l.

NICOLAVS ISTHVANFFII·S·CÆS M
SECRETARIVS
AETATIS SVAE XXXVI
ANNO DOMINI·M·D·LXXV

53. ISTVÁNFFI MIKLÓS ARCZKÉPE.

latlan; de legalább arra szolgál, hogy a költő a szigeti kapitány győzelmére visszanézve, epicai előlegezéssel megjósolja benne, hogy éppen e győzelemnek, mint a Szulimán kihivásának, következtében az ő feje is karófára kerűl, mikép később, a szigeti leventék megdicsőülésének rajzában e történeti tény megemlítésével ne kelljen nagy őse halálának fenségét csökkenteni.* S ezzel meg is elégszik: többé nem hozza fel. A Szerencse csalfaságáról és állhatatlanságáról azonban még egyszer megemlékszik. A mikor a szigeti vitézek diadalmas kitörései, az új- és ó-város elestével és a külső vár felgyújtásával megszűnnek és fenyegető bajaik megsokasodnak, a dolgok e fordulatából következtetve nyomatékosan figyelmeztet, hogy a Szerencse örökkön vándorol, semmiben sem örül úgy, mint a változásban; ha kinek javára szolgált, előbbi adományaiért később csalárdul megjátszsza. Lám, a szigetieknek eddig kedvezett; ezután pedig minden veszélyt és háborút fejökre zúdított. De a bátor szív nem csügged a gonosz szerencsében, sőt a veszedelem öregbülésével nő bátorsága, mint Zrinyi Miklósnak. Bár ilyen módon az elmélkedés az epos hőséhez vezet, s az általános igazságot az ő példájával bizonyítja: mind a mellett a cselekvény lendülete e pihenő nélkül csak nyert volna.

Az általános elmélkedések a Szigeti Veszedelemben még elégszer fel-feltűnnek: mint Arszlán kalandja közben a jó hadviselő józanságáról, Kerecsenyi László rászedetésénél a török hitének, adott szavának megbízhatatlanságáról, Szulimán szándékának Eger helyett Sziget ellen való megfordulásakor az emberi elhatározás ingatagságáról, Delimán fellobbanása és gyilkossága előtt az emberi bosszúság káros voltáról, s a Barbara vállalkozása és urával találkozása előtt istennek az emberek iránt való gondviseléséről. Bár

* Greksa Kázmér: A cisterci rend székesfejérvári katholikus főgymnasiumának Értesítője. 1890. 6. l.

ezek rend szerint rövidek, mégis csak kitérések. Nem tulajdoníthatók másnak, mint egyfelől Ariosto követésének, mert az ő szokása az éneket reflexión, többnyire valami játszian gúnyos reflexión kezdeni; másfelől a korabeli magyar tanító költészet hatásának, mely uralkodó áramlatával, különösen az erős vallásos szellem következtében áldozatot követelt. Költőnk azonban tapintatosan jár el az efféle elmélkedések beszövésével, mert az oktató elemek szárazsága az elbeszélés élénkségét sehol el nem nyomja, s mindég elfogadható alakban és alkalmas helyen adja. Vagy a cselekvényből vezeti le, mint tanulságot, például a részeges Arszlán kudarczából, hogy a jó hadviselő bor nélkül ellegyen, s a Kerecsenyi elveszéséből, hogy esztelen, ki hiszen a török hitinek; vagy a cselekvény elé illeszti, mint előkészítő átmenetet, például a mikor ismételve, az almási harcz után és a szigeti kiütések végezetével, a Szerencse állhatatlanságáról, Delimán gyilkossága előtt az emberi bosszúságról és Barbara derekas mersze előtt az isteni gondviselésről beszél. Ilyen esetben mindég az ének kezdetére teszi, mikor az érdek valamely cselekvény iránt, mint Arany János mondja, még nincs feszülőben, mikor az események rohama nem gátolja még a nyugodt körültekintést.* S a míg ezzel az eljárással elmélkedéseit a cselekvénynyel valamelyes kapcsolatba, bár laza kapcsolatba hozza, addig az ének kezdetén velök a szerkezetnek kevesebbet árt; így művészi érzéke és tudatossága még apró fogyatkozásaiban is kifejezésre jut.

Hasonlókép helyezi el költőnk diszítő leirásait. Egyéniségének és tehetségének megnyilatkozása módjára rendkívül jellemző, hogy külső leirásokban nem keresi az epos szépségeit. Míg egy Byron, — jegyzi meg Salamon Ferencz, — a legszebb leirásokat szenteli az ágyú hangjának,

* Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 126—127. ll.

füstjének, a tömegek nagyságának és tarkaságának, a tájak, reggelek, nappalok és éjek, a tenger és föld festőiségének; míg az újkori elbeszélő költészet ebben iparkodik kimutatni a képzelet erejét: Zrínyi keveset ad mindezekre. Vörösmarty hősköltemén yeinek egy énekében is több az ily festés, mint az ő egész eposában; sőt mestere, Tasso is bővebben használja fel hátterül és diszítményül.[1] Valóban, pazarúl bővebben: a Hajnal képe, Armida alakja, az éhhalál híre, a vihar, az éjjel, az aszály, az isten essője egymással váltakozva a legszinesebb leirások tárgyául szolgálnak. S hivatkozzunk-e a bűvös sajka útjára, a bűvös szekér levegő-járására, különösen pedig a bűvös erdő rejtelmes csodáira és a bűvös sziget káprázatos titkaira, melyek énekeken át a legváltozatosabb képekben ragyognak elénk.[2] Tasso nemcsak a természeti szépet lesi meg és festi le az olasz renaissance coloristáinak legmelegebb szineivel, de a természeti szép közepébe az érzéki szépet is oda állítja, legingerlőbb kaczérságában, legbujább kifejezésében, a déli képzelet dusálkodó fényes ecsetével. Ám az olasz nagy énekesnél ezek a leirások az eposi mesébe tartoznak, magyarázatok, megokolások, következményekkel járnak, vagy legalább a természet hangulata az emberek hangulatának visszatükrözésére szolgál és ezzel összefoly. Zrínyi külső leirások helyett lelki rajzokat ád: elbeszél, jellemez, cselekedtet. Önálló leirása csak kettő van, mind a kettő a szép piros hajnalról: rövidebb a hetedik és hosszabb a nyolczadik ének elején. Nincs más czéljok, mint a mi a Delimán és Cumilla önfeledt szerelmének s a Deli Vid és Barbara nemes ragaszkodásának, hogy a folytonos csatazaj közepette változatosságot és enyhületet nyújtsanak.

1 Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. Budapest, 1889. 359. l.

2 Torquato Tasso: La Gierusalemme liberata. A hajnal. iii. l. Armida alakja. iv. 75—94. Az éhhalál híre. v. 89. A vihar. vii. 115. Az éjjel. ix. 15. Az aszály. xiii. 54—67. Isten esője. xiii. 73. Az eső hatása. xiii. 74—88. stb.

Sokkal lazább és kifogásolhatóbb a Farkasich Péter halálának és magasztalásának az ének közepén minden összefüggés nélkül való elhelyezése. Létét nem magyarázza egyéb, mint hogy Istvánffi is Szulimán megérkezésével egyidejüleg említi meg. De menti legalább, hogy a szigeti kapitány beszéde a hősi halál érdeméről és az élet semmisségéről fokozza a lelkesedést és a veszély megvetését; hogy belőle az ő vezéri hálája és bajtársi szeretete egész melegen sugárzik ki, a mi viszont könnyen megérteti, hogy hadi népe oly hűséggel és tisztelettel csüng rajta. Ellenben az epos irása közben a kanizsai török muraközi támadásának följegyzése s a költő képzelt tengeri útjáról visszajöttekor üdvözlő barátainak felsorolása, bár kortörténetileg fölöttébb becses adalékok, mert nélkülök a Szigeti Veszedelem keletkezésének idejét meg sem határozhattuk volna, szerkezetileg mégis teljesen hibások, mert a cselekvénynyel semminemű vonatkozásban nem állanak. De az ilyen személyi viszonyok beékelése akár a cselekvény menetébe, akár a végkifeljődés bevezetésébe, nem épen példátlanok az epicában. Nem hivatkozunk Aranyra, a ki a *Toldi Szerelme* szövésében egyszerre megáll és leánya árvájának, *Piroskának* állít megható emléket; hanem hivatkozunk Tassóra, kinél az Esték családfájának történeti ismertetése, dicsőítő megéneklése hasonlókép az ő személyes vonatkozásából fakad: bár szerkezeti beillesztése kétségtelenül ügyesebb, mert jövendölés alakjában szól; azután hivatkozunk Ariostora, ki munkája utolsó énekének megnyitójában, az Őrjöngő Roland annyi kalandja után, szintén a maga tengeri útjából való megtéréséről és fogadó barátai örvendezéséről beszél.* Költőnk megemlékezése egyenesen ennek az úti rajznak behatása alatt készült. Vannak, tehát vannak a Szigeti Veszedelem

* Lodovico Ariosto: L'Orlando Furioso. XXXXVI. 1—20.

szerkezetében apró fogyatkozások: de ezek annyira jelentéktelenek, hogy az egész alkotás érdeméből keveset vesznek el. A maga nemében annyira kitűnő, annyira párja-ritkító az, hogy Arany János, a szerkezet nagy mestere, csak bámulni tud a költő ebbeli művészi tapintatán.[1]

Természetes, hogy Zrinyi ezt a művészi tapintatot és tudatosságot nem csupán a maga eredeti teremtő erejének köszönhette, hanem tanulmányainak, ízlése fejlesztésének is. Hisz a legnagyobb lángész sem mivelődhetik elszigetelten, a hazai és külföldi példányok ismerete nélkül. A költészet nemcsak művészet, az emberi szellem legnemesebb megnyilatkozása, hanem mesterség is, melynek műfaji alakjait, törvényeit, kezelésbeli fogásait és követeléseit el kell sajátítani. Zrínyi jól ismerte a világirodalom remekeit, hiszen könyvtára bizonysága szerint az Ilias és Odyssea latin fordításban, az Aeneis négyféle, az Orlando Furioso kétféle kiadásban megvolt nála,[2] és a Gierusalemme liberata is eleget forgott kezén. S valóban el kell ismernünk, hogy mestereitől sokat tanult, sőt az lenne feltünő nekünk, s az lett volna elitélendő a maga nemzedékének, ha műve örök példányaitól nagyon elüt. Mert az epopeiának Homértól kezdve Ariostóig és Tassóig, s utánok máig megvannak a maga sajátos törvényei és műfogásai, melyek a kezelés módjához tartoznak: így azokat Zrínyinek is figyelembe kellett vennie. Ilyen a föltét, a tartalomnak nehány sornyi összefoglalása, a segélyre hivás a Musához vagy Szűz Máriához, a költemény elkezdésekor vagy valamely vállalat megindításakor, a sereg-számla a kiválóbb hősök bemutatásával, a jövendő sejtetése későbbi események bekövetkező fordulatáról, az isteni beavatkozás közvetlen megnyilatkozásának be-

1 Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 135. l.

2 Kende Zsigmond: Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Bécs, 1893. 73., 77. ll.

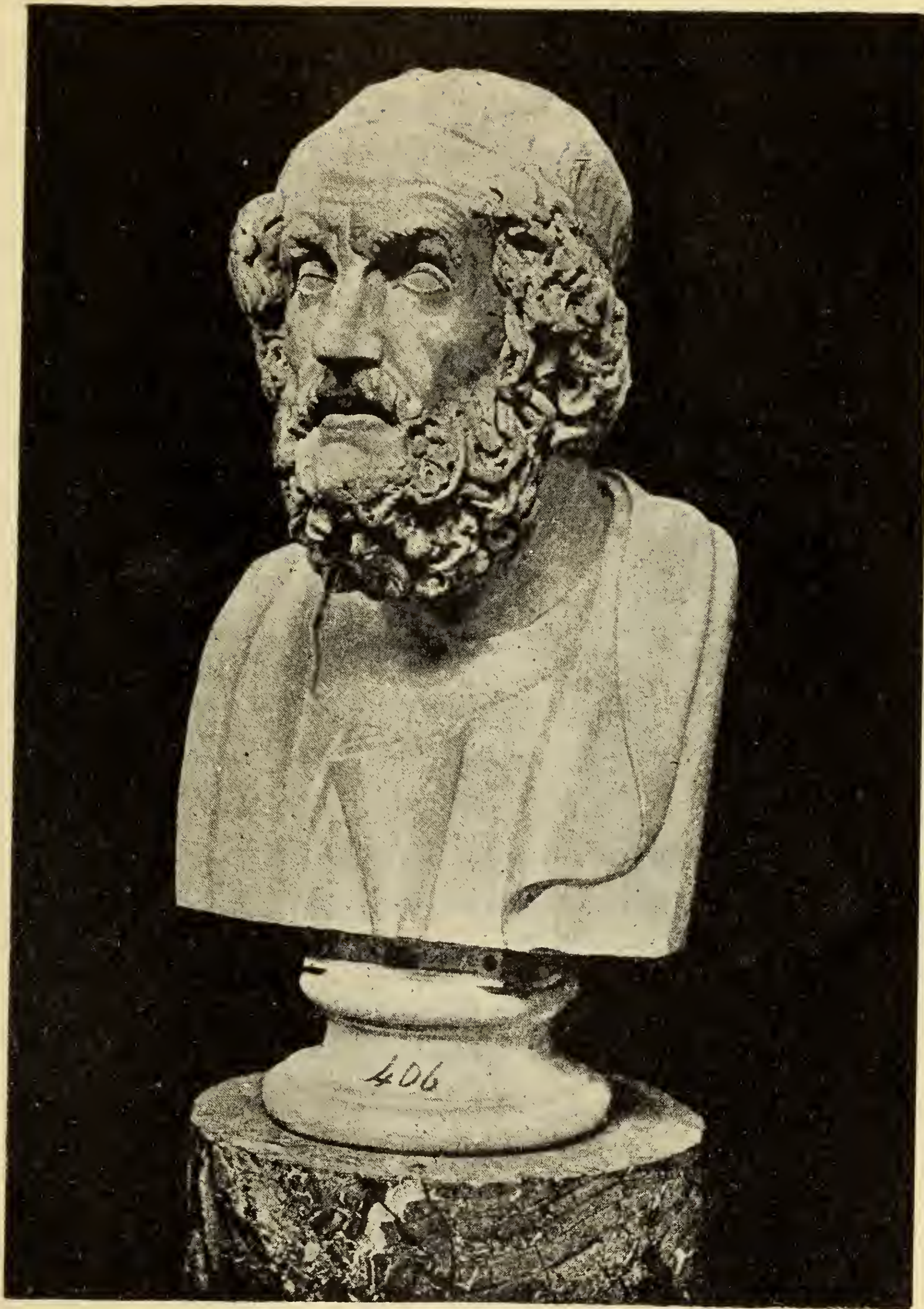
szövése, csodás hatásának meglepő feltűntetése, álmok, jelenések, jóslatok sűrű alkalmazása, megrontó hitetlenség vagy ijedtség felhasználása; sőt a mint már Arany kimutatja,* a cselekvény fordulatainak nem egy indítéka, a jellemek szinezésének is nem egy vonása szinte oly egyetemes és örökletes; például a párviadal, mely hitszegés miatt általános harczczá lesz, vagy éj miatt félbe szakad és máskor ér véget, kiváló hősnek az ellenség közé rekedése, hadi tanács villongása a béke és háború pártja közt, kihivó követség küldése, két jó barát közös vállalkozása, nagy vitéz megfutamodása s önmardosó szégyene, az ellenfelek személyes összeütközése előtt egymás sértegetése, valamely szeretett bajnok megbosszulására a holt teste fölött kerekedő harcz, életének megsiratása és eltemetése — mind olyan vonás, mely Homeros óta minden epicusban meg-megjelenik. Azért csak természetes, ha műfaji találkozások, kezelésbeli fogások, sőt irói behatások mutatkoznak a Szigeti Veszedelemben, mint mutatkoznak a Vergilius és Tasso művében. Hiszen ezek közül a legtöbb Homeros óta szinte kézről-kézre jut: Homerosról Vergiliusra, Vergiliusról Tassóra, Tassórul Zrínyire, inkább epicai tudásuk kitűntetésére, mint eredetiségök rovására; mint ugyanannak a dalnoki rendnek tagjai ugyanazokkal az eszközökkel, képekkel, hasonlatokkal és szólamokkal gyakorta élnek. A hősnek emésztő tűzként való pusztítása, kőszikla gyanánt az ellenére szakadása, vagy a veszedelemben megállása, a kiáltásnak és csatazajnak a magas égbe csapása, a harcznak rettenetes vérontásul emlegetése, a diadalra szomjas vitéznek az ellenség megpillantása örömében az oroszlánhoz, küzdelmében a rohanó vízárhoz, a maga haragjának tüzelésében a szarvait köszörülő bikához; az elesett leventének a szép violához, a lekaszált virágszálhoz s a ledült fához ha-

* ARANY JÁNOS: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 91—93. ll.

sonlítása és annyi más, Homerostól fogva az epicai költés közkincse, melyet Vergilius, Tasso és Zrínyi egyiránt elfogad és forgalomba hoz.

Valóban, Homeros az első költő, kinek hatása a Szigeti Veszedelemben megérezhető. Hatott Zrínyire Amirassen paripájának, a Karabulnak fogantatásában, mely teljesen az Erichthonius kanczáinak eredetére üt;[1] de könnyű száguldásukat, hogy a búzakalász tetején és a tenger széles hátán szabadon szökelltek, epicusunk később használja fel és más képpel szemlélteti. Szorosabban ragaszkodik Homeroshoz Vergilius, Ariosto, Tasso; s hatott reája a kadilesker madárjóslatában, mely lényegileg a török nép szokásával ellenkezik és Zrínyi valamely olvasmányában gyökerezik. De a kadilesker ép úgy a szigeti vállalat megindítása előtt jósol annak kimeneteléről, mint Khalkhas a trójai háború előtt; csak a jóslás módja és hitele más.[2] Ott a görög nagyok a jóslatot ujjongó riadalommal veszik, itt Szulimán a balsikert hitetlenül «megguggolja», saját magára épen kedvezőnek magyarázza; ott vérpikkelyű kigyó és veréb-fiak szerepelnek, itt juhok és madarak, mint az Aeneisben, Turnus testvérénél, Juturnánál. S hatott reája a két lókeltette éjjeli zavar alkalmazásában, mert ezek a lovak a Rhesos thrák király lovaira emlékeztetnek, de abban mégis különböznek, hogy Homerosnál ellopva, költőnknél elszabadulva okoznak öldöklő zajt; hogy ott Rhesos tizenkét jobbágyával az ellenség, Diomedes kardjától és az Odysseus közreműködésével vérzik el, s a thrákok éjjeli zendülése csak az ő elmenekülésök után riog;[3] itt ellenben a törökök egymást ölik és három ezren pusztulnak el, noha Zrínyi olyan messze, hogy onnan a madár sem jöhetne közéjök olyan hamar. Toldy hibáztatja e részlet átvételét

1 Szabó István: Homeros Iliasa. Pest, 1853. xx. 221—229.
2 Szabó István: Homeros Iliasa. Pest, 1853. 308—322.
3 *Ugyanaz:* Ugyanott. 465—525. ll.

54. HOMEROS.

is, elhelyezését is,[1] de téves szigorral; mert igaz ugyan, hogy külsőleg nem az epos cselekvényéből fejlik és fontosabb következmény nélkül marad; de annál erősebb a belső összefüggése és lélektani megokolása. Mert a madárjóslás rossz jeleit a megszállás baljövendőjéről közvetlen példában, cselekvény alakjában világítja meg. Hiszen mit várhat a szultán egész rengeteg seregétől a szigeti kapitány ellen, ha az egyedül csak a nevének hallatára is olyan fejvesztő rémülésbe esik! S a rémület ez eleven festése minél kiemelkedőbb helyen, ének végén áll: annál jelentősebb, mert annál hathatósabban veti előre sugarát a török hadak vereségére, megfutamodására és tömeges pusztulására. S Homeros hatott még Zrínyire a siklósi harcz és almási ütközet általános felfogásában, a személyes bátorság és vitézség rajzolásában, részint egyenesen, részint Vergilius és Tasso közvetítésével, mert csataképeinek szinezésében váltogatva használja őket. Mint a képiró, mondja Arany, hol egy, hol más színbe mártja ecsetét, hogy a festék öntudatos vegyítése által a kivánt hatást előidézze: úgy kölcsönzi ő vonásait majd innen, majd onnan, az átvettet néhol elevenebbé, néhol meg bágyadtabbá tevén és saját erős egyéniségébe annyira felolvasztván, hogy a mit átvesz, *az* és *mégsem az*.[2] Mert a maga alakitása és hadi tapasztalása adja meg voltaképp a csataképek czélzatát, hangulatát, egymás mellett való sorozatát és egymással összefüggését. S Homeros hatott Zrinyire a Deli Vid és Demirhám páros viadalának, főleg a hitszegés okozta félbeszakításának leirásában.[3] Hiszen Pandaros is kilőtt nyilával ép úgy megakasztja a Menelaos és Paris személyes mérkőzésének kimenetelét, ép úgy megszegi az egyezséget és felidézi a zavart, mint

1 Toldy Ferencz: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Pest, 1867. 237. l.

2 Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 150—151. ll.

3 Szabó István: Homeros Iliasa. Pest, 1853. 94—126. ll.

Amirassen a maga közbecsapásával: de Vergilius, Ariosto és Tasso még hívebben követi az Ilias örökifjú dalnokát; mert a hogy Pandaros nem magától, hanem a Laodokos képében megjelenő Athenæ istenasszony tanácsára lő; azonkép nálok sem közvetitő nélkül repül el az orozkodó nyil: Vergiliusnál a Juturna egyenes izgatására, Ariostonál a Rodononte képében alakoskodó bűbájos Melissa biztatására és Tassonál a Clorinda mássát viselő sátán rábeszélésére. Amirassen ellenben önként cselekszik, szabad elhatározással és teljes felelősséggel. Csodás beavatkozások helyett az ő jelenetében az emberi szenvedélyek forrnak és kavarognak, s természetes és emberi következményekkel járnak.

55. VERGILIUS ARCZKÉPE.

Homeroson kívül Vergiliust nevezi még költőnk mesterének a maga előszavában. S csakugyan nemcsak vonásokat és indítékokat tanul el tőle, de eseményeket és alakokat is rajzol utána. Igy Mehmet fia, Rézmán nyilván a Mesentius fiának, Laususnak képére üt, ki apjostul hasonlókép az ellenség vezérének, Aeneasnak kezétől esik el:* de az apához való viszonyuk, a csatabeli helyzetök és haláluk fölöttébb különbözik: Rézmán az apja oktalanságából elhagyatva jut Zrínyi Miklóssal szemközt, Lausus pedig gyermeki szeretetből sebesült atyja helyét váltja fel Aeneas ellenében; Mehmet elkeserült fájdalmában bosszútól lihegve rohan a veszedelembe, Mesentius meg önmardosó bánatában maga is elenyészni kiván. Tulajdonkép csak az esemény magva egyezik, de a jellemek és körülmények elté-

* P. Vergilius Maro *Aeneise.* x. 762—998.

résénél fogva a részletek egészen mások. Jobban hasonlít a Cserey Pál könyörgése és váltság-ajánlása, melyet a kegyetlen Ibrahim előtt teszen, a Magus jelenetéhez.[1] Magus is ezüstöt, aranyat kinál élte fejében Aeneasnak, mint Cserey; s ez ép olyan módon felel, hogy Turnus a váltságot a Pallas letiprásával eltörlötte, mint Ibrahim, hogy Zrínyi a békét a pasa és fia levágásával elrontotta. De Cserey előbb vitézül harczolt, míg Magus a repülő kópja elől csellel lebukva és gyáván Aeneas lábához omlik, úgy könyörög. A Cserey jóslása meg az Orodes jövendölésének mássa, ki ép úgy előre megjelenti a Mesentius halálát,[2] mint Hector az Achilleusét vagy Patroklos a Hectorét; mert Vergilius legalább annyira a Homeros rajza után hímez, mint a mi költőnk a Vergiliusé után. A szigeti kapitány beszéde György fiához az Aeneas beszédére emlékeztet, melyet a végső harczba készülődésekor Ascaniushoz intéz, hogy tőle tanuljon erényt, másoktól szerencsét, s ha érettebb korra jut, ősei példája szerint vitézkedjék:[3] de a Zrínyi tanácsa szebb és meghatóbb, mert utolsó intésül a hazához való hűséget és isten iránt való kötelességét is lelkébe vési; hiszen csak ez ád neki erőt a török pogányon, a mivel megmutathatja, hogy kemény sastól galambbá nem fajzott. Ő az égben is könyörögni fog érette, hogy ereje bővüljön, istennek szolgáljon és kevés idő mulva viszontláthassa. A György harczi hevülése meg a fiatal Turnus harczba kivánkozásához hasonlít, mitől reménybeli apósa, Latinus király, visszatartani kivánja,[4] mint Györgyöt a saját atyja: de ennek válasza sokkal nyomósabb és találóbb, mikor egyenesen sas-származásával és a Zrínyi-név becsületével okolja meg szándékát; valamint az apa érvelése is sokkal mélyebb és gyöngédebb, mint a Latinus királyé, a ki a folytonos vereséget és az elestéből reáháramló felelőssé-

1 *Aeneis.* X. 521—534.
2 *Aeneis.* 739—742.
3 *Aeneis.* XII. 435—440.
4 *Aeneis.* XII. 10—45.

get emlegeti;[1] míg Zrínyi nagyszivű gyermekét azzal csillapítja, hogy édes ugyan a tisztesség gondolatja, de csak a maga idejében kell követni; mert nem jó a virágot időtlenül leszakasztani és nem szabad a lélekkel, mely istené, kedve szerint sáfárkodni; most még halálával nem használna, tartsa meg magát szegény romlott hazánk nagyobb szükségére. A Deli Vid és Hamviván találkozása s összecsapása pedig részint az Aeneas és Turnus, részint a Turnus és Pallas küzdelmével vethető össze; Hamviván dárdájának eldobása után fegyvertelen kézzel ép úgy megfut és szélnél könnyebben szalad Vid elől, mint Turnus tört kardjával Aeneas elől;[2] s ez ép úgy űzőbe veszi ellenét, mint amaz. S Turnus Pallasra szinte oly erővel csap, mint Vid Hamvivánra, mert kelevézze annak oly sok vaslemezzel, annyi rézlappal és annyi bikabőrrel bevont paizsát áttöri, sőt testébe hatol;[3] de a mi költőnk elbeszélése mégis élénkebb és szemléletesebb. A magyar levente kemény dárdájának lökésével egyszerre szaggatja szét ellenfelének aczélos paizsát, töri porrá az övén levő nagy kerek követ és szegezi földbe a szerencsétlen Hamvivánt, majd lábbal megtapodja, mint Turnus az elesett Pallast;[4] és gúnyosan megméreti vele a földet, mint ez a megölt Dolonnal.[5] S még aztán is mint fene oroszlán áldozatának kínlódásában gyönyörködik s haragját fölötte kevélyen jártatja; s a mint ott áll és ellenségre les, kezében rettenetes dárdája messziről jól látszik, mint nagy sugár tölgyszál vagy egyenes kőfal. Nem csoda, ha egymaga egész hadfelhőt föltart, hogy Kurd aga, Zizim és Kamber egymás után elhullanak miatta; nem csoda, hogy visszavonultában a törökök utána nem mennek, sőt inkább, hogy kiment közűlök, örülnek. Az Almáson keresztül úszása és

1 *Aeneis.* XII. 10—45.
2 *Aeneis.* XII. 729—785.
3 *Aeneis.* X. 479—485.
4 *Aeneis.* X. 495.
5 *Aeneis.* XII. 359—361.

övéihez megérkezése szintén az Aeneis után készült: Turnus is ekként tér vissza a trójaiak közül.* A magyar vers csak a latin átdolgozásának tetszik; de mégis közvetlenebb és kifejezőbb, különösen a második fogalmazásában. A leghivebben ragaszkodik költőnk Vergiliushoz a Radivoj és Juranich követségének történetében, mely a Nisus és Euryalus követségének lefolyásával egészen párhuzamosan halad. Nisus és Euryalus az ellenség-megszállta vár kapuja fölött ép úgy őrt állanak, mint a szigeti kapitány kedves vajdái, Nisus ép úgy felgyujtja fiatalabb társa szivét, kinél szebb Aeneas vitézei közt nem volt, mint Radivoj a Juranichét, kinél szebb ifjat soha a nap szeme a világon nem láthat; ezek ép úgy együtt mennek bejelenteni Ascaniashoz, hogy távollevő urokat, Aeneast fölkeresik és értesitik a vár szorongatott állapotáról, hiszen jól ismerik a vidéket vadászó bolyongásaikból, mint azok együtt jelentkeznek Zrínyi előtt, hogy hírt visznek Miksának, a magyar királynak, Sziget elhagyatott helyzetéről, mert a föld csinyját jól tudják az untalan vadászatból; s Ascaniushoz ép úgy az öregebb Nisus beszél, mint Zrínyihez az öregebb Radivoj; s az ősz Aletes ép úgy könyek közt hálálkodik önfeláldozó készségökön az isteneknek, kiktől örökké függ Trója sorsa, mint Zrínyi könyhullatva mond hálát a hatalmas istennek, ki nem akarja elveszteni a szigetieket, azért adott közibök ily erős sziveket; Ascanius ép úgy ajándékokat igér az önkéntes követeknek, mint ez, s Nisus- és Euryalusnak ép úgy elég jutalom a jó hír, tettök dicsősége, mint Radivojnak és Juranichnak, csak abban van köztök különbség, hogy Euryalus mégis kér egyet Ascaniustól, fölötte ajándékainak, mikép szegény öreg anyját vegye gyámolitásába; a dardán leventéket elutazásukkor társaik ép úgy megajándékozzák, mint Deli Vid a vajdákat; s azok

* P. Vergilius Naso *Aeneise:* IX. 815—819.

56. MIKSA KIRÁLY ARCZKÉPE.

ép úgy éjszakán, loppal mennek át az ellenséges táboron, mint ezek, s Nisus ép úgy megöli a jós Rhamnest, mint Juranich a jövendölő kadileskert, s Euryalus annak vértjét, kardja sárarany örvét ép úgy magával viszi, mint Juranich ennek sátrából a török alkoránt; s azok vitézkedések után a táborból letérve, hősi merényöknek és egymásért való szeretetöknek ép úgy áldozatai lesznek, mint ezek.[1] Ám e szándékos utánzás mellett is, a mi amaz idő irodalmi divatához tartozott, a költő egyéniségénél és a szigeti kapitány helyzeténél fogva a két követség indítékai és színei közt számos eltérő vonás akad, a mi épen a jellemzés lényegébe vág. Nisus azért kél Aeneas fölkeresésére, mert a nép és atyák mielőbb honn látni kivánják,[2] tehát bajtársi készségből; Radivoj ellenben azért ajánlkozik követül a magyar királyhoz, mert *jó* urát a híradás miatt nagy gondban látja, tehát a *jó* urához való szerető hűségből. Nisus azzal akarja lebeszélni Euryalust a csatlakozásról, hogy legalább legyen, a ki eltemesse és a távol nyugovónak hantot emeljen, ha elesnék;[3] Radivoj pedig azzal, hogy legyen, a ki eltemesse, vagy rabságos életét sarczon a *török fogságból* kiváltsa; az Aeneisben a vezér a váron kívül szövetségszerző körúton mulatoz, a szigeti kapitány ellenben az övéi közt, legelső a gondos vigyázásban; Ascanius Nisusnak két metszett ezüst serleget, két tripost, két talentumnyi aranyat és egy remek ó-kancsót ajánl; sőt *ha* Itáliát elfoglalják és *ha* Turnust legyőzik, ennek lovát, vértjét és piroslö sisakforgóját is; Euryalusnak pedig azt igéri, hogy harczaiban bajtársul, dicsőségében osztályosul fogadja;[4] míg a szigeti kapitány ajándékul a kincsen, 600—600 aranyon kívül Radivojnak a megölt Mehmet türkízes kardját olyan lófékkel egyetemben és Juranichnak a szép varasdi mezőn elesett Gyáfer arany sisakját, tehát csak olyas-

1 *Aeneis.* IX. 176—444.
2 *Aeneis.* IX. 192.
3 *Aeneis.* IX. 213—215.
4 *Aeneis.* IX. 257—302.

miket osztogat, a mik már birtokában vannak, s a mik magyar vitézeket legszebben ékesítnek: török fegyvereket. S a mellett a magyar vitézek merész kalandjokban nem ragadoznak, gyűjtésre nem gondolnak, Radivoj csak egy aranyos kézíjat választ fegyverül és Juranich csak az alkoránt viszi magával próbája jeleként: egész lelkük a dicsőségszomjban ég; míg a dardán levente, Euryalus, magára veszi Rhamnes vértjét, elemeli kardjának sárarany örvét és fölveszi a Messapus ékes forgójú sisakját,[1] s úgy siet ki a biztonságba öregebb társával, a ki valószinűleg tapasztalásból megtanulta, hogy alkalmatlan útra a fölösleges teher; Nisus és Euryalus azonban ép oly kevéssé menekülnek meg, mint a szigeti vajdák; de kiemelésre méltó, hogy azokat *véletlenül* Volscens, a Turnusnak *hírhozó* királyi csapat vezére veszi észre, hogy Euryalus a zsákmány miatt nem futhat elég gyorsan, s ezzel lesz a maga és társa halálának okozója; míg a vajdákat sokkal természetesebben Idriz Zagatár, a tábor körül *őrjáró* sereg parancsnoka fedezi föl. Juranich a gyöngébb voltánál fogva marad el, s így idézi elő a maga és társa vesztét; aztán ott a vezér reájok kiált, a mivel csak felijeszti és sietteti őket, itt pedig az első őrjáró «kimszi, kimszi»-je társainak szól, figyelmeztetésül és intésül szolgál; ott a hírhozó csapat a menekülők után a vadon felhajtására iramodik, s valóságos vadászattal mindenütt elejbök kerül;[2] itt az elmaradt Juranichot a tatárok egyszerűen közreveszik és Radivojt nem üldözik. Lehetetlen nem éreznünk mindebben a mi költőnk művészi tapintatát és önálló alakítását. A történet vége meg, Radivojnak a Deli Vid álmában való megjelenése Vergilius más helyéről van ide szőve; onnan, a hol Aeneasnak Hector árnya feltűnik, a mint egykor a porban meghurczolták, könyezve, vériszapos testtel s duzzadt, szíjtörte bokákkal;[3]

1 P. Vergilius Naso *Aeneise:* IX. 359—366.

2 *Aeneis.* IX. 367—386.

3 *Aeneis.* II. 268—280.

de a két álom czélja egészen más; Vergilius Aeneas Trójából való eltávozásának sürgetésére használja, míg Radivoj a Szigeti Veszedelemben a Deli Vid és Zrínyi Miklós közeli vértanúságát jelenti meg.

Vergilius ez eljárása különben, mint a Nisus és Euryalus egész követségének sok részlete Homeros tanulmányára mutat. Mert ha önálló csapáson indul is el, később a Diomedes és Odysseus vállalkozása lebeg előtte;[1] általában mégis annyira az eredeti erejével hat, hogy Ariosto és Tasso sem menekül bűvös befolyása alól; az a Cloridano és Medoro, ez a Clorinda és Argante merész tettének elbeszélésében nyomról-nyomra követi.[2] Aztán Delimánnak vitézkedése és bennrekedése a szigeti várban, fölöttébb hasonlít a Turnus viselkedéséhez, ki a trójaiak közt egymaga marad, s nagy öldöklés után lépésről-lépésre hátrál, sőt kétszer visszafordul és a zavart ellent kétszer veri vissza a faltól;[3] végre csak kiért és a folyóba ugrott, mely lágy hullámain társaihoz átszállította; de a merész tatár szertelen erejének feltüntetése, a mint a lótehernyi vaslakatot ököllel leüti s a kaput lábbal berúgja, úgy ballag ki és ússza át az árkot, sokkal megkapóbb és hathatósabb. A Barbara alakjához is valószinűleg a Vergilius Camillája, a dús Metabus fejedelem leánya, szolgáltatta a gondolatot; de a Tasso vérre sivó Clorindája és hősködő Gildippéje sokkal jobban hasonlít hozzája, mert ez is csak vadban és hadban gyönyörködött.[4] Barbara egészen asszony, szerető feleség, a ki csak a végső szükségben, ura megmentése végett öl: de legottan csak *szóval* akar győzni és a Deli Vid oltalmára szorul; csak az ő segítségével szabadul meg.

S költőnk Homeros és Vergilius mellett sok okulással

1 Szabó István: Homeros Iliasa. Pest, 1853. 240—579.

2 Torquato Tasso: La Gierusalemme liberata. XII. 3—67. Lodovico Ariosto: L'Orlando Furioso. XVIII. 165—192.

3 P. Vergilius Naso *Aeneise:* IX. 756—818.

4 P. Vergilius Naso: *Aeneis.* VII. 803—818. XI. 498—866.

ARIOSTO.

Palma il Vecchio után.

olvassa még az újabb olasz elbeszélőket. Hatott reája *Ariosto*, az elmélkedések elhelyezésében és a harmadik ének befejezésében; de legtöbbet tanult *Tassotól*, az ő legközvetlenebb mesterétől. A csodásság kezelésén és a mese szövésén kívül befolyása alatt áll a részletekben is: több helyen egyenesen utána alakít. Az első sereg-számlában ép olyan módon említi meg *Delimán* vonzalmát *Cumillához*, mint Tasso a *Tankréd* szerelmét, mely miatt olthatatlan lánggal, reménytelenül ég:[1] de a vitéz tatár érzése a keresztyén lovagénál természetesebb, mert a Szulimán leánya szép és nőies teremtés, buja érzéki mámorában is vonzóbb *Clorindánál*, a ki Arganton kívül az Aladin király legrettenthetetlenebb *katonája*. Örökkön vérre liheg s vértől piroslik. A siklósi harcz végén *Ibrahim*, pécsi olaj-bég ép úgy tűnik elénk, fél sisakkal, fél szablyával, paizsán száz likkal és száz kópjadarabbal, portól és keresztyén vértől lustosan, mint Jeruzsálem megvétele után *Altomoro*, a persa herczeg, kinek fél sisak fejében, fél kard a kezében, ki vértől borítva védekezik száz lándzsa ellenében; s ép úgy adja meg magát Zrínyi Miklósnak a neve hallatára, mint ez Godfrédnak a felszólítására:[2] de már Arany János megjegyezte, hogy a mi költőnk rajza drámaibb és erősebb. Altomoro a csonka vasat Godfréd kezébe adja, Ibrahim elhajítja. Mint fegyver úgy sem ér semmit, nem védelem annak, a ki hordja, s nem tisztesség annak, a ki adja. E mellett a végső lemondás fájdalmát sokkal hősiesebben fejezi ki, mint ha kezébe adná. A mi az elhajításban keserűnek és daczosnak tetszik, szépen kiengeszteli az olaj-bég azzal, hogy térdéhez fut a nagy grófnak.[3] A szultán követsége Szigetvár megadása ügyében az egyiptomi király követségének felel meg, még a két küldött ellen-

1 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. I. 46—48.

2 T. Tasso: Ugyanott. XX. 140—141.

3 Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 171. l.

tétes jelleme tekintetében is; *Halul* csak az *Alet*, *Demirhám* csak az *Argant* más neve.* Alet ép oly mézes szavakkal hizeleg Godfrédnak, mint Halul Zrínyinek; békességet és barátságot ajánl királya nevében, ki hősi erényének tisztelője, s ha már hitben nem lehet, szeretetben óhajtana vele egyesülni; magasztalva ismeri el és emlegeti, hogy Godfréd kis idő alatt nagy dolgokat csinált, hogy tetőpontján áll már dicsősége, melyet esztelenség volna koczkára tennie, mert a szerencse változik s a fölkelt Ázsia összes népei, egyesült hadai ellen mindent elveszíthet, ha előbb egyenként, elszórtan meg is győzte őket; sőt Alet ép olyan hideg, megvető gúnynyal érvel még a csalárd szövetségessel is, mint Halul, csakhogy ő az álnok és áruló görögre hivatkozik, míg ez természetesen a németnek a magyarhoz való gonosz akaratját, kaján gyűlölségét, szándékos rák-hátonjárását és elkésését hordja fel, mint a mikkel őtet is nem segíteni, hanem elveszíteni akarja. S Argante ép oly féktelen és tiszteletlen, mint Demirhám, s ölbe kapott palástja két szárnyából ép oly röviden és kereken kinálja a háborút vagy békét, mint ez. S a Zrínyi válasza is egészen a Godfréd válaszára, s a szigeti leventék zendülése a keresztes fővezér hadi népének felzúdulására emlékeztet. De a két főhős szavában mégis rendkívül jellemző különbség van: Godfréd a kereszt harczosa, a kinek czélja a szent sír elfoglalása, s azonnal kész az egyiptomi királylyal barátságra és frigyre lépni, mihelyt Judea sorsába nem avatkozik bele; Zrínyi azonban keresztyén vitéz *és magyar hazafi*, ki csak oly feltétel alatt lehet (s akkor is csak talán) a szultán barátja, ha a magyarnak birtokát visszaadja és más keresztyén tulajdonát többé nem kivánja. S vallásosságának és hazafiságának eme kettős indítékából beszédében mennyi finom elütő és egyénítő vonás akad! A szigeti kapitány búcsúztatója a siklósi

* T. Tasso: La Gierusalemme liberata. II. 58—87. 90.

harczban elesettek fölött, kiket egy díván-szőnyegre kiteríttet és siratója Farkasich Péter «kimeneteléről», ki régi betegségben halt meg, foganásában egyiránt a Tasso hatására vall. Godfréd a magas ravatalra helyezett *Dudo* felett hasonlókép kesereg: Dudo mint szent keresztyén élt, s mint szent levente halt meg; meghalt itt a földön és élni fog az égben, hol jó tettei fejében korona és pálma várja. Tehát nem őtet kell siratni, hanem a megmaradtakat, kiknek társa volt a harczban és oltalmazója lesz a mennyben: óh, nehéz bajokban legyen segedelmök![1] Buillon e beszéde azonban egészen papos, míg a szigeti kapitány mindkét megemlékezése vitéznek és vezérnek ajkára illik. Az elsőben irígyli az elesetteket, kik hitökért és hazájokért omoltak el, minél fogva most istennek jobb kezén ülnek, közöttük, a kiknek vére őket, a megmaradtakat, dicsőíti meg, ő is örömest feküdnék: de vigasztalja a reménység, hogy, bár hosszabb út és megkisértés után, egyesülni fog vélök s meglátják egymást a mennyországban. A másodikban pedig, melynek megható előzménye a Farkasich Péter szerető bucsúzása társaitól, az élet semmisségével szemben a hadi érdemet, mint jószágos cselekedetet, magasztalja; csak ez az egy daczol az idővel, mert fenmarad a koporsó után, s halhatatlan voltánál fogva mindenkor megújul. Farkasich neve és cselekedete meggyőzte a halált; a hazáért kapott sebeit az angyalok gyönyörködve nézik és a hazáért ontott vérét a szentek örök boldogsággal fizetik. Mennyivel fölemelőbb és gyújtóbb érzéseket kelthetnek ezek a megemlékezések a harczosok szivében, mint a Godfréd beszéde! A *Demirhám* bosszúfogadása az *Argant* esküjére emlékeztet,[2] a *Rustán* gúnyos szemrehányása meg Delimánnal szemközt nagyon hasonlít a *Gernánd* gyalázkodásához Rinaldo ellen, véres kimenetelével

1 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. III. 67—70.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. XII. 104.

együtt.[1] A nagy zajra Godfréd ép úgy jelen meg a színhelyen, mint Szuliman a nagy zendülésre; s Arnold, a megboldogult barátja, épen olyan módon gyújtogatja a vezér lobbant szivét, hogy a tettesnek meg kell halni, mert különben, ha kegyelmet kap, példáját követi valamennyi, mint Kassum Kapigi basa, a meggyilkolt hive a Szulimánét, hogy uraság s kegyelem mind haszontalanok, ha becsület s félelem nem lesz oszlopuk, mert másképp még a császár feje is veszedelemben forog; s Tankréd ép azzal csitítja Godfrédot, hogy fontolóra kell venni azt is: Rinaldo ki és mi; mert egyenlő mértékkel nem mérhet mindenkinek, más-más rangban más a büntetés; csupán egyenlők közt láthat egyenlőkép igaz törvényt; a mivel Demirhám érvel a Szulimán csillapítására, hogy most jusson eszébe: Delimán kicsoda, mert országló embernek nem egy a büntetés, ha mind egy is a bűn; különböző mértékelés kell minden dologban, mert néhol ártalmasabb a büntetés, mint a gyenge megintés. S Godfréd ép úgy felel Tankrédnak, mint Szulimán Demirhámnak, hogy roszul tanácsolt, hogy micsoda hatalom az, a mely nem teljes, melynek csak az alj-nép s más nem engedelmes? Rinaldo a Godfréd haragjának hallatára ép úgy véres tragédiát készül eljátszani, mint a hogy Delimán a császár haragjának hírére csodatragédiát forgat elméjében: de aztán Rinaldo a Tankréd rábeszélésére kitér a vezér elől, mint Delimán Halul kérlelésére Szulimán elől; mind a kettő elbujdosik a táborból, barátjaik abbeli igérete mellett, hogy később módot keresnek visszahivására. Sőt visszahivatásukat is egyképpen tábori zavar, a hadi nép zendülése előzi meg; Godfréd ép oly figyelemmel van arra, hogy visszahivatásával a törvény és tisztesség csorbát ne szenvedjen;[2] mint a mily aggoda-

1 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. v. 26—52. Jánosi Gusztáv: A Megszabadított Jeruzsálem. Budapest, 1893. i. k. 139—143. l.
2 T. Tasso: Ugyanott. xix. 15—16.

lommal őrködik Szulimán azon, hogy ezzel a fordulattal méltósága meg ne kisebbüljön. De a hasonlóságnak ellenére a két esemény mégis számos részletében különbözik. A gyilkosság Tassonál az elsőség keresésének versengéséből, költőnknél a kijátszott szerelem bosszújából ered; ott Godfréd, itt Szulimán alapjában más jellem, a mi a színezésben kifejezésre jut; ott Rinaldót csodás úton, csodás eszközökkel keresik fel,[1] itt természetes módon, a szultán engesztelődésével és leánya kezének oda igérésével hozzák vissza; ott Rinaldo a szerelemtől menekszik, itt szerelmével együtt indul meg. A *Delimán* és *Cumilla* szerelme különben a *Rinaldo* és *Armida* viszonyának sugallásából fakadt: de lényegére és természetére nézve teljesen elüt tőle. Armida voltaképp újabb Kirke, bűbájos erővel és hatalommal, a ki bűvös kötelékébe keríti és fogva tartja a keresztyén bajnokot;[2] s ez nála ép annyira elernyed és elasszonyosodik, mint Herakles Omphale lábainál; Cumilla nem egyéb, mint egy szép menyecske, ki a fiatal tatár szivét megkötözi, reménytelenül elveszett boldogságát visszahozza, érzéki mámorával mámorba ringatja, de őszinte hév ragaszkodásában még atyjától, annak cselvetésétől is félti. Delimán férfias és vitézi önérzetét a legittasabb boldogságban is megtartja; s bár szive úgy ég, mint a kénkő, nem a maga szenvedélyére és a Cumilla marasztalására hallgat, hanem a tisztességre, visszaindul véle dicsőséget, hírvirágot szerezni, hogy azzal még inkább kiérdemelje. S a mikor Cumilla a sárkányvértől megmérgezett szomak vizének áldozatul esik, szertelen ereje és féktelen bánata egész nagyságában kitör; nem kiált, de ordít, fegyverét elhányja, ruháját szaggatja, meztelen a fákat tövestül rángatja; két nap, két éjjel így jár az erdőkön, a kit előtalál, öli-rontja. A *Deli Vid* és *Demirhám* páros viadalának első jelenete

1 T. TASSO: La Gierusalemme liberata. XIV. 27—79. XV. 1—66.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. XVII. 17—69.

a *Tankréd* és *Argante* személyes mérkőzésének első jelenetére emlékeztet:[1] de egészen más az inditéka és más a színezése. Argante vitézi kedvtelésből, dicsőségkeresésből hivatja ki a keresztes táborból a legbátrabbat, vagy ha tetszik, a legbátrabbakat lovagi bajra állani, azzal a föltétellel, hogy a legyőzött a győztesnek rabja legyen. Tankréd az egész tábor kitüntető megegyezésével veszi föl a küzdelmet a vakmerő cserkesz ellen: de a mikor a sík mezőre kiáll és a felügyelő Clorindát megpillantja, szerelmére feledkezve elandalog, minél fogva a fiatal *Ottó* ütközik előbb össze Arganttal, s Tankréd csak annak halálára és eltaposására eszmél és robban haraggal kegyetlen ellenfelére. S aztán vívnak csodás ügyességgel és bámulatos kitartással az éj leereszkedéséig; mire hírnökök lépnek elő, a küzdő feleket elválasztják s ezek az új viaskodásra megesküsznek és a bajmesterek a határnapot kitűzik. Tassonál ez a bajvívás, a mint látszik, *lovagjáték*, a megfelelő hivatalos személyekkel; költőnknél ellenben *csatabeli* küzdés, minden színi diszítés nélkül. Demirhámnak itt nem kell hírnök, elég kihívás számára a Hamviván halála, s a mikor a felismert Vidra reáront, éppen e miatt haraggal és dühösséggel nagyobb; s a mikor az éj leszálltakor bosszúja még kielégítetlenül zihál, maga szólítja fel a keresztyén vitézt a halálos baj folytatására. Deli Vid megalkuszik véle, bár nincs módjában biztosan tudnia kijövetelét, mert az ő útja föltétlenül a vezér rendelkezésétől és engedélyétől függ. A viadalnak folytatása Tankréd és Argante megállapított újabb mérkőzésének felelne meg, ha Tankréd a keresztesek laza fegyelmében a táborból nyomtalanul el nem tünt volna és helyébe nem *Rajmondo*, a tisztes öreg állna ki.[2] A hírnök felhívása és a hitszegés bekövetkezése közös: de harczuk minden egyéb lényeges inditékában különbözik. Vid

1 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. VI 18—53.
2 *Ugyanaz*: Ugyanott. VII. 56—122.

lekötött szava folytán, de csak a szigeti kapitány engedélyével indul meg Sahmán emlékeztetésére, Rajmondo kényszerűségből, a sereg becsületének megmentésére öltözik fegyverbe, de sorshúzás révén vív meg Arganttal. Az ő kemény közdelmükbe az ég és pokol beleelegyedik, míg a Vid és Demirhán viaskodása ádáz ugyan, de végig *emberi* marad. Párbajuk befejező jelenete a Tankréd és Argante egymásra találásának és halálos tusájának jelenetéhez hasonlít:[1] Demirhám ép úgy vádolja Videt, hogy elbújt, mint Argant Tankrédot, hogy a kijelölt napon nem jelent meg; Demirhám ép úgy fáklya módjára végső órájában megkettőzteti vitézséges voltát, mint Argante, ki égő fáklyaként lankadó harczkedvét újból fellobbantja;[2] s azok is, ezek is úgy robbannak egymásra, mint két gálya, a mikor a tengeren összedűl;[3] de a mi költőnk rajza a Tassoétól mégis több vonásban elüt. Ott Tankréd az Argante vádjára a harag és gúny mosolyával azt feleli, hogy csakhamar gyorsnak fogja találni visszajöttét; itt Vid a Demirháméra még élesebb szemrehányással válaszol, hogy megszegte a hitét; mire a török engesztelve, lovagiasan jelenti ki, hogy a bujás és hitszegés csak szófia; a harag beszél belőlük. Ott Argante érzékenyedik el Jeruzsálem végzetes bukása és sikertelen védelme miatt, itt Deli Vid hullat könyet, hogy a jó Zrínyi Miklósnak veszni kell Szigettel s már nyitva áll az ég előtte. S ott csak Argante esik el, míg itt mindkettejökre az örök éj borul.

S ép úgy hasonlít és mégis különbözik a *galambposta*,[4] mely a sorsfordulatot felidézi. Tassonál a pogány táborból repül s az üldöző sólyom elől éppen a Godfréd ölébe menekszik, az érkező segedelmet hirdető levél zsinóron csüng a nyakában; pedig annak a tábornak járása

1 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. XIX. 1—28

2 T. Tasso: Ugyanott. XIX. 22.

3 T. Tasso: Ugyanott. XIX. 13

4 T. Tasso: Ugyanott. XVIII. 49—52.

ismeretlen, a galamb ilyetén menekülése kissé hihetetlen, s a levél ez elhelyezése feltünő voltánál fogva valószinűtlen; költőnknél ellenben a galamb Szigetből száll, a reátámadó ráró elől a császár sátorába rejtőzik, hol a sok bostánchi elfogja s úgy veszi észre szárnya alatt a kis papirost és viszi be aztán a szultánnak. A levél efféle póstának kissé hosszú ugyan, de megható kifejezése Sziget végszükségének és a kapitány hűségének. A galambot aztán mindkét helyen szabadon eresztik: ott áruló érzetében nem tér többé vissza urához, itt a ráleső ráró tépi szélylyel.

Végre a berekesztés, mely voltaképp az *Ovidius* Metamorphosisainak befejezése után készült, hisz költőnk e bűbájos elbeszéléseket annyira szerette, hogy négyféle kiadásban, három latinban és egy olasz fordításban bírta, csattanós bizonysága, hogy miként tudott ő az idegen elemekre is nemzeti és egyéni bélyeget nyomni. Hősi lelke, a maga lüktető erejével, nemzeti érzése a maga lángoló melegével, a *Szigeti Veszedelem*ben véges-végig szerencsésen egyesül: a mi az egész műbe, úgy a költőnek, mint fajának természetes és közvetlen megnyilatkozásaként bizonyos fiatalos hevet és vitézi szellemet önt.

Mindezek után, a miket Homeros és Vergilius, Ariosto és Tasso vagy Ovidius hatásaként a Szigeti Veszedelemből kiemeltünk, nem nehéz megfelelni a kérdésre, melyet Arany János fölvetett: hogy van-e nekünk *önálló* Zrínyink, vagy csak a nemzeti hiúság mondatja velünk, hogy van? * Nem a nemzeti hiúságból, hanem az elfogulatlan igazság kényszerű elismeréséből állíthatjuk, hogy költőnk a műfaji találkozások és írói emlékezések ellenére az eredeti egyéniség ellenállhatatlan erejével hat. Tanult Tassotól és Ariostotól, mint ezek Vergiliustól, s mint Vergilius Homerostól; de akár rendi öröksége, akár saját leleménye, a mit szerkezetébe

* Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 80—81. ll.

fölvesz és jellemzésébe olvaszt, mindig a saját szellemének és saját fajának bélyegét edzi bele. Egyes fogásai és indítékai, egyes alakjai és mellékeseményei idegen remekek ihletéséből fakadhatnak, rájok egyben-másban hasonlíthatnak:

57. ZRÍNYI MIKLÓS ARCZKÉPE.

de kivitelükben és megokolásukban, színezésökben és fejlesztésökben egészen átteremti őket; a különböző elemek az ő vallásos és hazafias lelkének izzó tüzében átolvadnak, átalakulnak a tulajdon czélja és szüksége szerint; úgy, hogy a Szigeti Veszedelem minden gondolatának és minden ér-

zésének kisugárzásában egységes: *önálló és magyar epopeia*, melyben biztos számítással és fokozatos csattanóssággal minden a költői eszmének és a nemzeti jellemnek kifejezésére szolgál. Magyar hősei a legnagyobbtól, Zrínyi Miklóstól, isten választottától kezdve a névtelen közvitézekig egyiránt a XVII. század erős vallásosságának és élő hazafiságának lobogó szenvedélyétől hevülnek, s küzdelmöket és önfeláldozásukat szent kötelességnek tekintik. Mert a mikor honukért harczolnak és halnak: vérökkel a kereszténységök iránt való hűségöket is megpecsételik. Önként határozzák el magukat a védelemre, önként esküsznek fel életre-halálra vezéröknek, mert az ő szivök verése egészen egyezik annak szivverésével, hisz az ő szivök is teljesen el van telve a nemzeti váltság felemelő érzésével. Éppen azért munkájok, harczuk, engedelmességük könnyű és édes terüh, melyet a maguk vállalkozásának vallanak és hazájok szeretetéből, kapitányukhoz való bizodalmuk és ragaszkodásuk hódoló megnyilatkozásából vesznek vállaikra és viselnek mindvégig örömmel, készségesen: egész akaratuk csak visszasugárzása a kapitány akaratának, melyet viszont az isteni tündöklő akarat ihlet és vezet. Merészek és elszántak, de mindig okosan koczkáztatnak, mert hazájokért nemcsak elvérzeni, de élni is tudnak, s mind a kettőre egyiránt tanítanak; ennél fogva áldozatot mindig valami nagyobb érdek követéséből hoznak, de akkor arra örvendező arczczal, habozás nélkül, versengve vállalkoznak.

Kell-e ennek szebb és meghatóbb példája, mint a Deli Vid, Radivoj és Juranich követül kinálkozása? Zrínyi Miklós a vár vívása közben, a mint emlékezhetünk, a kiütéstől két napig tartózkodik, mintha félne, hogy a törököt ezzel elhitesse és elbizakodásba ejtse, aztán pedig annál sikeresebben megrohanja és megverje, — s tervezi és teszi ezt oly szándékkal, hogy azalatt talán a királynak hírt küldhet és tőle hamarabb segítséget vehet. Mert bár-

mennyire tisztában van isteni küldetésével s annak végzetszerű betelésével, a költő mély lélektani ismereténél fogva nem fosztja meg őt minden reménytől. Hisz a remény annyira *örök emberi*, a régi rómaiak nem hiában tették istenné és emeltek számára templomokat; annyira a szívnek mélyében gyökerezik, hogy onnan a biztos veszedelem tudata sem irthatja ki teljesen: csak természetes ennél fogva, hogy a szigeti kapitány «reménykedik». Búcsúlevelében ép úgy megnyilatkozik ez a vonás, mint most a híradás gondolatában. Ha isten kézbül maradást rendelt a várnak, írja akkor, az ő keze tartja meg; ha a királyt értesítheti, mondja most, talán az őket hamarább megsegítheti. S ez ép annyira illő az emberhez, a mennyire méltó a vezérhez,* ki a várnak és népének gondviselésében és megmentése végett köteles minden lehető eszközt megragadni, mert ekként egyfelől ő hivatásos tiszte ellátására és katonái hűségére annál érdemesebb, másfelől magaviselete a valónak annál igazabb színében jelen meg.

Mihelyest Deli Vid hallja ura híradó szándékát, azonnal felajánlja szolgálatát, hogy vagy éjjel, vagy nappal, a mint akarja, megindul, a törökök között, mert nyelvökön beszél, átmegy; ha pedig mesterséggel, csellel nem sikerül, erejével, kardjával keresztül tör rajtok: de az vitézségét magasztalva visszatartja azzal, hogy neki a várban kell maradni és vele együtt őrködni; talán rendel isten erre a dologra mást, a ki kevesebb kár nélkül fölvállalja. S ime csakugyan rendelt, mert a mint Radivoj látja jó urok gondját, lelkében rögtön kigyúl a merész készség, hogy megviszi a hírt Miksának; szerető társa, Juranich, osztozni kiván a vállalkozás dicsőségében és veszélyében, s minden hitetésre sem marad el oldala mellől. A két vajda tehát együtt járul a bán elébe s együtt ajánlkozik a koczkázatos

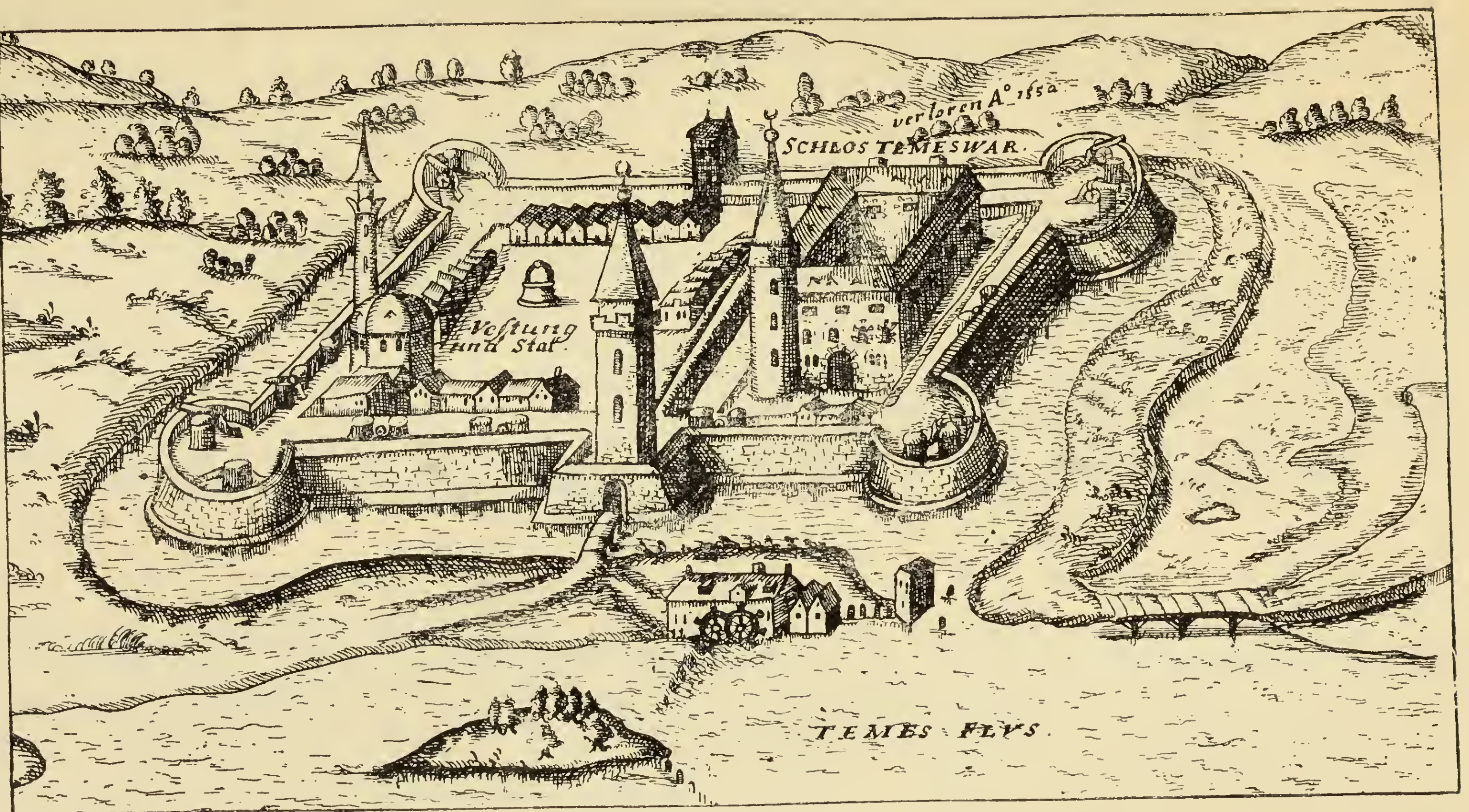
* Toldy Ferencz: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Pest, 1867. 245. l.

követségre. S ő nemhogy visszautasítaná kérelmöket, hanem lelkesedik rajta. S nagy jutalmat igér nekik, ha visszatérnek. Lelkesedve ad hálát istennek, mondja Salamon, hogy oly kitűnő férfiak vannak várában, mint Radivoj és Juranich; azonban mennyivel többre becsüli Videt, kit ily vállalaton koczkáztatni nem akar. S mindezek felett mily magasan áll a hadvezér, ki ama hősökkel, mint gyermekekkel bánik. Apai és vezéri fenséget még Deli Viddel szemben is. S költőnk e mesteri fokozást minden reflexió, minden figyelmeztetés nélkül adja elő, drámairói tárgyiassággal.*

Deli Vidnek, Radivojnak és Juranichnak ez az önfeláldozó készsége abból a nemes meggyőződésből fakad, mely a szigeti leventéket egyiránt áthatja, hogy a vár védelmében a török ellenében vallásukért és hazájokért vesznek. S ez a meggyőződés keres hangot a Farkasich Péter panaszában, hogy miért nem esett el Temesvárnál, a hol kedves halállal meghalt nagy Losonczy, vagy miért nem vérzett el Siklós alatt, a hol hősi viadalban megsebesült; miért kell szerencsétlenségére ágyban, haszontalanul elmúlnia? Mert százszor boldogok, kik hazájok mellett vitéz módra letették kedves élteket! A vallásosságnak és hazafiságnak ez a lobogó szenvedélye történeti vonatkozásában a mily igaz, eposi kifejezésében ép oly magasztos!

A török alakok ellenben az islám rajongásával világuralomra törekszenek: a hazafiságot nem ismerik. Hogyan is ösmernék, hiszen szedett-vedett népek, a kelet minden részéből, a félhold minden országából, sőt a keresztény nemzetek elrabolt és mohamedánná nevelt fiaiból. A szultán rendeletére gyülekeznek, parancsára küzdenek; vitézségük, dicsőség-keresésük, nagyravágyásuk a gyaurok iránt való gyülölet és megvetés féktelen indulatával kavarog bennök. Általában nem annyira az érzés, a szívnek neme-

* Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. Budapest, 1889. 372. l.

58. TEMESVÁR KÉPE.

sebb megnyilatkozása, mint az indulatosság, a vérnek szilajabb lüktetése vezeti és ragadja őket. A szellemi és erkölcsi indítékok helyett érzéki rúgók és vad fellobbanások, a mik szavokban, cselekvényükben, jellemükben visszatükröződnek. Mehmet, a ki fia veszésének láttára, mint a fene tigris fölgerjed, azzal fenyegetőzik, hogy érte nemcsak elveszi a Zrínyi Miklós életét, de *elevenen megrágja kemény szivét*. Demirhám, a ki barátja megölése miatt kesereg, *esztelenül* nemcsak a ruháját megszaggatja, nemcsak a Hamviván gyilkosán esküszik bosszút állani, de az *egész* Szigeten és *minden* keresztényen. S a Menethám apai bánatát azzal gondolja lágyítani, hogy a fia *véres* szivét elviszi neki. Mennyire más a szigeti kapitány gyöngéd szeretete fiához, a Radivoj és Juranich megható ragaszkodása egymáshoz. Juranich a koczkázatos vállalatról elmaradhatna, de Radivojjal megyen a veszedelmet megosztani; Radivoj az őrjáró tatárok elől megmenekülhetne, de visszatér társával meghalni. Így játszák el, mint Salamon szépen mondja,* az önfeláldozás tragédiáját. S Delimán, a kezéről elütött Cumilla után való sóvár epedésében, mint dühös farkas lesi a Rusztán halálát és mindenkor kész kitölteni rajta bosszúját; s csakugyan, a mint az első alkalom kinálkozik, a szerelemben győztes ellenfelét felkonczolja, a sereg riadására megjelenő és büntetésre hajló Szulimán ellen csoda-tragédiát tervez; aztán, a mikor elbújdosva Landor-Fejérvárban kedvesével összekerűl, annak ölében egészen elmerűl, a mikor pedig a táborba visszatérőben elveszti, fájdalmának szertelen kitörésével meztelenül az erdőben csatangol, tövestül a fákat rángatja, s mint a dühöngő oroszlán ordít és pusztít. A szerelem hevüléséből, mely a Deli Vid és Barbara házas viszonyát olyan édes meleggel és vonzó bájjal tölti el, ekként esik halálos gyűlölségbe, gyilkosságba,

* SALAMON FERENCZ: Irodalmi Tanulmányok. Budapest, I. k. 1889. 373. l.

59. A KERESZTYÉN RABOK ELHAJTÁSA.

a hadi fegyelem megrontásába, a császár vakmerő fenyegetésébe, telhetetlen kéjelgésbe és öldöklő vérengzésbe! Mintha a vitéz tatárban csak a testi szilaj erő tombolna s az *erkölcsi* ember minden szebb vonása hiányoznék belőle! S ez a Mehmet, Demirhám és Delimán magokban ép oly határozott egyéniségek, mint a mily jellemzőek általában a török seregre.

A két tábor eszméi és érzései, erkölcsei és indítékai lényegesen, szinte ellentétesen különböznek egymástól. S a költő ép annyi leleménynyel, mint a valónak ismeretével tűnteti föl mindezt. Képzeletének gazdagsága épen személyes tapasztalásának gazdagságán alapszik; hiszen a maga vitézi életéből és közszolgálati szerepléséből teljesen megfigyelhette és ritka éles szemmel megfigyelte mindenek előtt az embert, az *örök*-embert, aztán különösen a *magyart* és a *törököt*; egyiránt ismeri lelkületüket, gondolkozásukat, kedélyöket, szokásukat, és mesteri módon eleveníti meg küzdelmük közben, lelki állapotaik ábrázolásában, szavukkal, beszédükkel, indulatukkal és cselekvésükkel, a hol viszont tapasztalása hatalmas képzelete erejétől nyeri színét és melegét. Így jő segítségére hivatása és hivatala, így támogatja eposzában egymást a költő, a ki eredeti lángeszén kívül kora irodalmának míveltségével bír, és a katona, ki örökölt hősisége mellett emberöltője hadi tudományával rendelkezik. Tehetségeinek és tulajdonságainak, megfigyeléseinek és tanulmányainak fölhasználásával alkot; s épen abban remekelt leginkább, a mit eladdig magyar elbeszélő meg sem kisérlett, a *jellemzésben*. Mert művész ugyan a csodásság alkalmazásában és a szerkezet szövésében is: de rend szerint ott a legnagyobb, a hol *jellemezni* kell. Hősei élő emberek, még ha óriások is, nemcsak a valószinűségnek, de a valóságnak benyomásával; önmagukhoz összhangzatosan következetesek, másoktól egyénileg különböznek, állásuk, koruk, vérlüktetésük és nemzetiségük szerint. Minden szavok és tettök egész szerepükben lelkök

megnyilatkozása, jellemük kifolyása, sorsukkal a legszorosabban összefügg. A költő leíró vonásokkal, külsőségek kiemelésével ritkábban él: de akkor is művészete eszközeként a jellemzés kiegészítésére fordítja őket, élesebb megjelölés, határozottabb előállítás végett; még pedig különösen ott, a hol *változatosságot* kell kifejteni, mint *tömeges* bemutatáskor, a szigeti leventék esküre való felvonulásánál, vagy a *keletiességet* kell feltűntetni, egyes *fajszerű* alakok megjelenésében, hívebb megvilágítás czéljából. A mi éppen ezt a keletiességet illeti, a mi epicusunk személyes tapasztalásánál és ismereténél fogva mennyivel valószerűbben és biztosabban ábrázol, mint mestere, Tasso. Hivatkozzunk-e példára, hogy akár röviden, nehány szóban, akár részletezően egész képben milyen szerencsésen, mennyi tudatossággal és kiszámítással válogatja meg színeit? Ime, Delimán úgy szeret bele Cumillába, a hogy Keleten a leányba szeretni lehet: a *szép haja* kötözi meg szivét s *egy tekintet* veszi el minden erejét; hiszen az arczára boruló sürü fátyol miatt egyebet belőle nem láthat; Tankréd ellenben úgy gyúlad Clorinda iránt olthatatlan lángra, a mint fiatal levente bárhol kigyúlhat; a mikor fáradva pihenő árnyat keres, egyszerre ott toppan egy pogány leányzó, talpig vasruhában, csak az *arcza* látszó; a lovag meglátja, döbbenve csodálja, *bűbájos arczától* és *deli alakjától* többé meg sem szabadulhat; elméje örökké jelenése képét, módját űzte-fűzte, s rakott izzó parázst a lobogó tűzre.* Ibrahim olyan váltságot ajánl szabadsága fejében a szigeti kapitánynak, a minő keleti vitézhez illik, mert előtte legkedvesebb és legdrágább: a pénzbeli értéken, hat mázsa ezüstön kívül *úrnak való hat lovat;* míg Altomoro, a pécsi olaj-bég mintája, a maga váltságául *országa kincseit* és *felesége gyöngyeit* kinálja Godfrédnak, miket bármely

* Torquato Tasso: La Gierusalemme liberata. I. 46—49. Jánosi Gusztáv: A Megszabadított Jeruzsálem. Budapest, 1893. I. kötet. 18—19. ll.

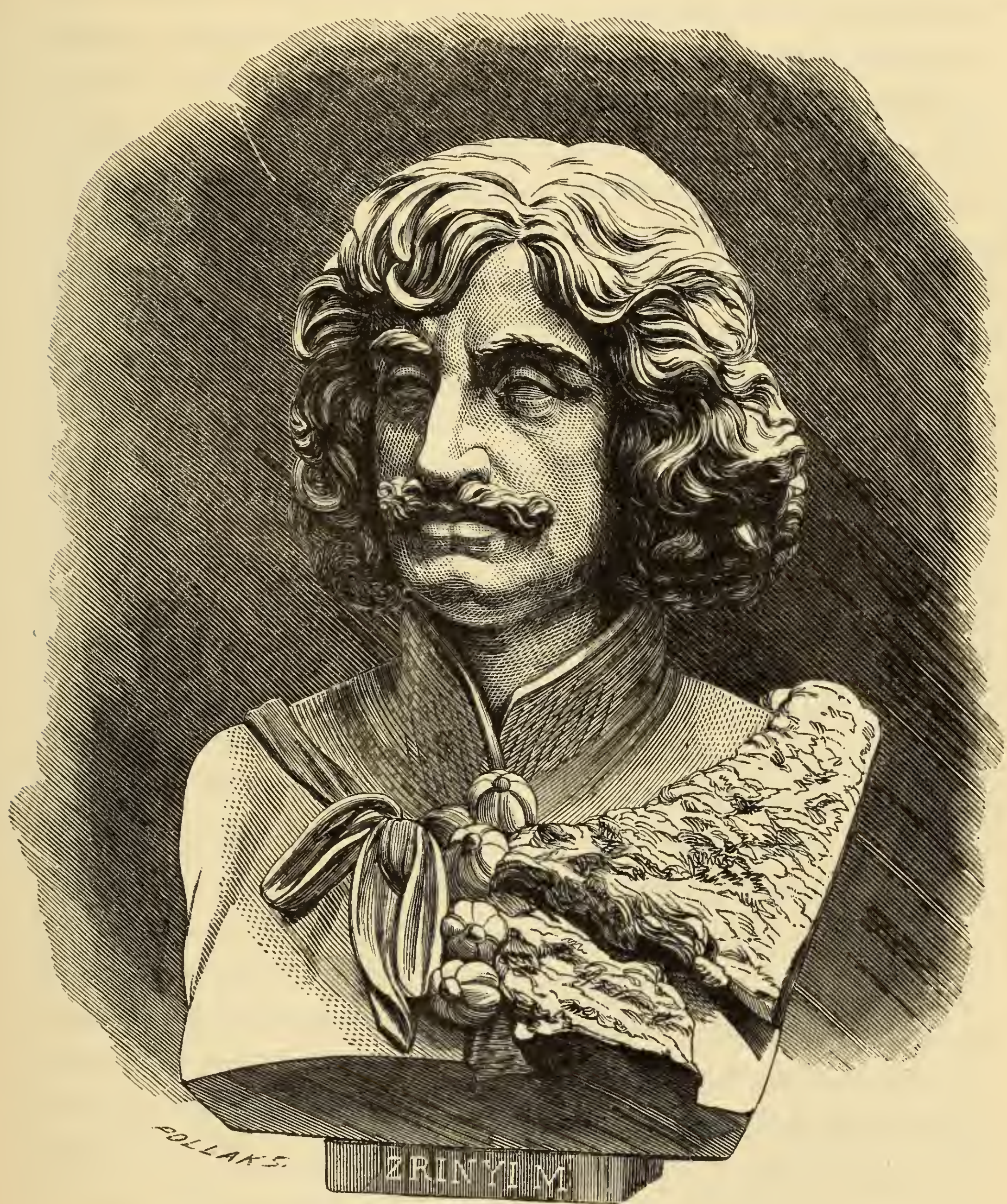
nyugati fogoly-herczeg odakinálhat.[1] Szulimán úgy jelen meg szemeink előtt Magyarországba jövetelekor, mint igazi keleti uralkodó: fekete *szerecsen*-lovon ül, fején vékony patyolat két csoport kócsagtollal; vállárói szép arany *hazdia* omlik alá, dolmánya is olyan *kaftánbul* való, oldalán pedig kemény *misziri* kard függ; előtte s utána rettenetes seregek, hadi szerszámok és mindenféle mesterek.

Sok szekszenás lovak ezek után iünnek,
Hosszu nyaku tevék és erős öszvérek,
Bialok, szamárok és ökör-szekerek,
Hat Elefántis iün, kiben sok emberek.

S ha mindehhez hozzá veszszük, hogy ez a keleti uralkodó ülésében merev, személyében halvány, szakálla ősz, tekintete méltóságos, — kész egyszersmind az *öreg* szultán képe. Tasso ellenben úgy állítja elénk az egyiptomi királyt, mert csak egyszerűen *Re*-nek nevezi, a mint ragyogó trónján, melyhez száz elefánt-csont lépcső vezet, parancsait osztja; felette nagy ezüstös menyezet feszül; lábai alatt aranynyal áttört bibor-párna; királyi öltözete fényes a barbár ékességtől, s fürteit a fejér gyolcs ezer tekercsben uj diadémként veszi körül; kezében királyi bot, vén szemében ifjonti tűz, egész képében olyan, a minőnek Apelles vagy Phidias alkotná a mennydörgő Jupitert.[2] Valóban ez a leirás jobban megfelel a menydörgő Jupiternek, még inkább valamely öreg uralkodónak, mint egy keleti fejedelemnek, mert a barbár ékességen és fejre tekert gyolcson kívül, a mi meg minden mohamedánra egyiránt reáillik, nincs benne semmi *keleti* vonás. Aztán mennyire jellemzően török a Mehmet szép ifjú dalnoka, a kinek kezében gyöngyházas tassa, fején gyönge patyolat-vég, vállán bársony kaftán, s az ő kobzával kisért éneke, mely a Szerencse áldásai közt a nyugvást és csendességet, a cyprus-árnyé-

1 T. Tasso: Ugyanott. XX. 142.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. XVII. 10—11.

kokat, hűvös szellőket, gyönge tűvel varrott szép sátor-ernyőket, szomjuság-megoltó jószagu vizeket, a turunchokat és poma-gránátokat dicséri; a szultán kegye mellett pedig

60. ZRÍNYI MIKLÓS MELLSZOBRA.

a legfőbb értéknek a jó lovat, éles szablyát és szép szeretőt emlegeti. Milyen általános ehhez képest az *Erminia*-idyllje, a ki király-leány létére pásztor-gúnyába öltözik, a

nyájat legelteti, őrizi, estve pásztor-bottal az akolba tereli, aztán ügyesen megfeji, s a tejet gyors kezekkel süríti; sajtolja: de a kinek minden tettéből, bár napestig kemény munkában fárad, kiragyog királyi méltósága.[1] Igaza van Aranynak, hogy ezen az idyllen, noha mind Erminia, mind a gazdája Kelet gyermekei, nincs semmi keleties: Versailles nyirott bokrai ép úgy lehetnének színhelye, mint a Jordán partja.[2] S mennyire jellemzően török a szegény Embrullah, a ki aranyos fegyverben áll: fején skófiummal varrott kápa; kezében czifrált jancsár-puska, oldalán kemény bagdadi kard: de voltaképp jobban ért a tudományhoz, mert a Musáknak szerető szolgája, ki kobozt, miszkált, chingyát egyiránt ver, ki szerecsen tökkel szégyent tesz nagy Pánnak, énekével pedig szép bilbil madárnak; a reá robbanó Badankovich ellen puskáját hiában süti el, az kikapja a sereg közül, mint nagy saskeselyü a hattyú-madarat. A Tasso Lesbinje ellenben, ki először keveredik csatába, épen azért az ujság mámorában szép arcza kipirul; rövid görbe szablyája hevenyén csapdos, míg fürge fehér lova, mely az Apenin havához hasonló, Argillán kopjájától le nem húll, majd maga is el nem esik, — barbár pompája nélkül nemcsak Solimánonak, de bármely fejedelemnek apródja lehet.[3]

Költőnk jellemzésének hűségére felhozzuk-e még, a mit Arany megemlít,[4] hogy Szkender beszéde milyen élénken és valóan rajzolja a századbeli török-magyar viszonyokat? A szigeti éh-farkasok, figyelmezteti a siklósi bég Mehmetet, éjjel-nappal a mezőt járják, a pórok szerte kémkednek és hordják a hírt a bánnak, ki rögtön lesben áll; a törökök ki nem mozdulhatnak, ha egyiknek-másiknak valahová

1 Torquato Tasso: La Gierusalemme liberata. vii. 1—22.

2 Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 140—141. ll.

3 T. Tasso: La Gierusalemme liberata. ix. 81—85.

4 Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 137. l.

útja van; katona vagy hajdú azonnal elkapja, vagy fejét elviszi és testét ott hagyja. De Mehmet, a ki udvarban nevelkedik vala, nem ismeri a keresztyént; nem hisz a bégnek, inkább az alkoránnak, hogy egy török négy keresztyént megöl a harczban. Vagy felhozzuk-e, a mit Salamon kiemel, hogy a hadi tanács milyen mesterien, mennyi igazsággal tárja fel az ellentétes és összeütköző jellemeket?[1] Rustán hivatkozik a Zrínyi hirére, mert «hirrel viseltetnek a hadakozások»; azért ellene okosságot ajánl: sánczolják körül a várat, rontsák álgyúkkal a bástyákat, száraszszák ki ásással a vízárkokat; Delimán az okosságot gyávaságnak veszi, csúfondáros gúnynyal idézi a mondást, hogy «hirrel viseltetnek a hadakozások», s rögtön levonja belőle a lealázó következtetést, hogy a törököknek tehát hirt nyernek az ásók; de Szigetben nem rókák és borzok szállásolnak, kiket a pórásók mindenkor kivájhatnának; a törököknek sem ásó és kapa, hanem rettenetes aczél a fegyverük, azzal kell támadni. Demirhám egyetért a vitéz tatárral; csak röviden, az indulat fellobbanásával kiáltja oda, hogy ő sem kapálni jött Sziget alá, ha az kell, ezer assápot állít elő. Petráf aztán nyugodtan kifejti, hogy ha farkas ellen csinál ember házat, mezőn eső ellen juhász is hajlékot: az ellenség ellen sem szégyen sánczot vonni és a mögött oltalmat keresni, aztán Szigetet rendszeresen vívni! A szólók annyira beletalálják magokat, mondja Salamon, a viszonyokba, hogy feleleteik meglepnek a találó kifejezés által. Valódi, s nem képzelt hadi tanácsnak tetszik vitatkozásuk, s ők történeti és nem képzelt személyeknek. Pedig az egész hadi tanács Zrínyi képzeletének szüleménye,[2] — a Tasso ihletéséből. A jellemek ez életteljessége mellett a Rustán javaslatából és Petráf érveléséből nyilván és világosan megismerjük a törökök várvívó harczmodorát és hadi

1 Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. I. Budapest, 1889. 358—359. ll.
2 Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 359. l.

elméletét is, melyet a Delimán vitézkedése és Demirhám dühöngése csak megzavarhat, de meg nem változtathat. A költő a helyett, hogy Sziget megvételében tűntetné fel a sánczok vonásának, árkok kiszárításának, s közlekedő útak készítésének elrendelésével vagy részletező leírásával, mint Tasso teszi a megromlott várvívó fatorony kijavításánál,* a tanácsban a vitatkozó felek vérlüktetésének és hangulatának kifejezésére használja fel, sokkal elevenebben és művésziebben! Lehet-e ezek után már most kétkednünk, vagy csodálkoznunk, hogy a műfaji találkozások és irói behatások ellenére Homeros és Vergilius, Ariosto és Tasso mellett az ő *eredeti és önálló egyénisége* el nem homályosodik?

Alkotásainak gazdagsága, képzeletének ereje az egyes hősök jellemében bontakozik ki a legváltozatosabban. Különös érzékkel és számítással birja kiemelni beszédök és cselekvényök foganásában vagy kivitelében az uralkodó indítékot, mely lelki képük alapszinét meghatátozza: de a mellett, mivel az alapszín hasonlíthat, sőt megegyezhet, fölöttébb finoman és szerencsésen értékesíti a személyi rúgókat, a mik az egyénítő és megkülönböztető vonásokat kölcsönzik. S a vitézi szolgálat közössége daczára ugyanazon táborban, ugyanazon fajban egymástól mennyire elütő alakok szerepelnek? Ime, a török félen mindenek előtt *Arszlán*, a budai pasa lép elénk, szószátyár és részeges, éppen azért állhatatlan, kedélyének hangolódása szerint fecseg és cselekszik, előre kérkedik Palota megszállásával és megfut szégyenletes gyávasággal; a szultán kegyét hajhászsza és halálos itéletét kapja meg. Aztán jőnek *Mehmet*, ez a puha szerencse-fi, az udvari étekfogó, a maga tapasztalatlan elbizakodásával és babonás fennhéjjázásával, *Réznán*, ez a jobb sorsra érdemes levente, ki fiatalon is felvilágosultabb és okosabb apjánál, a maga meggondolt tar-

* T. Tasso: La Gierusalemme liberata. XI. 85—86.

tózkodásával és férfias elestével; *Szkender*, ez az élemedett és tapasztalt végbeli parancsnok, a maga emberismerő és koczkázatot félő viselkedésével s őszinte figyelmeztetésével. S következnek sorra: *Halul*, ki csupa alázat és édesség, mellére tett kézzel és lehajtott fővel köszön; minden szava hizelgés és megejtés, a mint Szigetet a szultán nevében fölkéri; *Demirhám*, ki merő ellentéte; a keresztyének iránt nyers és tiszteletlen, kifejezésében egyenes és magatartásában kemény; harczi hév, vakmerő bátorság és féktelen erő ragadja; de szerető barát és lovagias ellenfél is tud lenni. S itt *Delimán*, ki mindenben szertelen; szerelemben, gyűlöletben, vitézségben, kérkedésben és bánatban egyiránt:

Fölyhő szaporító ű bánatos szűve,
És tenger árasztó két rettentő szeme,
Mint vasbánya fúió az ő széles mellye,
Mert sürü ohajtást gyakran bochát erre.

De akkor tetszik leginkább óriásnak, a mikor egymaga a szigeti várban rekedve oly bátorságban érzi magát, mintha a török tábor közepében volna; a keresztyén katonát egyedül tiporja, gázolja kegyetlenűl, vissza sem vonul előbb, míg az ellene küzdő őrségnek Alapi és Golemi a vár belsejéből segítséget nem hoz; ennek láttára helyzetére eszmél, lassan megfordul, mint szűves oroszlán, mely a sok vadász előtt nem fut, hanem *haraggal megyen*, habár lövöldöznek rája, tüzet és vizet hánynak fejére, csak *ballag* karddal a kapu felé. Aztán itt van *Rustán*, a higgadt vezér, ki a szultán okosságának hizeleg, a Zrínyi hirét és nagyságát elismeri; elhamarkodni nem szeret, a viszonyokat megfontolja, azokhoz alkalmazza véleményét, mint Buda elfoglalásakor a Szulimán jövendőbeli magatartásáról;* meg *Petráf*, a gyakorlat embere, ki az életből szedi érvelésé-

* ISTVÁNFFI MIKLÓS: Historia Regni Hungarici. Köln. 1685. 158. l.

hez a meggyőző példákat, hogy megállapított terv szerint akkor és úgy harczoljanak, a mint javokra válik, nem a mint az ellenség akarja. S itt van *Szokolovich Mehmet*, a szultán tetszésének, akaratának, parancsainak közvetitője; afféle főrendező, ki a hadverő fejedelmeket, beglerbégeket, pasákat, bégeket tanácsba hívja, szólásra szólítja; de előterjesztésében, elnöklésében annyira tárgyias, hogy a maga nézetéről rendszerint hallgat. Valamennyiök felett magasan kiemelkedik valamennyiök ura, *Szulimán*, a világhódító császár, kiben a vitézség okossággal, a hadbéli szorgosság állhatatossággal egyesült, belátó és nyugodt, méltóságos és méltóságára gondos, a keleti uralkodóra lelkében csak kegyetlensége, Roxa szerelméért fia megöletése vall. Császári sátrában elhúzódik, serege előtt csak ritkán mutatkozik, még a dívánbeli tanácskozást is a függönyök mögül hallgatja;[1] de azért mindenről tájékozott, s a mikor a zendülő tábor Delimánt vissza készül hozni, megelőzi a szándékot, maga hozatja vissza, nehogy tekintélyén csorba essék. Jelleme, viselete a történeti igazsággal egyező, s a mint Thury József kimutatja, egybevető történeti tanulmányon alapszik.[2] Vénségtől és betegségtől elgyötörve, az örökös vereségtől elkedvetlenedve Sziget alatt mégis ismételten elcsügged és keserűen panaszolja, hogy hiában biztatta atyja, Szelim lelke, prófétája, Mahomet; hiában győzte meg a világot, merre a nap földkel és lemegy; hiában rettegett tőle Károly császár, Uluduveidár, az egyiptomi, — Zrínyi ellenében nem boldogul. Demirhám, a világ legjelesebb vitéze, Rustán, a nagyeszű, és Delimán, a sivó oroszlán, semmit nem árthat a bánnak; ha reá nem botlott volna, nagy lenne Szulimán, mint Nagy Sándor; de úgy látszik, Mahomet eddig csak azért hizlalta szerencsével, csak azért biratta meg vele a világot, hogy aztán Zrínyinek dobja oda!

1 Szilády Áron: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1894. 287 l.
2 Thury József: Ugyanott. 394. l.

61. II. SZULEJMÁN SZULTÁN.

Semmi sem mutathatja jellemzőbben és szemléletesebben, mint a világbiró császárnak ez az ismételt kesergése, hogy a szigeti *Zrínyi Miklós*, a magyarság vezére, vitézi nagyságában mennyire fölötte áll az epopeia minden hősének, s magának a nagy Szulimánnak. Elég csak a neve, hogy ezereket elveszessen; elég csak a megjelenése, hogy Demirhám és Delimán megremegjen, közönségesebb harczos meg eleibe állani, szemébe nézni sem mer. Aztán milyen gazdag jellem: vallásos lelke el van telve küldetésének mély hitével, hogy a keresztyénség védelmezője és vértanúja; minden diadalát Istennek tulajdonítja, kihez a török jöttének hirére megadó szívvel imádkozik, a siklósi győzelem után megihletődéssel hálálkodik; lángoló hazafi, ki a szegény romlott Magyarországot vére hullásával, feje veszésével szereti; fiát és hadi népét szóval és cselekedettel a hazafiságra lelkesíti; a király iránt hű jobbágy, ki a mikor elhagyatottságában, ellenség közepette halni készül, előbb áldást mond fejére; a legvitézebb és legbátrabb katona, legbölcsebb és leggondosabb vezér, kinek oltalmában leventéi mint oroszlánkölykek vigadnak, örülnek, neki hízelkednek, vigyáznak, fáradnak, mindenre gondot viselnek, s a seregeket megbontó istent dicsérik; a mellett gyöngéd és szerető apa, ragaszkodó és méltányos bajtárs, a fogoly Ibrahim iránt emberséges és kegyelmes úr. S ennyi nemes erkölcsi tulajdona mellett mégis töredelemmel és bánattal gondol vissza bűneire, mikért az önfeláldozásban remél bocsánatot és feledést. Az utolsó kirohanás előtt megmaradt katonáit azzal buzdítja, hogy ez a nap megszépíti minden elmult dolgukat. Bár ez a mondás emlékeztet a Rajmondó mondására, mikor Tankréd helyett Arganttal páros viadalra készül, hogy e nap valamennyi mult fényes napjára újabb fényt fog vetni:* de ő nem emleget *fényes*

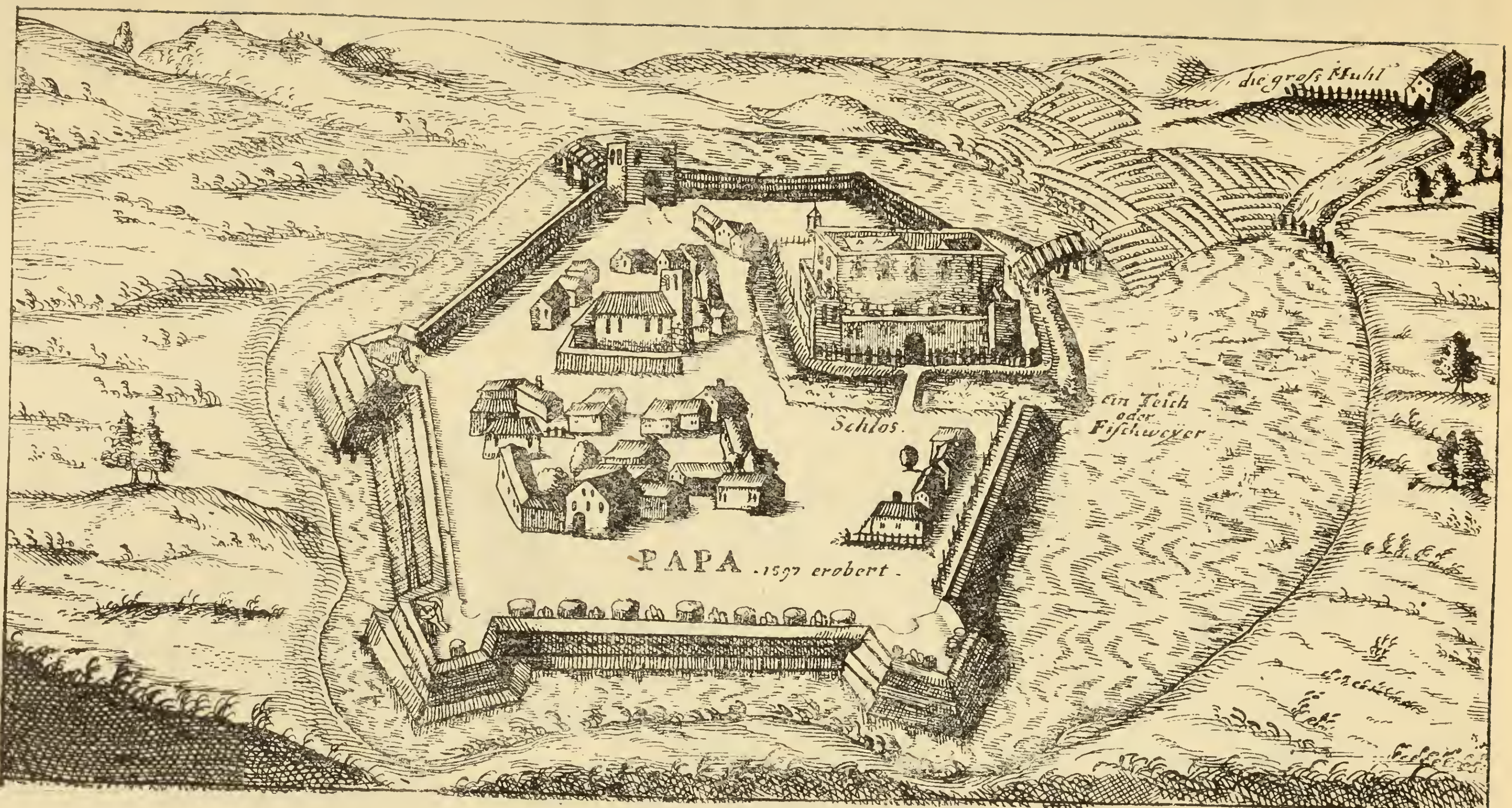
* T. Tasso La Gierusalemme liberata. VII. 65.

napokat, hanem *elmult* dolgokat, melyeket *haláluk megszépít*. A mi egyfelől sokkal szerényebb és keresztyéniebb, másfelől az ő életére való tekintettel sokkal jelentőségesebb és meghatóbb.* Ez az egyetlen apróság is beszédes bizonyság, hogy a költő milyen művész a jellemzésben; milyen tudatossággal és sikerrel vonja meg és foglalja egységbe a kifejező vonásokat, hogy hőseinek lelki képe történetileg ép oly igaz legyen, mint psychologiailag. A szigeti kapitányon kívül még különösen kiválik: *Deli Vid* és *Farkasich Péter*, ez a gróf főkapitánya, ki először teszi le az esküt, hogy honáért vigan ontja életét, élve el nem hagyja urát, cselszövést nem forral soha a vár ellen, határozott föllépésében, elszánt küzdelmében, kinek haldoklásában hazafisága, vallásossága, lemondási vágya mélyen megindít; amaz a szigeti leventék virága, keményebb az oroszlánnál, maga a haragos Mars, szemében halált és lángot, kezében négy ölnyi vasdárdát hordoz; bölcs, bátor, erős, győzedelmes, a török menekszik vagy omlik előtte; *Deli Vid* kapitánya után a legvitézebb és legnagyobb, valóságos óriás, a mi az almási ütközetben tűnik elénk a legmegkapóbban és legmegdöbbentőbben. Rettentő erejét a költő ép oly röviden és nagyszerűen érzékíti meg, mint a Zrínyi hősi és erkölcsi fenségét. Ha ennek közeledtére futnak a törökök futó vezérestül: az ő távoztakor nem mennek utána a seregek, sőt inkább, közülök hogy kiment, örülnek. Ily vonásokhoz, mondja helyesen Salamon, nem kell magyarázat, az csak rontaná a hatást; s mindazon nagyítás, mely a vitézi csodatettekben van, nevetségessé válnék talán, ha a styl józan komolysága és egyszerű erőtelje nem állana a nagyságnak azon színvonalán, melyen a tárgy áll. Ezen egyes erős vonások és ezen egyszerűség megadják a rajznak mind a valószinűséget, mind a méltó-

* Salamon Ferencz: Irodalmi Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1889. 368. l.

ságot. Azon magyar költők közt, kik a hősiséget megénekelték, voltak ékesen szólóbb, hangzatosabb és lendületesebb előadású elbeszélők: de Zrínyihez nem hasonlítható egyik is azon ép oly élethű, mint nagy jellemek rajzában, melyekben a hősiség erkölcsi fensége párosul a művészi modor fenségével.* Vid óriás létére mégis kapitányán gyermeki szeretettel csüng, készséges és engedelmes; a Radivoj és Janovich megajándékozásában, valamint állmában és látomásában gyöngéd és érzelmes, a felesége kalandjában leleményes és gyors. Rajtok kívül még ott van *Turi György*, a palotai gondos kapitány, ki Salm gróftól és Pápáról eleve segítséget szerez; de szivesebben harczol a nyílt mezőben, mint védekezik a várban, mert szégyenli, hogy «vagyon kűfalban». Nem a szó, hanem a tett embere. Okos merészséggel kiüt Arszlán táborára; meglepi, fölveri és hevenyében elkergeti. S aztán ott van *Chontos Pál*, a szemes és gyakorlott pattantyús, ki Szulimán megérkezésekor rettenetes *Farkas* ágyújával kétszer a tábora közepébe lő, sokakat elsöpörve és szerte riasztva. Öreg tüzér, kinek halálosztó pattantyúja megszokott társa; katonakedvvel kedélyeskedik mellette és kiált le a bástyáról a törökökre: «Ihon, a jól jött billikom pohara, erős gyomrotok van, megemészthetitek; nem jöttök Szigetbe, a honnan ilyen kö-

* *Szelamiki ezt az utolsó kirohanást* a következő törökös szinezéssel beszéli el: «Szombaton reggel — úgymond — Zirindsik a belső vár hidja fölött levő kaput kinyittatta s 300 embernyi puskás, kardos, és dsidás hitetlent maga előtt bocsátván, «*Haj, huj*» kiáltássai és puskatűzzel kirohant az iszlam seregére. Fején arany himzésű bársony kalpag, mellén arany lánczkezében aranyos markolatú kard volt. A vele szemben levő janicsár ágyúból egy öt drachmás puskagolyó mellén találta, s hanyatt esett; összes katonasága pedig egy pillanat alatt lekaszaboltatott. A janicsárok legvitézebbjei rögtön fölkapták az átkozottat, fejökre emelték, s mielőtt még gonosz lelke kiment volna tisztátalan testéből, az aga elébe vitték, hol arczczal lefelé Kocsián ágyújára fektették, s egy janicsár levágta a fejét a nyakáról. Szerencsétlen fejét a muhzir aga, bársony kalpagjával és arany lánczával együtt begöngyölvén, a janicsárok az agától a szultáni sátorhoz vitték. Itt sem sokáig maradt, mert a nagyvezir a maga sátorába küldvén megparancsolta Gulábi agának, hogy küldje el a császár táborába s egyszersmind kérdezősködjék kincstára felől (*Hadtörténelmi közlemények.* IV. 1891. 219—220. l.

62. PÁPA VÁRA 1597-BEN

szönetek lesznek, ha meg nem iszszátok a Zrínyi egészségére!» Érdekes és meglepő, hogy a jelen volt Szelaniki a lövéseket hasonlókép értelmezi. Midőn a padisah ő felsége — írja — leszállt lováról és sátorába tért, a pokolravaló hitetlenek egy nagy golyót lőttek a hadseregre, mintegy azt mondva vele: «Isten hozott benneteket!» Ezután egy még félelmesebb ágyúgolyót lőttek az ágyúk és a szultáni hadszertár állomási helyére, melylyel mintegy azt volt Zrínyinek szándéka mondani: «Ilyenek a mi fegyvereink, melyekkel veletek harczolni fogunk, ha nem láthatjátok őket, legalább hangjokat halljátok!» Akár valami olvasmányon, akár szóbeli hagyományon alapszik a költő elbeszélésében a Chontos kedélyes kiáltása, a mint Szelaniki soraiból látszik, az akkori felfogásnak felel meg.*

Mennyi és mennyiféle alak egyesül a Szigeti Veszedelemben! Pedig Kambert és Embrullaht, Radivojt és Juranichot, Cumillát és Barbarát, meg a kis Zrínyi Györgyöt, kikről tanulmányunk összehasonlító részében megemlékeztünk, a sorozatba föl sem vettük, s a röptében megrajzolt, mintegy villámsugárral megvilágított leventéket össze sem szedtük, holott nem egyszer egy kiáltásuk, egy mozdulatuk, egy összeütközésük szoborszerüen állítja őket elénk. A jellemzés önállósága és gazdagsága első nemzeti epopeiánk legnagyobb és ma is csodált érdeme. A hogy költőnk egyfelől a magyar hősöket a maguk hazafias és keresztyén szellemében, másfelől a török vitézeket a maguk keleti és mohamedán világnézetében egyéníteni, a hogy magukkal az emberek szavaival, tetteivel, indulataival fényesen kifejezni birja: az csak igazi, eredeti, isten-áldotta nagy müvész adománya!

Mennyire sajnálhatjuk, hogy a műnek külső alakja nem áll belső szépségének, tökélyének szinvonalán. Zrínyi maga

* Rónai Horváth Jenő: Hadtörténelmi Közlemények. IV. kötet. Budapest, 1891. 212. l.

érezte és mentegette ebbeli fogyatkozásait és gyarlóságait. Őszintén megvallja, hogy sem Homeros-, sem Vergiliushoz nem hasonlíthatja tollát; «de avval — úgymond — ő előttük kérkedhetem, hogy az én professzióm avagy mesterségem nem az poezis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatiára annál: az kit irtam, mulatságért irtam, semmi jutalmat nem várok érette. Ő nekik más gondjok nem volt; nekem ez legutolsó volt. Irtam, az mint tuttam, noha némely helyen jobban is tuttam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni.»[1] Kétségtelen dolog, hogy a Szigeti Veszedelem sok nyelvi sajátsága és verselésbeli gyarlósága a sietségnek következménye; a mint az irás hevében és izgalmában a villanó gondolat és zajduló érzés kifejezése megfogant, szóban és mondatban alakot öltött, egészen úgy maradt. A költő prózája, mely szabatosságával, szépségével, magyarosságával és erejével rend szerint meglep és megindít, elvitathatlan bizonysága lehet, hogy némely helyen jobban is megirhatta volna, ha a kifejezés megtisztulására várni vagy a megsimításával aprólékoskodni elég ideje, türelme és kedve van. De maga a sietség nem magyarázza és nem okolja meg valamennyi alaki sajátságát és hiányát. *Helyesírásának* egyenetlensége és következetlensége például nem a saját rovására esik; hanem onnan ered, hogy még akkor megállapodott helyesírásunk nincsen, kiki ösztöne szerint majd a kihangzásnak, majd a szószármaztatásnak hódol, hiszen *Geleji Katona István* épen csak ez időben pendítette meg legelsőnek a helyesírás elveként az etymologiának követését;[2] kiki még az ingadozó irodalmi köznyelvnek és a maga nyelvjárásának hatásait egyesítette magában. Költőnk *hang- és alaktani*

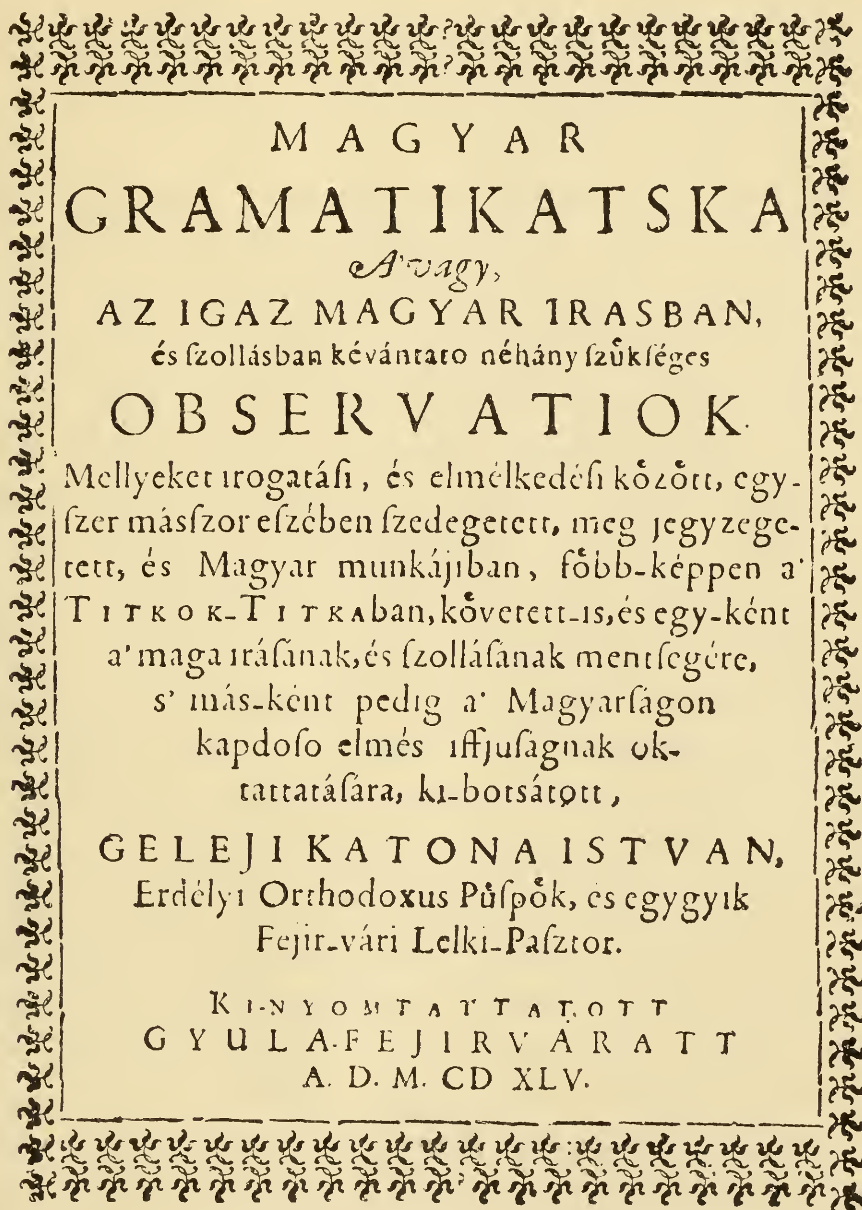
1 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. 3—4 l.

2 Geleji Katona István: Magyar Grammatikátska. A vagy Az igaz magyar irásban és szóllásban kévántató nehány szükséges Observátiók. Gy.-Fejérvár 1645.

sajátságai is e kettős forrásra mutatnak; de belőlük sokkal több fakad a *nyelvjárásából*, mint az irodalmi köznyelvből. Ha az Adriai Tengernek Syrenája a maga kiadásában ebbeli jellegére nézve következetlenebb és szintelenebb, egyenesen a nyomtatás felügyelőjének vagy javítójának tulajdonítható, mert a kézirati tisztázat a maga eredeti mivoltában egész híven és határozottan a keletkezése helyének nyelvét tükrözi vissza. Dunántúl, a nyugati nyelvjárás legdélibb területén, a hol a göcseji és zalai nyelvjárás találkozik és egymással összefoly,* fekszik *Csáktornya*, beszédmódjában a nyugati nyelvjárás általános bélyegével, különösebben a göcsejinek és zalainak vegyűlő hangszíneivel. Innen magyarázható meg, hogy a költő nyelvében a magánhangzók *zártabb* ejtése uralkodik; így szó végén vagy szó belsejében, a hol az előbbi szótagban á van, *a* helyett *o* következik: árod, ároszt, száraz, száraszt, várot, várok, s ezek hasonlóságára oltalmot és aztot is; az *e* és *ë* helyén átlag *ö* fordul elő: röjtök-sátor, röjtöm, köröszt, köröszteny; szöb, zöng, zöndül, röpül, röpdöz, rözzenik; az *l* és *ly* előtt, (mert váltakozva mind a kettő megvan nála, például folni és folyni, kölkek és kölykek) hasonlóképp az *ö* szerepel: fölhő, fölyhő, lölkem, lölked, s a birtokos személyragozás minden esetében, föl, köll, röndöl, költ; az *o* és *ö* helyett ellenben gyakran található *u* és *ü*: burul, burít, csuda, csudál, buik, ukádik, usura, aztán ű és űk, kű, menkü és kénkü, bű, büven, lü, jü, jüvendül, dült, tülem, a ról-ről és tól-től helyragok rendszerint zártabb alakjokban röviden jőnek elő. Azonban egy esetben, a régi állapot megőrzéseként, a zártabb hangzó válik nyiltabbá, a mikor az *i* és *í* helyet *e* és *é* foglalja el: segét, segéchség, késér, késérő, késértet, méért, tekéntet, mezételen, kémél, kémé-letlen; mégis sokkal gyakoribb az *i* és *í*-nek zártabb *ü* és *ű*

* Balassa József: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest, 1891 26. l.

hangra fordulása: üng, düchőség, hűség, szűv, szűves, küvül, üdő, üdőtlen, vagy a mi még érdekesebb, az *é*nekből és *é*nekelből alakuló *í*nek és *í*nekel helyett *ü*nek és *ü*nekel.

MAGYAR
GRAMATIKATSKA
A'vagy,
AZ IGAZ MAGYAR IRASBAN,
és ſzollásban kévántato néhány ſzükſéges
OBSERVATIOK
Mellyeket irogatáſi, és elmélkedéſi között, egy-ſzer másſzor eſzében ſzedegetett, meg jegyzegetett, és Magyar munkájiban, föbb-képpen a' Titkok-Titkaban, követett-is, és egy-ként a' maga iráſának, és ſzolláſának mentſégére, s' más-ként pedig a' Magyarſágon kapdoſo elmés iffjuſágnak oktattatáſára, ki-botsátott,
GELEJI KATONA ISTVAN,
Erdélyi Orthodoxus Püſpök, és egygyik Fejir-vári Lelki-Paſztor.
KI-NYOMTATTATOTT GYULA-FEJIRVÁRATT
A. D. M. CD XLV.

63. A MAGYAR GRAMMATIKÁTSKA CZÍMLAPJA.

Az ellenkező hangrendü összetett szókban szokásos a magánhangzók illeszkedése: sohul, sohun, tahát; két magánhangzó közt nem ritka a *v* vagy *j* kivetése: bial, fualkodik, buik, hea, heában, iam, ia, fia, de a két magánhangzó közét nem egyszer ki is tölti: megrivad, megrivogat, pré-

dávul. Szók végén *ny* helyett közönséges az *n:* kicsin, nyl, szegén, szegin, oroszlán, tudomán, kéntelenség és kételenség. Sőt költőnk egy helyen annyira megy nyelvjárása követésében, hogy a mikor a zendülő tábor a Szulimán megmakacsodására panaszol: ekként kiált. «Meccen osztán várral, meccen császársággal?» A mely sorban a *meccen* a *mit teszen* összerántása.

Mindez azonban oly jelenség, még ez a legutolsó, a legkivételesebb is, mely ellen abban az időben, a mikor minden iró a saját vidékének beszédmódjával él, nem lehet és nem szabad kifogást emelnünk, mert nem nyelvhibáról, csak nyelvjárásbeli szokásról tanúskodnak; s ép oly érdekes adalékok nyelvünk hangbeli állapotára, mint a mily jellemzőek költőnk művére nézve. S kétségtelenűl nyelvjárásából kerülnek bele verseinek *szókincsébe* azok a szavak vagy szóváltozatok, melyek közül ma már csak néhány használatos a göcsejségben és zalaiságban, vagy az ország más részeiben; akkor azonban Csáktornya környékén még közönséges forgalomban lehettek. Ma már az Adriai Tenger Syrenájának bizonyos ódon színezetet és zamatot kölcsönöznek: ilyenek: alit-vél, apolgat-csókolgat, édesget, baj, halálos baj-páros viadal, bilikum pohara-üdvözlet pohara, bimbor-bibor, csata-csapat, csingolódik-kapaszkodik,[1] csüng, csühődöl-czihelődől, csoport-csapat, falka-darab, rész, fekő-feküvő, Gönczös szekér, Gönczöl szekér, a göncz Zalában ma is batyu, a szomszédos Somogyban koloncz,[2] szóval valami teher; hamarság-gyorsaság, gyors hab, indit-fakaszt, jószágos-erényes, károl-sajnál, károsnak tart, kecse-köpeny, palást, késmárk-szikla, szirt, képiró-festő, könnyv-könny, maga-pedig, mégis, noha, márványkép-szobor, megnevet-kinevet, kicsúfol, megguggol-kigúnyol, mihánt-mihelyt, Landor-Fejérvár-Belgrád, leveg-lebeg, leventa-levente, ludvércz-lidércz;[3]

1 Szinyei József: Magyar Tájszótár. I. kötet Budapest, 1893—1896. 323. l.

2 Szinyei József: Ugyanott. 715. l.

3 *Ugyanaz:* Ugyanott. 1333. l.

ohajt-sohajt, kesereg, oroszkodik-lopózkodik, penig-pedig, szekszenás-terhes nyereghez tartozó, tartalék-akadály, timporálva-keverve, választ-válasz, vonyakodik-verseng, zászló-zászlóalj jelentéssel.* Teljesen ez alá a szempont alá esnek az *igeragozásnak* ama régies alakjai is, melyeket költőnk oly gyakorta használ; például a *felszólító mód* egyes második személyét két mássalhangzó torlódásánál rendszerint *d* nélkül képezi: érch meg, tarch meg, ronch meg, sürüsich meg, szabadich meg, tekinch meg, vidamich meg, s ezek hasonlóságára hangtorlódás nélkül is ekként jelöli: ronch el; az *elbeszélő mult* egyes és többes harmadik személyét pedig a *v* kilökésével és az összeeső két magánhangzó egybevonásával megröviditi: lén-leve, lének-levének, té-tevé, vé-vevé, vék-vevék. S hasonlókép nyelvjárásának hódol a *tagadó kérdő mondatok* szerkesztésében, a mikor a kérdő *e* szócskát nem az állitmány, hanem a tagadó szó után veti, a mi az egész Dunántúl mai nap is széltében divatozik; a *ban-ben* és *ba-be* helyragok fölcserélésében, a mikor nem veszi figyelembe a «hol és hova» kérdések szabatos vonatkozását, a mi az irodalomban még századunk elején sem volt szokatlan, a nép nyelvében pedig ma is szokásos; ekképen váltakozik nála: jüttem országodban, veszik eszekben, viszi végben, teszi csaknem égben, öltözik törzsökben, vajdában béveré felét dárdájának; s vala gyors erőbe, ruhába járnak, fölforr az haragos vér mindenikbe, kezét fösti ellenség vérébe és szivébe, hagy reménységbe. Aztán nyelvjárásának hatása mutatkozik a *ban-ben* helyragnak a részleges tárgy kifejezésére vagy a *ból-ből* rag helyett való használatában, például: Tantalus nem eszik almában, választ furiákban, sokat levág bennek, vágnak le ű bennek kétszer kétezeret; s a birtokos személyragozás egyes harmadik személyének a rövid *e* helyett zártabb *i* rag-

* *Lásd a Magyar Nyelvtörténeti Szótár* megfelelő helyein.

gal képzése; például: becsületi, keleti, tiszteleti, hiti, rendi, szüki.

Ezek a hang- és alaktani sajátságok, valamint szókincsbeli ritkaságok ma már, a mikor az irodalmi nyelv kifejlett és megállapodott, a vidékek beszédmódjától szervezetének, rendszerének, alkotó és jellemző törvényeinek megismerésével és általános érvényével megtisztult és megnemesedett, — részint a szabálytalanság, részint az avatagság szinében tűnnek fel. De ha a költő korába visszahelyezkedünk, az ő nyelvét más írók nyelvével összehasonlítjuk: lehetetlen meg nem győződnünk, hogy az mennyire magyaros és sajátos, szines és gazdag, élénk, erős és kifejező. Az öreg *Ráday Gedeon* izlésének és tudásának valóban nagy becsületére válik, hogy ő már száztiz esztendővel ezelőtt észrevette és kiemelte, mikép Zrínyi a találó szók megválasztásában és a dolgok eleven kirajzolásában mennyi gondot mutat.[1] Legfölebb azt sajnálhatjuk, hogy költeményeibe török, horvát és diák szókat vegyít, az utóbbiakat szükség ellenére fölös számmal: de menthetjük egyfelől a jellemzetességre törekvéssel és a közszokással, másfelől azzal a vallomásával, hogy úgy szebbnek gondolta, s a magyar nyelvet szegénynek tartotta, különösen «historia» irására.[2]

Szókötésében, mondatszerkesztésében és verselésében azonban már jelentékeny hibákat és fogyatkozásokat találunk. Pongyolaságok és magyartalanságok esnek meg rajta, részint a sietség, részint az idegen példák követése miatt. Még az csak hagyján, hogy a *vonatkozó névmásokat* egymással sokszor fölcseréli, s a személyre a mely, a dologra a ki utal; hogy az igék *alanyi* és *tárgyas* ragozását nem mindég tartja meg, mert mindezt abban az időben még nem különböztették meg szigorú következetességgel; sok-

1 Dr. Váczy János: Kazinczy Ferencz levelezése. I. kötet. Budapest. 1890. 158. l.

2 Groff Zrini Miklós: Ádriai Tengernek Syrenája. Bécs. 1651. 5. l.

kal megróhatóbb, hogy a *szenvedő alakot* unos-untig használja, holott rövidebben, szebben és magyarosabban szólna a cselekvő alak; s annak, a ki nyelvjárásához annyira alkal-

64. BÁRÓ RÁDAY GEDEON ARCZKÉPE.

mazkodik, mint ő, észre kellett volna vennie, hogy a nép a szenvedő beszédmódot sohasem szereti és általában kerüli; hasonlókép sokkal kifogásolhatóbb, hogy egyes *igék*-

nek egészen helytelen vonzatokat tulajdonít; például *hasomlítani*, mint az olasz rassomigliare, nem egyszer tárgyesettel áll: hasomlit furiát; a *hallgatni*, mint az olasz udire a tól-től raggal jelen meg: Tülem hallgatnak minden Elementumok: a *birni* rendszerint a latin habere példájára szerepel: Én birtam világot, ű birjon engem el; az *örülni* pedig a latin gaudere módjára fordul elő: Örül az Szerencse ember esésében. S ezeken kivűl az igevonzásokban a mai használat szerint még sok szabálytalanság akad; például nála a zászló nem a szélben, hanem a széllel lobog, a tenger nem felé, hanem reá forog, a szultán reménysége nem a számtalan sok hadában, hanem hadán vagyon, s nem a törökök tartanak, hanem útjokat tartják Egervár felé; s több más.

Semmi kétség, hogy a költőnek az efféle hibái és fogyatkozásai nem mind akaratlan botlások vagy korabeli megszokások, hanem nagyobb részint szándékos eltérések, a mikkel ujítani akart. Ez a czélzata leginkább fölismerszik versélésében, hol a hagyományos régi szórendet ép oly merészen, mint szokatlanul felforgatja, az összetartozó elemeket Homeros és Vergilius példájára, de a magyarosság ellenére egymástól elszórja, a mint a maga szeszélye villan, vagy a rim szüksége áll elő; de mindég abban a törekvésben, hogy a költői szabadság korlátait kiebb terjeszsze. Olykor az alany vagy tárgy jelzőjét elválasztja, s egyszerüen annak utána veti a nélkül, hogy értelmezővé változtatná át, például: Esküszöm Mahometre, kit tart ég magas, vagy Zrínyi mely rettenetes indított harczot; olykor azonban az ily elválasztással a mondatot feltördeli, egyes részeit szerte hányja, hogy szinte össze kell keresni; például: Nincs szüki tanácsban ily mint én vezérnél, vagy Órám tisztességes csak légyen utolsó. Még önkényesebben és erőszakosabban jár el, mikor indítéka egyenesen maga a felforgatás, maga az ujság, mert ekkor a különböző mondatelemeket

össze-vissza dobálja, hogy az összefüggés köztük szinte megszűnik; például: Földre megtompítván esék maga vasát. Pedig ha akarta volna, könnyen irhatja vala magyaros szórenddel, természetes csoportosítással ekképen: Maga földre esék, megtompítván vasát. S még csak a rímet sem veszti el, mint ennek a sornak: «Bánatját lágycha noha úgy sem igen» átváltoztatásával, a második felének előre, az elsőnek hátra vetésével és szórendi megjavításával: «Noha úgy sem igen lágycha bánatját» — okvetetlenűl elvesztette volna. Szándékos vétségnek, egyszerű latinismusnak kell tartanunk az ily összhangtalan egyeztetéseket is: Sietnek kiki eloszlani, vagy Zrínyi Deli Viddal így beszélnek vala. Mert azt még föltehetjük, hogy a főmondat többes alanyára vagy többes tárgyára elhamarkodásból az alárendelt mondat egyes számbeli vonatkozással következik, a mi nála nehányszor valóban előfordul; de az állítmánynak az alanynyal való ilyetén kapcsolása csak tudatos eljárásból, a latin szókötés követéséből eredhet, s a régi irodalom minden ilyen példája onnan eredt.

De nem szabad felednünk, hogy ezek az ujjítások és idegenszerűségek az Adriai Tenger Syrenájában csak szórványosak, csak kivételesek; hogy elbeszélésének styljében sokszor meglep a rövidség, elbájol a magyarosság, és elragad a hatásosság, a beszéd lüktető heve és ereje, mert versei olykori zordon szólásuk és bántó darabosságuk ellenére nincsenek bizonyos kiválóság, ékesség és érdem nélkül. A költő mindenek előtt a névelővel bennök gazdaságosabban él, mint mai nap élünk, s a hogy kötőszavat gyakrabban elhagyogatja, mint mostanság teszszük; az igebeli cselekvésnek a határozós ismétléssel elevenebb és erélyesebb nyomatékot ad, például újjultan ujjul és ujitton ujjit; különösen pedig a mondat-feloldásokat, apró alárendeléseket sokszor szerencsésen elkerüli és egybe vonja, minél fogva gondolatait és érzéseit tömöttebben, hangzato-

sabban fejezi ki, mint a mai emberöltő szokta. S bár meg kisérti, a hogy fentebb érintettük, a mondat-elemek elszórását: de a magyar elbeszélések régi hagyományos szórendjét is alaposan ismeri és elég ügyesen követi. Ez a költői szórend a nemzeti verseléssel a legszorosabban összefügg, mert a hangsúly, az ütemben lüktető hangsúly szerint igazodik; a mennyiben az összetartozó elemeket együvé gyűjti és együvé foglalja. Ily módon, a minek a prózában elől kellene jőni, hátrább marad és viszont:[1] a kötőszó, vonatkozó névmás sor kezdete helyett a sor belsejébe vagy közepére esik; például: Véletlenűl szegény *de* csalatkozott meg; De te bűneimért *ha* verni akartál; Végre fáradságát *hogy* heában látta; Nem merék megvárni *mert* karddal ezeket; Rá szaggatják, döntik *kire* az sátorát. Nem önkényes szabadság, nem a klasszikai verselés utánzása ez, — mondja Arany János, — hanem az eredeti magyar rythmusnak, a népi dallamok és dalok zengő rythmusának a mainál erősebb lüktetése.[2] Ezzel az eljárással az egybetartozó elemek, gondolatok és szók összerakásával csakugyan erősebben lüktet a szavak hangsúlya, elevenebben az ütemek lebegése, s még elemeiben fölbomlik a körmondatos szerkezet, a mi különben is a költői styllel annyira ellenkezik: tehát hathatósabban érzik a beszéd magyarossága és zengzetessége. Különösen a styl élénkítésére és a hang változatosságára Zrínyi a szóképek, szó- és gondolat-alakzatok minden faját nagy sikerrel használja fel, s az epos utolsó énekében egészen dusálkodik bennök. De ebbeli szépségeinek és érdemeinek mutogatásába nem ereszkedünk részletekbe, csak azt említjük meg, hogy verseiben olykor a *betűrímek* a legbájosabban zendülnek meg; például: Lobognak az zászlók, *f*énlenek *f*egyverek; *H*ogy *h*armatos *h*ajnallal vagy szerelemben; *D*e *D*emirhám ront-bont, *d*e veszti

1 Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 19. l.
2 Arany János: Ugyanott. 19., 23. l.

az népét; De *k*emény *k*ezével ű szablyát *k*irántá; *H*alála *h*atárán ű vadsága megszünt; Te *h*itetlenséged viszen oly *h*irtelen. S csak azt hozzuk még fel, hogy nemcsak a hangzatosságot, de az indulatot is hathatósabban érezteti az oly nyomósító ismétlésekkel, mint ezekben a sorokban:

Óh áldott, *ó* boldog, *ó* erős vitézek· *(IX. 77.)*
Mig az nap meg nem áll, *mig* az magyar nemzet. *(IX. 78.)*
Ű kézzel, *ű* szemmel, *ű* bátor járással
Biztatja társait. *(X. 20.)*
Ű halált, *ű* veszélyt erős kezében hoz. *(X. 50.)*
Ű Musáknak vala szerető szolgája,
Ű kobozt, *ű* miszkált, *ű* chingiát tuda. *(X. 52.)*
Nem, *nem*, *hanem* még inkább lett kegyetlenné. *(XII. 60.)*
Minden nap, *minden nap* ebben az seregben. *(XIII. 53.)*
Ki böcsül, *ki* tisztel, *ki* imád tégedet. *(XII. 42.)*
Én megyek, *én* elől . . . *(XIII. 57.)*
*Hoz ha*lált, *hoz* veszélyt az vitéz Szigetre. *(X. 18.)*
Egy dolmánt *egy* mentét csak választ. *(XV. 13.)*
*El*mentél, kegyetlen, *el*mentél . . . *(293. l. 26. v.)*
Én éjjel, *én* nappal keserven ohajtok *(289.l. 2. v.)*
Sőt sebben, *sőt* kinban ujabban ujulok.[1] *(U. o.)*

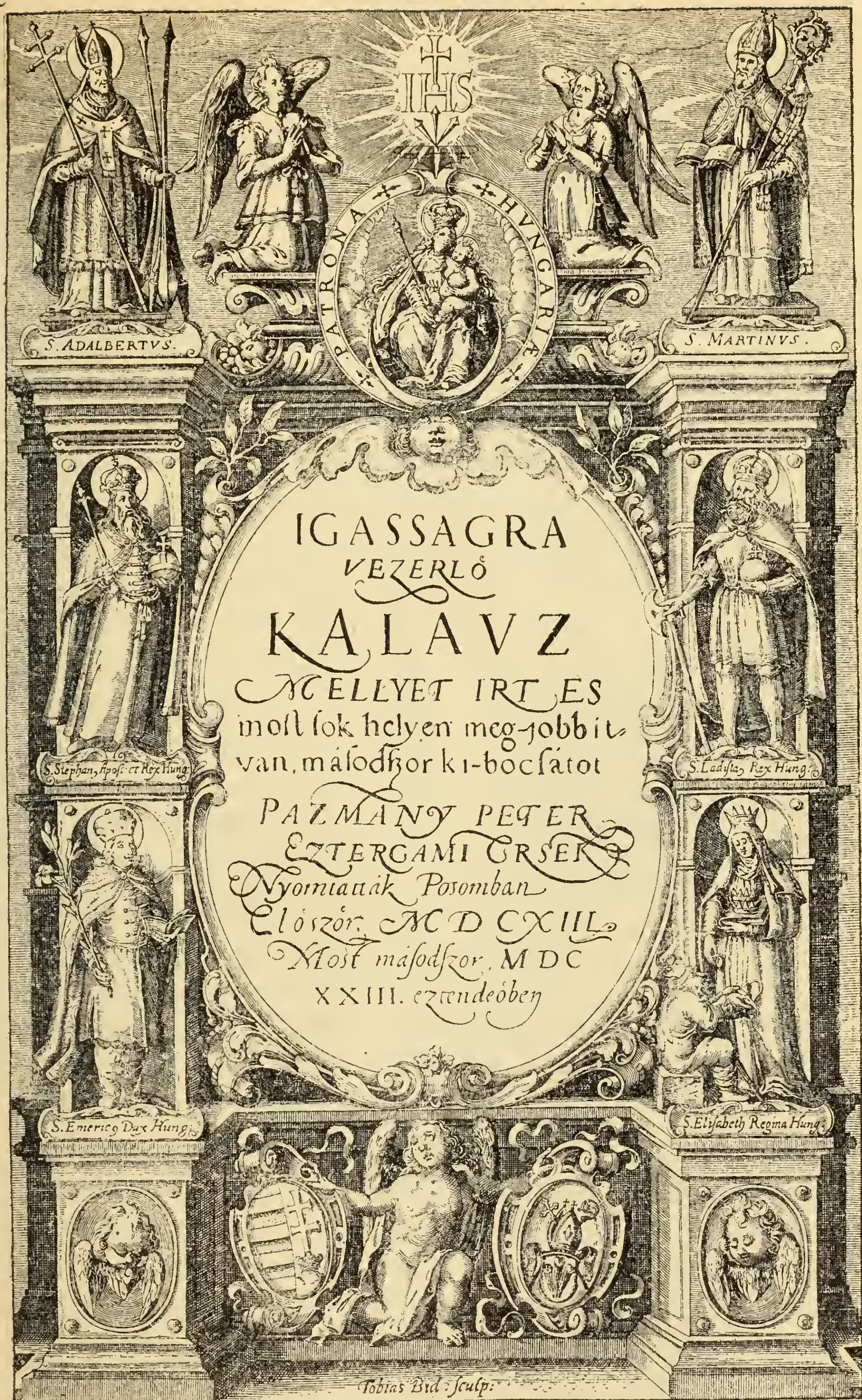
Azt hiszszük, hogy eme fejtegetések és közbeszőtt példák után nem kell több bizonyság, mikép az Adriai Tengernek Syrenájában a nyelv ellen nem panaszkodhatunk; a szókötésben és mondat-szerkesztésben van ugyan elég akaratlan botlás és szándékos idegenszerűség; de még több az eredetiség és magyarság, gondolatainak és érzéseinek kifejezésében a meglepő találóság! Milyen sokat mondó például Delimánnak emésztő kesergésében a szigeti várbul kiballagása után ez a felkiáltás: «Most lesz még mezeik az én irigyimnek!»[2] S milyen gyöngéden szól a *Feszületre* irt ének eme sora a Krisztus sebeiről: «Virágzott tested is

1 *A lapszámok* a sajtó alatt levő akadémiai új kiadásunkra vonatkoznak.

2 *A mezeik* nem a többes birtokos több birtokának, hanem az *egy* birtokának kifejezése. A göcseji és zalai nyelvjárásban a birtokos személyragozás többes számbeli 3-ik személyének ragja ma is: *ik, jik :* lovik, szovik, nevik. (Balassa József: A magyar nyelvjárások: 36., 39. ll.)

halálos sebektül!» S milyen szépen jellemzi a szultán seregét, a mikor «Törökország szüvének» nevezi! Pedig az efféle sorokat marokszámra, százával idézhetnők.

A költő legkirívóbb fogyatkozása verselésében áll, nem annyira a rimek kezelésében, mert ezek amaz idők gyakorlatához képest néhol meglepően jók, mint inkább a sormetszet szándékos és teljes elhanyagolásában, noha ennek következetes megtartása a nemzeti rythmus legsajátosabb föltétele. Egész darabossága és nehézkessége ebből származik. Az epos annyi művészi értéke másfél századon keresztül ebbeli gyarlósága miatt borult feledésbe. *Ráday Gedeon* méltatta *először.* Még fiatalon, a nemzetietlen korban, Mária Terézia uralkodása alatt, megkezdette az epos hexameterekben való átirását; nem azért, mintha a régi magyar elbeszélő-alakot nem helyeselte volna, hiszen Vergiliust és Telemachot is négyes rimű alexandrinokban kisérlette meg fordítani; hiszen általában minden versnemet méltányolt, bár különös hajlamot a nyugat-európai mértékes és rimes versnemek iránt érzett: hanem főként azért, mivel minden versnemben, így a régi magyar elbeszélő alakban is tiszta szabatosságot követelt. Zrínyi verselésében ez a szabatosság, az egyenletes lüktetés nincs meg. Ebbeli fogyatkozásának tulajdonítja, hogy a Szigeti Veszedelem méltó elismerésre nem juthatott. Ám teljesen megértette az epos becsét, sőt észre vette a költő eljárását is, hogy sokszor tudatosan hibázik. Ráday a maga szépízlésénél és alapos műtanulmányánál fogva Zrínyit felette nagyra becsülte, s majd minden költőinknek eleibe helyezte. Úgy remélte, hogy ebben egyet fog vele érteni mindenki, valaki ezen eleve való itéletektől megszabadulhatott, hogy 1-ször meg ne ütközzék a rythmusokban, mert ezekre a költő kevesebbet vigyázott, mintsem a válogatott szókra és a dolgoknak eleven kirajzolására; hogy 2-szor meg ne ütközzék abban is, mikép a tizenkét szótagú verseiben nem tartotta meg min-

65 A KALAUZ CZÍMLAPJA

denkor a hatodik szótag után a sormetszetet, hanem olykor a hetedik, sőt néha más szótagokra vitte által; mert úgy látszik, hogy azt nem hibából cselekedte, hanem szántszándékkal; részint azért, hogy az által az indulatot nagyobb nyomatékkal emelje ki; részint azért, hogy azzal verseinek nagyobb változatosságot adjon, s az egyhangúság elkerülése révén szépségüket nevelje. Tanácsolja tehát, hogy a ki Zrínyit olvassa, ne a sormetszetek, hanem az irásjelek szerint olvassa, mert így nagyobb élvezetet talál benne.*

BETEGH
LELKEKNEK
valo fwues kerteczyke meli
ben sok fele ioszagu, es egesseges
fwuek talaltatnak, meli fwuek
altal az lelkek mindennemö be-
tegbsegekben, fogiatkozasok-
ban meg eleuenedhetnek,
es megh Vijulhat

Ehez foglaltatot egij szep tudo
manij: Tudni illik mikeppen kel
lien embernek magat biztatni,
az niomorusagnak wldeözes-
nek es kinnak ideie-
ben.
Mellijet Giarmathij Balasij Ba
lint forditot Nemetböl Magiar
ra az ö szerelmes szolgaijnek ha-
boruşagokban valo vigaz-
talasara.

66. BALASSA BÁLINT MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

Sajnos azonban, a Zrínyi emberöltője erre a szinvonalra, a fenséges alkotásnak költői eszméjéhez, szerkezetének és jellemzésének igazi szépségeihez felemelkedni nem birt. Mert sem a kellő izlése, sem az elegendő tanultsága nem volt meg. Honnan is meríthette volna? A XVI. század egyszerű magyar elbeszélései tárgyuk különböző, vallásos, történeti és regényes szine mellett teljesen megegyeztek a mese száraz szövésére, a szerkesztés és előadás kezdeties gyarlóságára nézve. Ezek bizony semmi alapot és semmi mértéket nem szolgáltatnak a *Szigeti Veszedelem* értékének megitéléséhez és mesteri voltának méltatásához. A nyugati nagy népek költészetének haladása pedig, melynek magaslatán Zrínyi Miklós maga állt, még ebben az időben nem érintette meg a magyar szellemet, melyet egészen elfoglaltak a katholikus visszahatás izgató vitái a felekezeti rajongás és izzó gyülölködés szapora műveivel, s egészen megragadtak a nemzeti lét válságos harczai egyfelől az uralkodóházzal a lelkiismereti

* Dr. VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferencz levelezése. I. kötet, Budapest, 1890 158. l.

és alkotmányos szabadságért, másfelől a török ellen a haza oltalmáért és megmaradásáért. Ily viszonyok közepette, s a nyugati nyelvek és irodalmak ismerete nélkül, a költő nemzedéke az Adriai Tengernek Syrenáját nem becsülte és nem becsülhette meg, mert különben egyenesen a maga korát s annak műveltségi átlagát kellett volna meghaladnia. Ilyen kiváltsága meglehet egyes lángésznek, de soha sem egy egész emberöltőnek. A Zrínyi nemzedéke a XVI. század elbeszéléseinek szinvonalán maradt meg, minden képesség és avatottság nélkül a költői alkotás magasabb törvényeinek és titkainak felfogása és javallása iránt. Szelleme és kedélye szorosan a század visszahatásának áramlatához tapadt; vallásos hangulataiban, egyéni fájdalmának s az országos romláson érzett szenvedésének töredelmeiben, a visszahatás terméseiből táplálkozott, bennök keresett és talált szórakozást és gyönyörűséget, vigaszt és enyhülést. Ez az oka és magyarázata, hogy a míg vitatkozó munkák, mint a *Pázmány Péter Kalauza* és *Less Lenárd Tanácskozása* Veresmarty fordításában három rövid évtized alatt háromszor megjelentek, a míg vallásos versek, mint a *Balassa Bálint* és *Rimay János Istenes Énekei*

Psalterium Ungaricum
SZENT DAVID KIRALYNAC ES PROPHETANAC SZAZ ötven Soltari az Franciai notáknac és vetseknec módgyokra most úyonnan *Magyar* versekre fordittattac es rendeltettec,
A
Szenci Molnar Albert *által.*
MD CVII.
HERBORNABAN
Nyomtattatot Hollos Christof által.

67. MOLNÁR ALBERT ZSOLTÁRAINAK CZÍMLAPJA

s a *Szenczi Molnár Albert Zsoltárai* száz év folyamán harmincz kiadást érhettek, sőt *Beniczky Péter Magyar-Rythmusai** is, épen mert magyarosan zengtek, hét kiadásban láthattak világot: az Adriai Tenger Syrenájának *másfél száz* esztendőnél tovább kellett várnia, hogy újra megjelenhessen. S Zrínyi Miklós még élt, a mikor *Gyöngyössi István* föllépett, kinél a XVII. század általános nézete szerint nagyobb költőt magyar anya nem szült; s az ő könnyű, folyamatos, eleven, szines leirásokkal és érzelmes képekkel teli verses regényei első nagy eposunkat hosszú ideig, több mint egy századig homályba vonták. Verselésének külső jelességei mellett ennek belső nagy érdemei számba sem jöttek. Mert a közönségnek mindig egyetemesebb fogékonysága van a kellemesnek, mint a fenségesnek élvezetére.

MAGYAR
RITHMU-
SOK
AVAGY
VERSEK,
Mellyeket irt Nemzetes
BENYECZKI PETER
Szentelt Vitéz.
Első Részb szép Isteni di-
cséreteket, és pœnitentia tar-
tásra indito énekeket foglal
magában.
Második közönséges Ma-
gyar példa beszédeket szép
oktatással.
COLOSVARAT,
Nyomtatta Veresegyházi Szentyel
Mihály. 1670.

68. BENYECZKI PÉTER VERSEI CZÍMLAPJA.

Már most, ennek az emberöltőnek ilyen irodalmi izlése és miveltsége mellett, csak természetesnek és megokoltnak találhatjuk, hogy az Adriai Tenger Syrenája a maga megjelenésekor egész hatástalanul hangzott el. Jellemző például érdekes bizonyságot szolgáltat erre *Megyery Zsigmond*, a költő bizalmas ismerőse, ki már 1657-ben, mikor a legáradozóbb dicsérettel küldi vissza ennek nála levő kéziratait: a Mátyás király életéről való elmélkedéseket, a Centuriákat és Aphorismákat, melyek «a régi derék magyar érdemére, a vitézi erkölcsök követésére és a jó hirnév hagyására» tanítanak, egyetlen szóval sem érinti a Syrénát,

* SZABÓ KÁROLY: Régi Magyar Könyvtár. I. kötet, 1879. A megfelelő helyeken.

holott érinthette volna, ha valamire becsüli. Mert a kéziratok dicséretében nemcsak ezek becséről: de általában az iró egyéniségéről is beszél. Az aphorismák, e rövid és magvas *hadi* fejtegetések sorozatára azt mondja, hogy az igazán

69. GYÖNGYÖSSI ISTVÁN ARCZKÉPE.

kiábrázoló magzatja szülejének, ez igazi tojása hivatásának, kinyilatkoztatója foglalatosságának és kimondója akaratjának; valóságos carbunculus, melynek kár volna setétben maradnia, a más két csoport elmélkedéssel együtt; minél

fogva egy kis gyertyát kell neki gyujtani a kinyomatással. Mert ha a Zrínyi-nemzetség valaha kihalna is, ez a könyv elég volna az utókor előtt az iró személyének és tehetségeinek becsülésére, neve halhatatlanságára.[1] Hát az Adriai Tenger Syrenája nem igaz lelki képmása szülejének, nem igaz tojása hivatásának? S hősi eposában nem nyilatkozik-e meg a Zrínyi foglalatossága, határozott akaratja, egyéniségének természete? Hiszen a Szigeti Veszedelmet úgy, a mint van, a vitézi lélek harczi hevének ama lüktető erejével és elevenségével, mely a szerkezet fölépítésében, az elbeszélés hangjában, különösen hőseinek érzésében, eszejárásában, egész vérlejtésében, csatajeleneteiben és halálos bajvivásaiban lendülve meg-megcsap, csak oly költő irhatta meg, a ki maga is levente, bajnoki merésre és hadi tudásra egyiránt kitűnő. Hát ez a hősi epos nem volna maga is elég az utókor előtt az iró személyének és tehetségeinek megbecsülésére, nevének fentartására? Megyery Zsigmond szerint *nem*, mert szóba sem hozza, noha tudnia kellett róla, olvasnia kellett ezt is, a mikor még a Zrínyi kéziratait is olvasta: de kortársaival együtt, bármily mívelt ember volt különben, nyelvi és versbeli apró fogyatkozásai miatt nem birta méltányolni, a maga fenségében felfogni. A mi a költőre nézve annál sajnálatosabb lehetett, mert ezzel hazafias számítása is kárba veszett. Hogyan? Hát nem a költői szép lebegett előtte kizárólag? Igaz ugyan, hogy kinzó szerelmének feledése végett;[2] mulattató szórakozásul[3] fogott a haragos Mars éneklésébe, s enyhületet és vigaszt a sugalló Múzsa tiszteletében, a *Szép* szolgálatában keresett szivbeli sebeire, de kétségtelen az is, hogy már eposának eszméjével: nagy ősének és leventéinek nemzeti váltságul való önfeláldozásával, önfeláldozó harczuk és halá-

1 Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1891. 64., 65. ll.

2 Gróf Zrínyi Miklós: Költői művei. Budapest, 1898. 289. l.

3 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1681. 3. l.

luk megdicsőítésével, a *hazafias* czélzatnak föl kellett lelkében kelnie és ragyognia! Hiszen a magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai s azok nagy lelkeinek

70. BÁRÓ MEGYERY ZSIGMOND ARCZKÉPE.

árnyai nem hagyták aludnia, mikor kivánta, sem beszélnie, mikor akarta. Jobban szereti vala az ő dicsőségöket, semhogy elmulaszsza az ő intésöket, miket nemcsak nappalbéli elmélkedéseiben juttattak eszébe, de még éjszakabeli elmé-

jében is eleibe tüntettek, mondván: ne aludjál, ne keresd a gyönyörűséget; látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet.[1] Ezekkel az ösztönökkel serkengették nyugodalmában, s lelkesítették irásában. Életének minden munkássága, akár közvetlenűl, akár közvetve, a régi magyar vitézség és dicsőség fölélesztésére irányul; még tollát is, szerelmes versein kívűl, mindég eme magasztos törekvés érdekének szenteli; épen ezért tartja jobbnak és nagyobbnak országunk szolgálatjára hadi mesterségét a költészetnél,[2] bajvívó szablyáját a tollánál. Az epos ugyancsak ezt a szellemet hirdeti: a szigeti bán vértanúsága a nemzet váltsága, hazaszeretete a *nemzet buzdítása;* az Zrínyink költői eszméje, ez a hazafias czélzata. A váltságot nagy őse teljesítette, a buzdítást szóval és tettel ő példázza, mert egész életének fölemelő gondolata — az ország fölszabadítása a török alól. A Szigeti Veszedelmet azért ajánlja a magyar nemességnek, hogy azt egyesítse és föléleszsze, a nagy és szent háborúra lelkesítse. «Dedicálom ezt az munkámat, úgymond, Magyar nemességnek, adgya isten, hogy véremet utolsó csöppig hasznosan neki dedicálhassam.»[3] A nemesség akkor — a *nemzet*, kiváltságos joga és rendi kötelessége — a *haza oltalma;* s a költő a maga művének és vérének felajánlásával a magyar nemességet fel akarja buzdítani, magával és magához akarja ragadni, hogy a szigeti bán példája s a maga óhajtása szerint utolsó csepp vérét az is a hazának áldozza. Mert Zrínyi felfogásaként, mely a Szigeti Veszedelem írásakor már lelkében dereng, s valószínűleg épen nagy őse

1 Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 74. l.
2 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. 3. l.
3 Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. 2. l.

DEDICALOM
EZT AZ MVNKAMAT.

MAgyar nemeſſégnek, adgya Iſten hogy véremet utolſó chöppig haſznoſſan néki dedicálhaſſàm: áldozhaſſam

71. ZRÍNYI AJÁNLÓ SORAI.

hadi elveinek és vitézi küzdelmeinek behatása alatt világosodik meg teljesen a maga erős és elmúlhatatlan fényében, a felszabadítás harcza egyedül a magyar nemzet feladata lehet. Maga volt, a ki a török igát okozta, maga legyen, a ki azt összetöri: *magyar hadvezér alatt*, *nemzeti sereg-*

Hungarus nobilis

72. MAGYAR NEMES A XVI. SZÁZADBÓL.

gel. Hadd ragyogjon az ősi vitézség és az ősi dicsőség megint, vívja ki a magyar független állami lételét s váltsa meg nemzeti becsületét, a mint a szigeti bán a szigeti leventékkel cselekedte.

A szigeti bán — magyar hadvezér, a szigeti őrség — nemzeti sereg, mert *magyar* és *horvát* vitézekből áll, kik

73. KÁROLY FŐHERCZEG ARCZKÉPE.

a haza szereteténél és a nemesség kötelékénél fogva egymástól semmiben sem különböznek. Mert magyar és horvát lehetett a neve szerint, de a nemes ember *csak magyar* nemes volt, a magyar haza szabadságaiban, jogaiban és kiváltságaiban osztozott, a magyar hazához épen azért ugyanazzal a szeretettel, hűséggel és áldozattal ragaszkodott. A szigeti bán annyira ment a szigeti őrség nemzeti jellegének megőrzésében, hogy a Károly főherczeg-kinálta német gyalogokat nem fogadta be a vár védelmére.* A Szigeti Veszedelemben ebből az okból küzdenek és szerepelnek csupán magyarok és horvátok, vérük hullására, fejök vesztésére kész hazafiak!

A költő ebbeli felfogása ép oly teljesen megegyezik az

74. MIKSA CSÁSZÁR ALÁIRÁSA.

ő nagy ősének eljárásával, mint a török kiűzéséről való tanítása annak gondolkozásával. A szigeti bán már 1564-ben, az uj királynak, *Miksának*, tanácsában erélyesen felszóllal, hogy a törökök a békesség ellenére égetnek, pusztítnak, rabolnak, a szegénységet naponként különbféle s méltatlan képpen hódolásra kényszerítik, a végvárakat mind csalárdsággal és ravaszsággal, mind nyilvánvaló erőszakkal megveszik, birodalmukat minden módon terjesztik; viszont ha a mieink ellenök szabadságos és szükséges oltalommal cselekesznek, azt szerződésszegésnek hirdetik. «Sem panaszolkodással, sem sürgősen kéréssel, folytatja, ez nagy alkalmat-

* SZILÁDY ÁRON: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1874. 486. l.

lan embereknél semmit nem használtunk, sőt naponként nehezebb s keservesb gonosz cselekedettel hazánkat, társainkat, az kikkel edgyütt hadakoztunk, elfordították, s rontották, s az mi restségünkkel fölötte nagy uralkodást tettenek rajtunk: úgy annyira, hogy bizonyára nékem, mellyet, bocsánatot kér-

75. MAGYAR NEMES, LOVON, A XVI. SZÁZADBÓL.

vén másoktól, mondok, az idő elérkezettnek látszik, hogy *a közönséges szabadságnak helyére állatatására fel kellene serkenni és alkalmatosság-adatással az igát nyakunkból ki kellene vetni.»** Ám adják meg, nem ellenzi, a mivel a

* ISTVÁNFFY MIKLÓS: Regni Hungarici Historia. Köln, 1685. 287. l. THALYAY PÁL: Pannóniay Istvánffi Miklós Magyari Dolgokıól való Historiájának XXII. könyve: 5., 6. ll.

szövetség szerint Szulimánnak tartoznak, de egy füst alatt «fel kellene neki mondani a meg nem tartott békességet, s minden szorgalmatos gondviseléssel azon forgolódnunk, hogy a mely hadakozást reánk indítana, necsak fentartanók, hanem a nagy jó isten segítségével hátra is vetnők.»*

76. VULGARIS HUNGARUS.

Ha az ország felszabadítására az idő a szigeti bán szerint már az ő korában alkalmasnak látszott: természetesen a költő életében, a mikor török és keresztyén jóslatok, a mint Thury József bizonyítja, egyiránt jelentgették az osman hatalom hanyatlását, a keresztyénség által való meg-

* *Ugyanaz:* Ugyanott. 6. l.

törését,* még határozottabban elérkezett. Ez a nézet az ő emberöltőjéig a jóslatok következtében egyre terjedett, mind jobban általánosult; s egészen nagy ősének szellemében és a közhiedelemnek hangjaként az epos első menyei jelenetében kifejezésre jutott. Imhol, a nagy mindenható az igaz hittől elszakadt és bűnbe sülyedt magyarság büntetésére nézve a következő módon határoz:

Én penigh Töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontya, veszti az rosz Magyarokat,
Mind addigh töri iga kemény nyakokat,
Mig nem esmerik meg, el hatták Urokat.

Ez mind addig leszen, mig bosszut nem állok,
Harmad-negyed izig büntetés lesz raitok,
És ha ideién eszben nem veszik magok,
Örök átkom, haragom leszen ű raytok.

De ha hozzám térnek, meg bánván bünöket
Halálrul életre ismég hozom űket,
Jai, Török, néked, haragom vesszeiének,
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.

A megtérés, immár, a katholikus visszahatás győzelmével teljesült. a harmad-negyed ízig való büntetés ideje letelőben. Hiszen 1566 óta a Szigeti Veszedelem irásáig épen *nyolczvan* esztendő folyt el, tíz év mulva a negyedik íz, negyedik emberöltő következik, tehát készülni, fegyverkezni kell a török ellen! A buzdítás azonban nem rögtönre szólt, mert még ekkor a költő, noha már az ország első leventéje volt, fiatalságánál fogva sem remélhette, hogy a nemzet köréje sorakozik: hanem szólt a költő élete tartamára, a negyedik emberöltő korára, a mikor a szigeti bánnak és őrségének elszánt lelkesedése és önfeláldozó készsége egyetemessé lesz, ezzel az egyesülés és az egyesüléssel a felszabadítás végbe mehet. De kétségtelen, hogy ebben

* Szilády Áron: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1894. 403., 404. ll.

az országos vállalkozásban már ekkor a vezéri szerepet magának szánta, s úgy tekintette, mint a mely egyenes örökségül reá szállt. Azért hozza magát a Szigeti Veszedelem hősével minél közelebbi kapocsba, azért emlegeti *azt* mindég nem ősének, hanem *atyjának*, *magát* nem maradékának, hanem *fiának;* mert bár tagadni nem lehet, hogy abban az időben az atya — az ős, a fiú — a maradék értelmében is használatos volt; de az ő egész következetessége a közvetlenebb összekötés törekvésére mutat. A mikor ifjontan Istvánffi történeti könyvébe merül:[1] a bánnak minden vitézi tettére szive melegen és büszkén feldobog; s a kiváló embereket rendszerint hozzája méri, velök szemben ősét a lapok szélein egy-egy megjegyzéssel dicséri.[2] Minden szaván látszik, mennyire örvend,

1 Istvánffi Miklós: Historiarum de rebus Hungaricis libri xxxiv. Köln, 1622.

2 *A költő e széljegyzetei* közül szolgáljanak mutatványul az alábbiak:

A mikor Istvánffi történetében a Szapolyai István bécsi viselkedéséről, a város elhagyásáról és férfiatlan védelméről van szó, — odaveti: *Comes voltál, de nem a jó Zrini Miklós.* i. könyv, 2. l.

A mikor Brandenburgi Joákim Pest alatti táborozásának elbeszélésében Bánffy Lászlóról történik említés, hogy Lévay Gáborral karonfogva egy magaslatról szemlélte a küzdelmet, de a mint ezt egy a városból jövő ágyúgolyó ellőtte s vérével őt befecskendette, ájultan rogyott össze, mire szolgái sátrába vitték és úgy élesztettek föl, — utána írja: *Bánffy nem Zrinj módgyára harczoltál, azért aspergált Gábor vére.* xv. k. 252. l.

A mikor Istvánffi 1543-ból fölemlíti, hogy Zrínyi Miklós a tatárokat a somlyai mezőn megtámadta és megverte, — csodálkozva sóhajt fel: *Hej, jó Zrinj!* xv. k. 270. l. Ellenben Erdődy Péterre, ki a zavaros idők miatt honát elhagyva Velenczébe költözött és haláláig ott maradt, — elitélve szól: *Nem voltál the jó Zrinj Miklós.* xv. k. 271. l.

A mikor Szondy György drégelyi harczáról és önfeláldozásáról van szó, — elismeréssel teszi hozzája: *Jó Zrinj Miklós módgyára cselekszik ez a jámbor vitéz.* xviii. 330. l. A mikor pedig nagy őse báni jó gondviseléséről van említés, hogy Ulamánt Horvátország dúlásában föltartóztatta, — magasztalva jegyzi meg: *Jó Zrinj Miklós jó Bán volt!* xix. k. 351. l. S a mikor Istvánffi elbeszéli, hogy Zrínyi az Arszlán Jahiogli, pozsegai parancsnok monoszlai várépítését megakadályozni reá ütött, mire a pasa csúfosan megszaladt és a bán vértelen győzelemmel s tetemes zsákmánynyal tért vissza Szigetbe, — örvendezve veti oda: *Mert ember volt ám ez!* xxi. 417. l. Majd a mikor Hassán, az új pozsegai parancsnok tőrbecsalása a szigeti bán okosságán meghiusúlt, — ennek a helynek olvastára megint magasztalásba tör: *Nem pribék jó Zrinj.* xxi. k. 420. l. S a mikor Istvánffi leírja, hogy a fiatal Zrínyi György 1563-ban, Miksa cseh királylyá való koronázása ünnepére Prágában milyen fényesen fölszerelt csapattal jelent meg, melyet nyolcz teve követett, mindegyiken egy-egy szerecsennel; a szigeti bán úgy kapta őket ajándékba Jahiogli Mohamet pécsi parancsnoktól; — örvendezve hangsúlyozza: *Ez szeb készülettel volt, mint*

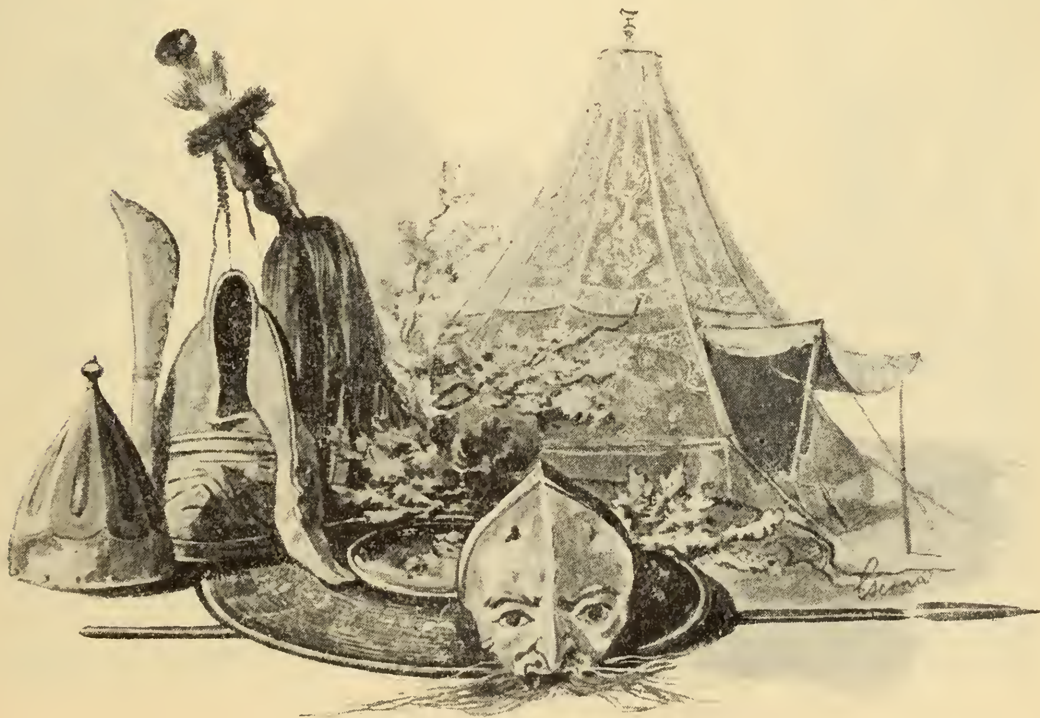
hogy tőle származott. Jelleme nemesebb és feddhetetlenebb, mint azé, kinek elmult dolgait az utolsó nap szépítette meg; de bátorságára, hősiségére, hazafiságára, hadi elveire valóban lelkétől lelkezett. Ha egyelőre a háborúban tapasztalása kevesebb volt is: de a hiányt minden esztendővel pótolta, katonai lángeszével és tudományával pedig már most meghaladta. A török kiűzésében, az ország felszabadításában senki nála a szigeti Zrínyi Miklósnak méltóbb örököse nem lehetett.

Az epos hazafias czélzata, serkentő buzdítása hatástalan hangzott el: de a későbbi következmények megmutatták, mint Salamon mondja, hogy a világesemények logikáját igazán csak a költő értette meg.*

Draskovich Gáspár és Farkas. XXI. k. 421. l. A Zrínyi Miklós indítványára pedig, melyet a török kiűzéséről a király tanácsában előadott, — a régi példabeszédet idézi: *Kevés egy erdőben egy kakuk.* XXII. k. 439. l.

Ilyképen tesz minduntalan bizonyságot egyfelől arról, hogy milyen szeretettel és nagyrabecsüléssel csüng őse emlékén, másfelől arról, hogy milyen gondosan és szorgalmasan tanulmányozza az Istvánffi történetét.

* SALAMON FERENCZ: Irodalmi Tanulmányok. I. Budapest, 1889. 349. l.

78. A FUCCINA DEL MARTE CZÍMLAPJA.

I.

EÖTÖDIK KÁROLY CSÁSZÁR IDEIÉBEN, AZ MILITIARUL ÍRT TRACTATUSBUL VALÓ EXTRACTATUS, MINDEN RENDEKRE NÉZVE.*

* Lásd ismertetését az 1. kötet 216—222-ik lapjain.

Az gyalogok Feő Capitánya, Tiszte, hivatallya és esküvése felől.

Az gyalogok feő Capitányátul kivántatik az : hogy eő emberséges, böcsületes, derék hadakban forgott és tanult ember és vitéz legyen, a kitül az alatta valój nem csak félyenek, hanem egyszersmindis eőtet szeressék, maga előt mind Ura, mind maga böcsületét és Authoritását [1] viselvén. Azután az is kevántatik, hogy az gyalogockal, akár az ellenségh előt, akár más occasioban,[2] úgy tudgya disponalnj[3] és Tanácsával az alattavalóit segíteni, hogy rendessen és jó módgyával hivatalyokban eljárhassanak ; e mellett elegendő értelme is légyen, miképpen kellessék az Tiszteket az eő seregeiben ki osztanj, és másképpen is az Seregeket félelemben és jó rendben tartanÿ.

Elseőben azon igyekezzék, hogy böcsületes Hadviselőket és Hadnagyokat magához kapcsolván, azoknak pénzt adgyon, és elküldgyö, hogy hadakat fogadgyanak, megh mondván, bizonyos, és az Mustrálásra[4] való alkalmatos helyeket, az melyekre az Hadnagyok parancsolattyára tudgyanak bizonyos napon az gyalogok comparealnj,[5] és magokat felfegyvereznj.

Azután azon legyen, hogy az Hadnagyoknak megh szerzése után jó és tanult hadi embereket szerezzen, és azoknak adgya az parancsolatokat, és Tiszteket, úgy mint Soltéz,[6] Szállásosztó, Profont,[7] Profosz[8] és Istrása[9] Mesterek Tiszteket ; ezeket kiosztván és együvé gyűÿtvén, szükséges, hogy az kösségh és szolgák előt megmondgya azoknak, minemő Tisztek és hivatallyok vagyon, és hogy annál inkáb az szolgákis eőket észre vehessék. A mikor azért az Hadnagyok az fogadott néppel jelen vadnak, az Mustra helyen,[10] mindenik Hadnagy kész lévén az Lajstromockal,[11] az Feő Capitányhoz megyen, és megh jelenti ottan magát.

Ha azért az Seregh legh első ízben elő áll, mindeniket öszve

1 Hatalmát, tekintélyét. 2 Alkalomban. 3 Rendelkezni. 4 Szemlére. 5 Megjelenni, összejönni. 6 Hadbiró. 7 Élés. 8 Poroszló. 9 Őrmesterek. 10 Szemle helyén. 11 Névjegyzékekkel.

hivattya dobbal, és együtt levén az Zászlók, közöttek lovon nyargalózik, és csendességet csinálván, mondgya: Jó napot édes vitéz barátim. Hogy mÿ ez helyre öszve gyűltünk és együt vagyunk, oka ez, mivel az mÿ Kegyelmes Urunk, hogy szolgálattyában kötelessek légyünk, maga hazájának és országának, az szerint az jobbágyinak is defensiojára [1] bennünket kéványa. Annak okáért kell nektek fogadnotok és esküdnetek, az my Kegyelmes Fejedelmünknek, hogy annÿ s annÿ holnapigh, híven akarjátok szolgálni, és az eő kárát mindenképpen eltávoztatnj, és hasznát keresnj tehetségtek szerint. Azután néktek elolvastatik az Articulus-Levél.[2] Esküdnÿ is kell tinektek, hogy azokat az Articulusokat[3] igazán és szorgalmatossan megh akarjátok tartanj, az megh nevezet holnapokat ki töltenj, az indulásra, istrásákra,[4] az ellenséghre való elmenetelre, vagy eljövetelre mind Vízen, mind Szárazon, minden parancsolatokat végben vinnÿ.

Következik az Esküvés.

Az Esküvést néha az Soltéz, néha a' Feő Capitány elő mondgya az gyalogoknak illyenképen:

Az mit énnekem elő olvastak, és eszemen lévén, jól megh értettem, arra esküszem, hogy azt igazán, erőssen, és híven meg akarok tartanom, és végbe vinnem. Isten engem úgy segéllyen, és az szent Evangeliom.

Ezután megh jelenti nékik az feő Tiszteket. Elseőben a' Soltézt az eő nevével, azután Profont Mestert,[5] maga nevével, Quartely Mestert[6] és Istrasa Mestert[7] az Profosszal[8] együt az eő neveikel. És ha teczik az Capitánynak, elő hozhattya az maga vicejétis,[9] hogy eőis esmeretségben essék azokkal. Maid előállanak az rendbűl az Tisztviselők, és minpen jó akarattyokat és emberségeket mutattyak az szolgákhoz, kiki az eő Tiszti és hivatallya szerint külömben és magánossan. Mindazonáltal tartozik az Profosz[10] külömben hozzájok szólnj, illyen képpen: Úgy vagyon, édes szolgáim, engemet tinektek választottak Profosznak;[11] azért kérlek benneteket, jól megh visgállyátok és észre vegyétek, mire és minemő Articulusokra[12] tinéktek köllet esküdnetek, hogy tudnia illik, azokat erőssen megh tartván, mindent meghcselekesztek, és jó rendben és csendeségben élvén, semmi részegséget, illetlen játékokat, veszekedéseket, esküvéseket, szitkokat, káromkodásokat avagy más ingerlő szókat követnj ne akarjatok. Mert ha ezek ellen cselekesztek, tisztem szerént bánok veletek, hogy jó rendtartásba és félelemben maradgyatok.

1 Védelmére. 2 Czikkelyes-levél. 3 Czikkelyeket. 4 Őrhelyekre. 5 Élésmester. 6 Szállásmester. 7 Őrmester. 8 Poroszló. 9 Helyettesét. 10 Poroszló. 11 Poroszlónak. — 12 Czikkelyekre.

Ezek után az Zászlók illyen forma szóckal adattatnak az Zászló-tartóknak.

Igy szól az Feő Capitány: Te Zászló Tartó, ime ezt az Zászlót kezedbe ajánlom, és gondviselésedre bízom, illyen conditioval,[1] hogy megh esküdgyél életedet, s véredet akarod e mellett ki ontanj stb. Illyenképpen: Ha az egyik kezedet megh lövik, és abban hordozod a zászlót, tehát az másikába veszed, ha ezen is seb vagy lövés esik, az szádban veszed. Ha pedigh tellyességessen látod az ellenséget, hogy hatalmat veszen ty raitatok, és az Zászlót továb megh nem tarthatod és oltalmazhatod, ackor magadat belé tekered, és hozzád szorítod és életedetis e'mellett veszteni akarod stb.

Az Zászló Tartó azért előjárván az Zászlójával magánossan, megh mustráltattya[2] magát, és az Tisztekben illendő embereket be álíttya, következendőképpen.

Az induláskor tartozik gyakrabban az gyalogh seregh előtt járný, és egy néhányat az Tisztviselők közzűl arra rendelnj, hogy az sereg után, és köziben is járjanak, és vigyázzanak, hogy senki az rendbűl ki ne állyon, avagy elmaradgyon.

Ha valami zenebona avagy hirtelen fel indulás az Táborban esik, azon kell lennj, hogy az gyalogságot jó rendbe vegye, és okos, és régtűl fogva az hadakban forgot s tanult embereket s Tisztviselőket az Puskások és az szárnyakhoz rendellye, és Parancsollya az több Tisztviselőknek is, hogy kiki maga rendét tarcsa, és így az gyalogok közöt valami Confusio[3] ne legyen.

Az után az Feő Capitány maga megh nézi, mint vadnak rendelve az Seregek, az vitézeket és bátor szévő embereket szépen inti, és minden jó cselekedetekre eőket felindítya, az félénkeket pedig meg rivasztya és pirongattya. E mellett tanácskozik az több Tisztviselőckel, és Hadbely Tanácsosokkal, mint köllene az Seregeket rendelnj, el osztani, az ellenségre ütközni, vagy reá várakozni.

Az Esküvés.

Az Feő Capitány az gyalogok közöt, úgy esküszik, mint az Feő Generalis,[4] az mennýben az gyalogokra való vigyázást és az hadi Tanácsot, az Hadi Urnak becsületetét, hírét, s hasznát concernallya,[5] de az mi az eő tisztihez való külöm dolgokat illeti, azokat egyenkint elő olvassák néki, és azokra is esküszik, az Hadi Urnak akarattya szerint.

Adatnakis gyakorta az Gyalogok Capitányátul és Tisztviselőitül

1 Föltétellel. 2 Szemlélteti. 3 Zavar. 4 Vezér. 5 érinti, illeti.

bizonyos Recognitio[1] levelek, az szerint az Hadnak Ura is egymás közöt illyen levelet tésznek fel:

Copia[2] az Fő Capitánynak adandó conventiós[3] Levélnek.

Mÿ N. Isten kglmességébűl Herczegh stb. Adgyuk tudtara mindeniknek, az levelünk által, Hogy my, bizonyos és illendő okokbul, az mÿ Herczegségünknek oltalmára és szükséges vigyázására, bizonyos számú vitézeket és azok mellett az nemes és N. N. mint egy Capitányt egynehány Zászlóknak választottuk és fogadtuk kit a meddig Isten eő sz. Fölsége megengedj, és my nékünk azokra leszen szükségünk, böcsületesen és hűven szolgálnj kévánnak, úgy az mire kévántatik, készekis lesznek. És jóllehet, ez megh nevezet N. maga jó szándékábul az tisztet magára vette, és most kötelességemben vagyon; Mindazonáltal vallÿuk ezen levelünknek rendiben, hogy az megnevezet N. magának, és az alatta való vitézinek ki vette, hogy az Protestalando Statusok[4] ellen nem szolgálnak. Minthogy azért az megnevezet Statusockal[5] és annak tagjaival réghi confoederatioban[6] az mi eleink, az szerint mÿis voltunk, és megh maradunk abban reménségünk szerint, azért az my sokszor megh nevezet N. és Tisztviselőinck az vitézeckel együt, nem akaránk ez illyen exceptiojában[7] ellent tartani, seőt meghis engedgyük nékik. A mi az fizetéseket illeti; egy hóra fizetése leszen kinek kinek az eő alatta lévő vitézeinek 4 forint, az hónapot 30 napra számlálván. Emmellet ha megh nevezet N. az eő Hadnagyi és Hadbeli népei által egy ütközetet, avagy ostromot[8] tészen és megnyeri, azon nap ujonnan kezdetik az hóra való fizetés és kivánjuk, hogy az Commissariusink[9] és Fizető Mestereink eőket mindgyárt contentallÿák.[10] Item,[11] a mikor az eő szolgálattyok nélkűl el lehetünk, és elbocsáttyuk tehát, egy egész vagy fél hóra való fizetést bucsúban adatunk nékj. Igérjük azért, hogy az mÿ ellenséginktűl semmi békességet és szövetséget nem acceptalunk,[12] akár hamar akár késő legyen, hanem ha azokis benne lennének foglalva, az kiknek az ellenségh országában prætensiójok[13] vagy jószágok vagyon, és illyen conditiok[14] által az magokéhoz juthatnának. És ha valakinek az my szolgálatunkban és kötelességünkben levőnek valami injuriaja[15] lenne, vagy az fizetésben egy része minden igazságh ellen detrahaltatnék,[16] fogadgyuk mellete fogni, és az my fejedelmi méltóságunk által defendálnj.[17] E mellet az mi ebben az levélben és az Árticulusokban[18] nincsen befoglalva, és az megh nevezet N. Capitány az Hadnagyockal és alatta valóival együtt arra esküdnének, tehát akarjuk, hogy annyban leszen, mint ha specialiter[19] az Articulus-levélben[20] volna

1 Elismervény. 2 Mássa. 3 Szerződés-levélnek. 4 Protestáns államok. 5 Államokkal. 6 Szövetségben. 7 Kivételében. 8 Támadást, várvivást. 9 Biztosaink. 10 Kielégítik. 11 Ugyancsak. 12 Fogadnak. 13 Igényök, követelésök. 14 Föltételek, 15 Jogtalansága, sérelme. 16 Levonatnék. 17 Védelmezni. 18 Czikkelyekben. 19 Külön, különösen. 20 Czikkelyes levélben

be irva, úgy aztis, hogy mindenképpen megtartassék. Ezeknek nagyob bizonyságára adtuk ezen pecsétes és kezünckel subscribalt[1] levelünket. Dátum[2] stb.

Az Capitanÿnak a' fizetése florin N. Adattatnak melléje, hat, nyolcz, tizenkét Drabantok, az mint az eő állapottya kéványa. Item,[3] egy Szakasz, s ahoz való Inas, és más szükséges személyek. Egy Cáplán, egy Doktor, egy Borbély egy iró Deák, egy Tolmácz, egynehány inas, egy nehány lovas szolga, Egy szakácsné és Társzekerek az eő állapottyához képest.

Az Capitány Leütenantya vagy vicéje felől.[4]

Annak Tiszte olyan, mint az lovasok közöt való Vice Capitányé, hogy az Capitánynak parancsolattyát és az eő ott nem létét tisztit és hivatallyát minden képpen végbe vigye.

Az Capitány maga választya ki magának egy Vicét,[5] a ki értelmes, okos, tanult és jó beszédő, annak fizetését meg jobbítyák, adnakis Drabantokat melléje stb.

Tartozikis, valamit az Hadj Úr vagy az eö Tanácsi jónak feltalállyák, és azoknak parancsolattyát exequálni.[6]

Az Hadnagy felől.

Egÿ Zászló allyának való Hadnagytul kévántatik, hogy emberséges böcsületes, jámbor és hadban forgott vitéz ember légyen, hogy mind magát tudgya viselnj, az mint kévántatik, mind pedig az alatta valóit tiszte és hivatallya szerint nem csak fogadgya, hanem tellyes számban is eőket meghtarcsa és rendben vegye.

Ha az mustrahelyre[7] megyen és az fogadot néppel compareal,[8] szükséges, hogy tellyes számban legyen, edgyüt jelen lévén az iródiákis az laÿstromockal.[9] Ackor egy kerékben állanak, és az közepén maga az Capitány, és meg mondgya nékik, hogy eő az eő kapitányok, kinek tartoznak minden engedelemmal szolgálnj, és az Istrásákra,[10] valamint disponálni[11] fogia, készek lesznek mind egyik, mind másik elmenny, observálva[12] az több occasiókat[13] és mindennemő Parancsolatokat. E mellett az Capitány ajánlya jó akarattyát, és hogy velek együt élnj és halny keványa, az szerint valaki böcsületessen fogja magát viselni, előmozdítására leszen. Azután megh mutattya nekik az Deákot, Cáplánt, Borbélyt és az mellyek ugyan közöttek állanak. Ezt elvégezvén úgy szól hozzáiok : Edes' jámbor vitézim, mint hogy az mÿ Hadj Urunk

1 Aláírt. 2 Kelet. 3 Ugyancsak. 4 Helyettese. 5 Helyettest. 6 Végrehajtani. 7 Szemlehelyen. 8 Megjelen, felgyűl. 9 Névjegyzékkel. 10 Őrségekre. 11 Rendelni. 12 Megfigyelve. 13 Alkalmakat.

szüksége és defensiójára[1] itten vagyunk, szükséges, hogy Tisztviselőket rendellyük. Kérlek azért benneteket nem tekintvén semmi jóakaratot, hanem egynek s másnak böcsületét, érdemét és vitézségét considerálván,[2] válaszatok ollyakat Tisztviselőknek, az kik méltók, alkalmatossak és hasznossak az közönséges dolgokra.

Kiosztván az Tiszteket, és megh mustrálván[3] az szolgákat, az laistromok[4] eligazítása után, minden pecsétlés és subscribálással[5] együtt, készhez veszi az pénzt, és minden alkalmatlanság eltávoztatására az szolgáknak fizet és csalárdság nélkül eőket contentállya.[6]

Gyakorta is esik, hogy néha egy Zászló allÿat küldik, vagy oltalmára valamelÿ várnak, vagy előjáróban az Passussok[7] elfoglalására, néha pedig Csatára ; azért igen kevántatik, hogy az Hadnagyságok nem jó akaratbul, hanem érdem szerint kiosztassanak, és így, nem az mint szokott lennj, hogy tudatlan és iffiu emberek az illyen tisztekkel birnak, hanem régi, tanult, emberséges, és vitéz embereket arra rendellyék, keresvén minden képpen az Ur, és az egész hadnak böcsületét.

Az Hadnagy, kiváltképpen az ellenségh országában, tartozik, vagy az Istrása,[8] a' mikor rajta vagyon az sor, az indulásban is jelen lennj, és mindeneket tiszte szerint rendelnj.

Az Esküvés.

Eő esküszik az közönséges Punctumokra[9] és Articulusokra,[10] hogy az eő szolgáj mellett, a mi legh job leszen, mindent elkövetvén, minden occasióra,[11] úgy mint az indulásra, istrásákra,[12] stb. és minden Parancsolattyára az Capitánynak kész leszen, az Mustrahelyekenis[13] semmi csalárdsággal vagy álnoksággal sem maga nem él, sem másnak avval élni nem hadgya, és a' minemő gratiával[14] hozzája lészen az Capitány, avval megelégszik, az szerint mind egyben, mind másban az Hady Urnak parancsolatyát, hasznát observallya,[15] és minden kárát eltávoztattya, és ha Tanácsban történet szerint lészen, minden hasznát az Úrnak considerálván[16] és ahoz képest tanácsot adván, az mÿ titkot reá bíznak, szépen megh tartya, és magában elröjti.

Az Articulusokról,[17] mellyeckel adstringaltatnak[18] az Vice[19] Hadnagyok.

Igen jó, ha az Vice Hadnagyoknak külömb irásban az eő Tiszteket feljegyezvén, illyenképpen végezik vélek :

1 Oltalmára. 2 Megtekintvén, megfontolván, számba vevén. 3 Szemlélvén, vizsgálván. 4 Névjegyzékek. 5 Alakítással. 6 Megelégíti. 7 Szorosok. 8 Őr. 9 Pontok. 10 Czikkelyek. 11 Alkalomra. 12 Őrségekre. 13 Szemlehelyeken. 14 Jóakarattal, kegygyel. 15 Figyeli, nézi. 16 Megtekintvén, megfontolván. 17 Czikkelyek. 18 Köteleztetnek. 19 Alhadnagyok.

I. Hogy kinek kinek látnj kell és hallanÿ is az Articulusokat,[1] az melyekre esküsznek az szolgák és legények, és hogy tudgyák az vice Hadnagyok, micsoda tisztek vagyon.

II. Közöttek stb. és menny üdőre lesznek szolgálatban kötelessek, mennÿ nap számláltattatik egy hónapban, és mikor kezdődik az fizetések. Es ha valaki üdőnek előtte, az Capitány hire nélkűl elhadgya tisztit, az mennÿ nap hátra vagyon, ahoz képestis ki tudgyák az fizetésbül.

III. Hogy azokat az hónapokat, az melyekre köteles, híven, és az Capitánynak kedvére szolgállyon.

IV. A mikor az legények megszerzésében valami pénzt magok kölcsön adnak, tehát annÿval lesznek adósok, az mennÿt szolgálattyokkal érdemelnek.

V. Ha az Mustrán[2] egy nehány legény hejával volna, és másokat be fogadna, tartozik azokat az Capitány avagy az Mustrán levő Úrnak megh jelentenÿ, és annak hirével azokat bé irnja.

VI. Hogy senkinek az szolgák közűl az Capitánja hír nélkűl semmi uti levelet ne adgyon, mert csak az Capitánÿhoz illendő dologh az.

VII. Hogy az Mustrán sem kevesebet, se többet ne mondgya, hanem csak anÿ embert, a' mennÿ neki megh van engedve és azoknak alkalmatosságával semmi csalárdsággal ne élyen.

VIII. Item[3] semmi iró Deákot fel ne vegye, és az béirásban szolgája szolgálattyával ne élyen, hanem ha az Feő Hadnagynak ezeránt kötelezte magát, minthogy külömb esküvésis vagyon, melynek mása minden Hadnagynak adatik.

IX. Ha az eő szolgálattyában Egyrül másrul lenne valamj veszekedés avagy visszavonás, és egymás közöt le nem tudnak csendesednÿ, hogy azért az Capitányt és Hadi Tanácsot affelől megh talállya, és eligazítattya.

X. Hogy mindenképpen azon lészen, az szolgáj, az mire esküttek, abban híven eljárjanak, és mind az Hadj Urnak, s mind pedigh magának kedve szerint szolgállyanak.

XI. Mindenik Capitánynak mutatik meg az eő Mustra[4] helye, az melyre az népét öszve gyűiti, és bizonyos napon megh Mustrallya[5] eőket.

XII. Az Hadnagy fizetése negyven forint.

XIII. Eő neki tartozik egy Cáplán, egy Iró Deák, és két drabant.

XIV. Item[6] egy inas, két lovas szolga, és egy szakáczis ha az Capitány megh engedi.

1 Czikkelyeket. 2 Szemlén. 3 Ugyancsak. 4 Szemlehelye. 5 Megvizsgálja, megszemléli. 6 Ugyancsak.

Egy gyalogh Vice Hadnagy[1] *és annak tiszte felől.*

Az Hadnagy választya maga Vicéjének[2] egy jámbor és érdemes legényt, és az eő tiszte ez, hogy a' mikor az Hadnagy jelen nincs, eő az gyalogoknál légyen, és az eő Tisztét el végezze. Más derék tiszte nincsen, hanem az mit az Hadnagya parancsol. Az eő fizetése annyi, az mennyt az Hadnagya szerezhet néki az Fő Tisztviselőknél.

Az Zászló Tartó felől és annak Tisztirűl és esküvésérűl.

Az Zászló Tartónak, a ki egy seregben való, bátor szivőnek, hadakban forgot és vitéz embernek köll lennj ; és ha az eő Hadnagya legelsőben az Tisztekben be állíttya az Tisztviselőket, ackor az Zászló Tartó az kerékded rendbűl az közepére ki állván, minden Készségét és emberséges emberhez és vitézhez illendő barátságát ajánlya nekik, és kéri, hogy az mikor kévántatik, minden szükségekben és occasiokban[3] szófogadók legyenek, és az Istrásákat[4] mindenik jó szívvel végezze el.

Az Táborban az Sátora előt áll az Zászló, hogy az alatta valój tudgyák az Hadnagyhoz, és eő hozzájais annál hamarabb és jobban conflualni.[5]

Ha eőtet az ostromlásra[6] rendelik, tehát illik, hogy legelsőbenis magát az ellenségre vesse, és előjárjon az többieknek, hogy mindenütt jobb szível utána legyenek az vitézek.

Ha ütközet Vagyon, az megh nevezet hellyen marad, úgy mint, az hova eőtet rendelték, és jó intésekkel bátoríttya az vitézeket, hogy ha pedig egymástul elszakadván, és az ellenségtűl megh futantatnak, azon kell lennÿ, hogy ollyan helyre fusson, hogy ismét, ha lehet, öszvé gyűcse eőket, és az ellenségh ellen hadakozzék : ha nem, nem leszen böcsületi ellen, ha magát és az zászlót salvallya.[7] Azonis kell lennj, hogy sem oda engedgye az zászlót, inkáb maga sok dirib darabra szakasza : Mert nagy szégyen és böcstelenségh, ha igaz ok nélkűl elveszti, és maga vissza jön.

Az ütkezetkor, minek előtte hozzá kezdenek, lehet, hogy az Zászló Tartó más Vitéznek adgya az Zászlót, és maga az vitézeket meg tekéntvén, minden szép intéseckel az jó operatiókra[8] indítsa, avagy ha valahol fogyatkozást láttya, restituallya.[9]

Ha megh szállyák valamely helyt, eő néki kell az hadi emberek körűl forgolódnj, és az hol az ellenségh felé istrásán[10] nappal áll, az

1 Alhadnagy. 2 Helyettesének. 3 Alkalmakban. 4 Őrségeket. 5 Összefutni, gyűlekezni. 6 Támadásra, várvivásra. 7 Megmenti. 8 Míveletekre. 9 Helyreállítja, pótolja. 10 Őrhelyen.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1898

GRÓF
ZRINYI MIKLÓS

(1620—1664)

IRTA

SZÉCHY KÁROLY

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1898

zászlót fölcsinálnj, az szerint, a mikor megszállyák és az napı Istrása[1] raita vagyon, az Sánczokon feltennj és gyakorta mellette lenni.

A mikor az Soltéznak[2] valami dolga vagyon egy gonosztévő ellen, az Zászlótartók tesznek törvényt reája, és érdeme szerint meg büntetik.

Az Esküvés.

Esküszik az Articulusok[3] mellett, mint más Tisztviselő e mellett, hogy az Zászló mellet böcsületesen élnj és halni akar, meddigh ereje és esze leszen stb.

Az eő fizetése 24 forint, és adatik egy inas is melléje.

Az Feldwäbel[4] felől.

Az szükségh azt kéványa, hogy üdős, emberséges és gyakorta derék hadakban forgot ember legyen, az kit az kösségh sokszor Tisztekre választotta, kire derék dolgokat bíztak, és tudgya mindenféle hadi állapotot.

Annak tiszte és hivatallya az Hadi Urtul vagyon ; a mikor rendelik az Seregeket ütközetnek, eőtet illeti az rendelés. Azért kevántatik, hogy tanult, alkalmatos és vitéz ember legyen, a' ki minden képpen tudgya az módgyát, hol, mint s — hogy köll az seregeket rendelnj, hova az dárdákat, rövid fegyvereket könyebben kell állítanj, hova az puskásokat ; mindazonáltal observálván[5] az Hadj Úrnak és az Tanácsnak dispositióját.[6] E mellett szükségh, hogy tudgya az Seregnek számát, és mindgyárt abbul meg tudgya vetni, hányan egy rendben járjanak ; azon is kell lennj, hogy az elseő és utolsó szakban az frissebeket és jobbakat rendellye, hogy nem csak az ellenséghıe üssenek, hanem az Seregetis tellyes rakásban megh tarcsák, és az hadra menendőket, a vagy a kik kétfelé akarnának szakadnj, együvé haicsák.

Ha láttya némelyet, hogy ebben vagy az másik ízben vagy rendben, nem igen alkalmatos, tehát más hová állithattya, és a' helyett mást rendelnj szabad.

A' mikor négy felé osztya egy sereget, ackor az három ízt hosszú nyarsockal muniallya,[7] egy ízben néha huszonegy, az másikban huszonhárom, huszonött ember lévén ; azután egy ízben az rövid fegyvert, dárdákat és pallosokat rendeli, ezután az három Zaszlót, ezek minden izek hosszú nyársokbul állanak, s azok közé mindenféle fegyvereseket, azután az Zászlókat rendeli, megtartván hármat bennek az utolsó ízekre, mellyek az hosszú fegyverből állanak ; az utolsó három

1 Őrség. 2 Hadbiró. 3 Czikkelyek. 4 Rendelő Zrínyi szerint. 5 Megfigyelvén. 6 Rendelését. 7 Fegyverzi fel, látja el.

ízben teszik a három zászlót és a Dárdásokot, azután három izben vadnak az jó fegyverrel fel fegyvereztetet népek.

A mellett azt is kell tudnj, az hadi embereket mint biztassa, és tanícsa, hogy köllyen nékik, elől-hátul, és mind a' két szélrűl magokat oltalmaznj és máskintis, az fordulásban, futásban stb. viselni.

Ha úgy történnék, hogy alkalmatlan hellyen, úgy mint kősziklákon, völgyben és az holot négy részre az Sereget nem lehet kiosztanj, az ellenséggel kellene ütköznÿ, ackor néha hoszára rendelik és az puskásokat, és rövid fegyverőket másképpen állityák, az mint az alkalmatosságh hozza magával és azért mind azokat kell tudni, nem ackor tanulnj, a' mikor reá bizatik az tiszt.

Ha valaki az eő gonosz volta miat az Profosz[1] előt bévádoltatik, tartozik az feldwäbel[2] eő érette szólnÿ.

Item,[3] ha valami haragh, öszveveszések, és más féle alkalmatlanságok támadnak az vitézleő nép közöt, az minemő dologban lészen, tehát tartozik azokat le csendesítenj és helyre hoznj, az Pártolkodókat, és zendülés indítókat az bolond intentiojukrul[4] le beszéllye, és érdemek szerint megh büntesse.

Ha valaki életét, böcsűletét vagy jószágát elvesztette, tartozík eő magais Törvényt tennj az gonosztévőre.

Az Istrásákat[5] is megh nizi és bizonyos üdőkor fel váltya.

Hogy ha az Strázsa-szer[6] az eő Seregére jön, az Capitánnal az jelt megtudakozza, hogy az Strásán[7] állóknak megh jelentse.

Esküszik az Capitánynak, hogy híven fogh szolgálni, és mindenben valamit Parancsolni fogh vagy az Capitán vagy az Hadj Úr, szorgalmatossan és híven eljár, és ha az halálra való személyekre az Törvényben igaz szententiát,[8] minden kedvezés nélkül vagy egyiknek vagy másiknak mondanÿ segét.

Az eő fizetése holnaponkint N.

Eő neki egy germek tartozik és megh mustráltatik,[9] a kinek méghis annÿ ereje legyen, hogÿ eő egy alkalmatos személy lehessen az rendben és fegÿvert foghasson.

Az Előiáró felől.

Mindenik Zászló allyában vagyon egy Furier,[10] annak tiszte hasomló az Feldwäbeléhez,[11] és annÿval töb, hogy az Seregh-rendelés előt járnak, és magoknál hordozván az parancsolatokat, oda viszik, ahova megh vagyon Parancsolva, az hadakat.

1 Poroszló. 2 Rendelő. 3 Ugyancsak. 4 Szándékukról. 5 Örségeket. 6 Őrködő szer, őrségszer. 7 Őrhely. 8 Itéletet. 9 Vizsgáltatik. 10 Futár. 11 Rendelőéhez.

Az szolgáknak és az vitézleő népnek tartoznak, minden szükséges, és illendő dologban succurálnj.[1] Eők pedig magok gyakorta az Zászló Tartóval vadnak rendelve. Esküsznek az Articulus-levélre.[2] Az eő fizetések N. az eő tisztit minden holnapban fel adgya.

Más Előjáró, úgy mint Furieris[3] vagyon, a ki az szállásosztóckal előjár és az Táborban, az feő quartelyok[4] kiosztása után, és megh tartván az Furirek[5] közé osztot helyeket, keváltképpen ha Városban, faluban stb. adatik Quartély,[6] czédulákat az házakra ragasztanak, és mindenik Furier az maga Hadnagyát, Zászló tartóját, a Nemeseket stb. szállásra igazittÿa stb.

Ha pedig az mezőn quartelyozni[7] kell, ackor az Feő tiszteket az legh szeb helyekre rendeli, és így az többiekben is rend szerint

Az eő Tiszte és hivatallya minden hónapban kivagyon.

A fizetése N.

Az Iró Deák tiszte és hivatallya felől.

Mivel mindenik Zászló alatt egÿ Iró Deák vagyon, tehát az eő tiszte ollyan, hogy tudgyon írnj, olvasni, és számot vetni, és ha az Tisztben be áll, készen kell tartanj az lajstromokat,[8] és az fogadot szolgákat belé irnja, elő tévén az derék és nemes személyeket, úgy az laistromokatis jó őrizésben és oltalomban tartván : mert igen nagy veszedelemmel jár, ha az Laistromokat meghamisíttyák.

A' mellett két Laistromat tarcson, egyiket az Mustra Mesternek,[9] avagy az Commissariusnak[10] adgya, az másikat magának tarcsa, vigyázván szerivel arra, mit az Mustra Úr[11] egyiknek vagy másnak ád, előpénzben, mert ha elvéti, magának kell fizetni.

Mikor az szolgáit megmustrálták,[12] tehát igen szorgalmatossan tegye el az laistromot az fizetésigh, és ha fizetnek, azon kell lennj, hogy valamit el ne hadgya, egyébaránt maga megh fizeti, arra is vigyázzon, hogy senki többet vagy kevessebbet ne vegyen.

Más külömb lajstromotis tarcson, hogy, ha valamely seregnek pénzt ád kölcsön, avagy Profontot[13] ki osztya, irhassa fel, és az fizetéskor fel vehesse vagy kitudhassa. Bizonyos Istrázsa-czédulának[14] is kell lennÿ néki, a' mikor Istrázsára[15] mennek, hogy tudgya, micsoda czirkálók,[16] Istrásán állók[17] mentek vagy mennÿ kell.

Mégh más Lajstromis kévántatik, hogy az hosszú és temérdek

1 Segíteni. 2 Czikkelyes levélre. 3 Futár. 4 Szállások. 5 Futárok. 6 Szállás. 7 Szállásolni. 8 Névjegyzékeket. 9 Szemlemesternek. 10 Biztosnak. 11 Szemle úr. 12 Megvizsgálták. 13 Kenyeret, élést. 14 Őrség-jegynek. 15 Őrségre. 16 Őr-járók. 17 Őr-állók.

Puskásokat, mellyeket néha ide s- tova küldözik vagy oltalomra vagy pedigh az Profont[1] mellett, felírja és számát tarcsa reájok.

Az Capitányňak is tartozik irással, olvasással és számadással szolgálny. Az eő fizetése hónaponkint nő és minden Istrásaálástul[2] szabados, hogy az maga dolgára annál jobban vigyázhasson.

Az Esküvése ollyan.

Hogy eő holnapigh az Capitánja alat avagy Hadnağja alat mint Iró Deák, hiven és szorgalmatossan akarja szolgálnj és az Hadi Úrnak minden kárát és veszedelmét eltávoztattya, és az mint az szolgáknak ki adattik a fizetés, az szerint igazán fel irja, és abban sem az Hadnağynak sem pedig másoknak vagy hasznokra vagy pedigh károkra nem leszen.

Az Mezei Borbély felől.

Minthogy mindenik Zászló allya egy Borbély nélkül szűkölködik, és a' nélkül soha sem lehet, tehát ollyat válasszák az Capitányok, hogy egy jó és tanult mesternek találtassék lenny, a ki nem csak szakált beretválnj (az mint gÿakorta csak illyenek találkoznak) hanem, és legderekassabban az sebekhez értvén magát, tudgya jó módgyával az sebeket gyógyítanj, hogy miatta az patiensek[3] megh ne romollyanak.

Tartozik mindenféle eszközzel, és orvossággal jelen lennj szükségnek idején, melyre ugyan maga az Hadnagya vigyáz és megh nézi ha elegendő szerszáma és orvossága vagyon, Eő neki is egy alkalmatos szolgát kell tartani, hogy segétségére legyen. Az eő tiszti ez, hogy minden embert, de legelsőben az maga Compániájában,[4] ha kivántatik, tanácsal és illendő orvossággal, az eő segítsége nélkül szükölködőket segéllye, és senkit mód nélkül ne taxállya.[5]

Az szállása az Zászló tartónál vagyon éjtszakán, hogy eőtet, ha az szükségh kévánnya, annál hamarább fel találhassák, és azért igen alkalmatos, ha az sebesekre nézve valami házban quartélyozik.[6]

Az eő fizetése : N.

Az Cáplán állapottya felől.

Szokás, hogy egy Zászló allyánakis egy Cáplánja legyen. Azért nem árt, hogy mindenik Hadnagy azon legyen, lehessen nála egy Istenfélő, keresztÿéni, tudós és kemény ember, de az ollyan nem igen Táborban

1 Kenyér, élés. 2 Őrállástul. 3 Szenvedők, betegek. 4 Zászlóaljában. 5 Fizettesse. 6 Szállásol.

adgya magát, és gyakorta ollyan a Cáplán és a' Pástor,[1] minemő az juhok és az halgatój.

Mindazonáltal az eő tiszti az, hogy vagy minden nap, vagÿ egy néhány nap az hétben, tarcson praedicatiót,[2] öszve hiván az vitézleő népet dobszóval vagÿ trombitával, hogy híreckel legyen, és úgy visellye magát, hogÿ mindeniknek példája legyen. E mellett az betegekhez járjon és Isten igéjebül vigasztallya eöket, az mint az szükségh kévánja.

A Drabantok felől.

Tartatnak sok Drabantok is az Seregben, és minden Compániában,[3] dárdákkal állván az Urok mellett, kiknek szolgálnak, és Parancsolattyokat végben viszik, őrizikis eőket és ha néha az Tisztviselők mindennek akarattyát nem találhatnák, Drabantockal kell kedveket keresnj, és reá hajtanj.

Ha az Urok vagy az ellenségre, vagy máshová megyen, mellette futnak. És ha ütköznj kell az ellenséggel, eőkis az magokhoz hasomlókhoz állanak rendben és az illyen szolgálattyokért vesznek fizetést fel.

Az Sipos, Trombitás és Dobos tisztek felől.

Mindenik gyalogh Compániában két dobos és két sipos vagyon, azokat az Zászló tartó az Hadnak Ura engedelmébűl fogadgya, vagy az Hadnagy akarattyával szerzi megh eőket mennél jobban lehet.

Az eő tiszti ezek, hogy mindenkor az Zászló Tartóval és az eő szállásán lévén, eőket mingyárt feltalálhassák. Ha az Zászló Tartó fen vagyon az Zászlóval, tehát sipolnj és dobolnj kell, a meddigh öszve gyűlnek az népek. Ha az ellenséghre, vagy útra megyen, az Zászló Tartó, tehát az egyik sipos annál marad az dobossal együt, és az másik az Puskásoknál és Dárdásoknál.

Ha az egész sereg elindul, ottis külömb observatio[4] vagyon, az melyrűl az magok közöt választott Hadnagyok szoktak dispositiót[5] tennÿ.

Az Dobosok tartoznak mindennemő Parancsolattÿát az Capitánynak és Hadnagÿoknak hiven végben vinnj, és ha elküldik vagy dobbal körűl járnj, vagy más állapotot végeznj, készek legyenek arra. Azért igen jó, hogy hangos és értelmes szavok légyen, mert gyakorta eőket az ellenséghez küldik, hogy vélük valamirűl végezzenek, és a mellet jámbor, Istenfelő és emberséges emberek legÿenek, és az Comission[6] kivűl semmit se tractállyanak:[7] egÿebet se kevesebbet se többet. De az

1 Pásztor, őr. 2 Beszédet. 3 Zászlóaljban. 4 Figyelmesség, szolgálat. 5 Rendelést. 6 Megbizáson. 7 Tárgyaljanak.

Capitányok gÿakorta magánossan való embereket tartanak, az mellyek által ez illyen dolgokat végben viszik.

Az eő fizetések. —

Az Tizedes felől.

Annak foglalatosági sok, és mindenik Zászló allyában eggynek kell lennj.

Az eő tiszte az, hogy az Profont[1] mellett légyen, hogy rend szerint az Seregekre kioszák, Item,[2] az Istrása[3] meg erősitésére, rendellyen ide annÿ, amoda annÿ stb. embert, és a mi az eő Tizedallyát illeti, elvégezze, és az Profont-osztásban,[4] ha eőtet nevezik, az maga Tized allyára vegyen élést fel, és az hova eőtet az alatta valóival rendelik, el mennÿen, és az Istrásán[5] kivűl, egyébféle dolgokat is tegyen.

Eő neki az Tisztért nem fizetnek, hanem csak szintén az hópénzt.

Az Kurvák[6] és Latrok[7] felől.

Ezek felől az Hurenvabelnek[8] vagyon Parancholattya, kinek másképpenis az Inasok Compániára[9] is vigyázny kell, és az holot sok Compánia vagyon az ki inasokbul áll, tehát néki mint egy Hadnagynak jár fizetése, tartozik is eőket jó rendben az ütközetkor vennÿ, jó disciplinat[10] tartanj, és az mint neki Parancsoltatik mind egykor s mind máskor ahoz alkalmaztassa magát.

Azoknak tiszte, hogÿ az Uraknak szolgályanak az szerint az betegeknek is, főzéssel szappanozással az közönséges aszonyok, az legények pedig minden féle szolgálattal. Az holot sokan vadnak együt, egy száláson, ottan soha nem egyeznek, azért egy Rumormeistert[11] közikben adgyák, és ha nem akarnak szót fogadny, pálczával igazgassa el eőket,

Tartoznak is minden ganajt félre vinni és az piaczokat tisztítanj. fát, vizet stb. az konyhákra hordoznÿ.

Az vitézek állapottya és tiszte felől.

Minden vitéznek és katonának tiszte és állapottya ez, hogy mihend az Urtul pénzt fel veszi, és kötelezi magát, tartozik azért, a miért fogadták, hiven szolgálnj mind szárazon, vizen, mind az ellenségh ellen, és mindennemő szolgálatban, mert azzal tartoznak, és kötelessek az Articulusok[12] szerint.

1 Kenyér, élés. 2 Ugyancsak. 3 Őrség. 4 Kenyér, élés. 5 Őrségen. 6 Rosz személyek. 7 Inasok. 8 Ezek felügyelője. 9 Zászlóaljára. 10 Fegyelmet. 11 Lármamester. 12 Cikkelyek.

Mihend azért valaki az Obesternél[1] vagy az Hadnagynál megh kötelezi magát szolgálat által, és az Mustrahely[2] és az sereg megh mondatik, tehát tartozik oda Comparealnj,[3] és ottan eőtet megh mustráltatván,[4] és elolvasván néki az Articulusokat,[5] szükségh, jól vigyázzon reá, hogy megh esküdhessék, mind azokat megh tartanj, és azok ellen semmit sem vétenj akarja. Az melyre ugyan meghis eskütetik minden vitézt magánossan.

E mellet tartozik mindenik vitéz, hogy minden rendelésekben, Istrásákban,[6] az mely órában reá következik, ackor minden fogyatkozás vagy halladás nélkül tiszti szerint engedelmes és szófogadó legyen, és az mi az eő tiszti; abban híven eljárjon. Item[7] az jelre, szerével vigyázzon, és feje vesztése alatt senkinek megh ne jelencse.

Item, ha az vitéz akarja, hogy az mi övé, békével maradgyon, eő az másikét ne báncsa semmiképpen, mert valaki az maga fizetésével meg elégszik, úgy élhet mint akar mellyik barát, és az Isten sem hadgya el őtet, mert (az mint az sz. irás· mondgya) az hadakozás Istentűl vagyon.

Annak felette igen szükségh, hogy mindennemő gonosz cselekedetektűl, ugymint részeghségtűl, tobzódástul stb. magát oltalmazza, az szerint távoztatnj kell magátul az fosztásokat, lopásokat, játékokat, a hazugságot, mellyek mégh az tíz Parancsolatban meg vadnak tiltva, és nem szabad más ember jószágát kevánÿ.

Az kik ezek ellen cselekesznek, sőt ez illyen illetlen rút dolgokra adgyák magokat, nem kell hinnÿ, hogy természet szerint való halállal halnak megh, hanem vagy egykor vagy máskor megh lövik, megh vágják, megh ölik, felakasztyák vagy fejét veszik az illyeneknek. Mert a' minő az eő érdeme, az szerint vagyon fizetése és büntetése is.

Nota.[8]

Aurelius harminczadik Czászár, noha keresztyén kergető volt, mindazonáltal erős disciplinat[9] tartot az hadak és vitézleő népek közöt. Egyszer egy vitéz erővel hált az gazdánéjával, mihend eztet megh hallotta, ilyenképpen büntette megh az latrot,[10] hogy két élő fát öszve hajoltatván és meg kötetvén, az latrot közíben kötéllel szoritotta, és az fákat megh szabadétván, kétrészre szagattatta az testét.

1 Ezredesnél, Zrínyi szerint *kapitánynál.* 2 Szemlehely. 3 Menni, megjelenni. 4 Megvizsgáltatván. 5 Czikkelyeket. 6 Őrségekben. 7 Ugyancsak. 8 Jegyzet. 9 Fegyelmet. 10 Tolvajt, paráznát.

Az Federhanzok,[1] *Eÿsenbeiszerek*[2] *és Spieszknecht,*[3] *parancsolatyok és tisztek felől.*

Ezek leghroszabbak és csintalanabbak az egész seregekben, esznek, isznak, tobzódnak, keresvén magoknak minden alkalmatosságot vagy kártyázásra, vagy verekedésre, és így időnek előtte elvesztik vagy megh iszák a fizetést, gyakortais öszve verik magokat, megh fosztyák az ártatlant néha az útban.

És illyenekre igen vigyázni kell, hogy megh esmerjék, mert eleintén igen nagyra tartyák magokat, Szrutz-tollakat fel tévén, nagy kiáltással, szitkozódással és játékockal minden dolgokat elő veszik, és másnak nem engedik gyakorta az szóllást, gondolván eők az vitézleő népek közöt legh jobbak, hányák-vetik magokat, hogy illyen amollyan derék harczban és ütközetben voltak, ezt s amazt cselekedték, holot penigh semmi nincs benne, és soha talán harczot nemis láttak. Ez illyenek az töb vitézeknek nagy ártalmára és rosz példára vadnak, mert lopásra adgyák magokat, valahol emberséges mester legényt, és egyéb vitézeket láttyák, éjjel nappal utánnok lesekednek, módot keresvén, hol ejthessék meg őket, és bénává chinálhassák ; mert azok ollyak, mint az kurvák,[4] és mindenüt alkalmatosságot keresnek.

A mikor az hadak valahová mennek, tehát eők minden falut által járják, és valamit találnak elveszik, s semmit sem hadnak az szegény embernek, néha ki is verik a házbul, és falubul a szegényeket, a házokat fel prédállyák,[4] feleségeket megh moczkollyák, és csaknem felgyútyák az falut ; mindezeket leginkáb szokták békességes országban cselekednj, ottan legh frissebb és vitézeb legények, mintha megh ennék az ellenséget, de ha szemben kell szállaniok véle azoknak az farkasoknak, akasztófára valóknak és latroknak,[5] úgy elijednek, mintha arczúl csapnának, és betegessé teszik magokat, hogy csak sátorban maradhassanak, vagy azután utánnok mennek betegen, azomban az szegény iffiak, az mellyeket néha megh csonkétottak, vagy másképpen nekik ártottak, minden occasioban[6] megh állyák a' sárt, és úgy futnak vakmerőképpen az ellenségre, mintha külömben nem lészen. Hogy ha azután megh nyerték valamely helyt, azok az latrok is[7] mindgyárt megh könyebbednek, és annÿt beszélnek az csaták és ütközetek felől, mintha ők legh többet cselekedtek volna az harcznál.

Illyeneket azért semmiképpen az Seregekben, vagy az táborban nem kell szenvednj, és ha valakit rajta kapiák, azonnal megh büntettessék, mert az ollyan ag ebeket és hamis embereket, soha jóra

1 Tollaskodók. 2 Vasgyúróskodók, lándzsarengetők. 3 Rosz személyek. 4 Feldúlják. 5 Tolvajoknak, gazoknak. 6 Alkalomban. 7 Gazok, tolvajok.

nem hozhatnj. Mihend azokfélét az vitézleő nép közöt megh esmérték, minden irgalmasságh nélkül meg fogva nagy becstelenséggel és szégyennel űzzék ki az Táborbul, hogy valakinek az Táborban ne árcson.

Mert valaki szegény emberek nehéz munkával öszve kereset kevés jószágát rontanj, vagy magához vennÿ, az szerint az Templomi és szentegyházi jószágokat és kincseket felprédálnÿ[1] kéványa, és megh is cselekeszi, azután így veszi hasznát, az mint megérdemli, mert soha az hamis jószághnak nem volt áldot Possessiója,[2] és néha élettel is megh fizetik, az kik illendő és rendelt fizetéssel megh nem elégesznek.»

Az futó avagy nyargaló vitézek felől.

Mikor nagy hatalommal az hadak egymás eleiben mennek stb., szokás ackor válogatny vitézeket, az melyek előjáróban járnak, és veszet Compániának[3] tartyák. Az vitézek erővel nem kénszerétethetnek erre az nyargalózásra; hanem ha az szükségh úgy kéványa, koczkázással válogattyák arra, és a' kire esik a' sors, tartozik, a' mikor megh parancsolyák, elő magát készítenj és mindent végben vinnj.

Ezeknek külömb Capitányok, Hadnagyok és másféle Tisztviselőjek vagyon, és ha kévántatik, öszve hivatván eőket előre küldik, melléjek adván hosszú puskásokat, az közönséges emberbül állót. Néha az ellenséggel való szemben állása előt és az indulásban gyakorta zene-bonák és lármák támadnak, felindítatván az nép az ellenségh csalárdságátul, ackor és minden némeő occasiokban[4] tartoznak az zenebonát lecsendesíteny és legelsőben is az ellenségre ütköznj.

Azoknak fizetése nem külömb az közönséges vitézleő népnél és szintén úgy tartoznak istrására[5] menny, mint a többiek.

Az Marketanterek,[6] és kereskedők felől.

Midőn valaki az Kereskedők és Marketanterek[7] közzül az eő marhájával az Táborhoz közelget, szükségh, hogy vigyázzon, ha nincs-e az Tábor előt valamelyik Profont Mester,[8] a vagy más Ember, a ki eőtet megh szólítja és megmondja, hova és mellyik piaczra köllyen neki menni. Ha nincs avagy meg nem szóllítatik, tehát az elseő és legh közeleb piaczra mennyen és megtudakozza az Profozot[9] avagy az eő Vicéjét,[10] megh mondván, hogy marhát, bort, sert stb. hozot az Táborban, hol állyon, és árullya azokat, és menny árron adgya el; és így megh értvén

1 Feldúlni. 2 Birtoklása. 3 Zászlóaljnak. 4 Alkalmakban. 5 Örsége. 6 és 7 Markotányosok. 8 Élésmester. 9 Poroszlót. 10 Helyettesét.

az rendelést, oda megyen fel iratván az árrát a hordóra, külömben és drágában nem merj el adnj, marhája vesztése alat, néha magátis megh fogiák, és ha nagyot vétet, érdeme szerint megh büntetik.

Hasomlóképpen, más kereskedőkis tartoznak magokat jelentenj és az Tisztviselőktűl rendeltetet piaczra, és bizonyos árrát az marhának azoktul értvén, ennek vagy amannak quartéllya[1] előt szállanj és árulnj, hogy az Profosz[2] az helypénzt raituk megh vehesse.

Az Mészárosoknak is bizonyos hellyek vagyon, az holot levágiák az marhát, és azon az helyenis árullyák a húst. E mellett tartoznak minden öregh marhátul az Profosznak[3] a nyelvét adnj, hogy megh tudgya mennÿ és micsodás marhát napiában vágtak le, és vigyázzon, hogy semmi fogyatkozás ne legyen a Táborban.

A mi több, ez illyen dolgokrúl maga a Profosz[4] szokottdispositiót[5] tenny.

1 Szállása. 2 Poroszló. 3 Poroszlónak. 4 Poroszló. 5 Rendelést.

II.

SVENDY LÁZÁR MILITIÁIÁRUL ÍRT TRACTATUSNAK EXTRACTATUSSA, MINDEN RENDEKRE NÉZVE.*

* Lásd ismertetését az 1. kötet 223—229-ik lapjain

79. SVENDY LÁZÁR ARCZKÉPE.

Az Feő Generalisnak[1] tiszte felől.

Az király képének, avagy Feő Generálisnak Tiszte ez, hogy az hadnak Urához és annak akarattyához magát conformallya :[2] és ha valami derekas dologh lészen, az mely az eő tisztében való eljárásában történhetnék, az Ura hire és rendelése nélkül végben vinni ne merészellye. Eő neki minden Titok Tanácsban kell lenny, és minden lovagosockal bir, tartoznak is minden Tisztviselők, úgy mint az Capitányok, (obersterek), Hadnagyok (Rittmaisterek) sb. eőtűle halgatny. Az gyalogságh pedig és annak oberstere,[3] nincs szintén alája vetettve, mindazonálkal a tévők lésznek, az mit az hadnak Ura parancsolattyábul, avagy az ő képében az Strása[4] az indulásnak, és az ellenséggel szemben való állás dolgában, és azokon kívül az Táborban, rendes állapottyárul valamit parancsolni fog.

Eő néki az lovasoknál hatalma vagyon, hogy Justitiát[5] nékik administralhat[6] az Lovasok Törvénye szerint. Annak az Törvénynek pedigh állapottya mostanában megh változtatott, és az spájer-országhi végzésekbűl az eő módgya megh tudatik. Illendeő azért az Seregeknek Urához, hogy az lovasokat azoknak hivatallyához illendőképpen adstringállya,[7] és az Feő Generalisis[8] szorgalmatos gondviselésére és mindennek megh tartására megh eskütettessék. Mindenféle hamiságokat és az igasságh ellen történő dolgokat, az mellyek az lovasok közöt, kéváltképpen az magok hivatallya, avagy az közönséges hadi szokás, avagy pedigh az Törvény és ordinália[9] ellen történnek, az Feő Generális[10] az Lovasok törvényébül eligazittya. Az mÿ az aprólékos dolgokat illeti, azokat pirongatásockal, avagy vasba veréseckel, az Pártosokat maga eleiben hivatván, elvégezi. Mihend valamely nemes ember valamit vétkezik, és megh érdemli az büntetést, Törvényt szolgáltat reá.

1 Fővezér, 2 Alkalmazza. 3 Kapitánya. 4 Őr. 5 Igazságot. 6 Szolgáltathat. 7 Kötelezi. 8 Fővezér. 9 Rendelések. 10 Fővezér.

Ha az Istrása,[1] Quartély[2] avagy szállás véget, öszveveszéssek, és egymásra való haragh támad közöttök, a vagy az nyereségh, az profont,[3] abrak és másféle dolgok miat, az mint szokot lenny, alkalmatlankodnának, tehát az Generális[4] afféle igÿenetlenségeket, az Obesterek[5] és Tisztviselők által eligazittya: nem lévén olly dologh, mely az Törvényt illetné.

Hogyha pedigh az Lovasoknak az gyalogokkal volna galibájok és akadállyok, akkor azoknak obersterét[6] vagy egyik Tisztviselőét maga eleiben hivatván, rendbe veszi és lecsendesíti eőket. Ha pedigh olly nehéz dologh és olly nagy büntetésre méltó, az hadnak Urához bocsáttya, hogy az eő Regimentiben[7] az Oberszterek[8] által revideáltassék.[9]

A lovasok tartoznak mindennémő rabot az Feő Generálisnak[10] megh jelenteny, sem az eő, sem az Fejedelemnek hirek nélkül el bocsátanj és kiszabadítany.

Az királyképe tartozik minden Justitiát[11] és igasságot jó rendtartást, az Táborban administralnj[12] és eleikben adny. Aminemő hadi törvényt és szokást az hadnak Ura ki hirdetteti az Táborozásnak kezdetin, erőssen és szorossan a' mellet fogny, az szerint mindenüt alatomban való vigyázókat, az Táborban és a kivűl történendő dolgokra nézve szorgalmatossan rendelnÿ. Az Törvénynek ki szolgáltatásában való Capitány avagy Profosz,[13] az Feő Quartély Mester,[14] az szekér Mesterek eő tűle függenek, azoknak mindenkor ád Parancsolatot és Ordinantiát.[15] Az minemő gonosztevőjek lesznek az Profozoknak,[16] az Feő Generálishoz[17] viszik, és az eő Parancsolattyára elő álitván, törvényre bocsáttyák. Emellett tartozik azon lenny, hogy az kufaroknak és kereskedőknek, és az szabad városoknak is uti békességek legyen és promoveáltassanak,[18] hogy az Profontot[19] rendessen és illendőképpen megh sarczollyák; item,[20] igaz mérőt, réfét stb. administraltassanak.[21]

Az Kufaroknak és kereskedőknek az Lovasok táborában, utÿ levelet ád, és ha valamit vétenek, eő tüle várják az büntetést, az helypénz is eövé, mindazonáltal az Profoszal[22] conveniál[23] azért. Ennek felette, a ki marha nyereséget akar venny, hirére kell adny, és veleis végezny.

Az Feő mezei Hadnagynak avagy Generálisnak[24] hatalma vagyon az nyargaló Zászlóknak Capitányának és az seregeknek sokaságára nézve, Ura dispositiojábul[25] azokat megh erősiteni. Néha egy vagy töb Compániátis,[26] s kéváltképpen Pedigh bizonyos számú könnyű lovasokat rendeli hozzá. Az nyargaló Zászlók az elseő ütközetben vadnak, de néha elsők,

1 Őrség. 2 Szállás. 3 Kenyér, élés. 4 Vezér. 5 Kapitányok. 6 Kapitányát. 7 Ezredében. 8 Kapitányok. 9 Felülviztgáltassék. 10 Fővezérnek. 11 Törvényt. 12 Szolgáltatni. 13 Poroszló. 14 Főszállásmester. 15 Rendelést. 16 Poroszlóknak. 17 Fővezérhez. 18 Előmozdittassanak. 19 Kenyeret. 20 Ugyancsak. 21 Szolgáltassanak. 22 Poroszlóval. 23 Megegyezik. 24 Vezér. 25 Rendeléséből. 26 Zászlóaljat.

néha utolsók. Leghelseők is az készületben, várván mígh az hadak megh indulnak. Hasonlóképpen legh elseők az Táborra és addigh fen vagynak,[1] a' meddigh az Istrásákat[2] el végezték, azok Pedigh az Istrásaállástul szabadosok. Ezeknek egy része előjáróban vagyon, és szorgalmatossan megh nézik minden alkalmatosságokat, és ha közel az ellenségh, Ackor megh intik, ha egy része vissza menyené, és az legh közelyebb sereghez állyon, vagy mindenik az csatákhoz készüllyön.

Az Feő Generalis[3] mindeneket rendel, mint s hogy kell megh indulny, és az ellenséghre menný, avagy onnand el jönny. Vagyon rend szerint minden Obestertül[4] neki Laistromja[5] az alattok valóirul, és megh parancsollya, ki elő ki utol és ki középén az Compániák[6] közzül járjon, tartozik arra vigyázný, hogy egyikét fellyebben ne terhellye az másiknál. Mikor már induló félben vagyon a had, az elseőknél vagyon, és jó rendben veszi az elseő sereget, azután az több Seregeket is megh nézi, ha megh hagyot rend szerint menneké, és valaki közzűlök az falukra nem szaladé? Annak felette azonis vagyon, hogy az szekeresek az szekerekre, álgyokra es Munitióra[7] vigyázzanak, és senki az rendelt helyébül ki ne maradgyon, úgy az Parancsolat vevő emberekis igazán az Parancsolatot végben vigyék.

Előjáróban is küld egy néhány lovasokat, nagyob vigyázásnak okáért, ha valamit érthetnének és észre vehetnének.

Az Feő Quartely Mester,[8] az több szállás osztókkal, Istrása Mesterrel[9] és Furiereckkel együt[10] elküldetetik, az szerint egyik Hadnagyis, hogy előjárjanak, és azok mellé annyi lovast ád, az mint az ellenséghnek alkalmatossága megh engedi. Néha maga az Generális[11] azoknál marad; avagy nem mesze vagyon tűlök egy az lövő szerszámhoz való feő mesterével együt. Ő hozája illik, hogy az Tábornak hellyét megh lássa, és így békességes helyre hagya nekik letelepedný. Ha az hadnak Ura vele vagyon, mindent az eő hirével cselekeszi, ha nincs, úgy disponal,[12] az mint maga akarja. Convenialis[13] az Patantyussal, és egyetért véle az álgyukknak való helyhesztésére. És rendeli az lármahelyt, és az Istrása mesternek[14] megh mondgya az Istrásákat.[15]

Annak felette, mindgyárt bizonyos számú lovasokat ki állítya, hogy valamiként hertelen az Ellenségh az Táborra ne üssön, és idein korán az Generális[16] az veszedelemrül eőket intse, úgy arrulis, hogy meg ne futamodgyanak, és az Tábornak derekas ok nélkül valami lármát ne tegyenek.

Az ellenségh ellenében sürűön álíttyák az Istrásákat,[17] hogy egyik

1 Őrségeket. 2 Őrállástul. 3 Fővezér. 4 Kapitánytul. 5 Névjegyzéke. 6 Zászlóaljak. 7 Lőkészletre. 8 Főszállásmester. 9 Őrmesterekrekkel. 10 Futárokkal. 11 Vezér. 12 Rendelkezők. 13 Egyez. 14 Őrmesternek. 15 Őrségeken. 16 Vezérőröket. 17 Őröket.

a másikat érthesse ; és mindenkor ketten ketten — vadnak az Istrásán,[1] hogy a mikor valamit észre veszik, egyike eljőjön, · és hírt mondgyon az Generalisnak.[2] Ha félő, hogy az ellenségh az Táborra akar ütny nagy tüzeket rakat előre és arra viteti az álgyukat. Az Tábortis rendessen ki osztya, és mindeniknek quartelyt ád.[3] Annakokáért bizonyos rendet és dispositiót[4] kell observálny,[5] hogy mindenkor ha lehetséges, egyféle módgya és formája legyen, és az Quartély mesterek[6] is megh tudgyák, menny hely, és mennÿ hossza, szélessége az egész sereghez, és az külömb Regimenthez,[7] item,[8] az Generális[9] sátorához kévántatik stb. hogy az Táborban rendessen szállyanak, és az Quartély mesterek, úgy minden emberis tndgya magát annál jobban hozzá alkalmaztatny. Az régiek, az mint az Olaszok mostis, tartottak bizonyos embereket, az kik hosszú sinorokkal az helyeket megh mérték és ki osztogatták.

El köll távoztatny az Fő Capitannakis, hogy az lovasok avagy mások faluba ne hállyanak, nemis kell ok nélkül lármát csinálny, de ha valakitül megh intetik, és az hadnak Urának hirére adgya, azonnal tartozik mindeneket intézni, és tudósítany, hogy vigyázzanak, és mindenképpen készek legyenek. Noha mindenkor job, tíz lármát hiában csinálny, hogy sem egyszer elmulatny. Az Feő Generális[10] tartozik gyakorta, hogy maga megh nizi az Istrásákat és így nagyob félelemben tartassanak. Mihend az Táborban szállanak, köll az Generálisnak az széna, abrak stb. felől gondot viselny, hogy, ha az Barátink, s békességes országában vadnak, az embereknek mód nélkül való kárt ne tegyenek, ha pedigh az ellenségh országában és határában vadnak, vigyáztatny kell az sákmányosokra, hogy az ellenségtül veszedelmet ne vegyenek.

Azomban azonis kell néki lenny, hogy mihend Táborban szállanak az seregeket az Quartely mesterek által intse és tanítsa, hova köllyen nékik sákmánra mennÿ, és jó kalauzokat melléiek adgyon, és vigyáztasson, hogy az Passussokon[11] által jöhessenek. Továbbá szükséghis, hogy az hadnak Ura hirével és tanácsábul, az Capitányokkal az sákmány felől egy végezésben légyen, és minden seregnek bizonyos étetésre való Portiót[12] rendellyen, hogy a meddigh el nem végeződik a' had, mind végigh lehessen, s el ne fogyon. A holot az Passussokon avagy vizeken által köll menny, kévántatik, hogy kimecket előbocsássa, és megh tudgya, ha az ellenségh az Passussokon fekszikė, vagy nem, és ha úgy vagyon, mindgyárt az Hadnak Urával tanácsot tarcson, mint kellyen a' dologhoz fogny, és elnyerny a' Passusst,[13] avagy elhadny, és mást keresny. Azért illendő, hogy siessenek, és hertelen s véletlen az Passusokra[14] üssenek,

1 Őrhelyen. 2 Vezérnek. 3 Szállást. 4 Rendelést. 5 Megfigyelni, figyelembe venni. 6 Szállásmesterek. 7 Ezredhez. 8 Ugyancsak. 9 Vezér. 19 Fővezér. 11 Szorosokon. 12 Részletet. 13 Szorost. 14 Szorosokra

készek lévén az hajós hiddal és hozzá való szükséges dolgokkal, hogy mingyárt az apró és örögh lövő szerszámat és álgyukat az Passussokra[1] dirigállyanak,[2] azoknak, az kik az hídra támadnak, elűzésére, és magok defensiójára.[3] E mellett kévántatik az is, hogy bizonyos számú emberek az sáncznak hamar való megh csinálására mindenféle eszközzel által menyenek, az melyben az általmenendők azomban magokat defendállyanak,[4] mígh az több hadak által költezködnek. Ha pedigh mind a két szélrűl félnÿ kel, egy részét innen kell hadny az álgyuckal, és így az hadakat által bocsátany.

A mikor az ellenséghre mennek avagy harczot inditanÿ akarnak, akkor tartozik az mezei Fő Generális[5] az Seregeket rendelny, és az mezőn jó módgyával disponalnj.[6] Akkor mutattya megh eszét, elméjét, forgolódását és hűvségét. De minek előtte a' harcznak megyen, — szükséges hogy az hady Tanácsockal, és Feő Capitányockal elsőbben közöllye a dolgot, mint s hogy köllene az ellenségre támadny, és ki legyen, az elseő vagy utolsó az ütközetben. Azoknak tanácsával kell élny és a mÿ jót feltaláltak, elkövetny, oktatván és biztatván az hadakat az jó viselésre. Az nyereségh felőlis jó dispositiót[7] teszen, hogy valami rendetlen álapot közöttek ne támadgyon. Az várasok megh szállásában, elseőben fel gyúittya a' várast, rendeli az Puskásokat, és tanácskozik az álgyú mesterrel, hol lehetne legh jobban Sánczokat csinálny és a várost megh lőnny; egynehány helyre szállíttya a Tábort, és be Sánczollya az városbelieket, a honnand ki üthetnének reájok.

Kévántatik is, hogy mind az városban, mind az ellenségh Táborában, kimeket és árulókat tartson, az kimekre eő vagy egÿ megh hitt emberséges ember visel gondot, és eő tülö várják az parancsolatot. Annak felette szorgalmatosnakis kell lenny, hogy az hova viszik az hadakat, mindenütt és mindenkor alkalmas számú kímeckel és Calauzockal bűvölkedgyék, az kik éjel és nappal tudgyák az embereket az ellenségh felé vinnÿ, és onnandis embereket hozny: azoknak directiójára[8] is egy bizonyos ember rendeltetik, hogy parancsollyon nekik. Mindenik Zászlóallyának a summája[9] megh van néki feljegyezve, hogy tudgya, mely erős mindenik Zászló allya, és az Istrására[10] való menéskor menyi oda megyen, és menyen vigyáznak az Istrásán; ha csalárdságot talál benne, avagy fogyatkozást, tehát az Parancsolatot vevőket, és Urakat elő hivattya és keményen megh vizsgállya az megh eset fogyatkozást, avagy csalárdságot és azután parancsolat képpen inti eőket az bizonyos számnak megh tartására, avagy az hadnak Urát felőle találya, a végre eltá-

1 Szorosokra. 2 Igazítja. 3 Oltalmára. 4 Védelmezik. 5 Fővezér. 6 Elhelyezni, felállítani. 7 Rendelést. 8 Igazgatására. 9 Létszám. 10 Őrségre.

voztassa minden csalárdságot, és semmiképpen valami præjudiciumja[1] ne érkezzék az hadnak.

Ha az város felől tractálnak,[2] és megh adgya magát, ackor kezéhez veszi Ura nevével, és az Polgárokat megh esküttettvén, az rabokat fogságban tartya.

Az Vice Generális[3] felől.

Szoktak Vice Generálist is adny az Fő Generális[4] mellé, hogy annál jobban mindenüt az Parancsolatokat végben vihesse. Az vice Generálisnak tiszte hasomló az aprólékosokban, az mellyeket maga néha nem exequalhattya[5] az Feő Generális, mindenképpen az Feő Generális tisztihez.

Ha panasz érkezik az Táborban az Szegény emberektűl, tehát az Fő Generál elküldi maga vicéjét[6] az Ufficirekhez,[7] és Rittmajsterekhez,[8] és megh parancsollya, hogy az elvont marhát vissza adgyák.

Néha az Urakatis, az kik valamit vétenek, arejstumba[9] teszi.

Az megh mongya az lovasoknak az Profonthoz[10] való kisérőket, annak felette az Istrásákat[11] rendeli és helyre viszi, és az jelt is megh hozza, — e mellet, vigyázný kell, hogy az Profont piaczon[12] rendessen legyen a dologh, úgy az uczákis tisztán maradgyanak. Az Lovasok Törvényében az Fő Generális helyet eő néki kell az partokat vatolný, más dologbanis, az kik az Profoszhoz[13] nem illenek, eő szokot relatiot[14] tenny. Egy szóval mindent megh cselekeszi, valamit néki az Feő Generális parancsol. Adatik is egy Profosz az Generális mellé, azis sokat visz végben a Profont Piaczán, és hatalma is vagyon az kufárokon és kereskedőkön, kézhez veszi az helypénzt, az büntetéspénzt és másféle igasságokat, eő sarczollya az Profontot az Lovasok táborában, és megh alkuszik az több Profoszokkal az Profont véget, másképpenis minden Parancsolatýát a Generálisnak végben viszi.

Az Rumormester[15] tiszte felől.

Az Generális, Ura parancsolattyábul, tészen egy Rumormajstert, és mindenik seregbül egynehány lovast ád melléje, azok az Tábor kerűl és ott a táján alá s feljárnak, és vigyáznak, az holot kárt tésznek avagy elszaladnak az vitézek. Ackor helyekre űzik eőket, és ellent tartanak az kár tételben, meghis büntetik, és megh viszik kikit maga

1 Kára, hátránya. 2 Tárgyalnak. 3 Helyettes vezér. 4 Fővezér. 5 Gyakorolhatja. 6 Helyettesét. 7 Tisztekhez. 8 Hadnagyokhoz, Zrínyí szerint. 9 Fogságba. 10 Kenyérhez. 11 Öröket. 12 Éléspiaczon. 13 Poroszlóhoz. 14 Jelentést. 15 Lármamester.

Capitányának. Néha az Profosz [1] is mellette vagyon, hogy az gonosz tevőt mingyárt vasban verhesse. Vagyon kelleti gyakorta, a' mikor Capitány nincsen de Justitia,[2] avagy annÿ rendetlen dolgok történnek, hogy az megh nevezet Capitánnyal együt, az parancsolatokat végben vigye és eőtet segéllye.

Az Lövőszerszámhoz való Mester Tiszte felől.

A Feő Lövő mester vagy patantyus hatalma alatt vagyon az munitio[3] és ahoz való Profos és egy Compania,[4] és senki nem mér akár ki legyen is, az eő tisztében magát bocsátkozny, oly szabadság is vagyon az alat, hogy valaki oda recipiállya[5] magát, nem bántatik. Vagyon e mellett egy vagy töb Tisztviselő, németül Leutenant,[6] az mint az lövő szerszámoknak sokasága kéványa. Item,[7] egy Iró Deák, egy vagytöbb Sáncz Mester, az melyekre nagy szüksége vagyon az hadnak Urának. Item, bizonyos számú az Sánczoknak megcsinálására való rendelt Paraszt emberek, az kik azon kivül hidakat, szekér és gyalog utakat csinállyanak, és azokhoz egy vagy több mestereket, hogy az hajós-hidat megh készítik. Azért az több requisitumok[8] között ez igen szükséges, az hídnak mesterséges megh csinálása, hogy minden alkalmatosságh nélkül, bátran által vihessék mind az álgyukat, mind az hadakat. Szokás is hajókat bűrbül csinálny és azokra hidat építenj, a mellyek igen alkalmatosok az elvitelben, és az víz árokban igen szolgálnak. Továbbá kévántatik, hogy az hidaknak mesteri gyorsak legyenek az elkészítésében, és idején megh csinálják, ha vínnya kell valamely várost ; azok mellet két pattantyús vagyon, és egy vagy két nemes személy, avagy más emberséges emberek, az melyeknek hatalmában vagyon az öregh álgyú, az hozzá tartozandó eszközzel együt. Item, az Álgyu mesternek nagy szüksége vagyon réghi tanult emberre vagy kettőre, a ki érti az ásást, és porral való felvetéseket, azoknak igen jó gondját köll viselni, és az fizetést tűlük nem kell szánny, mert azokban nagy reménységh vagyon. Annak felette kévántatnak is jó hegymesterek, a' kik jól tudgyák azoknak dolgát, mert tudatlan emberrel semmit sem végezhetny. A' mikor szekerekbűl sánczot csinálnak, ackoris rendes dispositiónak[9] kell lenny. Ide tartoznak az Ácsok és mindenféle mester emberek, mindenféle occasióra,[10] ez az hadhoz való szerszámoknak megh csinálására. Út mesterek is vadnak az alat, az kiknek külömb parancsolattyok vagyon, azoktul köll az után érteny, mi legyen parancsolatjok. Annak felette szükséges, hogy az Álgyu Mester az hadi Urnak megh

1 Poroszló. 2 Hadbiró-kapitány. 3 Lövőkészlet. 4 Zászlóalj. 5 Vonja. 6 Hadnagy. 7 Ugyancsak. 8 Készletek. 9 Elhelyezésnek. 10 Alkalomra.

jelencse az hadnak kezdetin, minemő lëvő szerszámat és munitiót,[1] és ahoz való elegendő lovakat és más eszközt látna szükségesnek lenny, és így éppen hozzá készüllyen, mert job, hogy több legyen, mivel az hadban a nélkülis fogynak a dolgok és szerszámok. Az munitiókhoz való lovakrul bizonyos Comissáriusok[2] gondot viselnek, és kilenczed fél forintot fizetnek tűle. Néha az Clastromok,[3] Ispitályok,[4] Tisztek, városok is tartoznak segítséget adny. Ha az furmányosok lovát valamelyikét megh lövik, az feő Generális[5] illendő árrával contentállya[6] eőket.

Az lövő Szerszámhoz való Fő álgyu mester tartozik annÿ szerszámrul Provisiót[7] tenny, úgy az mester emberek felőlis, hogy szükségnek idején az fogyatkozásokat helyire hozhassa. Sok sákokat is készen tarcson, az melyekben az lövéshez való töréseket belé rakhassa, hogy azonnal hamarább légyen megh a' lövés, és ha eső esik, akadályt ne szerezzen. Az holot semmi mód nincs az sánczolásban, ackor készen kell tartanÿ az Gyapjas sákokat, avagy szalmával és szénával tölt sákokat, és az helyre éjel azokat vinnÿ, és így azokbul sánczot csinálnÿ, melyen pedigh, hogy sok ember el ne veszen, mindenik felett azonis kell lenni, hogy jó Puskaporral készen legyen, és az ót és régi port megh újítassa, és megh erősétesse. Mert ilyenképpen az lövésben elő mehet, és az álgyúkis tisztán maradnak.

Az obsidioban[8] felette igen kévántatik, hogy jó pattantyusok légyenek, az kikre bízhatny az álgyukat és jól bányanak vélek: az szerint. ollyanokis legyenek, a kik tüzös labdáckal és az mosarbul lőhetnek. Mert az illyetén eszközök nélkül bár az álgyu mester megh se mutassa magát, se mezőre ne szálljon. Ackor szükséges, hogy megh mutassa mesterségét, és fáradozását. Estve minden Istrásákat[9] és sánczokat maga megh járja és megh nézi. Az Commissariusockal[10] és nemes embereckel minden estve conferál[11] az megh lett dolgokrul, és azoknak fogyatkozásirul, úgy arrulis, mit második napon cselekedendők lésznek. Az Sánczoló Parasztokat kell jó rendben tartany, és azokra jó vigyázó Capitányokat és Hadnagyokat rendelni, hogy akarattyok szerint ide s tova ne futkározzanak. Vagyonis vigyázása reájok az Sáncz Mesternek. Néha rendeltetnek az álgyukhoz bizonyos számu szolgák, azok egy Compániában[12] lévén közel az álgyukhoz, minden szolgálatot, és segítséget tesznek az Álgyú Mester mellett. Hogyha az hadnak Ura valamely városť, vagy Erőséget akarja megh szállanj, és az illyen dologhoz sok sánczvető parasztok kévántatnak; eők pedig néha félelembül vagy elszöknek, vagy megh betegednek; tehát igen alkalmatos lészen, Egy vagy két Compánia erős szolgákat és legényeket, a kik a dologhoz szok-

1 Lőszer. 2 Biztosok. 3 Kolostorok. 4 Kórházak. 5 Fővezér. 6 Megelégíti. 7 Gondoskodást. 8 Megszállásban. 9 Őrségeken. 10 Biztosokkal. 11 Tanácskozik, értekezik. 12 Zászlóaljban.

tak, fogadny, és nekik Capitányt adva, illyen rendben, mint az több hadat, tartany, Azoknak fizetése 4 forint, de az Tisztviselőké több, és Tartoznak az Articulusokra[1] esküdny, mint az többi, aztis hozzá tévén, hogy az Hadnak Urát, a mikor megh szállyák, ha kévánnya, eőtet be sánczollyák, és minden estve az dologtul eljövet 6 graitzárral többet vegyenek az fizetésben. Illyen embereckel sokat vihetny végbe, mert azok nem csak bizonyossok, és az sánczok csinálásrais sokan volnának, hanem, ha keväntatik, az ellenségh ellenis hadakozhatnának. Azért legh nagyobb dologh az obsidióban[2] az kézi munka, úgymint az árkot ásny, másokat megh tölteny, sánczot csinálny, és másokat rontany, és a melyhez emberek keväntatnak.

Szekér- Sáncz avagy Szekér mester Tiszte felől.

Azok az Álgyu Mester hatalma alat vadnak, noha az mezei Úrtul is hallgatnak, és az szekér mester az Justitia mesterhez[3] igazíttatik. De ezen kívül, magánossan is vagyon ordinantiájok.[4]

Az illyen szekerek, az kiken az szakálasok más apró álgyukkal gyenge lánczokkal egyben vadnak kötve, az munitióhoz[5] és szekerekhez rendelt Compániákban[6] valók, és az szekér mester Commandója[7] alat vadnak, Azok másféle szekerek közé álitatnak, mikor az szükségh hozza, hogy az szekerekbül sánczot kell csinálny, úgy hogy, húsz vagy harmincz szekér közöt ez illyen egy vagy két szekérnek kell állani, és a merre az ellenségh ütny akarna, azokat dirigálny.[8]

Az szekér mester minden szekereket feljegyzvén, azon vagyon, hogy mindenik Compániának az szekeresey együt legyenek, és a magok szekérmesterétül el igazíttassanak, az nekik adot ordinantia[9] szerint.

Az szekér mester az szekér Sánczot csináló mesternek minden dologban kezéhez jár, jó rendet tart az szekerek közöt, és megh mondgya mellyek mindenik nap elől vagy utól járjanak. Azért az feő Generálistul[10] minden estve parancsolatot hoz.

Az melyek el nem mehetnek, ki álittya az rendbül és ha elérkeznek ismét beállittya, hasonlóképpen azokatis, a' kik reggel sokáig késtenek. Valaki az szekértül való fizetést felveszi, az tartozik magát az Ordinantiához[11] alkalmaztatny, és attul halgatny. Az szekér Sáncz mester az Feő Generálissal[12] és álgyú mesterrel együtt jár, és rendelik mindenik seregnek az maga szekereit eleiben az quartélynak,[13] a mikor az Szekér Sánczban vadnak.

1 Czikkelyekre. 2 Megszállásban. 3 Hadbiróhoz. 4 Rendelkezésök, rendelkező joguk. 5 Lövőkészlethez. 6 Zászlóaljakban. 7 Parancsnoksága. 8 Igazítani, rendelni. 9 Rendelet. 10 Fővezér. 11 Parancshoz. 12 Fővezér. 13 Szállásnak.

Az Profont Mesternek[1] *Tiszte felől.*

Ez a Tiszt, az Feő Generális és Álgyú mester Tiszti után, legh nagyob az hadban. Személyében hogy deli, igaz, és megh hit ember, és előtte semmi csalárdságh, hitetlenségh és restségh kedves ne legyen, igen-igen kivántatik, kinek vice Profant[2] mesterek, és ahoz való szolgák szükségképpen adjungáltatnak.[3] Mindazonáltal az Feő Generálisnak esküsznek, és attul fizetést is vesznek fel. Senki profonttal[4] az Comissban[5] ne kereskedgyék, hanem ha az Feő Generális számára vennének, szükségh emellet, hogy arrul is provideallyon,[6] miképpen békességes országban, és az ellenségh országában Profontot köl szerzeni. Item,[7] ha az kufárok és kereskedők elegendőképpen hozhatnak-é, avagy nem, bizon ahoz az Feő Hadnak Ura külömb Profont házat erigállyon,[8] az mely nélkül soha nem lehetnek az hadak. Ha azt feltalálnák, hogy mások vigyék oda, ackor az városokra, falukra az országban, és annak szomszédira izenny köl, és megh parancsolny, hogy bizonyos napokon egyszer és másszoris, az vagy amaz falu, város ennÿ és ennÿ font hust, kenyeret, sert, bort etc. az Táborba vigyenek és azoknak biráit inteni, hogy az megh hagyott napra bizonyossan megh küldenj el ne mulassák, egyébaránt kész lesz a büntetés. Ide kévántatnak bizonyos Commissariusok,[9] az kik szerivel vigyáznak reá. E mellett szükség, hogy az fő Profont mesternek is külömb szolgái legyenek, és az elhozandó dolgokat és Profontot[10] idein és rendesen elhozzák, megh irván mennj száma vagyon, és meddigh megh érhetnj véle, és ha elfogynak, azon legyenek, hogy máshonnand idején arrul Provisiót[11] tegyenek. Ha az Hadnak Ura Commissiójábul[12] Profontokat köll pénzen venny, kévántatik, hogy sok pénz készen legyen, és a Profont mester[13] idején rosot, bort és barmot vegyen, és bizonyos helyekre vitetvén, ottan sütő kemenczéket, serfőző házakat és más szükségeseket előkészíttessen.

Minthogy azért az kereskedőknek és kufároknak alkalmatosságával elegendő Profont lehet az Táborban, kémélnj kell az Comissióbeli[14] Profontot, de ha elegendő kenyér és másféle dolgok vadnak, az melyeket meg nem tarthatnj, fizetésben kell adnj az vitézeknek alkalmas árron, hogy kára ne következzék az Mezei Úrnak.

Ha az Profontot megh vizsgállyák, és numerállÿák,[15] tehát egy személÿre egész nap által 2 font kenyeret, 1 font hust, avagy a helyet, annj saitot, vajat szalonát etc. rendelik. És így, ha az egész seregben

1 Élésmesternek. 2 Helyettes, alélésmesterek. 3 Csatoltatnak. 4 Kenyér. 5 Közben, közönségesen. 6 Gondoskodják. 7 Ugyancsak. 8 Építsen. 9 Biztosok. 10 Kenyeret. 11 Gondoskodást. 12 Megbizásásól. 13 Élésmester. 14 Közbeli, állami. 15 Számítják.

egy száz ezer ember vagyon, tehát egy napra kéván tatik, három száz ezer font kenyér és hús, az italon kívül. A kenyér tészen két ezer mázsát, és így 10 napra 20.000 mázsa. Ahoz kevántatnék ezer szekér, a melyeken tíz napra való Profontot hozhatný.

Az Profontot kézhez veszi a Profosz[1] és Profont mester, és a taxa[2] véget az mezey Úrnak hirével az officirekkel[3] és szolgáckal bizonyos arrát tesznek. Az kufárok és kereskedők az Táborban minden bántás nélkül szabadon vadnak, és elegendőt visznek; az kiknek ha valami bántások történnék, azokért köl szólnj, és igazságot az Capitányokkal adminisztráltatny.[4]

Az Profont mesternek azonnis kell lenny, hogy az ő Vicéi,[5] és alatta levő Tisztviselői semmi hamissággal, csalárdsággal, vagy alatomban való nyereséggel ne járjanak, fejek vesztése alat. Az ellenségh országában, mindenüt az malmok és sütésre alkalmatos helyek elfoglaltatnak, az Tábornak leendő job provisiójára.[6] E mellet hirdetny kell, hogy valaki az Commisban[7] élést hoz, igy s amugy megh fizetik néki. És ez illyen mód mindenképpen jó, mert sokan vadnak, kik Pénzt árulhatnának az sákmánybul hozot élesbül. Néha egész seregnek is Parancsollyák, hogy pénzért, a' minemő élések vagyon, az Commisban vigyék.

Nagy nyerességh az hadban, ha egynehány malmokatis (az németeknél: handmühle) magockal hordozzák, az melyeckel nagy szükségben élhetny, és csak oly nehezeknek köll lenny, hogy egy emberis egyikével bírhat, az pondusok[8] alkalmatosságával, mindazonáltal egy éjel s egy nap 50-nél is töb személy számára való lisztet őrölhessenek rajta, és így alatomban alkalmas lisztet elkészítvén, az kiknek szekerén vadnak, azoknak kiosztassék. Efféle malmokat tizet és többet rakhatny egy szekérre.

A minemő barmat az nyereségbül hozzák, az Profont mesternek[9] megh kell jelenteny, hogy jövendő szükségére megh vegye. Hogyha az ellenségh országán által köllene menny, és az élést utánnok nem vihetnék, ackor az Profont mester szorgalmatoskodgyék, hogy magockal vihessék, és másféle lisztet; item,[10] Piscotot,[11] száraz hust, szalonnát, saitot, írós vajat stb. és a mellet sok sákot, az mellyeket nyakban vagy az válra vethetny stb.

Az General Profosz[12] felől.

Annak Tiszte ollyan, hogy kiváltképpen azokra, az kik más Profosz hatalma alat nincsenek, avagy nem lehetnek, jól vigyázzon, és ollyan

1 Poroszló. 2 Díj, ár. 3 Tisztekkel. 4 Szolgáltatni. 5 Helyettesei. 6 Gondoskodására. 7 Közben. 8 Súlyok, terhek. 9 Élésmesternek. 10 Ugyancsak. 11 Kétszersült tésztát. 12 Főporoszló.

alkalmatossággal eőket meg fogja, és megh büntesse, az holot az Törvény nincsen. Az Táborban csak magoknak szabad megfognj azokat, és azután kikit maga seregében való Profosnak assignállya.[1] Az Tábor előt az mellette levőckel alá s fel jár, és vigyáz, hogy senki az Profontban[2] semmit ne vegyen, és az utban valakin erőszakot ne tegyenek, kiváltképpen békességes országban, melyben ha praedalnak[3] az hadak és erővel az szegényektül egyet-mást elvonnyák, tartozik az Profosz az szegényeknek restitualtatnÿ.[4] Ha valakit talállya az mezőben in flagranti;[5] és az megh tiltot dolgon kapja, aztot megh fogja, és magával viszi az fogságban, fen tartván eztet, hogy mindenik, az hova való, oda vigyék, és Capitányátul avagy Hadnagyátul megh büntettessék. Ha senki seregében való, ackor az Hadnak Ura hirével maga megh bünteti eőtet. Eő veszi kézhez az élést az Tábor előt, és azután viszi az Generál Profont mesterhez, avagy annak piaczára, néha csak elosztya az seregekre, az mint néki parancsollyák. Minden rendtartásra és az ellen való cselekedetekre igen vigyáz, az mely dologh azután egy vagy más Capitányságh alatt való, oda dirigállya.[6] Azonis vagyon, hogy az Tabort tisztán tarcsák, és minden rútságh vagy meszére vitessék, vagy eltemettessék, bizonyos ahoz az dologhoz rendelt emberek által. Az mészárosoknak is bizonyos hellyek vagyon. Minden este az Feő Generálisnál parancsolatot solicital.[7] Az mikor az Tábor megh akar indulnj, az előt áll, és az mint megh vadnak rendelve, úgy bocsáttya el, az szerint az szekereket is be álítva eőket rendes és jó járásban. Vadnak is az Generál Profosz mellett egynehány lovasok, avagy az Zászló allya, Vicéje,[8] Drabantok, Profoszok és másféle szolgák. Annak Lovasi szabadok az istrásátul. E mellet, hogy ha az fosztások, és kárszerzések olly nagyok volnának, hogy segítségh nélkül nem lehetne, tartoznak az Capitányok, az melyeket reá kéri, neki az maga tisztinek végben való viselésére segítséget adny. Ez ugyan az mezei urtulis megh légyen azoknak parancsolva.

Az Lovasok Generálisa[9] felől.

Szokás, hogy néha az Fő Generális[10] mellé adatik egy Generál, németül Ritter-Obester,[11] a ki az Fő Generálisra vigyáz, és neki udvarol, az hadi Tanácsban is vagyon, és annak cselekedője az mit neki parancsol. Vagyon vigyázása mindenikre az Táborban, hogy rendessen és békével follyanak a dolgok közöttök.

1 Utalja. 2 Kenyérben. 3 Dúlnak. 4 Pótolni, helyreállítani. 5 Büntetten. 6 Rendeli. 7 Kér. 8 Helyettese. 9 Tábornoka, vezére. 10 Fővezér. 11 Lovasezredes, Zrínyi szerint *lovaskapitány*.

Ha mi héjával vadnak azállásban, megh szerzi az Hadnak Ura segítsége által. Vigyáz e mellet abraklásra és sákmányra, az Istrásákra[1] és az elmenésre, hogy az Zászlók telyes számban legyenek, úgy az allattok valójis, az szerint az mustrálásbanis.[2]

Az Feő Quartély Mester,[3] avagy Szállás osztó felől.

Az a Feő Generálistul függ, vele együt megyen elő az Tábor helynek megh nézésére. Ő osztya az Tábort az Lovasokra, szolgákra, és az Munitióra.[4] Mindenik seregnek bizonyos quartélyt[5] deputállya,[6] az szerint az magas Úrnak és annak Tisztviselőinek is illendőképpen. Ha valamj egyenetlenségh találkozik az quartélyok véget az szálás osztók közöt, tehát vagy maga viszi végben, vagy az mezei feő Generálisnak megh viszi, és ottan derivállyák.[7] Az szekerekbül való sánczban ha vadnak, aztot úgy rendeli, az mint az Hadnak Ura parancsolja, eltávoztatván minden alkalmatlanságokat és mindenféle álnok csalárdságokat.

Az Feő Istrása Mester[8] felől, az Lovasok Compániájában.[9]

Ha sok a had, néha két Istrása mestertis csinálnak az Lovas Compániák kőzöt, az kik az mezei Úrtúl megh hozzák az Istrására[10] menendőknek az jelt (németül Lossung). Egyébaránt az Feő Mezei Generálistul függenek, és az eő parancsolattyja szerint rendelik az Istrását,[11] helyre viszik, megh nézik, és éjel nappal lovaikon környül járják eőket, és ha valami hamisságon kapják, megh jelentik az mezei Feő Generálisnak, vagy azoknak Capitányinak. Ha valami lárma támad, avagy az ellenségh előt vadnak, ackor az mezei Generális őtet az több Capitányokhoz és Tisztviselőkhez küldi, és maga Parancsolattyát az által megh üzennÿ. Az vice Istrása mestereket[12] eő pirongattya, ha valamit az restségh miat elmulattyák, úgy az lovasokatis, szolgákatis, vigyázzon arra, hogy az üdőnek alkalmatosságával jól kiosztassék az Istrása az Lovasok közöt, úgy mint Nyárban három, télben pedig négy óránként, kiváltképpen ackor, a mikor beestveledik. E mellet összesen megh tiltya, senki az lórul le ne szállyon az Istrása-álláskor, nagy büntetés alat, és semmi tüzet ne csinállyanak: vigyázva arra is, hogy az Istrása[13] se messze se közel ne legyen az Táborhoz, avagy az szekér sánczhoz.

1 Őrségekre. 2 Szemlében. 3 Főszállásmester. 4 Hadi készletre. 5 Szállást. 6 Rendeli. 7 Megvizsgálják. 8 Őrnagy, Fő-strázsamester. 9 Zászlóaljában. 10 Őrségre. 11 Őrséget. 12 Helyettes, al-strázsamestereket. 13 Őr.

Egynehány Zászló allyának Capitánya felől.

Az eő Tiszti ez, hogy az neki adott lovasokat igazgassa mind az Istrásákra,[1] mind pedig az elmenetelre az ellenségre, vagy az onnand való eljövetelre, az mint az mezei Úrtul megh van parancsolva. Tartozik jó disciplinát[2] tartanj közöttök, kötelességök és Conventiójuk[3] szerint, megh büntetvén érdemek szerint eőket, mindazonáltal reflexiót[4] tartván az Lovasok Törvényéhez, és azockal az lovasokkal hűven és szorgalmatossan szolgállyon az mezej Úrnak. Nem kell szenvednj, avagy engednj semmiképpen, hogy az alatta valój rabollyanak, prædállyanak,[5] avagy az Barátink jószágában és békességes országban az szegényeknek kárt tegyenek, hanem inkáb tartozik eőket megh büntetnj és ha panasz érkezik, vissza adatnj, szükségh ennek utánna, hogy az hadnagyira és más Tisztviselőire erős vigyázással legyen, hogy az eő Tisztiben hűven eljárjanak, és az Mezei Úrnak kárt ne szerezzenek.

Az Hadnagy felől.

Az kötelessége és Conventiója[6] szerint szolgál, és az Capitányátul függ, végben vivén parancsolattyát illendőképpen. Az maga alatt levőket úgy dirigállya,[7] az mint köteles, rendben tartya eőket, és bizonyos üdőkor Istrására viszi, Szerével vigyázva annak megh tartására, és az lovasoknak józan és csendes életére, és hogy az profontot,[8] az mely másoknak jutandó, sem az eő nyereségeket, stb. erővel azoktul el ne vegyék. Ha mi történnik, Capitányának megh mondgya, az kinek hire nélkül senkinek az lovasok közzül az Táborbul ki nem szabad mennj; Az gonosztevőket vasban verety, és az Capitánya hirével lesz megh a büntetés. Eő rendeli az sereget, és azon vagyon, hogy az eő helyeket megh tudgyák observálny[9] úgy aztis, a mikor fordullyanak. Az ütközet előt szépen inti eőket, hogy köll viselnj magokat, avagy merre szaladgyanak, és ismét öszve gyülekezzenek.

Az Zászló Tartó felől.

Az Hadnagy néki assignállya[10] és kezéhez adgya az Zászlót, az lovasok előt sok erős és kemény intések után. Minden zenebonában tartozik, hogy elseő legyen az lóra való ülésben, és mihend egynehányan mellette lésznek, arra a helyre mennyen, a hol az lármát indították.

1 Őrségekre. 2 Fegyelmet. 3 Szerződésük. 4 Tekintetet. 5 Dúljanak. 6 Szerződése, egyezsége. 7 Igazgassa. 8 Kenyeret. 9 Figyelmi. 10 Utalja.

Az Hadnagynak csak az Táborban nem létele miat magais hozzá fogh az ütközésre való rendeléshez, maga hordozza az Zászlót igyenessen. Az ütközetben biztattya az lovasokat az utánna valóckal készen lenny, és az ellenségre mennӱ. A mikor rendeli az sereget az Hadnagy, tartozik környüljárny, és megh nézny az rendelt sereget.

Az Lovas Istrása mester[1] felől.

Mindenik Seregh magánossan való Istrásamestert tart. Az kik az nyargaló Zászlók után elseők, és az Táborbanis legh elől jönnek, azok állanak Istrását[2] azon éjre, és így azután az többiek. Az Istrása mester az maga lovasait viszi fel az Istrására, és visza is Nyárban 8 órátul fogva 4 óráigh, azután másak mennek, és vadnak oda Tizenkét óráig; azután tizenkét órátul fogva 8 óráig, avagy a mint az Capitány rendelny fogja.

Az gyalogok között való Istrása Mester felől.

Rendelik is néha az hadnak sokasága miat az Gyalogok közöt egy Feő Istrásamestert,[3] ez az Mezei Úrtul függ, jelt hoz tűle, és az Capitánynak viszi, avagy az Vice Istrása[4] mesternek adgya. Egyébaránt az eő Tiszte ollyan, a mint az Lovasok közöt való Fő Istrása mesteré.

Az Gyalogok között való Feő Generális felől.

Az holot sok seregek vadnak az mezőben, és derék emberek és Fejedelem nemzetbül valók vadnak, az kiknek hadӱ tiszteket kellene adnj: tehát rendeltetik egy Feő Generális[5] az Gyalogosoknak. Az eő Tiszte ollӱan, mint az Lovasok közöt való Feő Generálisé. Eő az mezei Úrtul halgat, az hadi Tanácsban is vagyon. Az Capitányoknak dolgát eő viszi eleiben az Mezej Urnak, és az eő parancsolattya szerint ád választ. Arra is vigyáz, hogy mindenik Capitánj maga tisztit hűven vigye végben, és hogy az ütközetre való rendelések rendessen legyenek. Azon kívűl az Hadnak Ura parancsolattyát tartozik végben vinny.

Az Gyalogok Feő Capitánya felől.

Az Capitánynak köll az Tisztviselőknek megh szerzésében igen vigyázny, hogy Emberséges és maga böcsületét néző Embereket és Tisztviselőket szerezzen, és eleibe tegye az maga seregének, eltávoztat-

1 Őrmester. 2 Őrt. 3 Őrnagy. 4 Helyettes-strázsamesternek. 5 Fővezér.

ván attul minden hamis, csalárd cselekedeteket, és megh parancsolván, hogy külömb böcsületben tarcsák az gyalogságot, az mint egy időtül fogva igen szokásban vették volt, és azoknak tisztességek, böcsületjek, és emberségek azok által megh kissebbedtenek. Azon legyen is az Capitány, hogy jó szál, erős és dologh tehető embereket fogadgyanak az tisztviselők. Mert az hol az természetben egy erősségben fogyatkozás vagyon, nem igen nagy operatiókat [1] várhatny afféléktül.

Az gyalogok Capitányának külömb serege vagyon, maga distribuallya [2] az Tiszteket. A kinek mi dolga vagyon az eő embereivel, tartozik eleiben comparealny,[3] és az mezei Úr sem nyúlhat az eő Tisztiben, hanem eő általa büntetteti megh, a ki meghérdemli. A ki böcsületét és életit elveszti, annak jószága az obersterre [4] száll az Táborban. Gratiatis [5] adhat azoknak. Az Capitányok minden nyereségben az tizedik pénzt kéványák. Az alatta való mészárosoknak és kufároknak, úgy az maga vitézinek uty levelet ád, azokon kívül senkinek. Az menésben az mezei Úrtul hallgat. Annak előtte szoktak mindenik Compániábul egynehányat kiszedvén, egy vesztet Compániát csinálny az mellyet mindenkor előjáróban külték, és az ellenségre üttenek. Az Capitány maga rendeli az seregeket, és tanittya eőket mint köllessék viselny magokat. Eő az ütközetben az elseő ízben vagyon, és ha ostromnak[6] menny, akkor is vélek vagyon, az melyben ha valami fogyatkozást lát, megh jelenti az mezej Úrnak. Az puskások mellé, okos és tanult embereket rendel, hogy elhordozzák eőket, és azért szükség, hogy gyakorta az lövésben magokot gyakorollyák. Az gyalogokat gyakorta kell rendben állitanj, és miképpen öszve állyanak, az ütközetben, oktatny és tanítani. Maga parancsol, vigyáz az Istrásákra,[7] ütközetekre, az ostromokra,[8] és másféle dolgokra, hogy igazán eljárjanak benne, az Mustrában [9] is vigyázó szeme vagyon, hogy senki meg ne csallya az Mezei urat; hanem hogy mindenik Capitány anny emberrel jelen legyen, az mennyre vagyon fizetése az Úrtul.

Semmi verekedést ne szenvedgyen az vitézek közöt, hanem azon legyen, hogy minden vitéz hadbeli szerszámockal, puskákkal, ásóckal stb. és fegyverekkel felfegyverkezve legyenek. Annak felette azonis kell lenny, hogy minden fogyatkozás nélkül az eő fizetések megh legyen, az Mustrában csinált végezések szerint. Mindeniknek legyen palástya avagy más ruházattya, az ki az tél ellen való, és Ispitálymestereket [10] is tarcson mindenik seregh, hogy az szegény betegeket, az Táborozásnak alkalmatosságával, bizonyos helyre vigyék és gondgyokat viselyék, tehetségek szerint. Mindenik vitéznek adandó holnapi fizetésbül, az betegek megh gyógyítására tudatik ki egy garas vagy több, és arrul tartoznak

1 Míveleteket. 2 Osztja el. 3 Megjelenteni. 4 Ezredesre, Zrinyi szerint *kapitányra*. 5 Kegyelmet. 6 Támadásnak. 7 Őrségekre. 8 Támadásokra, rohamokra. 9 Szemlében. 10 Kórház-mestereket.

az IspitályMesterek számot adnÿ, és ha valaki az Ispitályban megh hal, annak holmija az spitálynak marad.

Az Lovas és Gyalogh Profosz[1] felől.

Mindenik Profosz sarczollya az Profontot[2] az maga seregében, avagy Quartélyában[3] az végezés szerint. A ki hamis mértéckel, és réffel él az quartélyában, az jószágát és életét vesztette el, és ebben a Profosznak is része vagyon. Eő neki minden ökröktűl jut az nyelv, és attul is jövedelme jár, az kit a vasban veri. A derekas dolgokat és panaszokat az mezei Úrnak hirivel Componállya.[4] Ha valakit az Capitány híre nélkül az fogságbul ki ereszt, az Capitány büntetése alat lészen. Ha tűz támad, tartozik az Profosz[5] az embereivel edgyüt reá menny, és el oltany az tüzet.

Az gyalogok Hadnagya felől.

Az Hadnagyok az Capitányoktul vesznek pénzt fel, és az gyalogokat az Mustrahelyre[6] állíttyák. Azoknak is parancsollyák, hogy jó embereket fogadgyanak, és az szolgáktul semmit el ne vonjanak.

Nagy hasznára vagyon az mezey Úrnak, ha az kézre adandó pénz mellett egy bizonyos summát[7] adnak az Capitányoknak, a kibül az fegyveretlenek és ruházatlanak veszik fel az jövendő fizetésre egy nehány pénzt, hogy megh ruházzanak magokat.

Az Capitanyoknak sok helyre kell menny, honnan más országokra is, holott hadakat fogadgyanak.

Az szolgákra szorgalmatos gondot visellyenek, és hamisságokra vigyázzanak, és jó dispositiót[8] is tarcsanak, nekik jelt vigyenek, és az Capitányok közül az sereget hajtanj ketten hátra maradgyanak.

Az gyalogok Zászló Tartója.

Vigyáz maga Zászlójára, és tartozik mindenkor oda menny, az hol lárma vagyon, megh tekénti az Seregeket, és rendeli eőket. Az ütközetben szivet ad az gyalogoknak, úgy az ostrom-menésben[9] is, és ha valahol megh ijednek, maga megyen elő az Zászlóval, hogy annál hamaréb utánna menyenek azok. Az közönséges nyereségekben dupla[10] nyeresége vagyon, de az egyenlő nyereségből, harmadik pénzt kivánja.

1 Poroszló. 2 Kenyeret. 3 Szállásában. 4 Rendezi, igazítja. 5 Poroszló. 6 Szemlehelyre. 7 Összeget. 8 Rendelést, rendet. 9 Támadásban, rohamban. 10 Kettős.

Az Istrása mester[1] felől.

Megh jelenti mind az elmenetelt, mind az Estrását,[2] és az jelt is eő hozza el, e mellett az Istrását fel viszi, megh nizi, és á kit raita kap valami fogyatkozásban, megh szóléttya és megh bünteti.

Az quartély mester[3] felől.

Arrul vagyon Informatiója[4] az Feő Quartely Mestertül,[5] ki osztya az Zászlókra és Tisztekre, az mint kévántatik. Az parancsolatért megyen, mikor akarnak fen lenny és indulny. Más dolgokatis visz végbe az Capitányának.

Az Feldwebel[6] tiszte felől.

Azokat az Capitány választya arra, eők végezik egymás közöt, ki elseő rendben vagy az utolsóban járjon; eők hasomlóképpen az Istrásákra[7] viselnek gondot, és az csatákon az Puskásokhoz rendeltetnek. És minthogy az közönséges nép gyakorta és minden hónapban le szoktak tenny az tisztrűl, azt kéványák az Capitányok, hogy eleikben adva egynehány személyeket, magok válaszanak magoknak egyet és többet. Néha az Capitányok válasszák nekik, és a mellett hallgatnak azután, és maradnak az eö tisztekben.

Az furier[8] felől.

Az viszi az Zászlót az quartelyban.[9] Ha megh indulnak, egy Calauzot kér magának az Capitánytul, aval jár, és a minemő fogyatkozások vagyon az Gyalogoknak, megh jelenti az Capitányoknak.

Azok előmennek az Quartély Mestereckel[10] együt, és az szállásokat megh mutattyák az Tisztviselőknek, és másképpen is udvarolnak az Capitánnak.

Az Hadi emberekrűl közönségessen.

Az Hadi emberek úgy szoktatnak, az mint dirigáltatnak,[11] és minemő Capitányok és Tisztviselőjök vagyon. Ha azok elegendők az hadaknnk

1 Őrmester. 2 Őrséget. 3 Szállásmester. 4 Felvilágosítása, értesülése. 5 Főszállásmestertűl. 6 Szakaszvezető, Zrínyi szerint *rendelő*. 7 Őrségekre. 8 Futár, Zrinyi szerint *elől-járó*. 9 Szállásban. 10 Szállásmesterekkel. 11 Igazgattatnak

eligazításában, tehát annál kevesebb fogyatkozás esik az Hadi emberek közöt. Illendő azért legelseőbenis, hogy az Magistratusát[1] és Regimentyét[2] nagy böcsületben tarcsák, és tűle féllyenek, jó rendtartást szeretők és egymáshoz való szeretettel legyenek. Innend több szerencse és minden jó operatio[3] következik, hogy sem az eő vakmerőségekbül. Az eő kevélységek ne legyen bár szép és arany avagy ezüst prémmel megh cifrázot köntes és nagy darab arany vagy ezüst művek : hanem kevélykedgyenek szép lóval, jó és tiszta vas derékben, és másféle fényes és tiszta fegyverekben. Mert a ki fegyverét meg nem tudgya böcsüleny, az nem kiván szívesen az ellenséggel harczolny. Az hadj Embert szükségh nem csak félelemben tartanj, hanem az hirért, névért és böcsületért, jó biztató reménséget adnj. Azoknak élete ollyan legyen, hogy minden részegeskedést, és az élésnek mód nélkül való vesztegetését félre tévén, úgy éljenek, mint jó jámbor és böcsületes emberek. Az ellenséghre haragossak és keményék legyenek az ütközetben, de ártatlan vérben, úgy mint öreögh emberekben, asszonyokban, gyermekekben, az kik magokat nem oltalmazhattyák, részek ne legyen, sem az Asszonyokon és szüzeken semmi erőszakot ne tegyenek. Istenfélők legyenek. Mert nem tudgyák, mely órában megh kell halnjok, hanem mindenkor a miat félelemben vadnak. Káromkodástul is oltalmazzák magokat, mert ez által csak az rosz szerencséket, és Isten haragját fejökre szálitják. Utolszor kívántatik, hogy csendes és békességes életben találtassanak.

Az Mustrához[4] való Commissáriusok[5] felől.

Az Mustrához nagy Vigyázás kívántatik. Mert az pénz az hadnak előmenetele, ereje és élete. Azért jó készülettel és egy kicsinyé fösvényebben bánny köll a pénzel. Az mikor kiadgyák a pénzt az hadacknak, ackor igen kell vigyázny, hogy hamissan el ne pártollyanak valahová, és így nagy kárt szerezzenek az Urnak. Ennek és már sok hamis practikáknak[6] eltávoztatásáért szükséghképpen kívántatik az nagy és szorgalmatos vigyázás, hogy az hadaknak való fizetésben az Capitányok által senki megh ne csalatkozzék, az mely által nemcsak rosz és lator[7] cselekedetek, az fegyverre való gondviseletlenségh, kedvetlenségh, az mezei Úrra való érdemetlen panaszok, hanem mégh attul való elpártolásis következnek. Ez annak okáért a kérdés, hogy kellessék az Mustrát legh jobban tartanj ? Úgy, hogy legelseőben is válogatot, emberséges és hűv személyek Commissáriusok legyenek, és az mint az hadi állapot keványa, egy vagy kettő, azokhoz való vicejek[8] és iro Deákok, elrendelvén

1 Hatóságát. 2 Ezredét. 3 Hadi művelet. 4 Szemléhez. 5 Biztosok. 6 Mesterkedéseknek. 7 Tolvaj, gonosz. 8 Helyettesek.

eőket bizonyos Compániákra,[1] és bizonyos fizetéstis adván nekik. Mindeneket megh esküttessék és reversiótis[2] vegyenek magokhoz. Instructiót[3] adván, mint kellessék az fizetésekben stb. czedulaadásban stb. magokat viselnj. Eők nem csinálhatnak magoknak Conventiót,[4] semmi hatalmok nincs az Ordinantián[5] és magok hivatallyán kívül, valamint magok akarattyok szerint cselekednj, az mint az Instructiójukbanis vagyon. Szükségh azért, hogy az Mustra előt mindenikkel végezzék el az Conventiókat és ollyan reversiót magokrul adgyanak, hogy többe az Mezei Urat nem kénszerítik, esküsznek is mindnyájan az Hadi Törvények vagy az Mustra előt, vagy azután, az holott megh parancsoltatik, az egész Országban, hogy senki kölcsen ne adgyon lovat, fegyvert stb. az Mustrára. Szokásis az Commissáriusok mellé, egynehány derék embert az hadi Tisztekbül adny, hogy eők is vigyázzanak és az Mustráknak nagyob authoritást[6] csinállyanak. Az Mustra bizonyos napon oly helyen agaltatik,[7] az holot nem öszve állanak, és így egyik a másiktul szolgát vagy lovat kölcsön nem kérhetik. E mellet tartoznak számot tartanj arrais: úgymint az fegyverre, ha mindeniknek vagyoné, akár ki legyen is, jó fegyver, és ha felseő ruhája avagy palástya vagyon-é, hogy az fegyvert esős üdőben be fedgye: azután másféle hadi eszközökre is, az mellyekkel áshatnj, vághatnj stb. kiki az fizétését maga Capitányátul veszi fel. Ha mindenik seregre egy Commissariust[8] rendelik, hogy minden dologra vigyázzon, tehát ollyat kell választanj, az ki az hadi emberekre alattomban egyet ne ércsen, és csalárdsággal éllyen. Hasznos azért néha azok felől az Mezei Úr parancsolattyábul alatomban való inquisitiót[9] tenny, néha más helyre transferálnj,[10] és így ha feltalállyák az hamisat, másoknak példájára megbüntetny. Ha az mezei Úr mindenkor az hóra való fizetést meg nem adhattya, a mikor ideje kitelik, legh aláb azon legyen, hogy Capitányoknak és Hadnagyoknak adgyon, és így megh tudgya azután, minemű emberei vadnak; annak felette az Capitányok sem csalhattyák megh az vitézeket.

Az Hadaknak valo fizetése és az Fizető Mester felől.

Az nagy királyok, és hatalmas Urak szoktak mindenkor hadbeli Fizető mestert tartanj, és azoknak szolgálattyockal és más személyeknek segitségeckel, mind az hadban, mind pedigh más fizetésében, és az Mustrán[11] is élnj.

Leghnagyob dologh ez, hogy tisztekben az Úrnak híven szolgályanak, nem élvén semmi hamissággal is, az fizetést jó rendben, és

1 Zászlóaljakra. 2 Térítvényt. 3 Utasitást. 4 Egyezséget, szerződést. 5 Rendelésen. 6 Tekintélyt. 7 Tartatik. 8 Biztost. 9 Vizsgálatot. 10 Áthelyezni. 11 Szemlén.

minden fogyatkozás nélkül ki adgyák, az pénzt fel ne verjék, és ha az pénzel megh nem érik, az rendelt fizetésre (Lehngeld) készek legyenek, hogy az vitézek meg ne fogyatkoztassanak az mindennapi költségekben és élésben. Azért az hadnak elein számát kell vetny, mennyivel beérik, és meddig tart az rendes fizetés. Az fogyatkozásban sokféle módot kell föltalálny az hadaknak való megh fizetésben, a többi között illyen képpen, hogy végezzenek az áros és kereskedő emberec-kel, hogy vagy Posztót és mindenféle az ruházathoz való szükséges dolgot, és mindenfele Fegyvert az Táborban vigyék és az hadaknak, az eő fizetésekre ki osszák. Néha az Mezei Úr magához veszi, és az Fizető Mesterek által jó és tűrhető árron ki osztya . . . stb. Illen esz-közek által az Seregeket az rendelt fizetés nélkül, úgy mint éléssel, ruházattal, fegyverrel és munitióval[1] szépen kitarthatny. De igen vigyázny kell, hogy az Tisztviselők és mások az hadat megh csalván, és magok hasznát keresvén, másképpen, avagy csak biztatással is, ne contentallya-nak.[2] Annak felette igen hasznos, ha az Hadnak Ura az elseő Mustrán maga kezekben adgya az fegyvert, illendő és türhető áron, az melynek árrát fizetésekbül ki tudhatny azután. Ha alkalmas üdőtül fogva az Úr megh nem mustrálta[3] az népét, és az pénznek fogyatkozása miatt ahoz nem juthatnak: ackor szoktak az Mezei Urak csak az jelenlevőknek az Fizeteő Mesterek által pénzt adatny. És illyen szokás az Töröknél és Spanyoloknál vagyon. Néha az Mezey Urak szokták az nagy hitetlenségh és chalárdságok miat, az mellyek az Mustrákon[4] szoktanak esnj, végezést tenny az Capitányockal és az Fizeteő Mesterek által az hadakat megh elégíteny. Az mint látcik, nem igen ártalmas az Hadj Uraknak, az kiknek gyakorta és mindétigh hadakozny köll, ha utollyára valami végezésre kell menniek, mivel az sok költségh és nagy fizetések az Hadj Úrnak sokára igen nehezek és elviselhetetlenek lesznek.

1 Lövő szerrel. 2 Eleget ne tegyenek. 3 Vizsgálta. 4 Szemléken.

80. ZÁRÓ-KÉP FRITTACH MŰVÉBŐL.

TARTALOM.

I.

AZ ADRIAI TENGERNEK SYRENÁJA.

II.

A SZIGETI VESZEDELEM.

FÜGGELÉK: HADI VÁZLATOK.

I.

EÖTÖDIK KÁROLY CSÁSZÁR IDEIÉBEN AZ MILITIARUL ÍRT TRACTATUSBUL VALÓ EXTRACTATUS, MINDEN RENDEKRE NÉZVE.

II.

SVENDY LÁZÁR MILITIÁIÁRUL ÍRT TRACTATUSÁNAK EXTRACTATUSSA, MINDEN RENDEKRE NÉZVE.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Zrínyi Miklósnak Schnitzer Lukács által metszett arczképe, úgy látszik, a legjobbak s a legjellemzőbbek közé tartozik. A metszvény eredetije Ernst Lajos gyűjteményében van.

Aláírása: SORS BONA NIHIL ALIUD. | Ein gutes Glück mit Gott besehet | Nichts anders von Ihm ich begehr. | ILLUSTRIS AC GENEROSUS DOMINUS | DOMINUS COMES NICOLAUS COMES | PERPETUUS A ZRINO S(acræ) C(æsareæ) M(aiestatis) CONS(iliarius), CU-|BICUL(arius), CAMPI MILIT(aris) COLONELL(us) nec non | CONF(iniorum) CROAT(iæ) PRÆS(es) SLVIN et VZKOKO|RUM SIHLBERGEN SUP(remus) CAPITAN(eus). | Lucas Schnitzer scul(psit).

Zrínyi Péternek lovas arczképét, mely őt mint a törökök legyőzőjét ábrázolja, a midőn csapatai élén egy török hadat megsemmisít, Vlkmaÿr Máté Lőrincz bécsi rézmetsző készítette.

Aláírása: VERA EFFIGIES ILLUSTRISSIMI & EXCELLENTISSIMI DOMini D(omini) COMITIS PETRI DE ZRINI & | MAGNI TVRCARVM VICTORIS &c.(etera) | Wahre Contrafectur desz Hoch vnd Wohlgebohrnen Herrn Herrn Graffen Peter von Serin | Eines Heldenmüthigen Türckhen Sigers. | Zu finden in Wienn bey | Matthæo Lorentz Vlkmayr | Kupferstechern.

Siklós vára Cserna Károly rajza után készült.

Zrínyi Miklós kirohanása Szigetvárból Székely Bertalan eredeti olajfestménye után készült.

Dante arczképét Rafael Disputájából fénykép után adjuk. A keresztyén világ legnagyobb költőjét háromszor festette meg Rafael. Hogy a Divina Commediát mennyire átértette, ez a kép is mutatja. Fénykép után Cserna festette.

Ariosto képét a londoni National Galleryban őrzött eredeti után adjuk, mely a hivatalos catalogusban «Egy költő arczképe» czímet viseli. A régibb catalogusban ez, mint Ariosto arczképe fordul elő s abban az időben meg Titiánnak tulajdonították. Nem lévén biztos benne, hogy nem reproducáltatott-e ez az arczkép, Kropf Lajos tisztelt barátomat kértem fel, hogy ez arczkép fényképét szerezze meg. Ő tőle vettem az értesítést, hogy ezt az állítólag Ariostót ábrázoló arczképet nem Titian, hanem Giacomo Palma il Vecchio festette, mint ezt a műítészek megállapították. Palma kortársa volt Ariostónak s így egyáltalában nincs kizárva, hogy ez az ismeretlen költő csakugyan Palmatól van, mert Ariosto született 1474, † 1533, Palma született 1480, † 1528.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A II. kötet czímképét és Csáktornya várát rajzolta Cserna Károly.

Várpalota ostroma, Ortelius krónikájában közlött rézmetszetről. *Aláírása:* WAHRE CONTRAFACTUR DER BELEGERVNG PALOTTA VND VESPERIN IN VNGERN ANNO CHR(ist)I 1593. Mense Octob(ris).

Gróf Zrínyi Péter Widemann Illésnek a «Comitum gloriæ» czímű munkájának 1652-iki II. kötetéből van. *Körirata:* COM(es) PETRUS PERP(etuus) â ZRINIO. S(acræ) C(æsareæ) R(egiæ) M(aiestatis) CONS(iliarius) CVBIC(ularius) CAMP(i)

MIL(itaris) COLON(ellus) nec non CONF(iniorum), CROAT(iæ) PRÆS(es) SLVIN et VZKOKORVM, SIHLBERGEN SVP(remus) CAPITAN(eus).

Salm Eckehard gróf, egykorú festményről, a Waingärtner-féle Heldenbuch (Teschen, 1882) reproductiója után.

Gróf Zrínyi Miklós a költő, egykoru olasz metszetről.

Gróf Battyányi Ádám Widemann Illésnek a «Comitum gloriæ» czímű munkájának 1646-iki 1. kötetéből van. *Körirata:* COM(es) ADAMVS DE BATTIAN S(acræ) C(æsareæ) R(egiæ)q(ue) M(aiestatis) CONS(iliarius) CAM(erarius) CONF(iniorum) CANISÆ, OPPOR, GEN(eralis), DAPI F(erorum) REG(iorum) PER HVNG(ariam) MAG(ister) 1646.

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, egykorú metszet után, mely Ernst Lajos úr gyűjteményében találtatik.

Az Adriai Tenger Syrenájának czímlapja az első bécsi kiadásról vétetett, mely az Egyetemi Könyvtár birtokában van.

Bornemisza «Tanuságai» IV. kötetének czímlapja az egyetemi könyvtár birtokában levő példánynak reproductiója.

Magyari István: «Az országokban való soc romlásoknac okai» és Medgyesi Pál «Égő szövétnek»-ének czímlapjai a Nemzeti Muzeum birtokában levő eredeti után készültek.

Balassa Bálint arczképe a báró Balassák alsó-hrabóczi kastélyában őrzött olajfestményről, a M. Tud. Akadémia által vett másolat után rajzolta Cserna Károly.

Petrarca arczképe költeményei 1819-iki páduai kiadásának czímképe után.

Lovag Marino arczképe «Strage de gli Innocenti» czímű művének a velenczei Giacomo Scaglia által kiadott munkájából reprodukáltatott.

Tasso «Aminta»-jának czímlapját a bécsi udvari könyvtárban lévő példányról közöljük.

«Strage de gli Innocenti» czímű munkának czímlapját a zágrábi tudományegyetem birtokában lévő példányról adjuk.

A szerelem diadala «Triomphi del Petrarca» 1488-ik évben megjelent velenczei kiadásban levő olasz fametszet után közöljük.

Zrínyi kardját és sisakját a Muzeumban lévő eredetiről Cserna Károly rajzolta, valamint Szigetvár távlati képét, Kőszeg várát, Gyula várát és Siklós várát is ő rajzolta.

Eger ostromát Ortelius krónikájából közöljük. *Aláírása:* WAHRE CONTREFACTVR DER VOESTVNG ERLA IN OBER VNGERN WIE DIE VOM TVRCKEN BELEGERT WORDEN ANNO CH(rist)I. 1596.

II. Szulejman szultán. Agostino de Musi metszete után készült az Országos Képtár eredeti példányáról.

Gyula bevétele a törökök által 1566-ban. Zündt Mátyás egykorú metszete után készült. *Aláírása:* Ware conterfeit der stat Giula mit sampt | der bevestigung des Schloss mit aller seiner zu-|gehörig. Darin der Oberst, General war | Keresztini Laslav. Diss 1566 von dem | Thürcken mit grosser macht belegert wurt, | Nurmberg. Mathis Zündt

Szokolovich Mehemed sisakja. Ő Felsége fegyvergyűjteményében, Boeheim Vendelin «Album hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des ah. Kaiserhauses» reproductiója után készült.

Zrínyi Miklós arczképe és Sziget vára. Zündt Mátyás egykorú metszete. Az Országos Képtár eredeti példánya után készült. *Aláírása:* Wahrhafte Conterfactur der Vhestung Sigeth vnnd dess Wolge-bornen herrn Niclausen Graven zu Serins, Rom(ischer) Kay(serlichen) M(aiestä)t General Obersten vnd Kriegs Rhats in dem Ornat, den | er zur letzt anzulegen begert, nemlich ein Veyxl braun kleid, Burgschlüssel ainhundert ungerish gülden, ain sai-|bel vnnd ein Rundel, hat auch die

handt darauf gelegt vnnd gesagt: Alslang mir Gott das leben verleicht, | soll solches von mir nicht genommen werden, vnnd ist daruf mit seinen Soldaten für die Inner Schloss | prücken getreten, Alda mit dem Türcken sein letzten kampf gefochten vnnd sein leben also | Christlich vnnd Ritterlich beschlossen. Diese belegerung ist geschehen den 31 Julij vnnd hat sich geendet den 7 Septembris alles im 1566 Jar. Mit Rom(ischen) kay(serlichen) m(ajestä)t freyheit mit Varb zu trucken zu Nürnberg auss gangen bei Mathias Zundten.

A török hadieszközöket rajzolta Cserna Károly.

XVII. századi tábor, Jost Amman illustratiója Fronsperger «Kriegsordnung und Regiment» 1564 czímű művéből.

Tasso arczképét Angeló Salenti «Vita di Torquato Tasso» czímű, Turinban, 1895-ben megjelent munkájának czímképe után adjuk, mely Allori festménye nyomán készült.

Dante arczképét Peterlin Domenico hires festménye után közöljük, mely Florenczben az «Academia di belle arte» tulajdonát képezi s «Dante in esilio» czímet viseli.

Camoens arczképét a «Lusiada» 1816-iki kiadása után reprodukáltuk. Festette Perger, metszette Mansfeld. Perger híres festő és rézmetsző volt a század elején. Született Bécsben, 1778-ban, meghalt 1841-ben.

Sambucus arczképe az Emblematák negyedik, 1549-iki kiadása czímlapjának második oldaláról vétetett.

Reusner Memorabiliáinak czímlapja 1603-iki frankfurti kiadásáról vétetett.

Buda és Pest látképe. Ortelius krónikája 1605-iki kiadásából.

Magyar huszár és hajdú. XVII. századi metszet után. Han «Alt- und Neu-Pannonien» (Mürenberg, 1686) czímű munkájából. *Aláírása:* Ein Hungarischer Husar und Heyduck. So reitet der Husar zu Feld und in den Streitt, | Der von den Türcken offt holt manche reiche Beuth: | Der Fussknecht und Heyduck also gewaffnet steht, | Ihn Durst nach Türcken-Blut, auf die er muthig geht.

Szigetvára képe. «Denkmal Serinischer Hõlden-thaten wass nämlich Graf Niklas von Serina seit seina im Herbstmonat 1663 angetretenen gewalts in Hungaren, mit etlicher ihm zugeordneter hülfe durch Bötliche verleihung, wider den Türken, bis auf den Mai monat jetzigen 1664. jars werrichtet» czímü műből.

Istvánfi történetének czímlapja az első kölni kiadásról vétetett.

Ariosto arczképe, az «Orlando Furioso» arezzoi 1756-iki kiadásából vétetett. Rajzolta Ferrarai Bolzoni András 1735-ben. *Körirata és aláírása:* LODOVICO ARIOSTO. | Ter sumus Vates, cui docti in vertice Pindi | Tergemina licuit cingere fronde comas. | Andr(eas) Bolzoni Ferrarien(sis) Incipit 1755.

Drinápoly képét a «Denkmal Serinischer Hõldenthaten» czímű munka után adjuk, valamint Lándor-Fejérvár képét is.

Tatár khán. Egykorú metszet után Wagner «Delineatio Provinciarum Pannoniæ et imperii Turcici in Oriente» (Augsburg, 1684.) cz. munkájából.

Hajdú. XVII. századi billikom alja a nürnbergi német múzeumban.

Forgách Ferencz bibornok. Rugendas Jeremiás Gottlob rézmetszete után. *Aláírása:* FRANCISCVS I Comes â FORGACH S(anctæ) R(omanæ) E(cclesiæ) CARD(inalis) ARCHI-EP(isco)PVS STRIGO(niensis). Obiit in S(ancta) Cruce, XVI. Octo(bris) Anno MDCXV. Péterfi Károly «Sacra consilia ecclesiæ Rom. Cath. in regno Hungariæ celebratæ» (Pozsony, 1742) cz. munkájából.

Eger vára látképe. A «Denkmal Serinischer Hõldenthaten» czímű munka után adjuk.

Istvánffi Miklós arczképe. Rézkarcz Ruszte Mártontól. Kétségtelenül egykorú festmény után, következő felirással: NICOLAUS ISTHVANFFII S. CÆS M. SECRETARIVS ÆTATIS SVAE XXXVI. ANNO DOMINI M.D.LXXV.

AZ ALÁIRÁSOK :

Zrínyi Miklós aláirását az Országos Levéltárban levő eredetiről adjuk.

Forgách Ferencz aláirása 1572 aprilis 1-én kelt leveléről, mely az Országos Levéltárban őríztetik. Olvasása: Franciscus Forgach de Gímes.

Verebélyi Mihály aláirása. Kelt Babocsa, 1574 január 8-án, írva a bosmonostori apátnak. Olvasása: Werebelÿ Mihálÿ, Babochay vice Capitan mp. Eredetije Orsz. Levéltár, missilisek v. 2.

Zrínyi György aláirása. Kelt Bajmócz, 1574 január 22-én. Eredetije Országos Levéltár. Olvasása: Georgius Comes de Zrjnio manu pp.

Bosnyák Márton aláirása. Kelt Kanizsa, 1556 nov. 14-én. Irva Nádasdy Tamásnak. Orsz. Levéltár: Nádasdy-levéltár, b. 3. Olvasása: n(agyságod) szolgája Bosnak Marthon.

Alapy Gáspár aláirása. Kelt Csurgón, 1566 február 26-án. Irva Szulics Jakab kanizsai prefectusnak. Olvasása: Caspar Alapÿ. Eredetije Orsz. Levéltár: Nádasdy-levéltár, a. 1.

Orosztoni Péter aláirása. Kelt Fenyér-Szombaton, Szent-Andrásnap után, 1558. Nádasdy Tamásnak. Olvasása: Oroszthoni Peter. Eredetije Orsz. Levéltár; Nádasdy-levéltár, p. 1.

II. Miksa aláirása. Az 1568 nov. 10-ikén kelt oklevélről. Olvasása: Maximilianus i(mperator). Eredetije az Orsz. Levéltárban.

HIBAIGAZÍTÁS.

204-ik oldal alsó sor: *Fuccina* helyett olvasd *Fucina*.
225-ik oldal felülről 22-ik sor: *újabban* helyett olvasd: *újoltan*.

24 Oc 73

